Mustafa Kemal

V. Cilt

Atatürk

MUSTAFA KEMAL'İN ROMANI - V
Atatürk
Yılmaz Gürbüz

Kapak Tasarımı: Neslihan Bilge/Süngü Demirtaş

ISBN: 978-605-9833-58-5

İLERİ YAYINLARI® No: 319

Birinci Baskı: Nisan 2017
İkinci Baskı: Ekim 2017

© 2017, İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.
Kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinden yazılı izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İLERİ YAYINLARI
Yönetim Yeri: İstiklal Yayıncılık Yıldız Sanayi Sitesi Kat: 3 No: 131 Cevizlibağ/İstanbul
İnternet: www.ileriyayinlari.com.tr ***e– posta:*** bilgi@ileriyayinlari.com.tr
Baskı ve Cilt: İstiklal Matbaası **Tel:** (0212) 481 92 57

Mustafa Kemal'in Romanı
V. Cilt
Atatürk

Yılmaz Gürbüz

"Bu eseri, bana araştırmalarım ve yazım esnasında rahat bir çalışma imkânı sağlamak için ailemin bütün yükünü omuzlarına alan edebiyat öğretmeni eşim Ülker Gürbüz ve bütün fedakar, vefakar Türk annelerine ithaf ediyorum."

Yolsuzluğa Bakan Bile Olsa Geçit Yok

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, suikast girişimi olaylarını ve terör sorgulamalarını, dalbudak salmadan, gazetelere konu olmadan, titiz, doğru ve adil bir şekilde sonuçlandırdılar. Cumhurbaşkanı ve Başbakan da kendilerine haber verildiği halde soğukkanlı bir şekilde davranıp konuyu güvendikleri bakanlara ve yargıçlarına bıraktılar.

Atatürk de, hayatında birçok ölüm, şehadet görüp üzüldüğü, zamanla da unutup sıradanlaştığını anlayınca ölüme değer vermemeğe başladı. Suikasttan, ölümden korkmuyordu. Çünkü savaş cephelerinde ölümle zaten burun buruna gelmişti. Trablus'ta merminin parçalayıp gözüne sıçrattığı taş parçası, Conkbayırı'nda kalbi üzerindeki saatini parçalayan mermi onda ölümsüzlük duygusu yaratmıştı. Onun için zaman zaman gelen sıtmadan da, böbrek sızlamasından da, kalp sıkışlıklığından da şikayetçi değildi.

Eski İttihatçıların, şahsi düşmanlarının eylemlerini duyunca umursamaz bir edayla karşılayıp yakınlarına da "kapatın ve unu-

tun kötü şeyleri" demişti. İnönü kindardı, unutmazdı. Gazi Paşa'da bu huy yoktu; affediciydi. Affetmediği tek şey millete ve devlete ihanetti. O, yapmış olduğu devrimleri izliyor, milletinin severek kabullenmesinden onur ve güven duyuyordu. Yönetim kaygusu kalmamıştı. Hükümeti devrimlere inanmış gençlerin elindeydi. Bundan sonra artık yatırımlara, yeni fabrikalara, girişimlere önem veriyordu. Hükümetin icraatlarını denetlerken, kültür işlerini de ihmal etmiyordu.

***

Gazi, Bahriye (Denizcilik) Bakanı İhsan Bey'in yolsuzluk yaptığını duyar duymaz 28 Ocak 1928'de dokunulmazlığının kaldırılıp Divan-ı Âli'ye sevkini istemişi. Ondan üç gün sonra Ankara Çimento Fabrikası'nın açılışını yaparken eski bakan İhsan Bey'in tutuklandığını duydu. Hem sevindi, hem üzüldü. Çünkü başlangıçta bu bakan iyi işler yapmıştı; gayretini takdir etmişti. Böyle bir insanın rüşvete, yolsuzluğa katılması affedilir gibi değildi. Bir devlet adamında onun aradığı ilk vasıf ahlaktı, doğruluktu, devletin milletin malına göz dikmemekti. Böylelerini asla çevresinde barındırmazdı.

Kâzım Paşa: "İhsan, Divan-ı Âli'ye sevk edilsin" derken, Kılıç Ali, onun nankörlük yaptığını düşünüyordu. Çünkü İhsan Bey, İstiklal Mahkemesi'nin güçlü adamı iken Kâzım Paşa'yı İsmet Paşa'nın elinden kurtarmıştı. Kocaeli Grup Komutanı iken de yararlıkları olmuş sevdiği bir arkadaşı idi; onu korumak için Gazi Paşa'ya:

– İhsan Bey dürüst, çalışkan bir bakanımızdı, dedi.

Gazi ihtiyatlıydı:

– İhsan, bizim de devrim arkadaşımızdır. Kendisine verilen herhangi bir işi namusluca yapmış bulunduğundan asla kuşkumuz yoktur. Ancak, iş ne yazık ki kamuoyuna geçmiş bulunuyor. Bunu, şu veye bu şekilde parti içinde kapatmak kötü etkiler yapar.

Ben İhsan'ın bu işten büsbütün alnı açık çıkacağına inanıyorum. Yine namuslu bir insan olarak elini sıkacağız. Bu sebeple şimdi yapılacak iş, Meclis'teki görüşmede kendisini savunmasını beklemektir.

Bu konuşmadan on gün sonra da Bilecik mebusu Dr. Fikret Bey'in Yavuz-Havuz davasından tutuklandığını duyunca öfkelendi. Kızgınlığını Başbakanından çıkardı: "İsmet, sürüne sahip olamamaya mı başladın?" deyip uyardı.

***

12 Mart'ta Türkiye'ye gelen Fransız *Le Matin* gazetesi muhabirinin sorularını cevaplandıran Atatürk, Türk demokrasisi ile Fransız demokrasisi arasındaki farkları anlattı. Demokrasilerde cehalet ve gericilik tehlikesinin oy ve rüşvet gibi zaaflarla görülebileceğini, fakat bir erdem yönetimi olan cumhuriyette bunlara imkan verilmeyeceğini anlattı. Aynı gazeteci Gazi Paşa'ya; "Bizim basında hastalığınız hakkında haberler çıktı; şimdi sağlıklı görünüyorsunuz, sıhhatiniz nasıl?" dedi. Atatürk sağlık, azim, irade yuvası olan açık mavi gözlerini açıp kalın kaşlarını çatarak;

"Görüyorsunuz, savaş cephelerindeki kadar sağlıklıyım. Savaşlara ölüme doğru en çok atılanlardan biriyim. Kurşun ve gülle yağmuru altında birçok muharebeye katıldım. Hatta bir defa ölüm kalbimin yanından sıyırarak geçti. Kalbimin üzerinde bir saat vardı. Bu saat mermi parçasının şiddetini kırdı. Bir şey olmadı. Şimdi de sıhhatim tamamen iyidir. Gücüm de yerindedir. Ölmeye asla niyetim yok."

Başöğretmen

Rakam ve Harf Devrimleri olmuş; Gazi Paşa, Türk alfabesini öğretmek ve yaymak için her yerde eğitime katılmaya başlamıştı. Gazi Paşa'nın İstanbul'da da öğretme yeri olarak Gülhane Parkı'nı işaret etmesi üzerine oraya kara tahtalar kurulmuştu.

Gazi Paşa halkı toplayabilmek için parkta hem alaturka hem de alafranga şarkılar söyleyecek iki ayrı orkestrayı da davet etmişti. Halk, Sultanahmet Meydanı'ndan aşağı doğru müzik sesleri gelen Gülhane Bahçesi'ne akıyordu.

Hem alafranga hem alaturka musiki halkın dikkatini çekmek içindi. Konser bittikten sonra İstanbul'daki Alfabe Komisyonu Gazi Paşa ile birlikte karatahtaların kurulduğu alana geldi. Gazi, alkışlar arasında şu kısa konuşmayı yaptı:

"Efendiler, bizim ahenktar, zengin dilimiz, yeni Türk harfleriyle kendini daha iyi gösterecektir. Asırlardan beri kafamızı demir bir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılamayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak zorundayız. Bunu anlayınız... Yeni Türk

harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya bunu öğreteceğiz. Sizler bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik olarak biliniz. Bu vazifenizi yaparken düşününüz ki, bir milletin yüzde onu okuma yazma bilir yüzde doksanı bilmez... Bundan insan olarak utanmak lazımdır. Bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Bu görevi alfabe heyeti yapacaktır."

Alkışlar arasında karatahta başına önce Gazi Paşa geçip Türk harflerini yazdı. Sonra komisyon üyesi Falih Rıfkı tebeşiri alıp kelimeler yazdı. Okudu. Halk onu izledi. Gazi Paşa'yı yakından görmek için yaklaşan ve yüzüne bakan bir yaşlı adamın elinden tutan Gazi Paşa onu tahta başına götürdü. Sordu:

– Eski yazıyı biliyor musun?

– Bilmiyorum. Zordu öğrenemedim.

– Şimdi yeni yazıyı öğreneceksin kolay, diyerek Falih Bey'den tebeşiri alıp ihtiyara verdi, yazdırmaya başladı.

Millet Mektepleri Başöğretmeni olmak kolay değildi. Yaverleri savaş meydanlarında yanık, bakır tenli gördükleri komutanlarının, şimdi beyaz pembe tenindeki hafif tere ve dökülmeye başlayan kırlaşmış saçlarına bakıyorlardı. Gazi yaşlanıyordu ama hâlâ yakışıklı ve güzel giyimliydi. Lacivert ceketinin tam kalbi üzerindeki cebinde beyaz bir mendil vardı. Nuri Conker yanındaki Salih Bey'e fısıldadı:

– Beyaz mendili tam da Çanakkale'de merminin değip dağıldığı yere asmış!

Gazi, öğretmenliği Ruşen'e bırakıp tebeşirden bembeyaz olmuş parmaklarını silerek yaklaştı:

– Haydi Nuri! Öğretme sırası sende!

***

Atatürk'ün milli eğitim ve Türk alfabesi seferberliği ve millet mektepleri, Arapça öğreten hocaları, muska yazan falcıları, molla ve derviş geçinerek halkı sömüren gericileri rahatsız etmeye başladı. Gazi hakkında iftiralar atıp ona "şeytan" demeğe başladılar. Türk aydınlarıyla birlikte Gazi bunlara karşı şehir şehir gezip yeni alfabeyi öğretmeye devam etti.

Çanakkale'den Tekirdağ'a Ertuğrul yatıyla geldi. Tekirdağlılar rıhtımdan hazırladıkları zafer takına kadar halı döşemişlerdi. Gazi Paşa yelekli sivil bir elbise giymişti. Köstekli saatinin zinciri güneşte parlıyordu. Ama halkın asıl dikkatini çeken ceket mendil cebindeki beyaz karanfillerdi. Bunları Çanakkale'de ellerini öpme şerefine kavuşmuş Türk kadınları vermişti. "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" coşkuları altında vilayet konağı önündeki karatahtanın başına geçti. Önce bir konuşma yaptı ve Namık Kemal'in doğduğu şehirde bulunmaktan haz ve mutluluk duyduğunu belirtip onun şiirini ve kendisinin cevabını okudu:

– Namık Kemal çöküş ve istibdat devrinde:

"Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini
Yok mudur kurataracak bahtı kara maderini"

diyordu. Ben de;

"Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kutaracak bahtı kara maderini"

diyerek milletimle İstiklal Mücadelesi'ne girip, anavatanı düşmandan kurtardık. Şimdi de cehalet ve taassup düşmanlığını yenmek için seferberlik ilan ettim... İşte Yeni Türk Alfabesi de sizlerin kısa zamanda okur yazar olmanızı sağlayacak, cahaletten kurtaracaktır, dedikten sonra kara tahtanın başına geçti.

Yeni Türk harflerini yazdı. Kısa sözcükler yazdı. Yanındaki öğretmenlerle birlikte halkı yanına çağırıp yazmalarını okumala-

rını öğretti. Herkesin karşıdan göreceği kadar büyük kara tahtanın karşısına geçti oturdu. Halk da Başöğretmenlerinin öğretişini zevkle seyretti. Sonra kendi kalkıp bazılarının öğrenip öğrenmediğini yoklamak için sınamalar yaptı. Arap harflerinin birkaç türlü okunduğunu, Türkçeye uygun ve kolay öğrenilir olmadığını anlattı.

Karatahta başında yaşlı bir adamın somurttuğunu gördü. Onun omzuna elini attı:

– Yarın sen de öğreneceksin... Türk insanına somurtmak yakışmaz. Hep gülecek gülümseyeceksiniz. Cumhuriyet gülümseyen ve birbirine güvenenlerin yönetimidir.

***

Gazi önderlik ettiği eğitim seferberliğini yürütürken, ülkede yabancıların elinde olan demiryollarını da satın alıyor, bir taraftan da iktisadi, sınai hamlelerle, fabrikalar kurulmasına çalışıyordu.

Fakat onun asıl amacı, kurduğu cumhuriyeti sağlam demokratik bir temele oturtmaktı. Bunun için de iktidarı uyarıp denetleyecek muhalif bir partiye ihtiyaç vardı. Daha önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bu denenmiş fakat istenildiği gibi olmamış, gericiliğe alet olduğu için, Takrir-i Sükun Kanunu gereğince 3 Haziran 1925'te kapatılmıştı. Şimdi yeniden muhalif bir partiye gerek duyulmaktaydı. Bunun için Gazi, en uygun şahsın Fethi Bey olduğunu düşünüyordu.

Bu ileri fikirli güvendiği arkadaşı bir süre başbakanlık yaptıktan sonra kendi isteği ile Paris Büyükelçiliğine atanmıştı. 20 Haziran 1928'de bu görevden izinli olarak dönmüş ve İstanbul'a gelen Gazi Paşa'yı ziyaret etmiş, birlikte otomobille Boğaz gezisine çıkmışlar, güzel manzaraları seyrederken hemen her konuyu konuşmuşlardı.

Bu beraberlik daha sonra da sürdü... 9 Eylül 1929'da Mustafa

Kemal Paşa, Fethi Bey'in Büyükdere'deki yalısına gitti. Oradaki halk Gazi'nin gelişini merakla izleyip coşkulu tezahüratta bulundu. Onu yakından görmek istediler. Köşkten çıkan Gazi onlara teşekkür edip bir konuşma yaptı:

"Benim için zahmet ediyorsunuz, bundan mahçup oluyorum. Beni görmek demek behemehal yüzümü görmek demek değildir. Ankara'dan buraya gelmeden önce işittim ki hakkımda 'hastadır, eli ayağı tutmuyor, ölüme mahkumdur' demişler. İşte karşınızdayım, sıhhatteyim; elim ayağım tutuyor. Kendi gözlerinizle görüyorsunuz ki sapasağlamım, kuvvetim yerindedir. Siz bu akşam benim karşımda milletin bir kitlesi, bir timsalisiniz; size hitap ederken bütün millete sesimi işittireceğime kaniyim. İşitiniz ve işittiriniz. Sizin menfaatiniz için sıhhatini, ömrünü vakf ve hasreden adam sıhhattedir. Sizin için çalışacaktır. O sizin için yaşıyor. Benim kuvvetim, benim size olan muhabbetimle, sizin bana olan muhabbetinizdir. Bu millet, bu memleket yeni rejimi üzerinde, dünyanın en makbul bir mevcudiyeti olacaktır. Ben bunu kendi gözlerimle görmeden ölmeyeceğim."

Köşk önünde Gazi Paşa'ya sevgi tezahüratı arttı:

– Yaşa Kemal Paşa! Sen çok yaşa! Düşmanların kahrolsun!

Avazeler Boğaz'ın iki yakasını inletti.

Genç, yaşlı her meslekten insanlar sevinç gözyaşları ile Gazi Paşa'yı alkışladılar.

"Bunalıyorum Çocuk!"

CHP, Gazi Paşa'nın kurduğu devrimci, milliyetçi bir parti olarak Başbakan İsmet Paşa Hükümeti ile devlet işlerini şimdiye kadar başarı ile yürütmüştü. Gazi Paşa, Cumhurbaşkanı olarak her zaman kendisinin değil de başka birilerinin veya bir partinin hükümetin yaptığı işleri eleştirip, Meclis'te bazı konuların tartışılmasını istiyordu. Bu kurduğu Cumhuriyet'in ve demokrasinin sağlıklı yürümesi için gerekliydi. Buna benzer demokrasi fikirlerini daha Sofya'da ateşemiliter iken Sofya Büyükelçisi Fethi Bey'e açmıştı.

Kendisi gibi Rumelili olan Fethi Bey, askeri öğrenciliğinden beri onun en sevdiği ve güvendiği en yakın arkadaşıydı. Çok iyi Fransızcasıyla askeri öğrenciliğinde Mustafa Kemal'e yardımcı olmuştu. Manastır ve Selenik'teki hürriyet mücadelesini de birlikte yürütmüşlerdi. Sofya'daki ve Gelibolu'daki görevlerinde de birbirlerini çok iyi tanımışlardı. Malta sürgününden dönüşte Fethi Bey Ankara'ya gelmiş; Kurtuluş Mücadelesi'nde ve devrimlerin yerleş-

tirilmesinde Atatürk'ün yanında yer almıştı. Başbakan İsmet Paşa'nın hastalandığı 22 Kasım 1924'ten sonra da üç buçuk ay başbakanlık yapmıştı. Daha sonra da Paris Elçiliğine atanmıştı.

Gazi Paşa, İsmet Paşa Hükümetinin yaptığı işler kadar dışarıdaki temsilcilerinin icraatını da izliyordu. Şimdiye kadar Cumhuriyet Hükümeti çok başarılı işler yapmış, devrimleri kökleştirmişti. Şeyh Sait İsyanı bastırılmış, asayiş sağlanmıştı. Yunanların Ege ve Marmara bölgesinde yakıp yıktığı şehir, kasaba ve köyler onarılmış, yenileri yapılmıştı. Mübadele ile gelen 500 bin Türk, yurdun çeşitli yerlerine iskan edilmiş, ihtiyaçları karşılanıp müstahsil duruma getirilmişti. Bağdat Demiryolu satın alınmış, 1800 kilometre daha demiryolu yapılmıştı. Aşar kaldırılmış, Türk köylüsü yoksulluktan kurtarılmıştı. Buğday üretimi artmış, yurt ihtiyacını karşılayacak miktara ulaşmıştı. Cephane ve silah fabrikaları kurulmuş, uçak yapımına başlanmıştı. Dokuma fabrikaları kurulup Türk yünü ve pamuğu yurt içinde değerlendirilir olmuştu. Osmanlı devrinde nüfus çöküşüne sebep olan sıtma, verem, trahom gibi bulaşıcı hastalıkların önü alınmış, sağlıklı ve eğitimli bir nesil yetişmeğe başlamıştı.

Türk milleti Cumhutiyet'le kendini buluyor; Türklük bilinç ve gururu ile tarihine ve diline sahip çıkıyordu. Türkiye devleti, Atatürk devrim ve ilkeleriyle güçleniyordu. Atatürk, halkın nabzını elinde tutmak için yurt gezileri yapıyor; her beldede halkla konuşuyor, şikayet ve ihtiyaçlarını dinliyordu. Yurttaki büyük gelişme ve ilerlemelere rağmen halkın şikayeti bitmiyordu. İsmet Paşa Hükümetinden iki bakanın (Bahriye Bakanı İhsan Bey ve mebus Fikret Bey'in Havuz-Yavuz davası ile Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey'in) Divan-ı Âli'ye sevki, onu üzmüştü. Yolsuzlukların denetlenip yok edilmesi ise ise muhalif bir partinin Meclis içinde bulunması ile mümkün olabilirdi. Daha önce denenmiş fakat gericilerin bu hakkı kötüye kullanması sebebiyle yürütülememişti. Artık hükümetin devrimlere inanmış bir parti tarafından uyarılması gerekti. Bu noktada da hep hatırına eski arkadaşı Fethi Bey geliyordu.

Son günlerde hükümet işlerinden şikayet edenler artmıştı. Gazi Paşa bu hali son Ege-Akdeniz gezisinde görmüştü. 4 Mart 1930'da İzmir'den Aydın'a trenle gelmiş, orada halkla konuşmuş; aynı şekilde 5 Mart'ta da Isparta'da halkla temas ede ede otomobille Antalya'ya geçmişti.

Gazi, genel sekreteri Rıza Bey'i daha önceden gideceği yerlere gönderirdi. Bir gün önce de onu Burdur'dan Antalya'ya göndermişti.

Gazi Paşa, 6 Mart günü otomobille Antalya'ya gelince, başkatibi onu halkın tezahüratı arasında karşıladı. Gazi yorgun görünüyordu. Halkı selamladıktan sonra, mutat dostlarına "sofrada buluşuruz" diyerek Vali'nin ayırttığı eve geçti. Rıza Bey'le odasına geçer geçmez kapıyı kapattı. Bitkin ve bıkkın bir halde yığılır gibi divana uzandı. Katibini eliyle yanına çağırdı. Düşünceli ve sinirli görünüyordu. Bir sigara yaktı:

– Bunalıyorum çocuk! dedi. Büyük bir sıkıntı ve acı içindeyim. Görüyorsun ya, her gittiğim yerde sürekli dert, şikayet dinliyorum. Gezdiğim, gördüğüm her yerde, konuştuğum herkeste yoksulluk, maddi ve manevi perişanlık var. Ferahlatıcı çok şey göremedik... Dinleyemedik. Bunda bizim günahımız yok... Yıllarca, hatta asırlarca bu cennet memleketi dünyanın gidişatından habersiz, gafil, bilgisiz, yetersiz insanlar yönetmiş. Halkımız ise gerici telkinle, batıl inançlarla uyuşmuş kalmış...

Gazi, sigarasından derin derin birkaç yudum çekip içindeki sıkıntıyı bir nefeste boşaltırcasına zarif, ince dudaklarından dumanları pencereye doğru üfürdü:

– Beni en çok üzen ne Rıza biliyor musun? Halkımızın zihninde kökleşmiş olan kötü zihniyet... Her şeyi baştaki yöneticilerden beklemek... Bu kötü alışkanlığı, tevekkülü, rehaveti üstlerinden atmak gerek. Bunu da benden bekliyorlar. Ben de sonuçta bir insanım... Her şeyi çözecek kutlu bir gücüm yok ki...

Gazi Paşa, sigarasını sert bir hareketle kül tablasına bastırırken

eli titriyordu; cebine sokup tesbihini çıkardı:

– Kalk Rıza!.. Bana bir kahve söyle!

Başkatibi odadan çıkıp yaverlerine bu buyruğu iletip tekrar içeri girdi.

Gazi, yeni bir sigara yakmış, pencereden falazların üstünde enginlerdeki denize doğru bakıyordu:

– Memleketin durumunu biliyorsun. Devletin geliri az. Henüz dışarıdan ciddi bir yardım sağlayamadık. Her işi bilen uzman yok. Varlığımız için, hemen yapılması, başarılması gerekli işler var. Hükümet bir şeyler yapıyor... Tabii aksaklıklar var. Halk şikayet ediyor. Devrimleri tartışmadan, hükümeti eleştirecek, ona yardımcı olacak muhalefete gerek var. Sorunlar böyle çözülür. Meclis'te açık, serbest, ciddi tartışmalar olmalı. Meclis'te böyle bir tenkit ve münakaşa cihazına, aracına gerek var.

Gelen kahvesini aldı. Arkasına yaslanıp yudumlarken mavi gözleri masmavi Akdeniz sularında yeni bir ışık arıyordu. Gazi'nin kafasında düşündüğünü gerçekleştirecek bir şahıs ve parti fikri vardı.

Düşünüyordu. Kimi yapabilirdi? En yakın arkadaşı Fethi'yi bir daha anımsadı. Şimdi elçiydi. Onu Manastır'dan Sofya elçiliğinden beri tanıyordu. Kendisi gibi devrimci, ileri fikirli, milliyetçi, olgun bir insandı. Bir süre İçişleri Bakanlığı, cumhuriyette de Meclis Başkanlığı, Bakanlık ve Başbakanlık da yapmıştı. İkinci bir partiyi ancak o kurabilir, yürütebilirdi. Temeli laiklik olan devrimlere dokunmadan CHP'yi ve İsmet Paşa'yı o tenkit edip uyarabilirdi.

Bu düşünceler içindeki Gazi Paşa, güney illeri gezisinden Mart ayı ortalarında Ankara'ya döndü. Elçiler kabul ediyor; hükümetin yaptığı işleri izliyor, Tarih ve Dil Kurumlarıyla ilgileniyor; ama devamlı demokrasi için gerekli muhalif, eleştirici bir parti fikrini zihninden atamıyordu.

Gazi Paşa, Fethi Bey'in izin alarak Paris'ten İstanbul'a geldiği haberini aldı. Genel Sekreterine 1 Ağustos 1930'da Yalova'ya gidecekleri haberini verip gazeteleri getirmesini buyurdu.

İstanbul gazetelerinden Fethi Bey'le ilgili haberleri okumağa başladı. Fethi Bey *Cumhuriyet* gazetesine verdiği demeçte siyasetle ilgileneceğini açıklıyordu. İyi tanıdığı arkadaşı onu ziyaret etmeden böyle bir işe girişmezdi. Öyle oldu. Gazi Paşa Yalova'ya geldikten birkaç gün sonra Fethi Bey, Cumhurbaşkanı'na Yalova'da ziyarete geleceğini telgrafla bildiriyordu.

***

İki gün önce İstanbul gazeteleri İsmet Paşa hükümetini eleştirip, Gazi Paşa'nın da hasta olduğu haberini vermişlerdi. Bunu hatırlayan Fethi Bey, fikir ve ülkü arkadaşının koluna girip, halka el sallayarak onu içeri aldı. Ankara'daki gelişmeleri izlemiş; kendine de görev düşeceğini düşünmüştü.

Sofrada Fethi Bey, Avrupa'daki siyasi ve iktisadi gelişmeleri anlattı. Buhranın Türkiye'de de akisleri olacağını söyledi. İsmet Paşa'dan şikayetler olduğuna dikkati çekince, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başbakanı İsmet Paşa'ya sahip çıkma gereğini duydu:

– Yapılan işlerin, bugünkü şartlar altında daha iyi, daha verimli hale getirilmesi, şikayeti mucip olan aksaklıkların aza indirilmesi gerek... Memleketi çağdaş memleketler seviyesine yükseltmek için yapılan devrimler aleyhine tartışmalara meydan vermemeliyiz. İnkılap esasları dışındaki meseleleri imkan ölçüsünde en verimli halle çözmeliyiz. Bu ancak karşılıklı açık, serbest, ciddi ve samimi tartışmalarla sağlanabilir. Öyleyse bir an önce Meclis'te böyle bir cihaz, bir serbest tenkit ve münakaşa yolu ve amacı yaratmalıyız. İdareden mali ve iktisadi hoşnutsuzluk ve tenkit başka, devlet ve milletin temeli olan kurduğumuz laik devlete karşı girişilen düşmanlık, bölücü, etnik gerici hareket başkadır... İlk dene-

me başarısız oldu; niyetleri kötüydü. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ne yazık ki Şeyh Sait İsyanı'nın çıkmasına sebep oldu.

Atatürk, özenle hazırlanıp kızartılmış kalkan balığından bir lokma alıp, rakısını yudumladıktan sonra devam etti:

– Ben Cumhuriyet'in demokrasi ile gelişeceğine inanıyorum. Ama bu ikimizin de inandığı çağdaş, kurucu değerlere karşı olmayan bir muhalefet partisi ile olabilir.

Fethi Bey, sevip saydığı arkadaşını dikkatle dinliyor, içkisini yudumluyordu. Gazi Paşa onun gözlerine bakarak sürdürdü:

– Fethi!.. Bu işi ancak sen yapabilirsin. Seninle TBMM'de serbest tenkit, münakaşa zemini yaratırız. Kuracağın parti... Bir: İnkılapların ruhuna inanacak; iki: TBMM'de esaslı siyasi, mali, iktisadi konu ve sorunlarda bilime, akla dayanan, ağırbaşlı denetleme yapacak; üç: Halkı galeyana getiren, kavgaya yol açan gürültülü faaliyetlerden kaçınacak.

Fethi Bey, eski dostunun, şimdi Cumhurbaşkanı olan arkadaşının tatlı ve ikna edici tane tane sözcüklerle, samimiyetle anlattıklarını dinledi. Bir süre sustu. Düşündü. Gazi Paşa'nın arkadaşı olmak, daha önce Başbakanlık ve Meclis Başkanlığında bulunmak, onun güvenini kazanmak muhalif bir parti kurmak için yeterli miydi? Birikimi vardı ama yalnız başına bu işi yürütemezdi. Zaten mecliste muhalif mebuslar, dışarıda da yazar ve gazeteciler vardı... Yeter miydi? Türk milliyetçiliğine, inkılaplara Gazi Paşa kadar bağlı olmak üstleneceği bu görev için yeter miydi?

– Gazi Paşam! Düşüneyim, dedi.

Sigara ikram etti. Sofrayı duman bulutu kapladı. Mustafa Kemal Paşa arkadaşının endişesini anladı:

– Fethi Bey! En güvendiğim arkadaşları ve mali desteği ben vereceğim. Nuri ve kız kardeşim Makbule kuracağın fırkanın (partinin) ilk üyeleri olacak.

Fethi Bey'in eşi Galibe Hanım, Latife Hanım'ı Gazi Paşa'ya karşı

nasıl davraması gerekeceği hakkında ilk uyaranlardandı. Boşanmalarına üzülmüştü. İki eski arkadaşı çok ciddi ve resmi konuşmalarında yalnız bırakmıştı. Sohbetlerinin bittiğini görünce elinde kahve fincanları olan tepsiyle yaklaştı:

– Afiyet olsun!

– Galibe Hanım çok teşekkür ederim, güzel bir ziyafet hazırlamışsınız...

– Bir şey değil Gazi Paşam. Evimize her zaman bekleriz, dedikten sonra kocasını düşünceli görüp sordu:

– Fethi!.. Gazi Paşam sana yeni bir görev mi verdi yoksa?

– Teklifi düşüneceğim.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Ağustos sıcakları bastırmıştı. Fethi Bey, Cumhurbaşkanı'nı Yalova'da ulu ağaçların gölgelendirdiği köşkte ziyaret etti. İki arkadaş samimi bir şekilde kucaklaştılar. Gazi'nin yanında Samsun valisi Kâzım Özalp de vardı. Hep birlikte oturdular. Fethi Bey dış ilişkilerden söz edip, Fransa ile iktisadi ve ticari konular hakkında bilgi verdi. Mustafa Kemal Paşa onu dinledikten sonra birdenbire Kâzım Özalp'a döndü:

– Fethi Bey anlattı... Dışişlerimiz iyi... Kâzım Bey içerde durumumuzu nasıl görüyorsun? Valisiniz. Halk ile doğrudan ilişkiniz var. Bildiklerinizi serbestçe anlatın. Çekinmeyin.

Kâzım Özalp de onlar kadar devlet umuru görmüş değerli bir insandı. Sözünü ve fikrini esirgemezdi:

– Hükümet valilerin yetkisini aldı. Bir memur bile atayamıyoruz. Yetkisiz olunca da bir iş yapamıyoruz Paşam!

– Halk hükümetten şikayetçi midir? Özellikle mahkemeye düşenler sonuç alamamaktan şikayetçi. Çekinmeden söyleyin...

Kâzım Özalp'le Gazi'nin konuşmasını dikkatle dinleyen Fethi Bey zeki insandı. İstanbul'dayken Ali Fuat Bey kendisine bir parti teklifi yapılacağını duyurmuştu. Şimdi arkadaşının dönüp dolaşıp kendisine bu konuyu açacağını biliyordu. Vali'den istediği cevapları alan Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e döndü:

– Siz Fethi Bey! Dışarıdan iç durumumuzu nasıl görüyorsunuz?

– Dışarda mali ve iktisadi durumumuz pek fena görülmüyor. Düyun-u Umumiye konusu... Hükümetin "borçları vermeyeceğim" demesi mali itibarımızı sarstı. Bu durumda açılan krediler durur. Vergiler artar. Memlekette iş yapmak için sermayeye gerek var. Parasızlıktan iş imkanı azalmakta, fakirlik çoğalmaktadır.

Gazi Paşa arkadaşını biraz daha açmak istiyordu:

– Hükümet bir şeyler yapmak istiyor. Ama tatbikatta noksan ve yanlışlar görülüyor. Bunlar nasıl ortadan kaldırılabilir?

– Meclis'in denetleme görevini iyi yapması ile...

– Evet! Meclis bu görevi yapamıyor. Birçok mebus yanlışları eksikleri gördüğü halde "nemelazım" diyerek susuyor.

Fethi Bey Gazi'nin sözünü tamamladı:

– Tabii susuyorlar. Çünkü bir şeylerden endişe ediyorlar. Bu korku ve endişe olmadan hükümeti denetlemek gerek. Tabii bu mümkün.

– Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir parti kurmak... Böyle bir parti olursa Meclis'te tartışmalar daha serbest yapılır. Hatalar da düzeltilmiş olur. Bu işi de en iyi sen yaparsın Fethi Bey. Bir parti kur.

Mustafa Kemal Paşa, siyaseti sokak dedikodusu olmaktan kurtarıp Meclise taşımak istiyordu. Daha önce de arkadaşını Büyükdere'deki evinde ziyaret edip bu konuyu açmıştı.

Fethi Bey ise tereddüt içindeydi. İktidardaki İsmet Paşa'ya güvenmiyordu.

– Beni İsmet Paşa'yla karşı karşıya getirmeyin Paşam! dedi.

Gazi Paşa'nın muhalif parti için Fethi Bey'i uygun görmesi boşuna değildi. Fethi Bey İsmet Paşa yönetimini beğenmediğini her zaman açıkça söylerdi. Ayrıca laik düzenin ateşli bir temsilcisi idi. Ama şimdi Gazi Paşa'ya olumlu bir cevap vermekten çekiniyor ve endişesini anlatıyordu:

– Bizde muhalefete tahammül güçtür. Sizin bana böyle bir görevi düşünmenizden memnunum, tebrik ve teşekkür ederim. Fakat şart ve zorluklar var. Önce basın hür olmalıdır... Her türlü yazı yazılacak, Mecliste acı tatlı tenkitler yapılacaktır. Tartışma olmalı, şahsi düşmanlık olmamalıdır. İsmet ağır eleştiriye dayanamaz... Her şeyin yazılıp söylenmesine alışık değildir. İş şahsiyete dökülür...

Fethi Bey'in çekimserliğini gören Mustafa Kemal Paşa onu ikna için:

– Bunlara tahammül edeceğiz! dedi; başka çaresi yok. Bugünkü manzaramız diktarötlük gibi... Meclis olmasına rağmen, dışarıdan böyle görülüyor. Oysa ben Cumhuriyet her zaman i şahsi çıkarım için kurmadım. Hepimiz faniyiz, ölümlüyüz... Ben öldükten sonra arkamda kalacak hükümet, istibdat hükümeti olabilir. Ben ise tarihe böyle kötü bir miras bırakarak geçmek istemiyorum Fethi Bey!.. Bütün zorluğa katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, bilginize güvenim vardır. Sorun memlekette Cumhuriyet'in şahısların hayatına bağlı kalmadan kökleşmesidir. Siz bu işi üzerinize almalısınız.

Fethi Bey, Gazi Paşa'nın kendisine güvenmesinden gurur duydu, fakat endişeliydi:

– Paşam!.. Fikriniz parlak... Ama ne yazık ki hükümet diktatörlüğe benzemekte. Serbest tartışma, ikna ile inandırma ile olur... Bana gösterdiğiniz güvene ve verdiğiniz göreve teşekkür ederim. Alacağım görevin zorluğunu biliyorum.

Gazi Paşa bu olumlu cevaptan memnun olmuş gülümseyerek

Kâzım Bey'e bakmıştı. Fethi Bey, iki arkadaşının rahatladığını görmenin sevinci ile sürdürdü:

– Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım. Onun için benim kuracağım parti Liberal Parti olur ve CHP'nin solunda yer alır...

CHP devrimci ve milliyetçi bir parti olarak, Başbakan İsmet Paşa hükümeti ile devlet işlerini yürütüyordu. Gazi Paşa her zaman kendisinin değil de başka birinin veya partinin onu tenkit edip, icraatlarını eleştirmesini istiyordu. Bu Cumhuriyet'in sağlıkla yürümesi ve demokrasi için gerekliydi. Fethi Bey'den olumlu cevabını alınca rahatladı.

Fethi Bey endişeliydi. Kâzım Özalp'e soran gözlerle bakıp tekrar düşündü... Birçok konuda İsmet Paşa gibi düşünmüyordu. Ama o da Mustafa Kemal'in yakından bildiği gibi tam ve gerçek bir milliyetçi, Cumhuriyet ilkelerine bağlı ve laikti. Ancak İsmet Paşa'nın iktisat, maliye ve iç siyasetine karşıydı:

– Düşüneyim! dedi... Gazi Paşa aceleciydi.

– Aylar önce düşündün. Ben senin cumhuriyet ilkelerine bağlılığını biliyorum. Bu ilkeler dışında her türlü etkinliklerde bulunabilirsin.

– Paşam, sizin her iki partiye karşı tamamen tarafsız kalmanızı, eşit muamele ve yardımda bulunmanızı isterim.

– Öyle davranacağım. Fakat CHP'nin kurucusu olduğumu da unutmayalım.

– Paşam!.. İzin verin Ankara'ya gideyim arkadaşlarımla görüşeyim, deyip Yalova'dan ayrıldı.

Fethi Bey Ankara'ya geldikten sonra Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul gibi arkadaşlarıyla konuştu.

9 Ağustos 1930'da Gazi Paşa'ya uzun bir mektup yazdı. Bunda gaye, ülkü ve cunhuriyet özelliklerinden, endişelerinden söz etti. Gazi'nin devlete ve millete hizmetlerini sayıp sitayişle anlattı:

"Siz tarihimize büyük bir zafer kazandırdınız. Vatan evlatlarını istiklal ve hürriyete kavuşturdunuz. Köhne kurumları kaldırıp medeniyet yolunda Cumhuriyet'i kurdunuz. Hürmet ve şükranla insanlığın takdir ve hayranlığını kazandınız. Şimdi Meclis'te serbest tartışma istiyorsunuz. Size, Cumhuriyet'in kurucusuna bağlı olarak bir fırka ile siyasi mücadeleye atılmak arzusundayım. En derin sevgi ve saygılarımı sunarım efendim.

Fethi."

Aynı gün Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, ona cevap verdi:

"Size Cumhurbaşkanı ve CHF (Partisi) Genel Başkanı olarak iki sıfatla muhatabım. Fakat CHP'de fiili başkanlık İsmet Paşa'dadır. İstediğim zaman fiili başkanlığı alacağım tabiidir... TBMM ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşası ve iyi niyetle kişilerin fırkaların fikirlerini ortaya koyarak, milletin yüksek çıkarlarını aramaları benim gençliğimden beri inandığım bir sistemdir. Memnunlukla görüyorum ki laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zeten benim siyasi hayatta daima aradığım ve arayacağım temel budur. Cumhurbaşkanı bulunduğum sürece yüklendiğim kanuni görevleri hükümette olan ve olmayan partilere karşı adilane ve tarafsız yapacağıma ve laik Cumhuriyet esası içinde partinizin her tür siyasi cereyanının bir engele uğramayacağına güvenebilirsiniz efendim.

Gazi Mustafa Kemal, Reisicumhur. 9 Ağustos 1930."

Bu tarihten sonra, Fethi Bey, parti tüzüğünü hazırlayıp 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla partisini kurdu. İsmet Paşa'nın İş Bankası Yönetim Kurulu'ndan attığı, sonra Gazi Paşa'nın ısrarı ile dönüşüne razı olduğu Nuri Conker de yeni partinin kurucuları arasındaydı. Daha önce danıştığı arkadaşları dışında Semih Bey gibi, Süreyya Paşa gibi milletvekilleri de vardı.

Tüzüğünün ilk maddesinde *"Laik Cumhuriyet usül ve esasları*

milli hakimiyetin en yüksek tecellisidir." diyordu. 3. maddesinde de *"Anayasanın Türk halkına verdiği bütün hakları korumayı"* amaç olarak gösteriyordu... Kurucular arasında dikkati çekenler İsmet Paşa hükümetini ağır eleştiren Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, M. Emin Yurdakul ve Makbule Hanım'dı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası üyeleri, CHP'yi devletçi görüyor, daha liberal ekonomi istiyorlardı. 12 Ağustos 1930'da Fethi Bey başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.

Fethi Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ilkelerini şöyle açıklıyordu:

"Kuracağım SCF, liberal ve laik, cumhuriyetçi bir parti olarak, Halk Partisi'nin solunda çalışacaktır. Sol yöne yönelişin ölçüsü halkın seviyece temayülüne göre umumi efkarın karşılayış ve yükselişi olacaktır. Bir gün sağ cenahta ilkemize aykırı eylem olursa, gericilik, irtica hareketi ile mücadele edeceğim."

İsmet Paşa ise; "Fethi Bey arkadaşıma güveniyorum, ama muğlak ifadeleri var. SCF'nin fikirlerini daha geniş ve açık bildirmesine gerek var." dedi.

Fethi Bey gazetecilere şöyle demeç verdi:

"Kadınlara en doğal hakkı olan oy verme ve seçime katılma hakkını vereceğim. Yeni partinin kurulmasına sebep idari, mali ve siyasi sahalarda yanlışlıklar yapılmasıdır."

Bu parti Meclis'te yer aldıktan sonra milletvekili Talat Bey, Gazi'ye; "CHP içinde bir grup muhalefet edemez miydi?" diye sorunca; Mustafa Kemal Paşa; "Hayır" dedi, "Bu dürüst bir şey değildir. İnsanlar önce siyasi rengini, oyunu ve azmini açıkça milletçe anlaşılır tarzda ifade etmelidir. Namuslu hareket budur. Fethi Bey ancak böyle hareket edebilir ve etmiştir. Cumhuriyet ve demokrasi partiler muhalefeti ile yürür. Ben tarafsız olduğumu Fethi Bey'e de söyledim 'İsmet Paşa ile en çok kavgalı olduğunuz geceler, sizi

soframda birleştireceğim.' dedim. İşte demokrasi bu."

Yeni parti büyük ilgi gördü. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu bütün yurtta hoş karşılanmış, her yerden açılış izni için Fethi Bey'e mektup ve telgraflar gelmişti. Bu partiyi en çok isteyenler de İzmirlilerdi. Fethi Bey 3 Eylül 1930'da yanına Rahmi Bey, Tahsin Uzer, Ahmet Ağaoğlu gibi milletvekillerini ve gazetecileri alarak İzmir'e gitti.

O henüz yolda iken, İsmet Paşa, İzmir Valisi Kâzım Dirik'e, Fethi Bey'in İzmir'e sokulmamasını emretmişti. Ama 4 Eylül 1930 günü rıhtım ve meydanlarda büyük bir halk kalabalığı toplanmıştı. Köylü, çiftçi, esnaf, doktor, avukat, sanatkâr her sınıftan halk, birçok insan yeni partiye yönelmiş tezahürat yapıyordu. Davullu zurnalı karşılamada elli bin kişi "yaşa Fethi Bey" diye bağırıyordu. Fethi Bey buradaki konuşmasında; *"İzmirliler! Size kavuşmanın sevincini ifade edemiyorum, mutluyum"* dedi, alkışlar arasında konuşmasını sürdürdü:

"Güzel ve zengin İzmir'in zeki, aydın ve vatan hissi, cumhuriyet aşkı olduğunu biliyorum. Çünkü ben de aynı hislerle siyasi sahaya indim. Yüreğimiz vatan sevgisi ile yanacaktır. Aklımızı Cumhuriyet'in yükselmesine, ülkemizin refah ve mutluluğuna harcayacağız."

Halk coşkuyla bayrak çekerek Kordon boyundan Pasaport'a gitmek istemiş; polis ise karşı koymuş; kalabalık da onlara karşı çıkınca arbede olmuş; 300 kişi tutuklanmıştı.

5 Eylül'de kalabalık tekrar Bahri Baba Parkı'nda toplanmış, "Yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey!" tezahüratında bulunmuştu.

Bir CHP üyesinin onlara "namussuzlar" demesi ve *Anadolu* gazetesinin Fethi Bey ve taraftarları hakkında "Sarhoşlar, baldırıçıplaklar" tarzında yayın yapması, halkı tahrik etmiş ve gazeteyi basmışlar, bu arbede sırasında 12 yaşında bir çocuk ölmüştü.

Aynı gazete halkın polise silah çektiğini yazmışsa da böyle bir şey olmamıştı.

Ankara'dan Başbakan İsmet Paşa, Vali'ye: *"Fethi Bey'in serbest konuşmasını sağlayın"* telgrafı çekmiş; iki gün konuşmayan Fethi Bey 7 Eylül'de konuşmuş ve iftiraları yalanlamıştır:

"Biz bütün vergiler kaldırılacak, Arap harfleri yeniden gelecek, fes giyilecek, demedik. Bu iftiradır. Yalandır. Biz Atatürk devrimlerine, Cumhuriyete bağlıyız. Biz yolsuzluğa karşıyız. Yaşasın Türk milleti! Yaşasın onun büyük, dahi mürşidi! Yaşasın serbest Türk Cumhuriyeti! Yaşasın sevgili İzmirliler!"

Fethi Bey'in İzmir gezisinde toplantıya katılanlar coşkun tezahüratta bulundular. Ama daha sonra bu eylemler gerici tezahüratlara, kıyafet devrimine ve laikliğe aykırı bir hal aldı. İzmir CHP binası taşlandı. Bu hali Fethi Bey de beklemiyordu.

Fethi Bey, daha sonraki günlerde Manisa, Akhisar ve Aydın gezilerinde de halkın aynı sevgi tezahüratı altında cunhuriyetçi, laik konuşmalar yaptı. Fethi Bey'in bu siyasi gezisi Türk demokrasisi bakımından önemliydi. Halkın ona ve partisine aşırı ilgisi CHP'yi ve İsmet Paşa'yı rahatsız etti. İstanbul ve Ankara gazeteleri Fethi Bey aleyhinde yazılar yazdı.

13 Eylül'de İstanbul'a gidip oradan Yalova'ya geçen Fethi Bey, Nuri Conker'le birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti. Gazi ona İzmir izlenimlerini sordu.

– Geleceği nasıl görüyorsun?

– Partimiz hakkındaki iftiralar yersiz. Endişeleri kabul etmiyoruz. Halk büyük bir olgunluk içindedir. Tek parti baskısına rağmen halkın anlayış ve olgunluğu öğünç sebebidir. Fakat hükümetin gösterdiği zor şartlar altında çalışmamız zordur.

Atatürk, akrabası Nuri Conker ve en eski arkadaşı Fethi Okyar Bey'e dikkatle ve kaygıyla baktı:

– Zorluklar yavaş yavaş aşılır. Yedi yıldır tek başına iktidar olan, kendi emrindeki memurlarla çalışan bir parti, bir ayda yola

Yürüyen Köşk

SCF kurucu üyesi olan Makbule Hanım her şeyden habersiz, Köşk'teki mutfakta ağabeyinin sevdiği yemeklerin yapılmasına karışıyor, aşçıya tarifler veriyordu.

Dışarıdan otomobil sesini duyunca mutfaktan çıkıp Köşk'ün bahçesine koşturdu. O ağabeyini, ağabeyi de onu çok severdi. Hele annelerini kaybettikten sonra birbirleriyle daha çok kaynaşmışlar; teselliyi bir araya gelince ortak Selanik anılarında bulmuşlardı.

Makbule Hanım ağabeyini düşünceli ve meyus gördü. Gözlerindeki üzüntüyü hemen anlardı. Ağabeyinin ellerine sarılıp öptü:

– Ne oldu ağabey? dedi. Köşk'e doğru yürüyen Gazi'nin önüne geçip bakınca ağabeyi:

– Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı Fethi Bey feshedecek.

Makbule Hanım'ın umurunda mıydı:

– Ederse etsin, ne üzülüyorsun ağabey... Ben de burada sıkıldım. Haydi Yalova'ya gidelim, dedi.

Gazi Paşa biraz dinlendikten sonra yola çıkmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa, Yalova'ya ilk defa 1927'de gelmiş, buradaki Baltacı sahilini çok sevmiş; oradaki çınar dibine uzanmış, yeşillikleri seyrederek dinlenmişti. Ulu ve yemyeşil çınar ağacına bakıp heybetinden etkilenmişti. Yaveri Muzaffer Bey'e:

– Buraya bir köşk yaptıralım. Muhtarı çağır, demiş ve gelen muhtara yapım için gerekli paraları vermişti...

Köşk yapılalı üç yıl olmuş; Gazi meşgalesinden çoktandır buraya gelememişti.

Makbule ile köşke geldiklerinde dikkatlerini hizmetli Musa'nın elinde testere ile köşkün penceresine uzanan bir çınar dalını kesmek için merdivene tırmanmakta olduğu çekti.

Gazi de gördüğüne inanamıyordu. Ağaç sevgisini herkes gibi bu hizmetli de bilmeliydi.

Otomobilden telaşla inen Mustafa Kemal Paşa daha karşıdan bağırdı:

– Dur Musa Usta ne yapıyorsun! Kesme!

Merdivenden inen Musa Usta endişeyle ve korkarak Gazi'ye baktı:

– Paşam dalları köşkün penceresine girecek, yapıya zarar verecek.

Gazi duvara ve ağaca yaklaşıp baktı.

Gerçekten kalınlaşmış bir çınar dalı dirsek gibi köşk duvarına ve pencereye dayanmıştı.

– Kesme Musa! Ağaç kutludur, kıyamam bu çınara. Bir çare düşünürüz.

Hizmetli köşk bakıcısı Musa şaşkındı, çare ne olurdu ki?

Gazi yaverini çağırmış çoktan emrini vermişti:

– Muzaffer, İstanbul Fen İşleri Müdürü Yusuf Ziya Bey'i ve Mühendis Ali Galip Bey'i al gel... Durumu anlat... Tedarikli gelsinler.

Köşk raylar üzerinde geri çekilecek. Çınar kurtulacak, serbestçe büyüyecek.

Atatürk'ün ağaç sevgisiyle dediği bir hafta içinde olmuştu.

390 yaşındaki çınar ağacı ferahlamıştı. Yanıbaşındaki raylar üzerindeki Gezer Köşk beş metre doğuya alınmıştı.

Menemen

Mustafa Kemal Paşa ile ilk mülakatı yapan gazetecilerden biri William Sperco idi. Daha sonra yazdığı eserlerinde onun büyük bir devlet adamı olduğu kadar insani hasletleri üstün bir barışsever olduğunu yazıyordu. 1929'da Gazi Paşa ile karşılaştığında ilk sorusu;

– Size diktatör diyorlar, ne cevap verirsiniz? olmuş; Atatürk ona gülerek:

– Diktatör olsam, siz bana bu soruyu soramazdınız, diye yanıt vermişti.

Diğer sorularına da cevap alan gazeteci daha sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a gitmiş ve ona da aynı soruyu sormuştu:

– Mustafa Kemal Paşa'ya diktatör diyorlar, siz ne düşünüyorsunuz?

– Diktatörlükten mi söz ediyorsunuz? Mademki bu kelime arzu ediliyor, öyle olsun. Ama bu Gazi'yi en üstün önder kabul eden ve ona bütün kalbi ile inanıp güvenen bütün halk tarafından ka-

bul edilen bir diktatörlüktür. Halkımız ona bu kelimenin yerine sevgi, saygı, bağlılık ifade eden "Gazi" der. Gazi, işgal kuvvetlerini kovan, barış isteyen, Anadolu köylüsünün çocuklarının artık Arabistan, Yemen veya Makedonya için ölmesine izin vermeyen bir kurtarıcıdır. Cumhurbaşkanı bizim önderimizdir. Nadiren işlerin akışına müdahale eder ama biz, O'na başvurma ihtiyacını duyarız. Çünkü O'ndaki her şeyi, dehasının inkar kabul etmez üstünlüğünü biliyoruz... Siz ne derseniz deyin. Halka yapabileceğini ve yapması gerektiğini iyi bilen bir diktatörlük gerektiğinde kitlelerin genel ve devamlı onayını da alabilmek zorundadır. Gazi her devriminde bu onayı halkından almıştır. Bu demokrasi kurucu ve geleceğe yönelik bir diktatörlüktür. Cumhuriyetle beraber, demokrasiyi ve muhalif partileri de o getirmiş ve istemiştir. O liberaldi, biz, parti başkanları ve halk ondan her şeyi beklediğimiz için ona diktatörlüğü zorla kabul ettiriyorduk.

***

Aralık ayı ortalarında İstanbul'a ilk kar düşmüş ve hava soğumuştu. Atatürk, Ankara'dan gelirken Edirne'ye gitmeyi ve yeni açılan Alpulu Şeker fabrikasını görmeyi planlamıştı.

Dolmabahçe Sarayındaki odasında Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabını okumuş son sayfalara doğru gözünün puslandığını fark edince uzandığı yerden kalkıp pencereye yaklaşmıştı. Dışarıda her zaman masmavi gördüğü deniz puslu ve hava sulusepken kar yağışlı görünüyordu. Kapıya doğru döndü, zili çaldı. Biraz sonra yaveri ile genel sekreteri Rıza Bey göründü:

– Buyurun Paşam!

– Hazırlanın Edirne'ye gideceğiz.

Hasan Rıza Bey ellerini oğuşturup pençereye doğru baktı, gözüyle işaret ederek:

– Gazi Paşam dışarıda sulusepken kara döndü, soğuk. Trakya,

Edirne daha soğuk olur.

– Sen kar yağarken nöbet tutmanın ne kadar zevkli olduğunu tatmamış olacaksın!

Bu cevaba yaveri Muzaffer tebessüm ederken, Gazi yaverine sert sert bakarak:

– Muzaffer! Ali Kılıç'a, Salih'e de söyle, onlar da yarın gelecekler.

Ertesi gün soğuğa ve sulusepken yağmura rağmen yola çıkmışlardı. 20 Aralık 1930'da ziyaret edip incelemelerde bulunduğu Alpullu Şeker Fabrikası'ndaki hatıra defterine şunları yazıyordu:

"Alpullu Şeker Fabrikası'nı gezdim. Gördüğüm durumdan çok memnun kaldım... Kurumun daha genişlemesini, şimdiye kadar olduğundan fazla başarılı olmasını dilerim. Memleketimizin her uygun yerinde şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının sağlanması önemli hedeflerimiz arasındadır."

Fabrika müdürü, ustalar ve işçilerle de sohbet eden Gazi, geceyi çok temiz bulduğu sosyal tesislerde geçirdi. Sabah kahvaltısından sonra otomobille yola çıktı. Hava düzelmiş, yağmur ve kar yağışı durmuştu. Yol güzergahındaki Kırıkkale ve Çorlulular grup grup karşılamışlar, sevgi tezahüratında bulunmuşlardı.

21 Aralık'ta, akşama doğru Edirne'ye geldi. Girişte garnizon komutanı, vali ve çok kalabalık yurttaş topluluğu karşıladı. Mustafa Kemal Paşa için Edirne ikinci bir Selanik'ti. İkinci Balkan Savaşı'nda şehre ilk giren birlikler arasında kendi birliği de vardı. İki gün tatlı askerlik anıları ile tarihi yerleri, camileri gezdi.

Selimiye Camii'nden gönlü ferahlamış olarak mutluluk ve haz duyarak çıkarken yaveri üzgün ve asık bir suratla yaklaştı. Menemen'de yedek subay Kubilay'ın bir kısım dinci gericiler tarafından şehit edildiğini haberini verdi. Acı ve öfkesini içine gömen Cumhurbaşkanı soğukkanlı bir şekilde şöyle dedi:

"Türkiye Cumhuriyeti cahil, bağnaz hacı, hoca, imam,derviş cemaat meczuplarının karanlık ve kanlı eylemlerine son verecek güçtedir."

Vilayet konağına gelir gelmez Başbakan ve Genelkurmay Başkanı ile telgraf başında haberleşti, buyruklar verdi. Onları İstanbul'a çağırdı.

***

Fethi Bey, gerici, irticai, dinci taassubun tehlikesini sanki çok önceden sezmiş ve partisini 17 Kasım'da kapatmıştı.

Kırk gün sonra, 23 Aralık 1930'da gerici bir tarikatın mensupları ve meczupları ayaklanmıştı. Bölücü gerici Şeyh Sait İsyanı'ndan beş yıl sonra aynı tarikat şeyh ve müritleri isyan ediyordu.

***

Öğretmen olan genç Kubilay, askerliğini yedek subay olarak Menemen'de yapıyordu. Atatürk'e, Türk devrimlerine inanmış bir aydındı.

Serbest Cumhuriyet Partisi'nin yarattığı özgür havadan kötü niyetliler ve gericiler yararlanmaya başlamıştı. Bunların bir kısmı partiye sızmıştı. Bencil çıkar çevreleriyle anlaşan tarikat şeyhleri ve dervişleri cahil insanları hükümet ve devlet aleyhine kışkırttılar. Cumhuriyet'i ve devrimleri kötüleyen cemaatin başında Nakşi tarikatından Laz İsmail vardı ve kendisini mehdi ilan etmişti.

Yanına derviş ve müritleri olan Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Arabacı Emin, Nalbant Hasan gibi beyinleri haşhaşiler gibi dinci fikirlerle yıkanmış meczupları toplamıştı. Bunlar bazı cahil köylüleri de kandırıp yanlarına aldılar. Gerici bir topluluk oldular. Kendisini "mehdi" ilan eden Laz İsmail, Menemen'in 72 bin Müslüman Arap tarafından kuşatıldığını, halkın da elindeki yeşil bayrak altında toplanmasını istedi: "Bu bayrak cumhuriyete karşı

peygamberin bayrağıdır." dedi. Topluluk ona uyup "Allahu ekber" diyerek hükümet binasına doğru yürümeğe ve ayaklanmaya başladı.

Yedek Subay Mustafa Fehmi Kubilay, bu gerici kalkışmayı bastırmak için görevlendirildi. Genç Kubilay önce topluluğu sözle uyarıp dağılmalarını istedi. Cemaat topluluğu onu dinlemeyip taşkınlığa başladı ve askerlere doğru yürümeyi sürdürdü... Salyaları akan gericiler askerlere saldırmaya başladı. Genç Yedek Subay da yaklaşmalarını önlemek için askerlerine ateş emri verdi. Derviş Mehmet; "Din gücüne sahip olana mermi işlemez" diyerek, Kubilay'ın üstüne saldırdı. Bu meczup atılan kurşunların gerçek değil eğitim mermisi olduğunu anlamış; bıçağını çılgınca bir nara ile çekip genç subayın göğsüne saplamıştı. Yaralanıp yere düşen Kubilay'ın üzerine bu meczup şeyhin dervişleri üşüşüp başını bıçakla kestiler. Bu gencin başını yeşil bayraklı sırığa geçirip Menemen sokaklarında dolaştırdılar. Bu dinci gericilere engel olmak isteyen bekçiler Hasan ve Şevki'yi de öldürdüler.

Gerici bağnazlar "Din elden gitti, Şeriat isteriz!" diye bağırarak halkı kışkırtmağa çalıştılar.

Manisa Valisi ve jandarma komutanı bu vahşice öldürmeyi ve gerici isyanı duyar duymaz jandarma güçlerini gönderdiler. Gericiler onlara da saldırdı. Jandarmalar sapık cemaatin şeyhini ve dervişlerini öldürdü.

***

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 27 Aralık 1930'da Dolmabahçe Sarayı'nda Başbakanı İsmet İnönü, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Kâzım Özalp Paşa, Fahrettin Paşa ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı toplayıp dinci gericiliğe karşı alınacak tedbirleri görüştü.

Çok üzgün ve kızgın olan Gazi Paşa bir parçası olduğu ordusuna, Fevzi Çakmak aracılığıyla şu taziye dileklerini gönderdi:

"Menemen'de vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında zabit vekili Kubilay Bey'in vazife yaparken düçar olduğu akıbetten Cumhuriyet Ordusunu taziyet ederim. Kubilay Bey'in şehadetinde gericilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkar bulunmaları, bütün cumhuriyetçi ve vatanseverler için utanılacak bir olaydır. Vatanı savunmak için yetiştirilen; dahili her siyaset ve ihtilafın dışında ve üstünde muhterem bir durumda bulunan Türk zabitinin gericiler karşısındaki yüksek vazifesi vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur. Menemen'de ahaliden bazılarının hataları bütün milleti üzmüştür. İstilanın acılığını tatmış bir yerde, genç ve kahraman yedek subayın uğradığı tecavüzü milletin bizzat Cumhuriyet'e karşı bir suikast telakki ettiği ve katilleriyle teşvikçilerini, ona göre takip edeceği (cezalandıracağı) muhakkaktır. Hepimizin dikkati, bu meseledeki vazifelerimizin gereğini hassasiyetle ve hakkı ile yerine getirmeğe matuftur. Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyet'in mefkureci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay Bey, temiz kanı ile Cumhuriyet hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır."

Hükümet 1 Ocak 1931'de, Manisa'nın merkezinde, Menemen ilçesinde ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan etti. 2 Ocak'ta Mustafa Muğlalı Paşa başkanlığında Divan-ı Harp kuruldu. Bu gerici ve milleti üzen olaya el konuldu.

Korgeneral Mustafa Muğlalı, olayın bir gerici, irtica vahşeti olduğunu ortaya koyup 2000 kişiyi yargıladı. Katillere emri İstanbul'da bulunan Nakşi şeyhi Erbilli Hoca'nın verdiğini Laz İsmail itiraf etti. Bu gerici hoca oğlu Ali'yi de bu ayaklanma için göndermişti.

Yargılama sonucu bu katillerle beraber 30 kişinin idamına karar verildi. Hüküm şehit Mustafa Kubilay'ın öldürüldüğü yerde 3 Şubat 1931'de infaz edildi...

Heykel

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, milleti tarafından sevilip sayılıyor; her ilde, ilçede heykelleri dikiliyordu. 1930 ilkbaharının güzel bir gününde, kalabalık Gülhane Parkı'nı doldurmuştu. Buradaki Atatürk heykelinin açılışını Vali Muhittin Üstündağ yaptı. Ondan sonra kürsüye Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver geldi ve Gazi'nin heykelini tanıtırken asıl gerçek Atatürk'ü anlatı:

"Anadolu yaylasının şu yüksek şahnişini üstünde bembeyaz mermerlerin yukarı kaldırdığı şu yağız ata binmiş tunçtan adamı tanırsınız.

Türk vatanının en talihsiz ve uğursuz günlerinde gizlilik perdelerini sıyırarak ortaya çıkan bu adamı tanırsınız. Mermer ve tunç duyan ve düşünen milletlerin elinde şimdiye kadar hatır ve hayale gelmez şekiller aldı. Milletlerin ebediyete bağlamak istedikleri ulvi düşünceleri, derin ve nihayetsiz aşkları ifade eden bu maden, tunç; Türk vatanında bütün halkın şimdiye kadar duyulmamış en nadir

hislerine bir şekil vererek işte karşımıza çıkıyor. Kendi kendimize soruyoruz, acaba bu maden dünyanın neresinde bundan ilahi, bundan daha güzel bir konunun ifadesi ve vasıtası olmuştur. O bir askerdir. Vatan savunması için silahını eline aldığı, emir ve kumanda mevkiine geçtiği günlerden beri hiçbir defa yenilmemiş bir askerdir. Bütün bir memleket yenilgiden yenilgiye düştüğü zamanlarda o, daima galip kalmanın sırrını bulmuş ve nihayet milli tarihin bitmeye mahkum göründüğü günlerde İstiklal Mücadelesinin başına geçerek vatanına kesin zaferleri ve kurtuluşu getirmiştir.

Günlerce, haftalarca üstünde Sakarya Savaşlarının şimşekleri kımıldayan şu karşı ufuklardan Akdeniz yalılarına kadar açılan sahalarda bir avuç toprak var mıdır ki hâlâ onun tantanalı savaşlarının hatırasını taşımasın. O bir kurucudur. Cihan savaşlarının enkaz halinde bıraktığı bir devletten yepyeni bir devlet çıkarmak için lazım gelen her şeyi o topladı. Onun eli altında hükümet kuruldu, ordular doğdu. Yeni bir istikbal için yeni bir idare cihazı işlemeğe başladı. O bir saltanatı yıkan siyasi dahidir. Uzak ve yakın tarih, iyi bir talihi hak etmiş olan bir çok milletlerin, hatta hesapsız akan kanlar pahasına kazanılmış zaferlere rağmen kıt görüşlü siyasiler tarafından nasıl felakete sürüklendiğini bize hikaye etmiyor mu? Türk davası etrafında cereyan eden müzakerelerde Türk vatanı lehine elde ettiği sonuçlar en iyimser hayaller hudutlarını pek asmıştır.

Emsali olmayan açıklılığı, anlayışta sonsuz bir kavrama ve şümul, daima karşısındakini kendi arzusuna doğru çeken sarp, yalçın bir irade ona yerel başarılardan başlayarak Lozan'a kadar birbirini izleyen bir sıra büyük başarılar sağlamıştır. O bir ıslahatçıdır, devrimcidir. Bütün Müslüman dünyasını türlü derecelerde esarete uğratan manevi zincirleri yanılmaz bir isabetle keşfetti ve onların hepsini birer birer koparmasını bildi... Eğer mazlum doğu milletlerine kudretli ve mutlu bir gelecek lazımsa ve bir yol aramak gerekse, şimdi Ankara şehrine yukardan bakan bu büyük önderin çizdiği yoldan gitmek yeterlidir.

Onun giriştiği işlerde gösterdiği kudret ve devrimleri düşünmek

bir hayal söylemek bir ifrat, tatbike kalkmak bir cinnet gibi görünebilirdi. Her güçlüğü yenen, her imkansızı mümkün kılan cesareti, destanı ve efsanevi bir mahiyette olan bu inkılapçıdır ki, bize umumi tarihin sözünü ettiği bütün devrimcileri geride bıraktı. O bir rehberdir. Askerlikte, idarede, siyasette, toplumda, sanatta ve zevkte bize daima hayat veren en güzel esasları o koydu, en güzel şekilleri o gösterdi.

O bir kutlu, perişan gönülleri ismiyle dolduran, harp meydanlarında toplanma yerini gösteren yüksek bir bayrak gibi türlü yerlere dağılmış zekaları aynı irade altında toplayan, yanına gelen her ferde "sen benim üstümdesin" dedirten, ortaya koyduğu esaslara, ilkelere sadık olanları daima bir dost eliyle himaye eden bir baştır, bir önderdir. O bir hatiptir. Türk dilinin en yüksek abidelerinden birini, onun milletine başkasına nasip olmayan lisanı verdi. Nutuklarında öyle parçalar var ki anlatımın belagati itibariyle bugünkü ve yarınki nesillere yüksek birer örnek olacaktır. Aman vermeyen sıkı bir mantık, sadelik ve asalet, tınısı uzaklık ve derinlik veren, içten gelen bir ses onu mücadele tarihinin rekabet kabul etmez bir hatibi haline koydu.

Ey Türk vatanı! Bu civanmert ve büyük evladın senin sayısız ihtiyaçlarına göre bazen bir asker şeklinde göründü, bazen düşkünlük ve hüsran saatlerinde de, cesaret veren bir hatip olarak konuştu... Dağınık yurdunda, zaman oldu ince asil elleriyle enkazı toplayarak yeni bir devletin temellerini attı. Bir masa başında saati geldiği vakit, onu bir siyasi olarak müzakere ederken emirler yazarken gördük. Gün oldu tılsımlı parmaklarıyla sonsuza kadar yaşayacağı sanılan ne kadar köhne inanç, kurum varsa, dokundu ve dağıttı. Günün birinde İstiklal Mücadelesi'nin tarihini yazmak gerekti, onu o yazdı. Kurşunların yağdığr uçurumlarla çevrili ölüm yollarından geçmiş bu sulh ve ümran günlerine erişmiş olan o şimdi Anadolu yaylaları üstünde Batı'nın ve geleceğin engin ufuklarına bakıyor. Hareketini devamlı bir dikkat içinde durdurmuş, gözleri uzakta ve derinde bir noktaya dalmış karşımızda bekliyor... Baktığı taraf Türk tarihine yeni bir yön vererek bir hedef diye gösterdiği hayat alemi, yenilik dünyası batı alemidir. Uygarlıktır."

Hamdullah Suphi'den sonra genç bir Türkçü söz aldı; Atatürk'ün *Nutuk*'undaki cümlelerle konuşmağa başladı:

"Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Türk memleketi parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir anayurdu kalmıştı. 'Osmanlı Devleti, istiklal, Padişah, Halife, hükümet' bunların hepsi bir takım işareti, hedefi kalmamış manasız kuru laflardan ibaretti. Bu durum karşısında bir tek karar vardı, o da 'milli hakimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız bağımsız yeni bir devlet kurmak.' İşte bu tunç heykeldeki Atatürk onu yaptı. O yüksek meziyet ve kabiliyetine inandığı Türk milletini dağılmış iken birleştirdi; silahları alınmışken silahlandırdı, işgal edilmişken işgalden kurtardı. O bu devleti yoktan var etti. Bu mucizeydi. Dört yılda müstevliyi ve işbirlikçilerini yendi; milli iradeyi tek başına yürüttü. Meclise dilmaç oldu. Çünkü o mitolojik bir destan kahramanıydı."

***

Bir beyaz kelebekle bir pembe benekli sarı kelebek, bu delikanlının omuzları üzerinden Gülhane Parkı'nın tarhlarındaki çiçeklere doğru kanat çırparak uzaklaştılar. Afet İnan'a milliyetçiliğin ne olduğunu soracaklardı.

Milliyetçilik İlkesi

Mustafa Kemal Paşa, muhalif bir parti olmamasına rağmen 1931 yılı seçimlerinde 22 seçim çevresinde CHP'nin aday göstermeyerek bağımsız adayların milletvekili seçilip Meclis'e girmesini sağladı.

Yurt gezilerine yanına bakanlarını alarak çıkıyor; vatandaşların şikayetlerini onların da yanında dinlemesini istiyordu. Hemen her yerde vatandaşlar pahalılıktan, işsizlikten, iş yerlerinin kapanmasından şikayetçi oluyorlardı.

Dünya çapında büyük bir iktisadi kriz vardı. Bu hal Türkiye'ye de yansıyordu.

CHP İzmir'de yeni bir İktisat Kongresi topladı. Gazi Paşa bu kongrede 27 Ocak 1931'de bir konuşma yaptı. Halkçılık ve devletçilik ilkelerinin gerekliliğine işaret ettikten sonra şunları söyledi:

"Partimizin izlediği program her yönüyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber ekonomik açıdan devletçidir. Çünkü halka

örnek kurumlar açmak zorundayız. Çünkü halkın birikmiş sermayesi yoktur. Henüz birlikte çalışma, kooperatifleşme, şirketleşme fikirlerine yabancıdır. Devlet bu konularda da öncü olacaktır."

TBMM'de üçüncü dönem başlayınca CHP'de yeni program ve çalışma ilkelerinde değişiklikler yapıldı. Yabancı yayınlarda Türkiye'nin Kemal Paşa ile giriştiği devrim ve iktisadi kalkınmaya "Kemalizm" denmeğe başlanmıştı. Yeni parti programına da bu "Kemalizm" sözü girdi. Daha sonra bu "Kemalizm ilkelerine" Atatürk İlke ve İnkılapları dendi. Bu ilkeler partililere de, vatandaşlara da anlatılıyordu.

Yeni programda milliyetçilik şöyle ifade ediliyordu:

"Parti ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde Türk toplumunun çağdaş milletlerle yan yana yürümekle beraber kendi tarih ve kültürüne özgü nitelikleri korumayı esas alır... Yani, tarih ve kültür milliyetçiliği."

Gazi Paşa, bütün gezilerinde yapacağı yeniliklerinin ruh ve yöneltme kaynağının milliyetçilik olduğunu düşünüyor ve bu ülküyü Cumhuriyet devrimlerinin temeli görüyordu. Milliyetçilik, Türkçülük demekti. Türkler, Osmanlı Devleti'ni kurduktan sonra, kendi tarihlerini unutmuşlardı. Osmanlı Devleti, milli bir devlet olmaktan çıkmıştı.

Osmanlı Sultanlığı, yayıldığı geniş coğrafyada çeşitli dinleri, dilleri, ırkları bir araya toplayan bir imparatorluk olunca milli benliğinden uzaklaşmıştı. Yönetime Türk olmayan unsurlar, dönmeler de katılınca Türk milleti unutuldu; devlet milli olmaktan çıktı. Bu sebeple imparatorluk yıkılıp işgale uğrayıncadır ki Türk kendine geldi. Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanı Ermeni olan bir Osmanlı Devleti'nden Türk'e ve Türkiye'ye ne hayır gelirdi? Onun için Atatürk; *"Efendiler, aziz milletime şunu tavsiye ederim ki yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki asli cevheri çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin."*

diyordu. Yani *"Başına getireceğin yöneticilerin soyuna ve vicadına dikkat et, Türk olsun."* buyruğu...

Tarihi ve nüfusu ile Türk olan bu vatan toprağında yaptığı istiklal mücadelesini kazandı. Tabii ki Türk'ün Türk vatanı üzerinde kurduğu devletin adı Türkiye olacaktı. Bu gerçekleri gören Gazi Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlıcılıktan ve İslamcılıktan sıyırıp aldı. Onun için unutturulmak istenen Türklük bilinci ve Türk tarihine el atıldı. Gazi, Türk'ün zengin bir tarihi ve uygarlığı olduğunu biliyordu. İşte bunun ortaya çıkarılması için Türk Tarih Kurumu'nu kurmuştu. Türk, Cumhuriyet'le yeniden hayat buldu.

Atatürk, Orta Asya'daki Türk uygarlığının bugün Anadolu'da yaşayan Türklerin de uygarlığı olduğu tezini ortaya attı. Bu her alanda ileri bir milletin tarihiydi:

"Türkleri bütün dünyaya geri bir ulus olarak tanıtan anlayış, ne yazıktır ki bizim de içimize girmiştir. Dört yüz çadırlık bedevi bir topluluktan bir imparatorluk ve ulus tarihi başlatmak yanlıştı. İmparatorluk zamanında da Türklerin düşüncesi bu doğrultudaydı. Önce ulusa, tarihini, asil bir ulusa mensup bulunduğunu, bütün uygarlığın anası olan ileri bir ulusun çocukları olduğunu öğretmeliyiz."

İşte Atatürk ve Cumhuriyet bunu yapmıştır. Türk'ü Türk'e yeniden tanıtmış, dünyaya da görüşünü kabul ettirmiştir. İşte bu milliyetçiliktir. Kendini bilmeyen, kendi yurduna sahip çıkamaz.

Emperyalist devletler ve Batı Osmanlı Devleti'ni yenip parçalamakla kalmayıp öz Anadolu ve Trakya topraklarını da işgal edince "Türk artık bitmiştir" diyordu... Bu menfur düşüncede olanlar hem dışarıda hem içeride vardı. Levantenler, hainler düşmanla el eleydi. Ama *"Türk halkı asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklal içinde yaşamayı varlık şartı saymış, kahraman bir milletin evlatlarıydı. Bu millet istiklalsiz yaşamamış, yaşayamaz ve yaşamayacaktı."*

"Türk öldü artık" dendiği anda Gazi ile Türk milleti yeniden

dirildi. Cesareti kırılmış, elinden silahı alınmış, kutsal mabetlerine girilmiş yaralı millete bayrak oldu, önder oldu, yalvaç oldu. Türk, asli mayasına dönüyordu. Evet, Türk silkinip kendine geliyor, Türkleşiyordu. Türk'ün güç, kuvvet, erk, kahramanlık olduğunu gösteriyordu. Çünkü cevheri esaret zincirini kabul edemezdi ve kırdı. Atatürk, Erzurum, Sivas Kongreleri ve Ankara Meclisi ile milletini ayağa kaldırıp zafere ulaştırdı. İşte bundan sonra da tarihin şanlı sayfalarını hatırlayıp Ergenekon'lara, Oğuz Han'lara, Bilge Han'lara, Kürşat'lara, Kutalmış'lara, Selçuk'lara, Alpaslan'lara, Ertuğrul'lara döndü. Bunların kahramanlıklarını, yaptıkları hizmetleri gençliğe örnek olarak anlatmak da Kosova'ları, Preveze'leri, Plevne'leri, Çanakkale'leri, İstiklal Savaşları'nı dile getirmek de milliyetçilik oldu. Yusuf Has Hacip'leri, Kaşgarlı Mahmut'ları, Yesevi'leri, Yunus'ları, Sinan'ları, Fatih'leri, Osman Paşa'ları, Mustafa Kemal'leri, Mehmetçikleri eser ve devrimleri ile öğretmek de milliyetçilik oldu.

Atatürk, daha 1 Mart 1922'de TBMM açılış konuşmasında şöyle diyordu:

"Türkiye halkı ırken veya dinen veya harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet ve fedakarlık hisleriyle dolu ve mukaddes menfaatleri müşterek olan içtimai heyettir.

Milliyet meselesi, ferdi ve ortak hürriyet meselesidir. O halde sorunu ilke olarak ifade edelim: Milliyet ilkesi. Bir milletin diğer millet-lere nispetle tabii ve kazanılmış özel karakterlere sahip olması, diğer milletlerden farklı bir uzviyet teşkil etmesi, ekseriya onlardan ayrı olarak onlara muvazi gelişmeye milliyet ilkesi denir.

Bu ilkeye göre her fert ve millet kendi hakkında iyi niyet, topraklarına bizzat kayıtsız sahip olma hakkına ve hürriyetine maliktir. Bu yol bize hangi milletlerin hür, hangilerinin hürriyetinden şu veya bu şekilde mahrum olduklarını, yani millet namını taşımaya layık olmadıklarınmı kolaylıkla gösterir."

Milliyet bir gerçek olduğuna göre, milliyetçilik de bir gerçektir. Atatürk ongun (karizmatik) bir önderdi. İnönü, Bayar, Okyar ve cumhuriyetin diğer yöneticileri de onun havarileriydi. Cumhuriyeti ayakta tutan onun ilke ve devrimleriyle milliyetçiliktir.

Osmanlı'nın yenilip, yurdunun işgal ve paramparça edilmesinden sonra bu çöküşü ve üstöz (otorite) boşluğunu bu ongun önder doldurdu. Zaten Türk milleti iki asırdır bir kurtarıcı ve önder bekliyordu; Atatürk'te kendini buldu.

O, 19 Mayıs'tan önce, Tanrı'nın ve Türk tarihinin kendisine bir sağınç ve yumuş yüklediğini hissedip biliyor, kendini hazırlıyordu. Bu misyonu (sağınç) Erzurum ve Sivas Kongreleri ile meşru bir üstöze bağladı. Atatürk'ün Çanakkale'den beri gelen ongunluğu ve Türk milliyetçiliğine dayanması, halkın O'na güvenmesini sağladı. İstiklal Savaşı O'nun önderliğinde kazanıldı. O'nun ilke ve inkılaplarının kolayca kabulü, benimsenmesi akılcı, kuramcı olması kadar milli olgunluğundan da ileri geliyordu. O, azim ve iradesini çevresine de aşılamıştı. O'nun milliyetçiliği ve inkılapları uygarlıkla Türklüğün bir birleşimidir. Bu sentez aklın ve mantığın gereği ve buyruğuydu.

O, yöneticilerine de, halkına da, nefsine, kendine güven hissini vermiştir. Zaten ülküsü olan milliyetçiliğin halkına sunduğu yol aç (parola) *"Türk Öğün, Çalış, Güven"* olmuştur. Bu sözle Atatürk Türk milletinin ruhu ile birleşmiş *"Ne mutlu Türk'üm diyene"* demiştir.

Atatürk'ün milliyetçiliği esas olarak milli kültür ve milli seciyeyi öz olarak alır. Milliyetçilik bir bakıma milli ahlaktır. Türk'ün özünde, seciyesinde doğruluk, namus, edep, haya, tevazu, ağırbaşlılık, ciddiyet, vakar, iyilik, insaniyet, merhamet, taassupsuzluk, hoşgörü, mertlik, sözde sebat, ahde vefa, kudret, şecaat, üstünlük bilinci olarak belirir. Bu hasletle Oğuz Kağan Destanı'nda da, Orkun Anıtları'nda da, Dede Korkut Oğuzlaması'nda da, Ahmet Yesevi'de de, Yunus Emre'de de, Hacı Bektaş Veli'de de, Hacı Bay-

ram Veli'de de görülür. Bu özellikler, meziyetler, milli benliktir. Atatürk'ün her düşünce ve hareketinin başına "milli" sözcüğünü getirmesi boşuna değildir. Milli Mücadele, Kuvayı Milliye, Misakı Milli, Milli Marş, milli seciye, milli bilinç, milli kültür... gibi.

Atatürk 1923'te Adana'da şöyle demişti:

"Bu millet milli benliğini, idrak ve bunu bütün dünyaya ilan eylemiştir. Milletleri yükselten bu öze bir etken daha ekleyelim. Bu bayağı bir intikam değil, milletin hayatına, ikbaline ve refahına düşman olanların zararlarını gidermeye yönelen bir milli intikamdır... İstiklal Mücadelesi, milli intikamını emperyalizmden, İngilizlerden, Fransızlardan, Yunanlardan almıştır. Milli Mefkure ve milli ideal, milli ülkü, milli hedef hep aynı özün farklı sözcüklerle ifadesidir... Benim milli hedef dediğim şeyi siz, milli mefkure olarak anlayın."

Atatürk 4 Şubat 1935'te de *"Türk ulusunun idaresinde ve korumasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir."* diyordu. Onun yumuşu (vizyonu) buydu. *"Ulusumuzu çağdaş milletler seviyesinin üzerine çıkaracağız."* diyordu. İşte bu ülkü milliyetçiliktir.

Türk Kurtuluş Savaşı Türk milliyetçiliğinin fikirden eyleme geçme hareketidir. Onun için milli bir destandır. Atatürk'ün savaşları ve devrimleri milli idrakı uyandırma eylemleridir. Yöneticiler tarafından topyekûn İslamcılık ve Osmanlıcılıkla uyutulmuş, uyuşturulmuş bir topluluğun yeniden millet olduğunu bildirmesi, silkip titreterek anımsatmasıdır.

İşte bu açık muhakeme bile devletin niçin Türk Devleti; milletin, niçin Türk milleti olduğunu göstermeye yeter.

Mustafa Kemal Paşa, daha kongrelerde Türklük duygusunu asıl olarak ele almıştır. Onun müstevliye ve İstanbul hükümetine; *"Millet tek vücut olup hakimiyet-i milliye esasını ve Türk duygusunu hedef alarak gerekeni yapacaktır."* cevabı milliyetçi bir çıkıştı. Daha sonra Gazi şöyle demişti:

"Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok gevşeklik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla etkinliklerle gidermeye çalışmalıyız. Özellikle, bizim milletimiz milliyetinden gaflete düşüşünün çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli kavimler hep milli akidelere sarılarak milliyet ülküsünün kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovalanınca anladık. Gücümüzün zayıfladığı anda onlar bize hakaret edip zelil etti. Aşağıladı. O zaman anladık ki kabahat kendimizi unutmamızmış. Dünyanın bize hürmet etmesini istiyorsak, önce biz, kendi benliğimizi ve milliyetimizi bu hürmeti hissen, fikren, fiilen hal ve hareketimizle gösterelim. Bilelim ki milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avıdır."

Gazi, konuşmaları ve devrimleri ile yeni Türk devletinde cemaat ve ümmet halinden millet hayatına geçtiğimizi anlatıyordu. Ona göre milliyetçilik Türklüğün şerefini kurtarmaktı. Bu bakımdan Atatürk ve kadrosu *Genç Kalemler*'den, Ziya Gökalp'in ülküsünü yaydığı günlerden ve 1919 Samsun'a çıkıştan beri milliyetçiydi. Mustafa Kemal Paşa milliyetçiliği vazgeçilmez tarihi bir gerçek olarak görüyor, milliyetçiyi ve milliyetçiliği şöyle tanımlıyordu:

"Milliyetsever gözü açık adamdır... Biz, bizden istenenleri ve tehlikeleri görürüz. Bizim idare şeklimiz milliyet ülküsüne göredir. İdaremiz Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşeviğiz ne de komünist. Ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperveriz ve dinimize hürmetkarız."

"Hakimiyet bilakaydüşart milletindir." sözü de milliyetçi bir inancın ifadesidir. Zira Gazi Paşa'nın kurduğu devlet, ülkeye hakim olan milletin, Türk nüfusuna dayalı ulus-devletti. Türkiye kavramı da fethedilen, yeniden kazanılan, sınırları bu topraklar üzerinde Türk kanı ile çizilen bir ülke olduğuna işaret etmektedir. İşte bu ülkenin toprak bütünlüğünü ve milletin kayıtsız şartız ha-

kimiyetini sağlamak milliyetçiliktir.

Atatürk milliyetçiliği CHP Programı'na 1931 ve 1935'te koymasına rağmen Amasya Tamimi'nden, kongrelerden ve Ankara'da kurduğu Meclis Hükümeti'nden beri devleti milliyetçilik ülküsü ile yönetiyordu. CHP parti programına 1935'te milliyetçilik "ulusçu" Öztürkçe sözcüğüyle giriyordu. Ama Atatürk hem bu kelimeyi hem de "milliyetçiliği" eşanlamlı olarak öncesinde de sonrasında da kullanmıştır. Parti programında cümle şuydu:

"Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasındadır."

1931'deki madde de bazı sözcükler değişik olmasına rağmen aynı anlamı taşıyordu:

"Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır."

Böylece Atatürk gençlere üç önemli öze özen gösterilmesini buyuruyordu: Cumhuriyetçilik, laiklik, milliyetçilik.

Atatürk 1935 Programı'nda "ulus ve ulusçuluk" sözcüklerini kullansa da daha sonraki konuşmalarında "milliyetçilik" sözcüğünü de aynı anlamda kullanmayı sürdürmüştür.

Gazi milliyetçilik konusundaki fikirlerini, Afet İnan'a yazdırdığı *Medeni Bilgiler* kitabında açıklamıştır.

Atatürk'ün *"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."* sözü de milli bir kucaklayıştır. Milliyetçilik ile ulusalcılık sözcüklerinin de aynı manaya geldiği unutulmamalıdır.

***

Beyaz ve sarı kelebekler, Afet İnan'a teşekkür edercesine saçları üzerinde kanat çırpıp Köşk'e doğru uçtular.

Cumhuriyetçilik İlkesi

Köşk'teki mutat zevatın Atatürk'le yaptığı toplantıda devlet adamları yanında edebiyatçı Yakup Kadri ve Şevket Süreyya da vardı. İkisi de Gazi'nin buyruğu ile *Kadro* eğitim ve hareketini yönetiyorlardı. Onlar CHP'nin ve devletin kuruluş ve bundan sonraki yaşayış felsefesi olacak Altı Ok'u dikkatle dinleyip not almışlardı. Mutat toplantının ruh adamı Aytuğ, ikisinin başucunda uçan bir kelebek gibiydi. Bir ara başka bir beyaz al, kahve sarı benekli bir kelebek ona doğru kanat çırpmış dikkati dağılmıştı. Bu sebeple Yakup Kadri Bey'e yeniden diğer beş oku anlatmasını rica ediyordu.

Yakup Kadri, gözlerini uzak masada artık ciddi konuları bırakıp Salih, Fuat ve Nuri Bey'lerle Rumeli anılarına dönen Gazi Paşa'ya göz attıktan sonra anlatmaya başladı:

– Cumhurbaşkanımız Meclis'te muhalefet istiyor... Yani Başbakanı ve bakanları denetleyip eleştirecek bir grup ve milletvekilleri... Ama onların da uyması gerekli devlet kurallarını zorunlu bu-

luyor. İşte Fethi Bey'e onları ve CHP'nin programını anlattı. Milliyetçiliğin ne olduğunu birlikte dinledik. Dinlemediğiniz diğer beş Türkiye Cumhuriyeti ilkesi olan beş oku anlatayım... Sakın bunların yalnız CHP'nin, bu partinin öz ilkesi sanmayın. Aynı zamanda devletin kurucu değeridir bunlar, dinleyiniz.

Aytuğ ve Aysu bütün dikkatlerini bu edip ve romancıya verdiler. Bunlar üzerlerinde uçup özsuyu aldıkları rengarenk çiçeklerden ve kanat çırptıkları masmavi gökten daha önemliydi:

Yeni Türk devletine kendine özgü kişiliğini veren özlerden ikincisi "Cumhuriyetçilik"tir. Çünkü kurucu Anayasa'nın 1. maddesi; "Türkiye devleti bir Cumhuriyettir." diyordu. 102. maddesinin 4. fıkrası ise; "Cumhuriyetin asla değiştirilemeyeceği" hükmünü taşıyordu.

20 Ocak 1921 tarihli Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) bir devrim anayasasıydı. Hazırlanışı ve şekli, işgal edilmiş bir yurdu kurtarmak için olağanüstü şartların gereğiydi. Metni çok kısaydı. Halkçı ve milliyetçiydi. Milli Egemenlik üstündü ve Meclis'indi. Milli Kurtuluş hassasiyeti sebebiyle ve hâlâ İstanbul'da Padişah olduğu için "Cumhuriyet"ten söz etmiyordu. Fakat ruhu, Milli Hakimiyetin Meclis'te olduğu ifade edilerek cumhuriyete açık kapı bırakılıyordu. Kurtuluş Savaşı yapılırken farklı fikirleri ve tartışmaları yaptırmamak için "Cumhuriyet fikri" bir sır gibi saklanıyordu. Bu gizemin muhafazası çelik, içeriği pırlantaydı. Açıldı mı ülkesine ışık saçacak, milletini sonsuza dek aydınlatacaktı.

"Meclis Hükümeti"nde son söz sahibinin Mustafa Kemal Paşa olduğu, Lozan Antlaşması'nın imzalanması sırasında anlaşılmıştı. Başbakan Rauf Bey ve Meclis, İsmet Paşa'ya imza yetkisi vermiyor; eleştirerek sorumluluktan kaçınıyordu. Rauf Bey de yeni devletin ve Cumhuriyet'in güç ve erk kaynağının Mustafa Kemal Paşa olduğunu biliyordu. Bu yetkiyi ona bıraktı. O da İsmet Paşa'ya imza yetkisini veren teli çekmişti.

29 Ekim 1923 Anayasası Cumhuriyet'in ilk anayasasıydı. 3. maddesinde kuvvetler birliğini ifade ediyordu. Yürütme ve yasama erkleri

meclisteydi. Meclis bu yetkiyi hükümet aracılığı ile kullanıyordu. Mebuslar dört yıl için seçiliyordu. 8. maddesinde de "Yargı millet adına bağımsız mahkemeler tarafından yürütülür." diyordu.

Cumhuriyetçilik Atatürk'ün ve CHP'nin ilk ilkesidir. Devlet hayatındaki en büyük devrimdir. Büyük önder bu merhaleye çevresini ve halkı alıştıra alıştıra gelmiştir. Daha 22 Haziran 1919'da yayımladığı Amasya Tamimi ile bu müjdeyi veriyordu: "Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul hükümeti üzerine aldığı görevi İtilaf Devletlerinin etkisinde olduğu için yerine getiremiyor. Bu durum milleti yok saymaktır. Oysa milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır... Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için, her türlü baskı ve denetimden uzak milli bir heyetin varlığı zorunludur. Anadolu'nun her bakımdan en güvenilir yeri olan Sivas'ta hemen bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır."

Milletin azim ve kararı, milli bir görev yaparak Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye ile hayat bulmuştur. Başkanı da içinde Cumhuriyet sırrını taşıyan Mustafa Kemal Paşa'dır.

İstanbul'da İngiliz kuklası bir Padişah ve Osmanlı Sadrazamı olmasına ve kendisi de Osmanlı müfettiş subayı olmasına rağmen, Mustafa Kemal cesurca Türk adlı yeni bir devletten söz ediyordu: "Arkadaşlar tek tedbir, hakimiyet-i milliyeye dayanan kayıtsız şartsız müstakil bir Türk Devleti kurmak ve bu hedefe bir an önce ulaşmaktır."

Ona bu cesareti ve gücü Türklük bilinci ve milliyetçilik ülküsü veriyordu. Demek ki cumhuriyetçiliğin temeli milliyetçiliktir. Zaten altı ilkede birbirini zorunlu olarak çağırıp doğurmuştur. Cumhuriyetçi olmak devrimciliği, o da laikliği birbirinin gereği görmüştür.

Kongreler Heyet-i Temsiliye ile yavaş yavaş halkın seçtiği mebuslar vasıtası ile Meclis gelişimine doğru ilerliyordu. Bu ise hakimiyetin millette toplanması demekti. Atatürk devletin meşru temelinin Meclis olduğunu açık açık söylüyordu. Ama bu meclis İstanbul'daki gibi Padişahın açtığı Meclis-i Mebusan değil, Türk milletinin azim ve ira-

desiyle oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi olmalıydı. Atatürk bunu daha başlangıçta ifade ediyordu: "Millet Meclisi'nde yoğunlaşmış olan milli iradeyi, vatanın mukadderatına fiilen el koymuş olarak tanımak esas ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir." Bu ifade Türk devletinin parlamenter bir demokrasi olduğunu hiçbir şekilde başkanlık ve diktatörlüğe imkan vermeyeceğinin ifadesiydi.

Türkiye Cumhuriyeti kendine özgü bir ulus devletti. Türk milletine dayanıyordu. İngiliz ve Batı emperyalizmiyle, padişahın zorbalığına karşı mücadele ederek, savaş yaparak kurulmuştu. Ebediyyen yaşamasının da bu ruha sahip olmasıyla mümkün olacağını Atatürk, etnik, dinci, gerici isyanlara karşı söylüyordu: "Kan ile yapılan devrimler daha sağlam olur. Kansız inkılap sonsuzlaştırılamaz. Fakat biz bu inkılaba ulaşmak için gereği kadar kan döktük. Bu kanlarımız, yalnız savaş meydanlarında değil, aynı zamanda ülke içinde de döküldü. Bakıyorsunuz ki Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta ve diğer illerimizde birçok isyan meydana geldi ve bunların hepsi bastırıldı."

Bu sözler, Cumhuriyet'in kolay kökleşip yaşatılmadığının ifadesidir. Çünkü Cumhuriyet kutlu bir isyanın ve savaşın sonucudur: "Bildiğiniz gibi memleketimiz asırlardan beri iki kuvvetin, iki zorlu kuvvetin, iki yok edici kuvvetin baskısı altında üzüntü ve acı duymakta idi. O kuvvetlerden birisi, doğrudan doğruya memleket ve milleti soyma iddiasında bulunan gerici zorbalar; ikincisi, bütün bu emperyalist ve kapitalist dünyasıdır." İşte Türk milleti bu iki düşmana karşı savaşıp Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Cumhuriyet savaşların, devrimlerin, milli hakimiyetin gelişmesi sonucu doğmuştur.

Atatürk, cumhuriyeti kurarken Türk tarihinden de örnek almıştır: "Türk milleti en eski tarihlerinde, meşhur kurultayları ile bu kurultaylarda devlet başkanlarını seçmeleriyle demokrasi fikrine ne kadar bağlı olduklarını göstermişlerdir. Son tarih devirlerinde Türklerin kurdukları devletlerde, başlarına geçen Padişahlar, bu usulden ayrı-

larak müstebit olmuşlardır."

Atatürk demokrasi ve cumhuriyetin düşmanlarına da dikkatimizi çekiyordu: "Sultanlarla, Halifelerle idare edilmiş ve edilmekte olan memleketlerde vatan için en büyük tehlike, Sultanların ve Halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu, çok defa kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle idare edilen memleketlerde ise, en tehlikeli durum, bazı milletvekillerinin yabancılar adına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır."

Atatürk Cumhuriyetçiliği şöyle tanımlıyordu: "Cumhuriyetçilik, ulus egemenliği ülküsünü en iyi ve en sağlam surette temsil eden ve toplayan devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna olan inanç ve onu korumaktır."

Atatürk'e göre Cumhuriyet'in iki tehlikeli düşmanı vardır; bir dışarıdaki sömürgecilik, diğeri içerideki gericilik. Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsememiş yöneticiler de Cumhuriyet'in düşmanıdır: "Millete karşı vaziyet ve vazifelerini kötüye kullandıkları takdirde, şu veya bu tarzda, milli iradenin, kendi haklarında dahi tecellisine maruz kalabilirler. Millet tarafından, millet namına, devleti idareye mezun kılınanlar için, icabında millete hesap vermek mecburiyeti, laubalilik ve keyfi hareketle telif kabul edemez."

Türkiye İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi dış düşmanlarını yenmişti. İç düşman olarak görülen İstanbul Hükümeti, Sultan ve Halife de ülkeden uzaklaştırılşmıştı ama hâlâ onların küflü, paslı etnik ve dinci çeteleri, isyancı menzilleri, şeyhleri ve dervişleri vardı.

Yabancılar yeni Türkiye devletinin Cumhuriyet yönetimiyle nasıl bir siyasi yol izleyeceğini merak edip, ülkeye geliyor; devrimleri ve gelişmeyi takip edip Atatürk'ün ülküsüne bir ad bulmaya çalışıyorlardı. 1923'te de Amerika'dan Atlantic Monthly *gazetesi yazarı gelmiş ve Ankara'da temas ve incelemelerde bulunmuştu: "Türklerin başarısı hiçbir şeyi olmayan ülkede her şeyi yaratmış olmasıdır." diyen yazar, ilk defa "Kemalizm" sözcüğünden söz ederek; "Mustafa Kemal Doğunun önderliğini üstlenecektir. Onun gibi ulusların kaderi*

üzerinde rol oynayan bir önder yoktur. Onun ilk ilkesi cumhuriyetçiliktir." diyecekti.

Türk milleti için de Cumhuriyetçilik ilkesi Atatürk'ün yaptığı mücadeleleri ve uyarılarını hatırlayarak Atatürk ilke ve inkılaplarını korumak olacaktı.

Bunları Yakup Kadri'den dinleyen Aytuğ'un gözleri, Sarışın Bozkurt'taydı. Genç bir Türk olarak her şeyi okumuş ve biliyordu ama ruh olarak bir daha Gazi'ye doğru kanat çırpıp sordu:

– Gazi Paşam! Cumhuriyet'i ve ona layık devlet adamını bir daha sizden dinlemek isterim lütfen konuşun.

Bakışları mavi çelik sertliğindeki Ulu Önder'in sesi pamuk kadar yumuşaktı. Aklıyla beyinleri, sevgisiyle yürekleri fetheden ses nüfuz ediciydi:

– Devlet başkanı uyumaz, uyuklamaz. Aldanmaz, aldatmaz... Çevresini de, kendisini de denetler. Asla gaflet ve dalalet içinde bulunamaz. Bu yüzden devlet adamında önce akıl, milli bilinç, Türk milletine saygı ve sevgi beklerim. Bu niteliği olmayan Cumhuriyetime ve Cumhurbaşkanlığına yakışmaz. Cumnhuriyetimiz henüz çok gençtir. Devrimlerimiz henüz yeni yerleşmiş ve tazedir. Siz gençler gibi ihtimam özen ve dikkat gerektirir. Geçmişten kendimize miras kalan bütün devlet hayatı ile ilgili işler ve sorunlar, zamanın zorluklarını ve dünkü düşmanların istek ve hayallerini karşılayacak derecede değildir. Dost görünen dünkü düşmanlarımızın gözleri hep Türkiye'de olacaktır. Dinmeyen Haçlı ihtirası sebebiyle Anadolu'dan, sizden bir şeyler koparmak isteyeceklerdir. Bu yüzden güçlü devlet olmak görevimiz kadar, fert olarak da milli bilinçli ve güçlü olmak zorundasınız. Önemli ve büyük işler devlet-fert işbirliği ile çözülür. Siyasi ve fikri hayatta olduğu gibi iktisadi hayatta da sırf fertlerin girişim sonucunu beklemek doğru olmaz. Önemli ve büyük işler ancak milletin genel servetine ve devletin bütün kurum ve kuvvetine dayanır. Bunları ve devletçiliği Afet İnan kızımın *Medeni Bilgiler* kitabından oku. Unutma, mil-

li hakimiyet asla parçalanamaz ve tek bir şahsa verilemez. Demokrasinin tehlikesini o kitapta açıkladım. Cumhuriyet demokrasinin cehalet ve taassup tehlikesini giderecektir. Cumhuriyet fazilet yönetimidir. Cumhuriyette erdem sahibi olmayan mutassıplar yönetici olamaz. Cumhuriyet'te kimse Padişahlar gibi Allah'ın gölgesi olamaz. Cumhuriyet milli hakimiyet yönetimidir. Egemenlik milletin seçtiği vekiller tarafından kullanılır. Milletin hakimiyetini meclisler belirler. Meclis'ten çıkan hükümet ve başkanı devleti kurucu irade ve millet isteklerine göre yönetir. Cumhuriyetimizin esas temeli taassupsuzluk, yani laikliktir. Bizim devletimizde Türk'ü, Türk milletini sevmek, saymak zorunluluğu esastır. Kendini başka kavimden sayıp 27 ayrı etniklikten söz eden Meclis'e de giremez, yönetici de olamaz... Aytuğ! Böyle bir halde benim *Gençliğe Hitabı*'mı ve *Bursa Nutku*'mu hatırlayarak görevlerinizi yerine getireceğinizden eminim... Ben her şeyi milletim için, konuşarak ve danışarak yaptım. Kadrosuz bir şey yapılamaz. Şimdi git Yakup Kadri'ye kulak ver, beyaz kelebeğin Aysu'yu yalnız bırakma!

Sadece Antkabir'in üstünde değil bütün Türkiye semalarında, dağında, taşında bu ruhtaki söz dolaşıyor; hava gibi teneffüs ediliyordu. Aytuğ beyaz bir kelebek gibi Köşk'ün bahçesinde oturan Yakup Kadri'nin önünde kanat çırparken bu Atatürkçü yazarın arkadaşı Sevük de fısıldadı:

– Bak görüp dinledin çocuk! Atatürk sesini gözleri ile mavi semanın dinlendirici çekiciliği gibi, saz telinin tınlamasına benzer, sözü bittikten sonra da sihirli ve okşayıcı bakışlarıyla da etkisi sürer. O'nun konuşması ve nutku sade hitabet değil, sözcük ve manadan öte yolumuzu aydınlatan büyüleyici bir fikirdir. O'ndan ilham alarak yazıp konuşuyoruz. Oku ve dinle. Atatürk büyük bir önder ve dahi olduğu halde danışmaya, kadroya önem verirdi. Bakın ne diyor:

"Bütün milleti kaplayan bu kadroya Türklük bilinci ve ruhu verdim. Bu ruh ancak üç unsurdan; inanç, ilim ve disiplinden oluşur. Kör

bir itaatten değil canlı ilkelere bağlı akıl ve ilim yolundan güç alacağız. Hayatta en hakiki mürşit ilimdir. Hiçkimse ve hiçbir kurum elindeki Türk çocuğunun eğitiminde, terbiyesinde serbest olamaz. Milli Eğitim bunun için vardır. Kurduğumuz devlet düzeni ve kadromuz her zaman temiz ve lekesiz kalmalıdır."

Devletçilik İlkesi

İki kelebek gibi arılar da Atatürk'ün sofrasındaki vazonun etrafında dolanıyor, rengarenk çiçeklere konuyor ve bal yapmak için öz alıyorlardı. Bilimde kıskançlık olmazdı; Aytuğ ve Aysu onlara da yer açıp kulağını kutlu sese veriyordu:

"Atatürk daha 30 Ağustos 1924'te, Büyük Zafer'in birinci yıl dönümünde Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflerini gösteriyor ve 'Milletimizin hedefi, yani milli ülküsü bütün cihanda tam anlamıyla medeni ve sosyal bir heyet olmaktır.' diyor ve bunu gerçekleştirmek için şu ilkeleri sıralıyordu:

1- Yeni modern bir devlet olmak;

2- Bu devlette din ve mezhep ayrılığı yoktur; Millet Ülküsü vardır,

3- Çağdaş uygarlık, bilim ve akıl Cumhuriyet'in özüdür.

4- Yeni devlet hukuk devrimleri yapacak kanunlarını yenileyecektir.

5- Milli Hakimiyete dayalı, tam bağımsız, kendine has yönetim olacaktır."

Gazi devletçiliği şöyle açıklıyordu:

"Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. asırdan beri sosyalizm görüşlerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınmış bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir. Devletçilik özellikle sosyal, ahlaki ve millidir. Devletçilik, özel faaliyet ve çalışma esas olmakla beraber, en kısa zamanda milletimizi refaha ve yurdu bayındırlığa kavuşturmak için yüksek yararların gerektirdiği işlerde ve ekonomi ve sanay alanında devleti fiili süratle görevlendirip ilgilendirmek başlıca esaslardandır. Devlet doğrudan doğruya ekonomik girişimlerde bulunmakla beraber özel girişimlere de imkan tanır."

Atatürk'ün bu tanımı devlet şekli Cumhuriyet olan bir yapının gereğidir.

Türkiye Cumhuriyeti, Devletçilik sayesinde Osmanlı'nın yüz yıl geride bıraktığı devleti ve milleti sanayi, kültür ve sosyal bakımdan çağdaş düzeye çıkarmıştır. Atatürkçü Devletçilik ne komünizmdi ne faşizm, kendine özgü bir hızlı kalkınma hamlesiydi. Türk Devletçiliği daha Lozan'da emperyalizme ve kapitalizme karşı olduğunu belirtmişti.

Atatürk 1 Mart 1922'de Türkiye'nin iktisadi ve sanayi bağımsızlığını ilan ediyordu:

"Malumunuzdur ki, memleketimiz iktisadi kuruluş ve çevre yönünden kuvvetli bir durumda değildi. Ferdin iktisadi varlığı da serbest ticaret mücadelesine dayanabilecek bir güce gelmemişti. Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomimizi, bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilat ve ferdi değer yönünden iktisadi alanda bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimiz de, bir de fazla olarak ayrıcalıklı durumda bulunuyorlardı. Gelir vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri şartlar altında ülkemize sokuyorlardı. Bütün ekonomimizin her bölümüne bu şekilde

kesin olarak hâkim olmuşlardı... Efendiler, bize karşı yapılan rekabet gerçekten çok yasadışı ve haksız, gerçekten çok yok ediciydi. Rakiplerimiz bu davranışlarıyla gelişmeye elverişli sanayimizi öldürdüler. Tarımımıza da zarar verdiler. Ekonomi ve maliyemizin gelişmesi ve olgunlaşmasının önüne geçtiler."

Atatürk'ün bu tarihi belirlemesi Devletçiliğin gerekli ve zorunlu olduğunu ortaya koyuyordu. Dahi insan, İstiklal Savaşı ile askeri zinciri, Cumhuriyetçi Devletçilikle de sosyal ve iktisadi zinciri kırmıştır.

"Efendiler, artık engelsiz ve bağımsız bir hayata atılan Türkiye için iktisadi hayatını boğmakta olan kapitülasyonlar yoktur. Ve olamaz. İktisadi hayatımızın belirli amaçlara yöneltilmesi için alınacak önlemler içinde ülkemizde Avrupa rekabeti yüzünden yok edilmiş ve şimdiye kadar önlenmemiş olan tarım sanayimizi güçlendirip, modern iktisadi araçlarla donatmayı önemle göz önünde bulunduracağız. Gerek tarım, gerek memleketin varlık ve genel sağlığı konularında önemi kesin olan ormanlarımızı da modern önlemlerle iyi duruma getirmek, genişletmek ve ormanlarımızdan en yüksek faydayı sağlamak da önemli gayelerimizden biridir."

Büyük Atatürk, devletçiliğin ne olduğunu özlü olarak ortaya koymaktadır. On yıldır savaşlarla uğraşan Türk milletinin sermayesi yoktur, halk geçimini zorla sağlamaktadır. Ama kalkınmaya gerek vardır, o halde devlet büyük sermayeyi gerektirecek işleri üstlenecek diğer işleri de halka bırakacaktır. Silah fabrikaları, tayyare fabrikaları, bez fabrikaları, şeker fabrikaları böyle kurulacaktır.

Gene devletimizin kurucusuna kulak verelim:

"Genel yararı doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi girişimlerin mali gücümüzün ve teknoloji imkanı oranında devletleştirilmelidir. Özet olarak topraklarımızın altında kullanılmadan

duran maden hazinelerinin kısa sürede işletilerek milletimizin yararına sunulması da ancak bu yöntemle mümkündür. Bununla birlikte sadece iktisadi yararlanma aracı ile gerek madenlerimizde, gerek diğer iktisadi konularda, bayındırlık hizmetlerinde çalışmak isteyen sermaye sahiplerine hükümetimizce her türlü kolaylığın gösterileceği şüphesizdir. Memleketin iktisadi emelleri, tarım ve tarım sanayiine bağlı olmakla beraber, memlekette öteden beri var olan dokuma sanayii gibi kurumların korunması ve canlandırılması ve bazı bölgelerde yeniden kurulabilecek diğer sanayiin her şartta gözetilmesi önemle göz önünde bulundurulacaktır."

Atatürk, halk olarak da, millet olarak da mali ve iktisadi bağımsızlığın önemini anlatıyor ve:

"Efendiler, milli ilkemiz en üst düzeyde tutumluluk olmalıdır. Bundan dolayı mali yöntemimiz, halkın baskı altında tutulup ezilmesinden kaçınmakla birlikte, elden geldiğince dışarıya borçlanmadan ve gereğinden çok harcamadan var olan gelirle yetinmek ilkelerine dayanmaktadır. Şimdiki durumda yararlanılamayan gelir kaynaklarından yayarlanmak ve halkın vergi yükünü azaltmak için bazı maddeler üzerine tekel konulması gerekmektedir."

Osmanlı Devleti'nce ihmal edilip geri bırakılan Anadolu kendi yağıyla kavruluyordu. Devletçilik şarttı. Atatürk bu sebeple *"Türkiye Cumhuriyeti iktisadi devlet olacaktır."* diyordu:

"Fakat yeni Türkiye Devleti bir ekonomi devleti olacaktır. Bu devleti en kuvvetli temeller üzerinde çok az zamanda kurmak hususunda Japonlardan az yetenekli olmadığını gerçekten ispat edecektir."

Bunun için de:

"Hiçbir şeye muhtaç değiliz. Yalnız tek bir şeye çok ihtiyacımız vardır: Çalışkan olmak. Sosyal hastalıklarımızı araştırırsak, temel olarak bundan önemli bir hastalık bulamayız, hastalık budur. O hal-

de ilk işimiz bu hastalığı esaslı şekilde tedavi etmektir. Milleti çalışkan yapmaktır. Servet ve onun tabii sonucu olan rahatlık ve mutluluk yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır."

Atatürk Türkiyesi az zamanda, 1923-1938 yılları arasında, kurduğu 100'ü aşkın fabrika, kurum, hastane, okul, yol, köprü, demiryolu ile bunu gösterip milletine de örnek olmuştur. İşte bu Kemalist Devletçiliktir.

O, 1923 öncesi elim halimizi Bursa gezisi sırasında anlatır:

"Memleketimizin yolları yok, şehirler harap, köyler perişan bir haldedir. Limanlarımız, fabrikalarımız yok, madenlerimizi biz işletmiyoruz ve işletecek halde değiliz. Bunlardan hakkıyla yararlanmak için pek çok önlemler almak zorundayız."

Devletçilik bu önlemlerden biridir. Ama yeni devletin sermayesi yeterli değil, hatta yoktur. Kalkınma için tehlikeli bir yola başvurulabileceğini de Atatürk, uyararak söylemektedir:

"Sermayemiz yok. Bu yüzden yabancı sermayenin zararlı olmayacak bir şekilde memleketimize girmesine izin verebiliriz. Ancak yabancı sermaye girdiği yerlere büyük zararlar da verir. Özellikle Hindistan Türk ve İslam İmparatorluğu bir İngiliz arazi şirketine verilen ayrıcalıklar sonucunda sönmüş ve yok olmuştur."

O halde devletçi olmadan başka çare yoktur:

"Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, yükselmesiyle, düşmesiyle ilgili ve ilişkili olan milletin ekenomisidir. Tarihin ve tecrübenin belirlediği bu gerçek, bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen görülmüştür. Gerçekten Türk tarihi araştırılırsa bütün yükselme ve düşme sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır."

Bunları söyleyen Atatürk, bir yabancı sömürge kurumu olan

Düyun-u Umumiye'yi ve Kapitülasyonları bu çöküşün en büyük sebebi olarak gösterir:

"Arkadaşlar, kılıç ile fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeye ve sonuçta yerlerini bırakmaya mecburdurlar. Nitekim Osmanlı Saltanatı da böyle olmuştur."

Osmanlı Devleti yabancıdan borç alarak ayakta kaldığı için, minnet duyduğu yabancı karşısında başı eğik ve aciz kalıyordu; alacaklı olan Avrupalılar:

"Bir taraftan iç unsurları kışkırtıyorlardı; diğer taraftan da kendileri Osmanlı devletinin içişlerine karışıyorlar ve her karışmada da yine devlet ve milletin aleyhine olarak yeni yeni birtakım ayrıcalıklar, haklar alıyorlardı. Ama halk fakirdi. Taç sahibi yöneticiler saraylar yapmak, büyük gösterişe şana sahip olabilmek için, onu devam ettirebilmek, zevk ve tutkularını sağlayabilmek için her ne pahasına olursa olsun, bu parayı almak çaresine düşmüşlerdi. O çareler de mutlaka borçlanmalar oldu."

Osmanlı yönetimi o kadar aciz kaldı ki, yeniden dış borç alarak eski alacağının faizlerini ödemek zorunda kaldı ve iflas etti. İktisaden bağımsız olamayan Osmanlı siyasi bakımdan da İtilaf Devletlerinin ve bilhasa İngiltere'nin boyunduruğu altına girdi ve onlar tarafından İstanbul'un işgaliyle yıkıldı.

Osmanlı Devleti yıkılabilirdi ama Türk milleti ve önderi Atatürk ayaktaydı ve Samsun'da, Erzurum'da, Sivas'ta Ankara'da bu tam bağımsızlık ateşini yakmıştı ve yeni bir devlet kurulmuştu. Osmanlı kötü örneği sebebiyle, Türkiye Cumhuriyeti Devletçi olma gereği duydu.

Atatürk ve İnönü bu hali çok isabetle belirlemişlerdi:

"Osmanlı Devleti tamamen bitmişti. Fakat düşmanlarımız aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni kuran Türk milletinin de, asli unsurunun, bu memleketin gerçek halkının da yok ve çökmüş olduğunu zan-

nettiler. İşte bunda çok aldandılar."

Lozan'da İnönü onlara ilk darbeyi vurmuştu. İkinci darbe ise Devletçilik olmuştu. Atatürk bunu 1 Kasım 1926'da şöyle açıklıyordu:

"Efendiler, genellikle ekonomimizde verimli bir gelişme görülmektedir. Milli bankalarımızla, ticaret ve sanayi şirketlerinin sa'yı (emeği) ve sermayelerinin sürekli olarak artıyor olması, halkımızın ekonomik hareketlerine ve izlemlerine kanıt sayılabilir.

Kabotajın, bu yıl içinde yalnız ve bütünüyle Türk sancağına dönmesi fiilen gerçekleşmiştir. Bu olay yüzyıllar süren engellere karşı, ancak milli yönetimin sağlayabildiği başarılardır, övünerek anmak isterim.

Demir sanayisi kurmak ve demir madenleri işletmek için uzmanların çeşitli alanlardaki incelemeleri olumlu sonuçlar vermiştir. Ereğli kömür bölgesinin doğusunda uygun nitelikli zengin kömür damarları ortaya çıkarılmıştır."

Atatürk, bu sözleri ile devletçiliğin halkın gücünün yetmediği alanlara devletin el atarak milleti ve devleti kalkındırması olduğuna işaret ediyordu. Devletçilik, ekonomik bakımdan Türkiye'nin doğal ve insani kaynak kıtlığına bir çare olacaktı. Devletçilikle Türkiye'nin iktisadi geleceği gelişirken özel girişim de onu örnek alıp güçlenecekti.

Atatürk CHP Programı'nı açıklarken de Devletçiliğin ne olduğunu anlatıyordu:

"Partimizin izlediği proğram, bir yönden tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber, iktisadi açıdan Devletçidir. Cumhuriyet hükümetinin her açıdan vatandaşların hayatıyla, geleceğiyle ve rahatlığıyla ilgili olması doğaldır. Halkımız doğal olarak devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten istemek için kendisinde bir hak görüyor."

Atatürk'e göre devletçilik toplumcu bir düşüncedir:

"Devletin alakadar olduğu vazifeleri söyleyelim:

a) Fabrikalar yapmak,

b) Ekonomiyi düzenleyen planlar yapmak,

c) Yollar, demiryolları vs gibi nafia işleri,

d) Maarif işleri,

e) Sıhhiye işleri,

f) Sosyal güvenlik işleri,

g) Tarım, ticaret ve sanata ait iktisadi işler."

Bu kadar ağır bilgiyi Aytuğ'un kanatları gibi hafif ve nahif beyni taşıyamazdı: Kız arkadaşı Aysu'ya sordu. O da "Atatürk'ümüz her şeyi daha güzel anlatır" deyip onun sofrasına doğru kanat çırptı:

– Gazi Paşam! Bir de siz Devletçiliği özetleyin lütfen, dedi.

– Çocuk!.. Yaramaz çocuk... Söyledim ya... Bir daha tekrar edeyim. Tembellik bütün fenalıkların anasıdır. Okuyacak, bir daha okuyacaksınız *Medeni Bilgiler*'i. Devletçilikte, devletle fert kol koladır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Devletçilik ilkesi ile yürümesi bugünkü şartlara göre uygundur. Madenlerin, ormanların, demiryollarının deniz seyrüsefer şirketlerinin, devlet tarafından idaresi ve para basıp çıkaran bankaların millileştirilmesi Devletçiliktir. Keza su, elektirik, gaz ve diğer işlerin mahalli yönetimce yapılması da bu görevlerdendir. Bu açıkladığım manada Devletçilik sosyal, ahlaki ve millidir. Bizim uygun gördüğümüz Devletçilik bütün üretim araçlarının ve dağıtımının fertlerden alınarak devlete teslimi değildir. Bu yolu takip eden sosyalizm prensibine dayanan kollektivizm veya komünizm bizim uyacağımız sistem değildir. Devletçilik uygarlığın gereği olan refahı ve mutluluğu milletimizin ayağına getirmektir. Daha fazlasını Falih Rıfkı anlatsın size...

Gazi'nin fikir sofrasına Mareşal Çakmak ve Bayar da gelmişti. Onları karşılamak için kalktı. İlerideki masada gazeteci ve yazar-

lar vardı. Çankaya'nın alışılmış bir töresi vardı. Ziyarete gelenler hemen alınmaz uygun yerde bekletilirdi. Bunlardan gelip de huzura çıkamadan dönenler bile olurdu. Özellikle birbirleriyle anlaşamayanlar da farklı masalarda beklerlerdi. Bu geçimsizlerin en önemlileri Falih Rıfkı ve Ali Çetinkaya'ydı. Bunlar birbirinden hoşlanmasa da da Gazi'nin sofra meclisinde bir arada otururlardı.

Aytuğ ve Aysu, huzura çıkmayı bekleyen gazeteciler masasına gittiler. *Hakimiyet-i Milliye*'de, *Ulus*'ta yazan genç gazeteciye selam verip sordular ve kulak verdiler:

"Yeni Türkiye'de Devletçilik, bir iktisadi meslek olarak doğmamıştır. Bir tarihi zorunluluk olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Devletçi olan Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti, ne fert girişimlerine karşı, ne de yabancı sermayesine karşıdır. Biz sanayi ve sermayenin bu memlekette ziyan değil, kâr etmesini isteriz. Cumhuriyet Hükümetine güvenen ve ekonomisini Türk toprağına yatırmış olanların güvenli olmaları Türk parasını ve Türk iktisadını korumak içindir. Türk köylüsünün toprağı işlemesinin sağlanması, gereksinmelerinin ve pazar imkanının sağlanması devletçilik gereğidir. Biz bu memleketi bir cennet, fakat Türk cenneti yapmak istiyoruz. Yöneticilerin görevi devletçiliği daha güçlendirmek, özel girişimcileri de alabildiğine teşvik ederek imkanlarını artırmaktır. Bu, memleketi ve halkı nesillerdir hasret çektiği refah ve bayındırlığa götürecektir."

Laiklik

Falih Rıfkı'dan sonra Aytuğ ve Aysu'ya Altı Ok'u anlatmayı Yakup Kadri ve Kadrocular sürdürdü:

"Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik ve devletçilik gibi sade CHP'nin değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel ilkelerinden biri olan Laiklik ise, dinin hiçbir şekilde devletin kurum ve yöneticilerinde dini esas, saik ve telkinler de bulunamayacağı, sadece ferdin özel yaşamındaki vicdan ve ibadet hürriyeti olarak tanımlanıyordu. 'Parti bütün kanunların, tüzük ve usüllerin yapılışında ve toplanışında en son bilim ve teknik esasları ile yüzyılın gereksinmelerine uyulmasını ilke olarak kabul etmiştir. Din bir vicdan işi olduğundan, parti, dini dünya ve devlet işleriyle siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaş uygarlık yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar.'"

CHP tüzüğüne ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na "Laiklik" sözcüğü geçmeden çok önce de laik devrimler yapılmıştı. İstanbul'daki Osmanlı Halifesine rağmen TBMM'nin Ankara'da açılma-

sı laik bir devrimdi. 1921 Anayasası'nın yapılması, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin kaldırılması, Anayasa'dan *"devletin dini İslam'dır"* ibaresinin çıkarılması hep adım adım Laiklik anlayışının kurumsallaşmasıydı.

Daha sonra da bu laik devrimler sürdü: 3 Mart 1924'te şer'iye mahkemeleri kapatıldı, Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi; 25 Kasım 1925'te Şapka Giyimi Kanunu çıktı, beş gün sonra da Tekke ve Zaviyelerin kapatılması kanunlaştı. Medeni Kanun'un kabulü, kadına seçme seçilme hakkının verilmesi, Şapka Devrimi, Soyadı Kanunu; şeyh, mürit, seyit gibi bazı unvanların kullanılmasını yasaklayan kanun da laiklik gereğiydi. Hangi dinden veya mezhepten olursa olsun cami, kilise, havra gibi dini yerler dışında cübbe, sarık ve dini kıyafet giyilemeyeceği de kanun emriydi.

1931 yılında CHP'nin Altı Ok'undan biri olarak programına giren Laiklik ancak 1937'de anayasa hükmü oldu. Oysa Cumhuriyet devrimleri çok önceden laik devrimler olarak sürüyordu. Laiklik bir bakıma tam egemenliğin gereğiydi. Halifelik ve Padişahlık atıldığına göre yeni devlette din siyasi ve sosyal hayatın hiçbir yerinde egemen olamazdı. Milli hakimiyet buna izin vermezdi.

Laiklik, devletin kurucusu olan Gazi Paşa'nın hayatı ve kişiliği ile de bağdaşıyordu. Laiklikle din belirleyici özelliğini kaybedecek, her Türk kendi inanç ve vicdanına göre istediği yolu seçecekti. Bu, hürriyet demekti. Kendisi için hür olan fert milleti için de herkes için de Laiklikle hürriyeti sağlayacaktı.

Türk devlet geleneğine göre, din meşruiyet kaynağı değildi. Göktürkler'de de, Selçuklular'da da, Osmanlılar'da da devlet meşruluğu hanedanın ve milletin gücüyle kurulmuş ve sağlanmıştı. Kongrelerden Ankara'daki meclise kadar yeni Türk devleti de meşruluğunu dinden almıyor milletten, kayıtsız şartsız halk hakimiyetinden alıyordu. Bu sebeple Atatürk , sadece İstanbul'daki hainlerle değil, meclis içindeki gerici, Padişahçı, Hilafetçi güçlerle de çetin bir mücadeleye girişmiş güçlü ongunu ve laik düşünce-

siyle devleti sağlam temeller üzerine oturtmuştu. O, *"Bir takım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerinin peşinden sürüklenen, kaderlerini ve hayatlarını falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacıların ellerine bırakan insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa bir millet gözüyle bakılabilir mi?"* diyor ve *"Asla olamaz!"* yanıtlıyordu.

Saltanat ve Halifeliğin kaldırıldığı yıl ve günlerde Atatürk İkinci Grup'takilere, gericilere hem tarihi hem de dini bilgi ve belgelerle ders vermiş, devlet kurmada yasallığın ve meşruluğun millette ve güçte olduğunu anlatmıştır:

"Osmanlı Devleti'nin ulularından Yavuz hazretleri, 1517'de Mısır'ı ele geçirdiği zaman orada idam ettiği Mısır hükümdarından başka, ünvanı halife olan bir kişi daha buldu. Halife sıfatının böyle güçsüz bir kişi tarafından kullanılmasının İslam dünyası için leke olduğuna şüphe etmediğinden, o sıfatı, Türkiye devletinin kuvvetlerine dayandırarak güçlendirmek ve yükseltmek için aldı."

1918'de ise Halife ve Padişah İngiliz esiriydi ve hiçbir gücü kalmadığı gibi varlığının da hikmet-i vücudu yoktu. Kaldı ki Halife'nin cihad ilanını çoğunluğu İngiliz sömürgelerinde olan Müslümanlar da, Araplar da katılmamış üstelik Müslüman oldukları halde Türk ordularına karşı savaşmışlardı.

Osmanlı Devleti çökerken zaten Osmanlıcılık gibi saçma bir zihniyetle beraber İslamcılık da iflas etmişti.

Atatürk Meclis konuşmasında; *"Efendiler, bu insanlık dünyasında en az yüz milyonu aşan nüfustan oluşan bir büyük Türk milleti vardır ve bu milletin yeryüzündeki genişliği nispetinde tarih sahasında da bir derinliği vardır."* diyerek İslamcılığın değil Türkçülüğün güç ve kudret kaynağı olacağını anlatıyordu.

"Efendiler, çöküş devrinin her safhası Türkiye devletinin sınırlarını biraz daha darlaştırıyor. Sonunda Âl-i Osman'ın 36. ve sonuncu

Padişahı Vahidettin'in saltanat devrinde Türk milleti en derin esaret çukurunun önüne getiriliyor. Binlerce seneden beri bağımsızlık kavramının gerçek simgesi olan Türk milleti bir tekme ile bu çukurun içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat tekmeyi vurdurmak için bir alçak, hain gerekti. İdam hükmümü verenlerin böyle adi bir araca ihtiyacı vardı. O da kim olabilir? Türkiye devletinin istiklaline son veren, Türkiye halkının namusunu yok eden... (Mecliste Vahidettin! Vahidettin sesleri ve gürültüler.) Yazık ki bu, milletin Hükümdar diye, Sultan diye, Padişah diye, Halife diye başında bulundurduğu Vahidettin. (Allah kahretsin sesleri.)"

Atatürk dini temele dayanmayan milli ve laik devlet kurduğunu da şöyle açıklıyordu:

"Dünya tarihinde bir Cengizli, bir Selçuklu, bir Osmanlı devleti kuran, bunların hepsini olaylarla deneyen Türk milleti, bu kez doğrudan doğruya kendi adı ve sıfatında bir devlet kurarak bütün felaketlerin karşısında yaratılış yeteneği ve kudretiyle yer aldı. (Şiddetli alkışlar) Millet, geleceğini doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve egemenliği bir şahısta değil, bütün fertleri tarafından seçilmiş vekillerinden oluşan Yüce Meclis'te ortaya koydu. İşte o Meclis, Yüce Meclis'inizdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir... Milletin saltanat ve egemenlik makamının hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir hükümet heyeti yoktur ve olamaz."

İşte bu tarihi dersten sonra laik devlet kurulup kökleşti.

***

Atatürk, etkisinde kaldığı Ziya Gökalp gibi Türkçü ve Türkçeciydi. Onun için Türkçe *Kur'an* istiyordu:

"Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın,

Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın.
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın."

Gökalp gibi Atatürk de İslam'ı reddetmiyor; taassup ve hurafeleren arındırılmış; Türkçe anlatımlı bir din istiyordu. Bu da ancak Laiklikle mümkün olacaktı.

Atatürk Laikliğin dinin devlet işlerine ve kamu alanına ve sosyal hayata karışmaması yanında bir vicdan hürriyeti olduğunu da söyleyip, taassuba kaçmayan *"İslam dininin en mükemmel din"* olduğunu da belirtti.

"Düşmanlarımız, bizi dinin etkisi altında kalmış olmakla suçluyorlar. Duraklama ve yıkılışımızı buna bağlıyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir zaman kadınların erkeklerden geri kalmasını istememiştir. Alah'ın emrettiği şey, Müslüman kadın ve erkeğin beraber olarak bilgi ve anlayış kazanmasıdır. Kadın ve erkek bunu aramak, nerede bulursa oraya gitmek ve onunla donanmış olmak zorundadır. İslam ve Türk tarihi araştırılırsa görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla bağlı zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk sosyal hayatında kadınlar bilgi, anlayış ve diğer konularda erkeklerin kesinlikle gerisinde kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir. Cumhuriyet ahlak erdemine dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide dayanan bir idaredir. Cumhuriyet idaresi erdemli ve namuslu insanlar yetiştirir."

***

Atatürk'ün bu konudaki söz ve görüşlerini bütün bakanları da katılıyordu. Yabancı gazeteciler merakla İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya "Sizin anladığınız laiklik nedir?" diye soruyorlar, o çok güzel ve açık cevap veriyordu:

"Laiklikle biz dinin memleket işleri üzerinde nüfuz ve etki sahibi

olmasını önlemek istiyoruz. Dinler vicdanlarda kalmalı, hiçbir şekilde siyasi, sosyal maddi hayata, dünya işlerine katılmamalıdır."

Bunu *"Fikri hür, vicdanı hür nesiller yetiştiren"* Büyük Atatürk'e ve onun yerleştirdiği Laiklik anlayışına borçluyuz.

***

Atatürk, Laiklik ilkesinin müzakeresi yapıldığı bir sırada Meclis'teki gerici bir milletvekili ilk defa duyuyormuş gibi "Laiklik de nedir?" deyince Atatürk sert ve keskin sesiyle:

– Laiklik adam olmaktır! demişti.

Laiklik din karşıtlığı değildi. Laiklik, dinin, ferdin vicdan hürriyetine ve toplum düzenine karşı bir siyasi hareket olmasına karşıydı. İnanmış ve okumuş bir Müslüman aileden gelen Atatürk de, dinin çıkar için kullanılmasına karşıydı. Bu yüzden *"İslamda ruhban sınıfı yoktur."* dedikten sonra din adamının nasıl olması gerektiğini anlatıyordu:

"Efendiler, milletimizin içinde gerçek ulema, ulemamız içinde milletimizin hakkıyle övünebileceği alimlerimiz vardır. Fakat, bunlara karşılık ilim kisvesi altında gerçek ilimden uzak, gerektiği kadar kendini yetiştirmemiş, ilim yolunda layıkıyle ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız.

Seyahatlerimizde birçok hakiki münevver ulemamızla temas ettim. Onları en yeni ilmi terbiye almış, sanki Avrupa'da eğitim almış bir seviyede gördüm. Ruh ve İslami hakikati bilen ulemamızın hepsi bu düzeydedir... Hakiki ulema ile, dine aykırı ulemanın birbirine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır."

Muaviye gibi, böyle adi ve sefil hilelerle hükümdarlık yapan Halifeler ve dini alet yapmaya tenezzül eden sahte ve imansız alimler, daima rezil olmuşlar, rezillikleri yüzlerine vurulmuş ve cezalarını görmüşlerdir. Biliyorsunuz, Abbasi Halifesinin sonuncusu bir Türk

tarafından parçalanmıştı. Dini kendi ihtiraslarına alet yapan hükümdarlar ve onlara yardım eden hoca kılıklı hainler, hep bu akıbete düçar olmuşlardır."

Cumhuriyet'in artık din sömürüsüne izin vermeyeceğini Atatürk şöyle dile getiriyordu:

"Artık kimse öyle hoca kıyafetli sahte alimlerin yalan ve dolanlarına önem verecek değildir. En cahil olanlar bile, o gibi adamların mahiyetini pekala anlamaktadır. Benim onlara karşı şahsi tutumumu sorarsanız, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz olarak atacakları her adım yalnız benim şahsi inancıma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatı ile de alakalıdır. O adım milletimin hayatına karşı bir kast, o adım milletimin kalbine yöneltilmiş zehirli bir hançerdir."

Atatürk, *Büyük Nutuk*'unda da, Allah'la, Peygamber'le, dinle halkı aldatacakların, çıkar sağlayıp kullanacakların bugün de yarın da olacağını söylüyordu:

"Asırlarca olduğu gibi bugün dahi milletlerin cehaletinden ve taassubundan yararlanmak, hiçbir türlü siyasi ve şahsi çıkar ve menfaat temini için dini alet ve araç olarak kullanmak girişiminde bulunanların içte ve dışta varlığı, bize bu yerde söz söyleme gereği duyuruyor. İnsanlıkta din hakkındaki uzmanlık ve derin dini bilgiler, her türlü hurafelerden ayıklanarak, gerçek ilim ve fennin nurlarıyla temiz ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu (istismarı,) aktörlerine her yerde rastlanacaktır."

Atatürk, daha sonra da Laikliğin önemini ve din tacirlerinin tehlikesini anlatmayı sürdürmüştür:

"Bizi yanlış yola sevkeden kötülükler biliniz ki çoğu kez, din perdesine bürünmüştür. Saf ve temiz halkımızı hep 'Şeriat' sözleri ile aldatagelmişlerdir... Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz, görürsünüz ki

milleti mahveden fenalıklar hep din kisvesi altında, küfür ve mel'anetten gelmiştir... Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar. Halbuki elhamdülillah hepimiz Müslüman'ız, hepimiz dindarız. Artık bizim, dinin hükümlerini öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile bize dinimizin esaslarını anlatmaya yeter."

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü de saf Türk-İslam inancından uzaklaşmış olmakta buluyordu:

"Türkler bulundukları saha, yaşadıkları bölge itibariyle bir taraftan İran ve diğer taraftan Arap ve Bizans milletleriyle ilişki içindeydiler. Şüphe yok ki, temasların milletler üzerinde etkileri görülür. Türklerin temas ettiği milletlerin o zamanki medeniyetleri ise zayıflamaya başlamıştı. Türkler bu milletlerin yanlış adetlerinden ve kötü yönlerinden etkilenmiş olmaktan kendilerini alamamışlardır. Bu hal kendilerinde karmakarışık, ilim dışı, insanlık dışı zihniyetler doğmasına yol açmıştır. İşte düşüşümüzün belli başlı sebeplerinden birini bu nokta oluşturuyor."

İnanmış bir Kemalist olan Falih Rıfkı bütün konuyu özetleme gereği duydu:

"Altı Ok Kemalizm davasının aydınlığını, bütünlüğünü ve milli karekterini oluşturan bir disiplindir. Herhangi biri zayıfladığı zaman dava özünü ve yaratıcılığını kaybeder. Altı Ok Kemalizmdir ve o da canlı ve bilinçli bir kültürdür. Laisizm ise, yeni milli oluşmanın birlik mayasıdır. Tek kan ve tek dil sahibi ileri milletlerin bile mezhep ayrılığı ile nasıl dağılmakta olduklarını Balkanlar'da görmeğe başlıyoruz. Yeni Türkiye'nin en büyük gücü birliği ve aynılığıdır. Bu birliği sağlayan da mezhep ve tarikat ayrılıklarını önleyen düşünce ve vicdan hürriyetine dayanan birleştirici ve kaynaştırıcı Kemalizm eğitimi olmuştur."

Devrimcilik İlkesi

Aytuğ ve Aysu Altı Ok'un beşinci ilkesini, gene Falih Rıfkı'dan dinliyorlardı:

"Atatürk ilkelerinin en önemlilerinden biri de Devrimciliktir. 'İnkılapçılık (Devrimcilik), devletimizin ve milletimizin sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan ilkelere bağlı kalmak ve onları korumak parti için esastır. Devrimler evrimci bir gelişmeyle sürecektir' diyen Gazi Paşa, daha sonra bu ilkelerini kızı Afet İnan'a yazdırıp okullarda Medeni Bilgiler *olarak okutmuştur. İnkılap, mevcut kurumları zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son yüzyılda geri bıraktırmış olan kurumları yıkarak yerlerine milletin en yüksek medeni ihtiyaçlarına göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumları koymuş olmaktır. Gazi daha 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında 'girişilen devrimin ihtilal anlamından çok daha geniş değişikliği ifade ettiğini' belirtmişti. Gazi'nin en büyük özelliği devrim girişiminde bulunmak için en uygun zamanı seçmedeki sezgi yeteneğidir. Tasarladıklarını en yakınına bile açmamış*

birer milli sır olarak zihninde ve gönlünde saklamıştır."

Devrimcilik, geçmişin etkisinden kurtulmuş yeni Türkiye'yi yaratma çabalarının kurumsallaşmasıdır. Kemalizmin bir oku olarak o da *"Durmayan, canlı ve sürekli olarak yenilenen bir ülküdür."*

"Harflerin laikleştirilmesi Türk dilinin gelişmesi için ilk yapılan devrimlerden biridir. Latin harflerinin kabulü ile millet kara cehalet batağından kurtulmuş; böylece Türkçe bağımsız bir dil olma özelliğine kavuşmuştur. Atatürk'ün bu devrimi, Türk kafasının köklerine kadar girmiş Arap kaynaklarını sökerek millileştirmesidir. Kafası, vicdanı, düşüncesi ve duygusu bağımsız olmayan bir milletin istiklali sözde kalır."

Peyami Safa da *Türk İnkılabına Bakışlar* adlı eserinde Atatürk Devrimlerinin bir ihtiyaçtan doğduğunu ve faydalı olduğunu açıkladıktan sonra Gazi'nin zamanlamayı çok isabetle yaptığını belirtmiştir.

Büyük Önder'in hanımı ile zaman zaman gezilere çıkıp modern kadın örneği vermesi, şapka ile veya başı açık görünmesi devrim yapmadan önce göze alıştırmak ve görüş birliğini sağlamak içindi. Balolarla, Kastamonu, İnebolu, Adana gezileriyle bir nevi nabız yokluyordu. Yurttaşlık bilgisi kitabı olan *Medeni Bilgiler*'de millet tarifini önce *"Millet dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşların oluşturduğu siyasal ve toplumsal bir topluluktur."* olarak verdikten biraz sonra *"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."* tanımını getirmiştir. İkisi de doğrudur.

Gazi, istiklal ve hürriyeti de bunlara göre tanımlamıştır:

"Tam bağımsızlık demek siyaset, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür gibi her alanda tam bağımsız ve özgür olmak demektir."

Gazi'nin *Onuncu Yıl Nutku*, hem siyaset hem edebiyat, hem ülkü, hem söylev sanatları bakımından bir şaheserdir. Onda hem

geçmişe, hem hale, hem de geleceğe bakan değerlendirme ve müj-deler vardır:

"Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medeni memleketleri seviye-sine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynakların sahip kılacağız. Milli kültürümüzü çağdaş uygarlığın üstüne çıkar-tacağız."

Bu ifadeler kendisi kadar Türk milletine olan güvenini de gös termiştir. Nitekim Gazi her vaat ettiğini, milletine söz verdiği he şeyi yerine getirmişti. 3 Mart 1924'te Eğitim Birliği ve Tekliği Ka-nunu ile medreseler kapatılmış; 25 Ekim 1925 tarihli Şapka Hak kındaki Kanun'la fes atılıp şapka giymek sağlanmıştır. 17 Şub 1926'da Türk Medeni Kanunu'nu yaptı. Aynı yıl Türk kadınla avukat olarak baroya kaydını yaptırmaya başladı.

30 Mayıs 1928'de milletlerarası rakamları kabul etti. 1 Kasım 1928'de Türk harf inkılabını yapıp Latin harflerinin kabulünü sağlayarak öğrenme, okuma kolaylığını sağladı.

Türk kızlarına her alanda eğitim ve çalışma hakkı verilirken onların 19 Mayıs 1928'de şortla yapmış oldukları jimnastik ha reketleri takdir ve alkışlarla karşılandı. 1929 yılında kadınlarımız Taksim'de atletizm ve güzellik yarışmalarına katıldılar. 1929'da İ Bankası'nda çalışan 556 memurdan 86'sı kadındı. Aynı yıl yapılan tıp kongrelerinde üç kadın doktor Türkiye'yi temsil etti.

3 Nisan 1930'daki belediye seçimlerinde Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verildi. Aynı yıl ilk kadın hakim adliyede, ilk kadın doktor operatör hastanede görev aldı.

***

Bazı İngiliz ilim adamlarının "sarı ırk" yakıştırması ile küçümse semesine karşı Atatürk'ün giriştiği Türk Tarih Tezi bunu çürüt tüğü gibi Türk soyunun sadece cengaver değil aynı zamanda uy gar, sanatkâr bir millet olduğu; ayrıca soyca asil ve güzel oldu

1932'de Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesi ile ortaya konmuştu.

Bu güzel haber gelince büyük bir memnunluk duyan Gazi Paşa, masa arkadaşlarına dönüp şaka yollu:

– Müjde güzel, ama bu başarının gururuyla bütün hanımlarımız başımıza birer ece (kraliçe) kesilip saltanat sürmeye kalkarlarsa ne yaparız? dedi. Sonra Salih Bey'e döndü:

–Yaz Salih... Bu telgrafı gurur duyduğumuz kızımıza gönder: *"Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren; dünya hakemlerinin, bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz."* Fakat Keriman Ece de, hepimizin işittiğimiz gibi söylemiştir ki; bütün Türk kızlarının en güzeli olmak iddiasında değildir. Bu güzel kızımız, ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıtırmış olmakla, elbette kendini bahtiyar addetmekte haklıdır. Türk milletinin de bu güzel çocuğunu samimiyetle tebrik ederim. Ancak şunu da ilave edeyim ki, Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu, tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin dünya güzeli seçilmiş olmasını çok tabii buldum. Fakat bu münasebetle, Türk gençlerine şunu da hatırlatmayı lüzumlu gördüm: Sahip olduğunuz tabii güzellikleri, çağdaş tarzda muhafaza ve idame etmesini biliniz. Ve bu yolda uyanık bir gelişmenin sürekli olarak gerçekleşmesini ihmal etmeyiniz. Bununla beraber, asıl uğraşmağa ve mutlaka gerçekleştirmeye mecbur olduğunuz şey, analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi, yüksek kültürde ve yüksek fazilette dünya birinciliğini tutmaktır.

***

Türk kadınları 1932'de ilk hükümet tabibi, 1933'te de muhtar olarak görev almaya başlamışlardır.

5 Aralık 1934'te Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı vermiştir. Bu, İsviçre dahil bir çok Avrupa devletinden önce kadına ve-

rilmiş önemli bir siyasi haktı. Sabiha Gökçen'in yolunda gitmeleri için Türk kadınına 1936'da askeri pilot olma imkanı da verildi.

26 Kasım 1934'te "bey, paşa, zade" gibi lakapları kaldırarak vatandaş sıfatları arasında eşitliği sağladı. 8 Ocak 1934'te Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine dair Kanun ile Türk kadını ve erkeği çağdaş bir giyim ve kuşama kavuştu. Bütün bu devrim kanunları ilerici, çağdaş Türk milleti içindi.

Gazi bazı sırlarını, daha önce, çok yakın arkadaşlarına söylüyordu. Bunlardan biri Latin harflerine geçiş, diğeri eğitimin birleştirilmesi, başka biri de savaşlarla Türk nüfusunun Türkiye'de azaldığı muhakkak geniş coğrafyasına denk yüksek bir nüfusa erişme isteğiydi. Bu sebeple 28 Ekim 1927'de genel nüfus sayımı yaptırdı. O zaman 13.648.270 olan nüfusumuzun okur-yazar erkek oranının %10,6 kadınlarda ise % 4,6 olduğunu belirledi. Bu elim durum Milli Eğitim seferberliği yapmamızın gerektiğini ortaya koyuyordu.

(Bugün 2016 da genel okur oranı %90,6'dır. Bu bile Atatürk Cumhuriyeti'nin ve devrimlerinin bizi ne büyük imkan ve nimetlere kavuşturduğunun en güzel örneğidir. 2002-2016'nın demokrasi sarhoşları gibi 1920'lerde Gazi'ye "Devrim için halk oylamasına başvuralım" diyen gafil ve hainler vardı. Gazi onlara şu cevabı vermişti: "Cumhuriyetimizi çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma isteğimizi köstekleyecek herhangi bir referanduma gitmek yalnız cehalet değil, hıyanet olur. % 80'ine okuma yazma öğretilmemiş bir memlekette devrimler, halk oylaması ile olmaz.")

***

Geçmişi iyi bilen, Osmanlı'nın düştüğü hatalardan ders alan Gazi, işte bu nedenlerle 24 Kasım 1928'de "Millet Mektepleri"ni açmış; bu okulların başöğretmenliğini kabul etmişti.

Mustafa Kemal Paşa bunlarla da yetinmedi. Milletinin nerden

gelip nereye gittiğini öğrenmesi ve bunu kendi öz diliyle ifade etmesi için kültürün temeli olan tarih ve dil konusuna el attı.

Gazi Paşa, hocası Gökalp'in "hars" dediği kültürü çok güzel tarif ediyordu:

"Okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, uyarı almak, düşünmek, zekayı geliştirmek."

Bu anlattıkları aynı zamanda insan olmanın da faydalı bir millet ferdi olmanın da vasıflarıydı.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür." diyerek 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurdu; kurucu başkanlığını yaptığı bu kuruma daha sonra 3 Ekim 1935'te Türk Tarih Kurumu adını verdi. Yerli ve yabancı bir çok ilim ve edebiyat adamını orada toplayıp inceleme, araştırma ve karşılıklı tartışmalar yaptırdı. Türk milletinin Osmanlı'dan önce de zengin, engin kahramanlık ve uygarlık tarihi olduğuna inanıyordu. Bilim adamları, tarihçilerle bunu bir daha ortaya koydu. Onun tarih tezi doğruydu; Türk Orta Asya'dan gelmiş Viyana'ya kadar uzanmıştı; ama beş bin yıl önce de ön-Türkler Anadolu'da vardı. Gazi, bunu Hatay meselesinde açıkça söylemişti:

"5000 yıllık Türk yurdu yabancılara bırakılamaz."

Tarih konusundaki çalışmaların sadece kurum, üniversite ve toplantılarda kalmasını istemiyor; tarihçilerin yurt içinde gezip millete tarih bilinci vermesini istiyordu. İşte bu amaçla gezen Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Akçura'nın teşekkür telgrafına verdiği cevap:

"Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Reisi

Yalnız Eskişehir'de değil, gezdiğim diğer yerlerde de feyizli mesainizin parlak semerelerini sevinçle görmekteyim. Cemiyetinizin bu yolda millete yapmakta olduğu ve edeceği hizmet ölçülemeyecek ka-

dar büyüktür.

Üyelerin gözlerinden öperim, efendim.

Gazi Mustafa Kemal"

Gazi, Fuat Köprülü'nün yeni basılan *Türk Tarihi* adlı eserini de okumuş, bu ilim adamımıza mektup gönderip tebrik etmiş; kendisinden millete, Cumhuriyet'e faydalı olacak yeni eserler beklediğini belirtmiştir.

Atatürk'ün Türk tarihine en büyük hizmetlerinden biri 12 Kasım 1924'te Türkiyat Enstitüsü'nü kurmuş olmasıdır. Bu kurumun gayesi Türklüğe ait araştırmalar yapmak, kitaplar, dergiler yayınlamak ve milletlerarası bilim kurumları ile ilişkiler kurmaktı.

***

Devrimcilik durmadan ileri gitmek, durmadan gelişmek, hem kendini hem memleketi çağdaş medeniyetin ilerisine taşımaktı...

Atatürk daha Harp Okulu'nda iken devrimler yapacağını arkadaşlarına söyleyip yazmıştı:

"Benim elime büyük yetki ve güç geçerse sosyal hayatımızda istenilen inkılabı bir anda bir 'coup' ile yapacağım. Zira ben, bazıları gibi halkı, ulemayı yavaş yavaş benim görüşlerimin doğrultusunda görmeye ve düşündürmeye alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyorum ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Ben bu kadar yüksek öğrenim gördükten, sosyal ve uygar hayatı inceledikten sonra neden halk seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Şu da var ki bu konuda incelemeye değer bazı noktalar var; bunları iyice kararlaştırmadan işe başlarsak hata olur."

Yıllar geçmiş, öğrenci Mustafa Kemal'in hayalleri gerçek olmuştur. Ama bu büyük başarı ve zafere kolay erişememiştir. Annesi de, kendisi de çok büyük mahrumiyetler ve eziyetler gör-

müştür. Cahil halkın zaman zaman bağnaz ve gericilere kapılıp ayaklanması onu üzmüş ve sert önlemler almaya zorlamıştır. Ama yılmadan, usanmadan devrimlerini sürdürmüştür. İleri bir millet ve güçlü bir devlet ancak bu sürekli devrimlerle olabilirdi.

İsyanlar bastırılıp yeni devrim hamleleri yapıldığı 1 Kasım 1925'te Atatürk mecliste mutlu, güvenli ve müsterih olarak konuşuyordu:

"Cumhuriyet Adliyesine mensup olanların en küçük üyelerine kadar bilimsel yeterliğe ve Cumhuriyet ülküsüne sahip olmaları konusunda çabalar sevindiricidir. Bir yandan ilmi yeterliği sağlayan kuruluşa önem verirken, diğer yandan Cumhuriyet Adliyesinin temeli olacak kanunların bir an önce yapılmasına önem verilmelidir. Geçmiş yönetimlerden devredilen yetersiz kanunlarla, geçtiğimiz yıllarda genel hayatın karşı karşıya bırakıldığı güçlüklere göğüs gerebilmesi milletimizin Cumhuriyet'e olan sarsılmaz ilgisinden ve Cumhuriyet yönetiminin özündeki güç ve kuvvetindendir. Fakat yetersiz kanunların göz yummadan, milletin karşı karşıya bulunduğu zorlukların bir an önce giderilmesi, geciktirilemeyecek zorunlu işler arasındadır. Yüce Meclis'e sunulacak olan Ceza Kanunu, Medeni Kanun ve Ticaret Kanunu'nun bu yasama döneminde derlenmesi ve yayınlanması ivediliğini özellikle söylemek isterim."

Atatürk meşruiyetçiydi; her işi, her kurum ve düzenlemeyi kanunlarla yapıyordu. Bütün devrim kanunları da böyle Meclis'ten geçmişti.

Halkçılık İlkesi

Aytuğ ve Aysu şimdi de dikkatlerini son ilkeyi anlatan Yakup Kadri'ye vermişlerdi.

– Atatürk Türkiyesi'nin temel kuramlarından altıncısı Halkçılıktır. Bu aynı zamanda CHP'nin ve Kemalizmin değişmez bir ilkesidir. Kaynağını Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hem iç hem dış düşmanlara karşı başkaldırış olan Kuvayı Milliye ruhundan almaktadır. Çünkü halkın kendi hukukunu korumak için Ankara'da bir meclis açması, Saltanatın, seçkinlerin ve müstevlilerin bulunduğu İstanbul Hükümeti'ne karşı oluştu. Kısaca bir ahali, halk isyanıydı; halk hareketiydi. Siyasi, sosyal ve iktisadi temellere dayanıyor ve halkçı gayesi olan tam bağımsız Türkiye'yi 23 Nisan 1923'te kurduğu TBMM ile hukuki, ordusuyla da askeri olarak da tamamlıyordu. Bu görünümüyle Halkçılık, Milliyetçiliğin başka bir tezahür şekli oluyordu.

Halkçılık, Gazi Paşa tarafından Haziran 1920'de TBMM'de telaffuz edilmiş bir kavramdı:

"Zannederim bugünkü varlığımızın mahiyeti asliyesi, milletin genel yönelişini ortaya koymuştur; o da Halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetin halkın eline geçmesidir."

Cemiyette iktisadi ve sosyal durumlarına göre çeşitli tabakalar olabilirdi. Ama çoğunluğu itibariyle bu topluluğa halk denirdi ve daha çok orta sınıfı, fakiri fukarayı temsil ederdi. Bu bakımdan Halkçılık, servete, makama ve mevkiye bakmaksızın herkesin eşit olarak sosyal ve siyasi haklar bakımından eşit insan topluluğu hareketiydi. O halde Halkçılık, ahalinin, halkın büyük ekseriyetinin yani milletin devlet imkanlarından eşit şekilde yararlanması, demokratik olarak da yönetime katılması demekti.

Bu hukuki ve sosyal tarifi, CHP'nin 1931 Programı'nda da 1935 Programı'nda da görürüz.

Halkçılığın bir parti ilkesi olması, onun devletin de vazgeçilmez ilkesi olması yeni değildir. Çünkü devlet zaten kuruluş itibariyle sosyaldir ve halkı için vardır. Halkçılık Batıda senyörlere, asilzadelere, toprak ağalarına ve kapitalistlere karşı bir uyanış ve hak arama şeklinde görünmüştür. Oysa Türkiye'de böyle bir tabakalaşma olmadığı için sınıf çekişmesi de yoktu. Fakat Osmanlı devletinin son yıllarında yabancı menşeli Reji, Düyun-u Umumiye gibi kurumların ve azınlık tefecilerinin iktisadi hakimiyeti sebebiyle Türk köylüsü ve orta tabakası, esnafı geçim zorluğuna düşmüştü. Harplerin de etkisiyle fakirlik yaygınlaşmış, devlet kadar millet fertleri de borçlanmaya ve aciz duruma düşmeye başlamıştı. İşte bu sömürü düzenini ilk fark eden Türkçüler şiirlerinde, yazılarında Türk halkının ezildiğini yoksullaştığını dile getirerek halkçılığa doğru ilk adımı atmışlardı. Ziya Gökalp *"Bir meclis ki mebusanı temiz, orada Boşoların sözü yok."* diyerek *Genç Kalemler* ve *Yeni Hayat* dergilerindeki Halkçılık hareketinin ateşini yakıyordu.

Atatürk'e ve Gökalp'e göre Halkçılık, Türk halkının iktisaden güçlenmesi; fen, sanayi, yatırım ve sanat alanında ilerlemesi ve

her imkana sahip olmasıydı:

"Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür.
Hirfetleri birbirini daim eder himaye,
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür.
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın..."

İşte Gökalp'in hayal ettiği Halkçılığı, Türkçülüğü, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk gerçek yapmıştır, gerçekleştirmiştir.

Gökalp'in başlattığı *"Halka Doğru"* hareketi bir Halkçılıktı. Mustafa Kemal Paşa'yı etkileyecek, hem Milliyetçiliğin hem Laikliğin temel kavramları Gökalp'in diğer şiirlerinde de, ilmi makalelerinde de vardı. Ama o, Halkçılığı Türkçülük olarak görüyordu.

CHP Programı ile halkçılık *"İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz."* sözüyle ifadesini bulan genel bir anlam kazandı. Gökalp de, Atatürk de komünizme karşıydı, bu sebeple halkçılıklarında proletaryaya, işçi sınıfına ayrıcalık yoktu. Esnaf, rençber, gündelikçi, işçi, ırgat, memur, sanatkâr bütün sınıflar halk tabiri içindeydi.

Halkçılık kısaca halk topluluğundaki her ferdin siyasi, sosyal, hukuki ve iktisadi imkanlardan eşit olarak yararlanmasıydı. Türk halkı Milli Mücadelesini emperyalizme ve kapitalizme karşı verdiği için milli hakimiyetçiydi. CHP Programı bunu açıkça ifade ediyordu:

"Türkiye halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisi'nin tek ve kutlu emeli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist baskısından kurtararak kendi irade ve hakimiyetinin sahibi kılmaktır."

Bu ifadeler doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in tecrübe ve ha-

yatında gördüğü üç şehirdeki (İzmir, Adana, Mersin) Rum, Ermeni, Yahudi tüccarların hem ithalatçı ve hem ihracatçı olarak ülke ticaretine hakim olmalarına karşı bir tepki olarak programda yer almıştır. Çünkü Osmanlı devrinde Avrupa devletleri bu azınlıkları aracı, temsilci, komisyoncu olarak kullanarak Türk halkını sömürüyordu. Turgutlu'dan bir kuruşa köylüden aldığı tütünü yabancıya ona satarken, İngilizden on kuruşa aldığı bir metre kumaşı Türk köylüsüne yüz kuruşa satıyordu. Bu halkın ezilmesi, sömürülmesi demekti ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti, bu sömürüye son vermişti. Buna rağmen hâlâ böyle sömürüler varsa (Osmanlıcılık hayali varsa) Halkçılık bunu önleyecekti. Kooperatifleşme, Sümerbank mağazaları bu yolda atılmış adımlardı.

Atatürk daha 1 Mart 1922'de Osmanlı'nın çöküş sebebini halka önem vermemekte görüyordu:

"Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı, kendisini savunamayan iktisadımızı, bir de iktisadi kapitülasyona bağladı. İktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar ayrıca imtiyazlı durumdaydılar. Rakiplerimiz bu suretle iktisadi ve mali gelişmeyi önlediler."

Atatürk, bu belirlemeyledir ki devleti kurar kurmaz İş Bankası'nı kurup halka, esnafa, köylüye kredi verme imkanı yaratıp iş tutmasının yolunu gösterdi.

CHP deki Halkçılık ilkesi daha sonra Anayasa'da da ifadesini bulmuştur. Atatürk, Halkçılığı *"milletin kendi kaderine kendisinin hakim olması"* olarak tanımlıyor ve şöyle diyordu:

"Şurası unutulmamalıdır ki bizim idare tarzımız Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşeviğiz, ne de komünist; ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkarız. Kısaca bizim hükümet şeklimiz tam bir demokrat hükümetidir. Buna da bizim dilimizde Halk hükümeti denir."

Atatürk, görüldüğü gibi daha önce milliyetçilik ilkesinde açıkladığımız görüşünü bu kez Halkçılık olarak ifade etmektedir. Bu da Halkçılıkla Milliyetçiliğin birbirinden ayrılamayan ilkeler olduğunu gösterir.

Atatürk, 13 Ağustos 1923'te de açık açık kurduğu devletin ne Padişahlık, ne Sultanlık ne de bir hanedana bağlı olmadığını, doğrudan doğruya halkın kurduğu devlet olduğunu, ifade eder. Bunun için halkın seçtiği Meclis'e önem verir ve diktatörlüğe, tek şahsın yönetimine karşı olduğunu söyler. *Medeni Bilgiler* kitabında Afet İnan'a bunları açıklatır. Atatürk'ün demokrasi tanımı da çok farklıdır ve halkçılığın demokrasinin mahzurlarını giderecek bir ilke olduğunu anlatır:

"Demokrasi Prensibi ve Halkçılık: Bu ilkeye nazaran irade ve hakimiyet milletin hepsine aittir, ve ait olmalıdır. Demokrasi ilkesi, milli hakimiyet şekline dönüşmüştür. En sonunda demokrasi, eşitlikçidir, bu özellik demokrasinin ferdi olmasının bir sonucudur. Şüphesiz bütün fertler aynı siyasi haklara sahip olmaktadırlar. Demokrasinin bu ferdi eşitlikçi özelliğinden genel ve eşit oy ilkesi çıkar."

Ruh adam, Aytuğ bunları dinlerken itiraz etti:

– Falih Bey, peki öyleyse, Halkçılık oyda eşitlikse demokrasi ile Cumhuriyet'in farkı ne? Lütfen anlatın.

– Çocuk, bunu sana Afet İnan anlatacak.

Gazi Paşa, bu görevi, kendi fikrini *Medeni Bilgiler*'de anlatan bilim insanı Prof. Dr. Afet İnan'a bıraktı; o da anlatmaya başladı:

– Egemenlik üstün ve sürekli bir güçtür. Atatürk'ümüz bunu Meclis'te, milli hakimiyetin tecelligahında toplamıştır. Kaynağı millettir. Ve meşruluğu kurucu temeli, Erzurum-Sivas Kongreleri Ankara Meclisi ve İstiklal Savaşı ile kazanılan ve yazılan zaferdir... Bu zaferlerin anayasasıdır. Bu kurucu iradedir ve hak hakimiyetidir, yani Halkçılıktır. Kuralı millet kendi koymuştur. Bunda ne dini ne ilahi hiçbir kaynak yoktur. Doğrudan doğruya millet ira-

desidir. Onun için Atatürk Halkçılığı tassupsuzluğa yani Laikliğe dayanır. Bu sebeple oy vermede almada, hiçbir şekilde din istismarı, dini konuların alışverişi yapılamaz. Bu Cumhuriyet'in kurucu iradesine karşıdır.

– Peki ama Cumhuriyet'le demokrasinin farkını açıklamadınız... Halkçılık demokrasi mi Cumhuriyetçilik mi?

– Halkçılık doğrudan doğruya Cumhuriyet ilkesinin bir sonucudur. Demokrasi demagoglara, din tacirlerine araç olabilir, ama Cumhuriyet asla olmaz. Demokrasi gücün nasıl kullanıldığını gösterir. Vatandaşın oylarının çokluğu, bu gücü yönetimi yarattığı için demokrasiden söz edilir, ama cumhuriyetten söz edilemez. Papalar da seçim yapıyor ve papazların arasından birini papa yapıyor. Bu demokrasi olabilir ama cumhuriyet değildir. Kısaca demokrasi araçtır, vasıtadır. Cumhuriyet ise gayedir, ülküdür, erdemdir. İşte Halkçılık böyle bir cumhuriyetin gereğidir. Cumhuriyette ve Halkçılıkta kurucu iradeye saygı vardır, sevgi vardır, bağlılık vardır. Demokraside dış güçler, para, din ve kaba kuvvet hakim olabilir. Böyle bir demokrasiye cumhuriyet denemez. Böyle bir demokrasi cumhuriyeti yıkar. Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken "demokrasi" demedi, "Cumhuriyet" dedi.

Çünkü Cumhuriyet erdemi, demokrasinin kapitalist ve sömürgeci hegemonyasına karşıydı. Cumhuriyet'in erdeme dayanan iktisadi ve toplumsal eşitliği sağlayan Hakçılık ilkesi, demokrasinin kaba çoğunluğa dayanan rüşvetle baskı ile alınan oyuna dayanmıyordu. Bu Cumhuriyet ilkesi, kompradorluğa, tröstlere, rantçılara, cemaatçilere, dış sömürü maşalarına, tekelcilere ve tefecilere karşı bir ilkeydi. Atatürk'ün Meclis'te söylediği, demokrasi yozlaşmasına örnek bir cümlesi var: *"Bir milletvekilinin verdiği oy pusulasının bir rüşvet ve yasadışı çıkar karşılığı olduğu gerçekleşirse, dokunulmazlık ve sorumsuzluk geçerli olmaz."* Bu cümle de bize demokrasi ile cumhurtiyetin ayrımını gösterir.

Atatürk'e Rusya'daki idare ve ideolojiyi de teklif edenler olmuş-

tu. Gazi, onlara asla böyle düşünmemelerini hatırlatıp "*Bolşevizm, millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı göz önüne alır. Bizim milletimiz ise heyeti umumiyesi ile mağdur ve mazlumdur.*" Çünkü Osmanlı Devleti zamanında Türk milleti hem yöneticiler, mültezimler hem de yabancılar tarafından sömürülmüş, mağdur edilerek fakirleştirilmiştir. Kurtuluş da Halkçılık ilkesiyle gerçekleşmiştir.

Atatürk 1921'de Meclis'te Halkçı hükümetin ne olduğunu şöyle açıklıyordu:

"*Sosyal ilim noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek gerekirse hükümetimize Halk Hükümeti deriz. Anayasamızın birinci maddesinden dördüncüsüne kadar hükümetin ne olduğununu, kimin tarafından yönetildiğini, idare eden kurulun güç ve yetkisini açıklar. Fakat sosyal durum bakımından düşündüğümüzde, biz, hayatını, istiklalini kurtarmak için çalışan emekçileriz, zavallı halkız. Kendimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Öyleyse her birimizin hakkı vardır, yetkisi vardır. Fakat çalışmak sayesinde bu hak kazanılır. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını emek vermeden geçinmek isteyen insanların bizim toplumumuzda yeri yoktur. Hakkı yoktur.*"

Atatürk, böylece Halkçılığın emeğe dayanan tembelliğe karşı bir ilke olduğunu söylüyordu:

"*O halde efendiler! Halkçılık toplum düzenini emeğine, hukukuna dayandırmak isteyen bir ilkedir. Biz bu hakkımızı korumak, geleceğimizi güvenli bulundurabilmek için milletçe bir olmalıyız. Bizi yok etmek isteyen emperyalizme ve kapitalizme karşı bütün milletçe mücadeleyi gerekli gören insanlarız... Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler, biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz... Çünkü biz bize benziyoruz.*"

Ruh adam Aytuğ gene Afet İnan'a sordu:

– Hitabedeki son cümleleri anlamadım...

– Çocuk! Çok açık! Emperyalistler ve maşaları hâlâ Türkiye'yi Sevr'deki gibi bölüp parçalamak istiyorlar. Bu sebeple Atatürk'ün kurduğu düzeni "Yönetiminiz demokrasi değil, demokrasiye uyun." diyerek Türk Cumhuriyeti'nin kendine has, özgün kurucu yapısını bozmak istiyorlar. Yıllar önce Atatürk, böyle düşünenlere cevap veriyor... Türk Cumhuriyeti kendine hastır ve kendine özgü ilke ve kanunları vardır. Bunun için Atatürk "Biz taklitçi değiliz, maymunlaşmak değil, özleşmek, kendimiz olmak istiyoruz." diyordu. Özleşmekte sadece ve sadece Türk milletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü düşünülür. İşte Halkçılık bir bakıma bu milli ülküye bağlı eşitliği verdi milletimize. Ben 1929'da yazdığım *Medeni Bilgiler*'de Önderimizin fikirlerine yer verdim. Okuyun:

"Halkçılık ilkesi halkın emeğine, çalışmasına saygılıdır. Çalışmak genel bir kanundur. Gelir, servet sahipleri zenginler dahi bu kanun dışında tutulamazlar. Var olan servetlerini milli servetin çoğalmasına yardım edecek surette kullanmalıdırlar. Bir zengin bedenen çalışmayabilir, fakat bu takdirde fikir, girişim meşguliyetine yönelmelidir. Yani parası varsa, yastık altında saklayacağına bir yatırım yapıp iş imkanı açmalıdır. Bu da halkçılıktır. İnsan çalıştığı bir eser yarattığı zaman ne büyük zevk duyar. Çalışma insanların maddi güçlerini geliştirir ve hayatı için gerekli şeylere ulaşmayı sağlar. Çalışmaksızın fikri gelişme, ahlaki yükseklik mümkün değildir. Tembellik bütün fenalıkların anasıdır."

İşte Atatürk'ün Halkçılık hakkındaki anahtar cümleleri.

Halk girişimi, Halkçılık Devletçiğe karşı değildir. Devlet kendine has sosyal, sağlık ve eğitim alanında hizmet görür; fertlerin halkın gücünün yetmediği büyük yatırımları yapar; fabrika kurar, baraj yapar, hastane açar. Fert de bunları mali gücü güçlüyse, uygunsa yapar.

Atatürk'ün Halkçılık ilkesinde sınıf çatışması yoktur. *"Mevcut sınıflar yekdiğerine lazım ve gereklidir. Halk Partisi bütün sınıfların hukukunu eşit şekilde geliştirmeye çalışır."*

Ziya Gökalp'in Halkçılık anlayışındaki dayanışmacılık Atatürk'te *"çıkar birliği ve birbirine bağlılık"* olarak ifade edilmiştir.

Biri sosyolog diğeri devlet adamı olarak Halkçılığın Türk tarihinden gelen bir gelenek olduğunun bilincindeydiler. Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanları'ndaki diğergam Halkçılık Selçuklu ve Osmanlılar'da Ahi-esnaf kurumları ile kendisini göstermişti. Cumhuriyet Hükümeti de bunu hukukileştirip kurumlaştırmıştır. Köy kooperatifleri, tüketim ortaklıkları, esnaf dernekleri, sanatkâr kuruluşları Halkçılığın hayat bulmuş şekilleridir... Bu Atatürkçü gelişmeler bir çeşit sosyal milliyetçiliktir.

Halkçılık milli devletin, milliyetçi yönetimin vazgeçilmez gereğidir. Bunu Atatürk Türk Ocakları'nda, Halkevleri'nde aydın cumhuriyet kadrosuna açıklatıyordu. Bunlardan Şevket Süreyya Aydemir şunları söylüyordu:

"Milli sınırlar ölçüsünde halkın işbirliğine, millet yararına ve merkezi bir denetim altında işleyen bir iktisat bütünlüğüne dayanmayan bir milli devletin, milli olma özelliği tartışılır... Milli tarih soy ve kültür birliğiyle beraber halkın çıkar ve kader birliğini de ifade eder."

Atatürk Halkçılıkla Devletçiliği bağdaştırıp karma ekonomi yöntemini ortaya koyuyordu. Bunları anlatan Afet İnan'a Aytuğ, konuyu kavramadığını gösteren bir ifadeyle sordu:

– Bana hâlâ Halkçılığın ne olduğunu tanımlamadınız. Halkçılık nedir?

– Anlattım ve anlatacağım. Söyleyip yazdıklarım hep Atatürk'ün fikirleridir. O, 1931 tarihli CHP programında Halkçılığı: *"İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir."* diyerek, tanımlamağa başlar ve *"Bu millet iradesi ve hakimiyetinin vatandaşa, vatandaşın da devlete karşılıklı görevlerini hakkıyla kullanması esasıdır. Kanunlar*

önünde kesin bir eşitlik kabul eden ve hiçbir kişiye, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa ve hiçbir cemaate ayrıcalık tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul ederiz." der.

Atatürk, Millet Mektepleri Başöğretmeni idi. Bana halkın, milletin okuması için *Medeni Bilgiler*'i yazdırırken *"İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz."* diyerek birbiriyle hiçbir çıkar çatışması olmayan sosyal tabakalarımızı anlattı; ben de yazdım:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil, fakat kişi ve toplum hayatı için, iş bölümüne göre türlü çalışma erbabına ayrılmış bir toplum kabul etmemiz ilkelerimizdendir. Bu meslek ve iş grupları şunlardır:

a)Küçük çiftçiler,

b)Küçük sanayi erbabı ve esnaf,

c)Amele ve işçiler,

ç)Serbest meslek erbabı,

d)Sanayi erbabı, ustası, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar...

İşte bütün bunlar Türk toplumunu oluşturan çalışma zümreleridir ve hepsine halk denir. Bunların her birinin çalışması diğerinin yaşaması ve mutluluğu için gereklidir. Biri olmazsa diğeri de olmaz. Partinin (CHP) hedef aldığı gaye sınıf mücadelesi yerine, toplum düzenini, birliğini sağlamak, birbirini çiğnemeyecek şekilde çıkarları ahenkle dengelemek ve kurmaktır. Çıkarlar, yetenek ve çalışma derecesine göre düzenlenir.

Devlet böyle halkçı bir düzeni sağlamak için gerekli önlemleri alır kanunları çıkarır... Cumhuriyet'in çıkardığı iş kanunları, sosyal kanunlar, bankacılık ve ticaret-sanayi kanunları bunu sağlamıştır. Böylece Osmanlı devrinde Ermeni ve Rumların zenginleşmesine sebep olan tefecilik ve iltizam kalkmış, döviz istismarı, stokçuluk önlenmiş; dışalım-dışsatım devletin denetimiyle olmaya başlamıştır. Bu da Halkçılığın bir görünümüdür."

1935'teki CHP Programı aynı zamanda devletin de bir halkçı

eğitim proramıydı:

"Kuvvetli Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci yurttaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yükümlülüğe özen gösterilecektir."

Atatürk, sağlıklı ve eğitimli bir nüfus artışı istiyordu. Bunu da bakanlarına ve eğitim kadrolarına bir talimat şeklinde madde madde duyuruyordu: Bunlar sade CHP'nin değil devletin programıydı.

"Toplum hayatı ve genel sağlık için:

1- Türk toplum hayatında ailenin korunması esastır.

2- Nüfusumuzu artıracak önlemleri önemle alıp yürüteceğiz.

3- Parti, çocukların hayatı ile özellikle ilgilenecektir. Doğumevlerinin onarılmasına çalışılacaktır. Amele yerlerinde kadın işçilerin çalıştıkları sırada çocuklarına bakacak kurumlar yaptırılmasına ve bunların ayrılmasına devam edilecektir.

4- Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve maluller milletin vesayet ve koruması altındadır.

5- Sıhhat işleri Partimizce özel bir önem taşır. Bu konudaki çalışmalar genel ihtiyaçla uygun ve sürekli yaygınlaştırılacaktır.

6- Sıtma, verem, frengi, trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele tedbirlerini yaygınlaştırıp genişletmeğe devam edeceğiz."

– Bu genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Halkçılık programıydı Aytuğ!

– Teşekkür ederim öğretmenim.

Afet İnan, Aytuğ'a Osmanlı devrindeki Hıristiyan mültezim ve zenginlerin fakir Türk köylüsü ve esnafını nasıl sömürdüğünü de anlattı. Halkçılık bütün bu kapitalist ve emperyalist düzene karşı yapılan bir devrim ilkesiydi. Onun hedeflediği konulardan bir de topraksız köylüye toprak vermek, iltizam usulüyle zengini zengin

ve tefecileri toprak ağası yapan Osmanlı düzenine son vermekti. Atatürk bunun için de toprak reformu yapmak istiyordu. 1935 tarihli CHP programına bunu da almıştı:

"Çiftçiyi toprak sahibi yapmak: Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgün istimlak kanunları çıkarmak gerekmektedir."

Atatürk, doğudaki gerici, etnik isyanların bir sebebinin toprak ağası olmuş ağa, seyit, derviş, şeyh sıfatlı mütegallibenin halkı tahriki ve topraksız fakir insanları devlete karşı kışkırtması olduğunu biliyordu. Bu sebeple Mecliste 1 Kasım 1937'de bir konuşma yaptı; köylünün topraklandırılması gereğine işaret etti:

"Milletimizin layık olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine ulaşmasını engelleyecek hiçbir mani bırakılmadığını ve bırakılamayacağını huzurlarınızda söylemekle bahtiyarım. Tunceli'deki yaptıklarımız bu gerçeğin yakın ifadesidir... Milli ekonomimizin temeli ziraattır... Vatandaşların kolayca kavrayabileceği bir tarım düzeni kurmalıdır. Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır."

Atatürk bunları söylerken modern tarım aletleri ve usulleri ile çiftçilik yapılmasını öneriyor bu sebeple yurdun çeşitli yerlerinde köylüye örnek olacak çiftlikler açıyordu. Onun bu örnek davranışları da Halkçılığın yalnız ilke değil bir eylem de olduğunu gösteriyordu. Atatürk'ü çiftliğine güneş altında panama şapkası ile giderken ve traktör üzerinde tarla sürerken gören çiftçisi, işçisi, köylüsü onu nasıl sevmez, benimsemezdi?

Türk Tarihi, Türk Dili ve Türk Kültürü

Atatürk'ün partisine ve devletine yön vermeyi istediği altı ilkesi dışında onlar kadar önem verdiği Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürü sahalarıydı.

Atatürk, millet olma bilincinin ancak Türk tarihi ve Türk dili ile doğup geliştiğini biliyor ve bu nedenle ikisi üzerinde hassasiyetle duruyordu. Selanik'teki *Genç Kalemler* dergisini izlediğinden beri, Türkçenin sadeleştirilmesi, Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılarak halkın konuştuğu Öztürkçeye dönülmesi fikrini taşıyordu. Ama Osmanlı eğitim kurumlarında yetişen aydınlar bir türlü bu ağdalı dilden kurtulamıyorlardı.

Atatürk 1928'de Latin harflerinin kabulüyle dilde de sadeleştirilme yapılması gereğini düşünmeye başladı.

Türkler IX. yüzyıldan beri İslamlığı kabul etmişler; eski Uygur, Göktürk alfabelerini de bırakarak Arap harfleriyle yazmağa başlamışlardı. Dini kavram ve kelimelerle birlikte Arapça, Farsça da Türkçeye karışmaya başladı. Bu hal Osmanlı Devleti zamanında

daha çok oldu; Arapça, Farsça terkipli cümleleri halk anlayamaz hale geldi. Bunun yanında Arap harfleri bazı Türkçe sesleri veremiyordu. Bu durumu ilk defa Münif Paşa ve Azerbaycanlı aydın Mirza Feth Ali Ahundoğlu gördü ve İstanbul'a gelişinde, Babıali'de bu konuda görüşmeler yaptı. Daha sonra Enver Paşa da bu hali görerek yetersiz olan Arap harflerinde bazı değişiklikler yaptı. Ama bunlar yetmezdi, devrim gerekti.

1923'te İzmir İktisat Kongresi yapılırken Latin harflerinin alınması konusu da dile getirildi. Fakat Kâzım Karabekir Paşa karşı çıktı. Aynı konuyu 1924'te İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, Meclis'te açtı, bir sonuç alınamadı. Ama Atatürk bu konuyu Erzurum Kongresi'nden beri düşünüyor, uygun zaman kolluyordu. Nihayet bu devrimini 3 Kasım 1928'de gerçekleştirmişti. Şimdi sırada Türk dilinin öz benliğine dönmesi işine başlayabilirdi.

12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni kurdu. O, nasıl ülkeyi düşman istilasından kurtardı ise, Türkçeyi de yabancı diller hakimiyetinden kurtaracaktı. Bu derneğin başkanlığına Çanakkale milletvekili Samih Rıfat'ı getirdi. Sekreter de Ruşen Eşref oldu. Atatürk'ün önerisiyle dernekte filoloji ve linguistik dalları kuruldu. Bunlar Türk dilinin sözlük, terim, gramer ve sentaks kurallarını inceleyecek; filoloji ve linguistikle ilgili çalışmalar yapacaklardı. 26 Eylül 1932 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda I. Türk Dil Kurultayı toplandı. Atatürk'ün gözetiminde Türk dili çalışmaları sürdü.

18 Ağustos 1934'teki II. Türk Dil Kurultayı'nda tarama, kılavuz sözlük gibi konularda çalışmak üzere gruplar yapıldı. Sözlük grubunda Fuat Köprülü, Falih Rıfkı, Hasan Ali, Necmeddin Sadık, Reşat Nuri gibi edip ve bilim adamları yer aldı.

Bu kurumun yaptığı ilmi çalışmalarla Türkçemiz bugünkü zengin düzeyine erişti. Ama bu kolay olmadı; en yakınındakiler bile karşı çıkmaya kalkıştı. Besim Atalay türetilmiş yeni Türkçe sözcükleri anlatıyordu. Gazi aynı masadaki Yunus Nadi, Falif Rıf-

kı gibi ediplere sordu: "Bu olabilir mi?" İkisi de "hayır" dedi. Aynı anda Gazi öfkeyle: "Öyleyse hemen masadan kalkın, gidin." dedi. Daha sonra onlar da sadeleşmiş, yaşayan Türkçe'de buluştular.

Atatürk yaptığı bu devrimden de memnundu. 1937'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açarken yapmış olduğu konuşmada bu gelişmeden duyduğu sevinci dile getirdi:

"Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü bilimlere ait terimleri tesbit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin etkisinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır."

Atatürk kendisi de matematik ve geometri terimlerinin Türkçeleşmesine katkıda bulunmuş, Türk diline "üçgen", "dörtgen", "açı" gibi sözcükleri kazandırmıştır. O, Kurum'la devamlı ilgilenmiş 1937 yılındaki Dil Bayramı'na da şu telgrafı çekmiştir:

"Bay İbrahim Dilmen,

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri

Dil bayramı münasebetiyle Türk Dil Kurumu'nun hakkındaki duygularını bildiren telgrafınızdan çok mütehassis oldum. Teşekkür eder değerli çalışmalarınızda başarılar dilerim."

Türk Dil Kurumu'na Ziya Gökalp'in şiirleri yol oluyordu:

"Lisanda sayılır öz
Herkesin bildiği söz...
Türklüğün vicdanı bir
Dini bir irfanı bir
Fakat hepsi ayrılır
Olmazsa lisanı bir."

Atatürk Türkçeye o kadar önem veriyordu ki, halkın dinini daha iyi anlayabilmesi için *Kur'an*'ın Türkçeye çevrilmesi emrini verdi. 3 Şubat 1928'de ilk kez İstanbul camilerinde Türkçe hutbe

verildi. 1932'de *Kur'an* Türkçeye çevrildi; Türkçe *Kur'an* okundu. 6 Mart 1933'te Diyanet İşleri Başkanlığı buyrultusuyla Arapça yerine Türkçe ezan okunmaya başladı.

Milli Eğitim gibi dini eğitim de Türkçeden başka bir dille verilemezdi. Açılan ilahiyat fakültelerinin görevi de buydu: Çağdaş din adamı yetiştirmek.

***

Atatürk çok çalışkan bir insandı. Askeri okullardaki öğrenciliğinden beri yerinde duramayan bir cevvaliyet içindeydi. Onun kurduğu genç cumhuriyet için, devrimler ve sanayileşmesi için paralandığını, yorulduğunu gören çevresi ona dinlenme fırsatı yaratacak vesileler bulurlardı. Yoksa kendisi dinlenmeyi düşünmezdi. Çevresindekiler onu otururken görürken bile, o kurduğu cumhuriyetin uygarlık seviyesinin üzerine çıkma planlarını yapardı.

3 Şubat 1932 günü Gazi Paşa İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'nda toplayacağı dilci ve tarihçileri nasıl çalıştıracağını, onlara ne gibi buyrultular vereceğini düşünüyordu. Gazeteci İsmail Habib yanına geldi:

– Gazi Paşam Darülaceze yararına balo veriliyor; davetlisiniz, ben de sofranızda bulunabilir miyim? dedi.

Atatürk genel sekreteri Rıza Bey'e baktı:

– Mutadın dışına çık Rıza! Bu çocuğu da sofraya dahil et, dedi.

Her zaman olduğu gibi Gazi'nin sofrası fikir ve kültür masası idi. O, herhangi bir konuda sorar, yanındakiler cevap verirdi. İlk sorusu:

– Kumandan nedir? oldu.

Masadaki konuklarının hepsi bir karşılık vermiş; hiçbirini beğenmemişti. İsmail Habib gazetecilik atılganlığı ile hemen sordu:

– Peki Paşam size göre kumandan kimdir?

– Kumandan yaratan demektir... Yoktan var eden... Peki İsmail, sen söyle bakalım Galatasaray Lisesi'nde ne okutuyorsun?

– Edebiyat Paşam.

– Edebiyat nedir? Tanımla bakayım...

İsmail Habib düşündü. Masadakilerin yanında, onlar gibi mahçup hale düşmek istemiyordu:

– Gazi hazretleri ne Doğu ne Batı kitaplarında edebiyatın inandırıcı bir tanımına rastlamadım.

Gazi'nin gözleri çakmak çakmak açıldı:

– Nasıl olur çocuk? Edebiyatın kendi olur da tarifi olmaz mı?

Sevük, konuyu kapatmak için kaçamak ve yumuşak bir cevap verdi:

– Gazi Hazretleri, ben, zevkin ne olduğunu biliyorum ama tanımını bilmiyorum.

– Peki okulda ne okutuyorsun?

– Son sınıfta çağdaş edebiyat, üçüncü sınıfta klasik edebiyat...

Gazi bu kaçamak cevap üzerine parladı:

– İsmail! Ben sana bunların varlığını değil, tanımını soruyorum... Edebiyat ne?

– Bilmediğimi arz ettim Gazi Hazretleri...

– Bilmemek şüphesiz iyi bir şey değil... Ama bilmediğini bilmemek büsbütün fena!..

Sofradakiler Gazi'nin öfkelenmeye başladığını görüp, İsmail Habib Bey'in eteğini çekerken; susan öğretmen Habib'e Gazi gene sordu:

– Yarın mektebe gidince ne dersi vereceksin? Süle!

Habib Sevük, konuyu yokuşa sürmeye devam etti:

– Yarın cuma, tatil Gazi Paşam!

– Ben sana perşembeyi, cumayı mı soruyorum?

Gazi sabrediyor genç öğretmeni sıkıştırmayı sürdürüyordu:

– Sen yoksa öğretmen değil, kitap yazarı mısın? *Milletin Öğretmeni, Yeni Edebiyat* kitabını sen yazmadın mı?

– Evet Gazi Hazretleri.

– Büle kaçamak cevaplar verme. Edebiyat nedir? Söyleyeceksin!

İsmail Habib Sevük yumuşak sesle:

– Gazi Paşam! Tarihimizi sizden öğrendik... Edebiyatın ne olduğunu da siz söyleyin. Buyurun Paşam!

Gazi sofradakilere baktı. Gülümsedi. Tatlı sesini en üst perdeden yükseltti:

– Her şeyde de mi biz irşad edip söyleyeceğiz?

– Evet Gazi Paşam! O kadar alıştık ki her şeyde kendimizi sizin irşad ve aydınlatmanıza muhtaç görüyoruz...

Sofradakiler, Gazi Paşa'nın Sevük'e kızıp sofradan kovacağını sanıyordu. Gazi yumuşamıştı, gülerek:

– Benim milletim aydınlanmıştır. Sizlere güvenim tamdır. Amma İsmet Paşa senin edebiyat tanımını bilmediğini duyarsa öğretmenlikten atar.

– Milli idrak sizde kemalini bulur, sonra dimağ ve gönüllerimize yerleşir Paşam!

Atatürk büyüktü. Kurduğu Cumhuriyet de büyük edipler yetiştirmişti. Gazi, Sevük'ün Mahmut Esat'a ithaf ettiği bir yazısını okumuş, çok beğenmiş ve Yunus Nadi'ye; "Bana ithaf edilmiş gibi zevkle okudum." demişti.

Hukuk Devrimi

Atatürk en büyük devrimini hukuk alanında yapmıştı. Anayasa'dan sonra İsviçre Medeni Kanunu'ndan mülhem Türk Medeni Kanunu yapılmış, hukuk usul yasaları Almanya'dan alınmış, Ceza Kanunu ise İtalyan Ceza Kanunu'na benzer şekilde düzenlenmişti. Onları Avrupa menşeli Türk Ticaret Kanunu ve diğerleri izlemişti.

Cumhuriyet en büyük devrimdi ve Türk milletini ümmet aşamasından millet seviyesine yükseltmişti. Bu bakımdan insanlarını en ileri hukuk kuralları ile yönetmek zorundaydı. Cumhuriyet özüyle ve kanunlarının, hukukunun nitelikleriyle güçlü ve anlamlı olacaktı. Bu da toplumun barış içinde huzurunu, ulusal dayanışmayı, adalete ve insan haklarına dayalı, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne bağlıydı.

Cumhuriyet'te egemenlik kayıtsız şartsız bir oluşla; çağdaş, çoğulcu ve katılımcı laik ve hukukun üstünlüğüne dayanacaktı. Cumhuriyet hiçbir kişiye, aileye, zümreye ve sınıfa üstünlük ta-

nımaz... Demokratik yolla, oyla gelmiş olsa dahi bir kişiye diktatörlüğe varacak yetkiler vermez, onu sınırlar, anayasa hükümleri ile denetler.

Atatürk, Erzurum, Sivas Kongrelerinden beri halkla hareket etmişti, Ankara'da kurduğu Meclis, kurucu meclis olduğu kadar, İstiklâl Savaşı'nı yapıp vatanın bütünlüğünü sağlayan tek kurumdu. Bu sebeple Türkiye'de Atatürk parlamenter sisteme öncelik verdi; kendisine padişahlık teklif edenleri reddettiği gibi, diktatörlük suçlamalarını da asla kabul etmedi. Devrimlerinde, bütün tasarruflarında kendi önde olmasına rağmen danışmayı, telkini, iknayı, uyarmayı, öğretmeyi ve alıştırmayı önde tuttu.

Cumhuriyet tek kişinin hakimiyetine izin vermediği gibi, yasa önünde herkesin eşitliğini sağlar; ırk, dil, din, mezhep, cinsiyet ayrımı gözetmez. Anayasa'dan yetki ve güç almayan hiçbir kurum ve şahıs TBMM'nin üstünde ayrıcalıklı bir güç olamaz.

1921 Anayasası savaş yıllarında yapılmıştı ve eksikleri vardı. Tamamlanması ve yeni bir anayasa yapılması için Kanun-i Esasi Encümeni adlı bir komisyon kuruldu. Fransız III. Cumhuriyet Anayasası ve Polonya Cumhuriyeti anayasaları incelenip Türk hukuk geleneğinden de yararlanılıp 1924 Anayasası yapıldı. Bu anayasanın Meclis'te tartışılması sırasında, bazı mebuslar, Atatürk istemediği halde, cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi verilmesini önerdi. 1924 Anayasası'na devlet başkanının meclisi fesh etme maddesi konulup konulmayacağı konusundaki tartışmada en olumsuz cevabı iki mebus, Mahmut Esat Bozkurt ve Şükrü Saraçoğlu vermişti. Bu iki bakan, Atatürk'e karşı olmadıkları halde, sırf tek kişinin bu yetkiyi kullanmasına karşı olduklarını hukuki delilleri ile anlatınca Gazi onlara teşekkür etti.

Gazi'nin en karşı olduğu ve sevmediği sıfat "diktatörlük"tü. Hitler Nazizmine ve Mussolini faşizmine karşıydı. Demokrasilerde yetkisi olmadığı halde böyle eylemde bulunanlar Anayasalarının emredici hükmüne göre suç işlemiş sayılır ve cezalandırılırdı.

Cumhuriyet'te iletişim ve yayın hür ve serbesttir. Hiçbir grubun veya şahsın tekeline geçemez.

Cumhuriyet'te ve parlamenter sistemde güçler ve erkler ayrılığı vardır. Milli irade üstünde hiçbir güç olamaz. "Üst akıl" veya emperyalist devlete maşa olan devlet adamlığı Cumhuriyet'le asla bağdaşamaz. İçte gerici destekli, dışarıda emperyalist telkin ve tuzakla iktidar olan şahısları kurucu yasa ve milli irade önler. Çünkü yönetim kadar temel hak ve özgürlükler de anayasanın güvencesi altındadır.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nı daha katı ve değişmez hale getirmiştir.

Birinci maddesi: *"Türkiye devleti bir Cumhuriyettir."* dedikten sonra 2. madde, *"Cumhuriyetin Nitelikleri"* başlığını taşır:

"Türkiye Cunhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir."

3. madde *"Devletin Bütünlüğü, Resmi Dili, Bayrağı, Milli Marşı ve Başkenti"* başlığını taşır:

"Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Milli Marşı "İstiklal Marşı"dır. Başkenti Ankara'dır."

4. madde *"Değiştirilemeyecek Hükümler"* başlığı altında yer alır:

"Anayasanın birinci maddesindeki devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile 2. maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3. maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez."

Anayasa'nın başlangıcı da değiştirilemez olduğuna göre "Türk milleti" sözü de hiçbir şekilde çıkarılamaz. Bu sebeple "millet" di-

yerek Türk milletinden söz etmemek de söyleyenin kötü niyetini ve Anayasa'ya uymadığını gösterir.

Bu hükümler, tarihi, sosyal ve hukuki kuruluş ve gelişimin sonucudur. Çünkü bin yıllık devleti Türk milleti kurmuştur. Daha sonra çeşitli ülkelerden göçüp gelenler, Türk milletine sığınıp vatandaşlık hakkı hazananlardır. İsteyerek gelip Türk milletiyle kaderlerini birleştirdiklerine göre kurucu millet ve devlet niteliklerine uymak zorundadırlar.

1920, 1921 ve 1924 kurucu meclislerinin 1961 ve 1982'deki TBMM'nin kabul ettiği değişmez hükümleri Anayasa Mahkemesi de 16 Haziran 1970 tarih ve 1/31 sayılı kararı ile onaylamıştır.

Anayasanın ilk dört maddesinin değiştirilemeyeceği hükmü de Anayasa emridir.

Orada belirtilen Devrim Yasaları da Anayasa'nın bir parçasıdır.

Anayasa Mahkemesi, bu hususu 7 Mart 1989 tarih ve 1/12 sayılı kararında gerekçesiyle açıklar.

Cumhuriyet, insan haklarına dayanır. Bu hüküm siyasi olduğu kadar sosyal ve toplum içinde iktisadi birim olarak varlığını sürdürme hakkını ferde verir.

1982 Anayasası'nın ikinci maddesi insan haklarına, toplum huzuruna, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde saygılı olunacağı kuralına yer verir.

Anayasa'nın 2. maddesindeki Laiklik:

a) Dinin devlet işlerinde egemen ve etkili olmamasını benimser. Bireylere de manevi hayatlarında din, mezhep ayrımı gözetmeksizin sınırsız vicdan hürriyeti verir. Fakat, din, manevi hayatı aşarak toplumsal hayatı etkileyen eylem ve davranışlara neden olursa, kamu düzenini korumak için sınır getirir.

b) Dinin kötüye kullanılmasını, vatandaş üzerinde (din sömürüsü) baskı ve araç olmasını önler.

c) Devlet, kamu düzeninin ve hakların koruyucusu olarak dini

hak ve kurumlar üzerinde denetim yetkisini kullanır.

Bütün bu anlattıklarımız büyük Atatürk'ün devrimleri ve çağdaş düşünce sistemi ve ilkelerinin gereğidir. Çağdaş devlet, din yoluyla imtiyazlı hak sahibi olmayı önler. Laik devlet, din konusunda inancına bakmaksızın yurttaşına eşit hak veren, yan tutmayan devlettir.

Din, devlet kuruluş ve düzeninde hakim unsur olamaz.

Din kuralları hukuk kurallarının yerini alamaz. İslamlıkta ruhban sınıfı yoktur. Bu yolla zenginleşmeyi; makam, mevki sahibi olmayı laiklik önler.

Devlet dini denetim yapamaz.

Diyanet İşleri Başkanlığı "dini bir kurul" olarak değil, "genel yönetim" içinde yer almış; mensupları devlet memuru olan kurum olduğu için işlem ve eylemlerinde anayasaya uymak zorundadır. Görevi "Şeyhülislam gibi" fetva vermek değil, İslam'ın özüne uygun, yetenekli din adamı yetiştirmektir. Atatürk'ün getirdiği bütün devrim kanunlarına bu kurumun da uyması kurucu irade gereğidir.

Anayasa'nın 24. maddesi şöyle der:

"Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasal ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandıramaz veya siyasi ve kişisel çıkar, yahut nüfuz sağlamak amacıyla hangi surette olursa olsun dini veya dini duyguları yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."

Anayasa'nın ikinci maddesi *"Türkiye Cumhuriyeti demokratik devlettir."* der. Herkesi yasa önünde eşit kılar. Cumhuriyet bir hukuk devletidir. Her eylem ve işlem hukuka uygun olacaktır. Anayasa'da güçler ayrılığı ilkesi vardır. Yargı bağımsızlığı, hakim güvencesi bunun esasıdır. Anayasa'ya uygunluk, kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi esastır.

Anayasa, Cumhuriyet'in sosyal bir devlet olduğunu söyler. Sosyal hukuk devleti insan hak ve özgürlüğüne saygılıdır, bireyin huzur ve güvenini, refahını gerçekleştiren ve güvence altına alır, kişi ile toplum arasında denge kurar, emek ve sermaye ilişkilerini de dengeleyerek düzenler. Bu çalışanların hakkını koruyan, milli gelirin adil dağıtımını sağlayan bir yoldur. Sosyal devlet aynı zamanda Halkçılık ilkesinin de bir sonucudur.

Anayasa'ya göre; egemenlik bağsız, koşulsuz milletindir. Türk milleti bunu yetkili organları aracılığıyla kullanır. Egemenlik hiçbir kişiye, zümreye bırakılamaz. Hiç kimse kaynağını Anayasa'dan almadığı bir hakkı kullanamaz.

Güçler ayrılığında yürütme. yasamanın ve yargının işlerine karışamaz. Bütün bu anlattığımız yüz yıla yakın Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hukuki gelişim Büyük Atatürk'ün eseridir. Onun kurduğu bu tek devlet ve tek millet düzeni değiştirilemez.

Anayasamızın 2. maddesi *"Türkiye Cumhuriyeti Atatürk milliyetçiliğine bağlı bir devlettir."* derken özetle şunlara her vatandaşın kayıtsız şartsız uymasını buyurmaktadır:

1) Anayasa'nın başlangıcı ilk dört maddenin ruhudur ve Anayasa'nın değişmez parçasıdır.

2) Atatürk İlke ve İnkılapları Anayasa güvencesi altındadır.

3) Atatürk milliyetçiliğinden vazgeçilemez. Onu çiğnemek suçtur.

4) Laiklik ve kuvvetler ayrılığı değişmez kuraldır.

5) Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin temelidir.

6) Anayasanın ve hukukun üstünlüğü

7) Ulusal çıkarların üstünlüğü

8) Türkiye Cumhuriyeti Atatürk Milliyetçiliği ve ilkelerine bağlı bir Türk devletidir.

9) Bu devleti kuran Türk milletidir. Bu üst kimlik altında her vatandaş "Türk kimliği"ne saygı duyup "Ne mutlu Türk'üm" diyerek Türk devletinin bütün imkanlarından yararlanır.

***

Atatürk, 8 Mart 1928'de Fransız *Le Matin* gazetesine verdiği demeçte şöyle demiştir:

"Fransız İhtilali bütün dünyaya hürriyet fikri verdi; Türk demokrasisi bu yolu takip etti, fakat, kendine has vasıflarıyla gelişmiştir."

Atatürk'ün fikir hayatı ve düşünce çileleri de bir roman olduğu için biz bu siyasi, hukuki, kuru fakat çok önemli temel bilgileri vermek zorunda kaldık. Türk gençleri, Atatürk'ün sadece hayatını değil onun ülkü ve fikirlerini de bilmek zorundadır. O, Meclis'i her şeyin üstünde tutarken bu Meclis'e girecek çocukları da düşünüyordu ve *"TBMM yalnız ve yalnız milletindir. Yalnız milletin emrine uyar."* diyordu. Meclis'in üzerinde bir şahıs olması diktatörlük demektir. Bütün Cumhuriyet anayasaları bu değişmez ilkeyi tekrar etmiştir. Atatürk bile O'na en muhtaç olduğumuz zamanda, başkomutanlık yetkisini TBMM'den almak için aylarca beklemiştir.

Devrimler... Devrimler... Devrimler...

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927-1930 tarihleri arasında devrimleri, gelişmesi ve ilerlemesi sürmüştü. Aytuğ yeniden bunları anımsamayı yararlı görüyordu:

– 28 Mayıs 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu TBMM'de kabul edildi.

– 29 Mayıs 1927'de Ankara-Kayseri Demiryolu hattı Başbakan İnönü tarafından açıldı.

– Türk karasularında Fransız gemisi Lotus, Türk Bozkurt gemisine çarpmıştı. Bu davayı Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt yürütmüş ve Türk tezini Milletlerarası Adalet Divanı'nda savunarak davayı kazanmış (7 Eylül 1932) ve geminin tamiri için Fransız St. Nazaire ile Bahriye Bakanı İhsan Bey sözleşme imzalamıştır.

– 31 Kasım 1937'de Samsun-Amasya Demiryolu hizmete açılmıştır.

– 5 Aralık 1927'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Washington

Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, Başkan C. Coolidge'a güven mektubunu sunmuştur.

– 29 Ocak 1928'de Hıristiyanlık propgandası yapan Bursa Amerikan Kız Koleji, Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.

– 2 Şubat 1928'de Ankara Çimento Fabrikası açılmıştır.

– 10 Nisan 1928'de Anayasa'da yapılan değişiklikle 1924 Anayası'ndaki 26. maddeden *"Türkiye devletinin dini İslamdır."* ibaresi ile *"Ahkamı şer'iye TBMM tarafından yürütülür."* sözleri çıkarılmıştır.

– 14 Mayıs 1928'de Divan-ı Âli Ticaret eski Bakanı Ali Cenani Bey'i memuriyeti kötüye kullanmaktan 1 ay hapis 170 bin lira para cezasına çarptırmıştır. Ayrıca Denizcilik eski Bakanı İhsan Bey'le Bilecik mebusu Fikret Bey yargılanıp yolsuzluk yapmaktan mahkum olmuşlardır.

– 28 Mayıs 1928'de Millet Mektepleri açılmasına karar verilmiştir.

– 29 Ağustos 1928'de Mustafa Kemal Paşa, Dolmabahçe Sarayı'nda Yeni Türk Harflerinin okunuş ve yazılış toplantısına katılmış; *"Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini bırakıp Latin esaslı Türk harflerinin kabul etmekten başka çare yoktur."* demiştir.

– 1 Kasım 1928'de Yeni Türk Harfleri TBMM'de kabul edildi. Atatürk'e Millet Mektepleri Başöğretmenliği verildi.

– 23 Nisan 1929'da Egemenlik günü ilk defa "Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak kutlandı.

– 30 Ağustos 1929'da Dumlupmar ve Çalköy'de "Meçhul Asker Abidesi" açıldı.

– 17 Aralık 1929 Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı.

– 3 Nisan 1930'da Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanındı.

– 28 Nisan 1930'da Türk Ocakları 6. Kurultayı'nda Türk Tarih Tektik Cemiyeti kurulması kararı alındı.

– 11 Haziran 1930'da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu çıktı.

***

Atatürk tarih ve dil tezleri çalışmaları yanında, iktisat ve sanayi inkılabını da bu milli ruha koşut ve birlikte yürütüyordu; maden işleri için kurulan kurumlara "Etibank", bez fabrikalarına "Sümerbank" denmesi bundandı. Bunlar Haçlı zihniyetindeki ilim adamı kisveli emperyalistlere, şarkiyatçılara birer cevaptı... Tarih ve dil tezlerini yaygınlaştırmak, öğretmen ve bilim adamları yetiştirmek için 9 Ocak 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kuruldu. Yazışmalarda ve hukukta isim karışıklığını önlemek ve isimleri Türkçeleştirmek için Soyadı Kanunu'nu çıkardı. Kendisi de Salih Bozok'un daha 1923'lerde dillendirdiği "Atatürk" soyadını, on bir yıl sonra aldı. Bununla ilgili yasa 24 Kasım 1934'te çıktı.

"Sanatı ihmal eden bir milletin kültür damarlarından biri kopmuştur" diyen Gazi, Sanayi-i Nefise Mekteplerini 1927'de Güzel Sanatlar Akademisi haline getirdi.

Gazi, Türk tarihini, kültürünü ve sanatlarla zanaatları halka öğretmek için, 19 Şubat 1932'de Halkevleri'ni açtı. Eski Darülfunun'un yabancı ilim adamlarına da kapısını açarak çağdaş üniversiteye (1933) çevirdi. 1936'da "Musiki Muallim Mektebi" Konservatuar'a dönüştürüldü. 1937'de de İstanbul'da Resim Heykel Müzesi açıldı.

Bütün bu eğitim, sanat, kültür hamleleri yapılırken ekonomi ve sanayi de unutulmayıp yeni kurumlar ve fabrikalar art arda açıldı. Çünkü Gazi, *"Yeni Türk Devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün de dayandığı ekonomiyle kuracaktır."* diyordu.

"İstikbal göklerdedir!" diyen Mustafa Kemal Atatürk, 16 Şubat

1925'te Türk Tayyare Cemiyeti'ni (Türk Hava Kurumu) kurarken ağır sanayiye adım olacak Kayseri Tayyare Fabrikası'nm temeli 1926'da atılıyordu. Alman işbirliği ile yapılan bu fabrika 1935'te Alman Gothar yapımı F-145 uçakları yapmağa başladı.

Atatürk 17 Aralık 1925'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yapmıştı. Bu barışın ve dostluğun yararını görmeliydi. 1936'da da Ruslarla işbirliği yapılarak Kayseri, Nazilli, Ereğli Bez fabrikaları açılıp üretime başladı. Ergani'de bakır, Divriği'de demir-çelik fabrikaları da aynı yollarda hizmete girdi. Artık Türk milleti şeker gibi bez gibi ihtiyaçlarını kendi fabrikalarından karşılıyordu. Gazi bu kurumların temel atma törenine, açılışına ya kendisi gidiyor veya başbakanını göndererek sanayileşmeyi teşvik edici konuşmalar yapıyordu.

Bozkurt

17 Şubat 1931 akşamı Gazi Paşa değer verdiği üç yazarı yanına almış trenle Adana'dan Malatya'ya gidiyordu. Demiryolları sorumlusu Behiç Bey yorgun Gazi'ye rahat edeceği şekilde bir vagon ve kompartıman hazırlamış, Ulu Önder istirahata çekilmişti. Behiç Bey eski arkadaşının uyuduğundan emin olunca arkadaşları Yakup Kadri ve İsmail Sevük'ün kompartımanına geldi. İskambil oynayacaklardı. Yakup Kadri çıkışırcasına:

– Nerede kaldın Behiç yahu? dedi. Behiç Bey kaygılı ve düşünceliydi:

– Gazi Paşamızı çok düşünceli ve mahzun gördüm... Huzursuz ve halsizdi; hasta olmasından şüphelendim. Derin derin düşünüyordu. Sebebini anlayamadım, siz söyleyin.

Yakup Kadri, Behiç Bey'e pencere yanındaki yeri gösterek, kağıtları demet yaptı:

– Gazi Paşa'nın Adana konuşmasını hatırlayın... "Demiryolları Türk milletinin refah ve uygarlık yolu, aynı zamanda Türk'ün gü-

venlik yolu..." derken dinleyicilerden biri, Arap olmalıydı, "Düşmanın hilesi Paşam, Halep Demiryolunu niye Suriye'de bıraktınız?" diye sordu. Daha sonra bu şahıs yanındakiyle Arapça konuştu. Hemen her soruya cevap veren Gazi Paşa seslenmedi. Suratını astı. Meyus ve üzüntülü bu vatandaşa baktı. Bazen söyleyeceği çok şey olduğu zaman susar, mahzunlaşır içine kapanırdı. Bu gece de o ruh halindeydi.

İsmail Habib Sevük de Yakup Kadri'nin düşüncesine katıldı.

– Gazi çok hassas, onun bu duygusallığını ben çok gördüm. Uzun süre içine atar, ama gözlerinden anlarım acısını.

Behiç Bey de başını önce arkadaşlarına çevirdi sonra tren penceresinden gelip geçen uzaktaki Toros dağlarına bakarak konuştu:

– Vali Bey'e ne buyurdu biliyor musunuz? "Bir dahaki gelişimde Adana'da Türkçe'den başka dil konuşulduğunu görmeyeceğim." dedi. Sonra bir Halepli Arabın gelip kendisine "Bizi kurtarın Paşam!" dediğini anlattı. O Araba Gazi Paşa "Türk milleti kendi kendini kurtardı, siz de kendinizi kurtaracaksınız." cevabını vermiş.

Yakup Kadri, Sevük'e bakarak:

– Gazi Paşa'dan Suriye'den ordunun yenik, pelimperişan çekilişini dinlemedik mi... Halep'te yanındaki bir avuç Türk askeriyle Araplar, bedeviler tarafından nasıl sarıldığını ve düşmanca davrandıklarını... Subay zekasıyla bu İngiliz piyonlarından kurtulduğunu... Arabın ne olduğunu gözleriyle gören, Haşimilerin, Suudilerin ihanetine şahit olan Paşa onlara yardım eder mi?

Behiç Bey konuştukları konuya noktayı koydu:

– Herhalde Paşamızın kaygısı Suriye ve Irak'ta bıraktığı Türkler, Türkmenlerdi.

Gazi uyandığında geceki sinirliliği ve suskunluğu yoktu. "Günaydın çocuklar" dedi.

Malatyalılar onları saygı ve sevgiyle karşıladılar. Trenden iner

inmez doğru Türk Ocağı'na gitti. Adana'daki Halepli Arap vatandaşa cevabını veriyordu:

"Milliyet dinin üzerindedir. Türk, İstiklal Savaşı'ndaki milliyetçi ruhla savaşı kazanmış ama Suriye'deki Arap, mücadele edip kendini kurtaramamıştır. Kendini kurtaramayanı biz niye kurtaralım? Üstelik onlar Müslüman olduğu halde 1916'da Türk'ü arkadan vurmuşlardır. Ümmetçi Türk değil, milliyetçi Türk zafer kazamıştır. Milliyetçiliğin çok bariz vasıflarından biri dildir. 'Türk milletindenim' diyen insan her şeyden önce ve behemahal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan 'Türk harsına, Türk kültürüne ve topluluğuna mensubum' derse buna inanmak olmaz."

***

Gazi Paşa, Köşk'te yerli ve yabancı gazeteler kadar dışarıda kendisinden söz eden kitapları da getirtip kızları ve arkadaşları ile okuyup değerlendiriyordu.

H. C. Armstrong adlı bir Amerikalı yazar *Grey Wolf (Bozkurt)* adlı bir biyografi yayınlamıştı. Latife Hanım kocasından boşanmış ve İstanbul'da yaşıyordu ama Gazi hakkında yazılanları takip ediyordu. Zaman zaman da akrabası olan Reşit Saffet Bey'in çıkardığı Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun dergisinde de müstear adla yazılar, hikayeler yazıyordu. Armstrong'un kitabını da tercüme edip bastırdı ve bir nüshasını dostları aracılığı ile Gazi Paşa'ya gönderdi.

Amerikalı yazarın *Bozkurt* isimli kitabında Mustafa Kemal Paşa kurda benzetiliyor; Türk devletinin kurucu önderinden pervasız bir dille söz ediliyordu. Bu özel hayata saldırıydı. Türk yetkililer Gazi'nin haberi olmadan bu kitabın İngilizce nüshasının Türkiye'ye sokulmasını yasaklamışlardı.

Uzun süre bu kitaba el sürmeyen Gazi Paşa bir akşam birdenbire sofrada:

– Getirin bakayım şu *Bozkurt* adlı kitabı! Ne yaptınız? dedi.

Salih Bey kitabı saklamıştı. Tercümeyi okumuş üzülmüştü. Yazar, Mustafa Kemal'in Latife'ye çılgınca aşık olduğunu, kurt gibi bağımsız, otoriter ve sert olduğunu yazıyordu... Salih Bey:

– Efendim yurda girmesini yasakladık! dedi.

– Niçin?

– Hakkınızdaki iftiralar dolayısıyla...

– Ne gibi iftira, içki felan mı?

– Evet efendim.

– Az bile yazmış... Bırakın kitabı yurda girsin. Herkes okusun. Latife Hanım'ın tercümesini de çıkarın. Kızlarım hem İngilizcesini hem Türkçe tercümesini okusunlar. Gerçek dışı olanları not alıp bir Türk gazetesinde yazarı tenkit eder, düzeltici makale yazdırırız!

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hikmet Bayur kitabın önemli yerlerini okuyup, çevirdi, özetini Gazi'ye aktardı. "Eser saçmalarla, yalan yanlışla doluydu ama ilgi çekiciydi." Atatürk yanlış değerlendirmelere gülüp geçti.

İki yıl sonra Necmeddin Sadak verilen bu görevi *Akşam* gazetesinde yerine getirecekti.

Atatürk'ün H. Armstrong adlı yazar hakkında; "Yazar evlenme tarzını, Türk hayatını hiç bilmeyen fena bir romancı gibi yazmıştır." dedikten sonra 8-19 Aralık 1932'de Amerikalı yazarın yalan ve yanlışlarının düzeltildiği yazı yayınlandı.

Tarih Yazmak, Tarihi Yapmak Kadar Önemlidir

Atatürk'ün sofrasına en çok katılanların Zevat-ı Mutad olduğunu herkes öğrenmişti. Bunlar çocukluk arkadaşları, silah arkadaşları, dostları, devlet ve bilim adamlarıyla edebiyatçılar olurdu. Bir kültür ve sanat sofrasına Ruşen Eşref'in yanı başında gencecik bir çocuk peyda olmuştu. Sanki bu yazarın cebinden çıkmış Gazi'ye olmadık sorular sormaya başlamıştı. Gazi ona "Ruh çocuk" deyip mutat toplantılarında hep gördü ve sorularını cevapladı... On beş yaşlarındaki bu genç Atatürk düşünce ve buyruklarını Afet İnan'a yazdırırken de kanatlı bir melek gibi tepelerinde dolaşıyor, onları dinliyor hatta sorular sorup onları cevap vermeğe zorluyordu.

Atatürk yurt gezilerini sıklaştırmış, Afet Hanım, Çankaya'da yalnız kalmaya başlamıştı. Bu ruh çocuk Atatürk devrimlerine inanmış bir aydın olduğu kadar bilgiye aç meraklı bir öğrenciydi.

Afet İnan'ın Köşk'teki odasında *Medeni Bilgiler* üzerinde çalışmakta olduğunu gördü. Pencereyi tıkırdattı. Afet Hanım bu ruh

çocuğu görmese de günlerdir sesi kulaklarındaydı.

– Afet Abla ben geldim!

Sesi tanıdı heyecanla pencereyi açtı. Ama Çankaya tepelerini yemyeşil ağaçları ile mor dağların masmavi göğe doğru uzandığı güzel manzarada ona rastlayamadı.

– Nerdesin Aytuğ? dedi. Gazi Paşa yok... Uçuver git buradan.

Aytuğ bir kelebekti. Görüyordu pencereden görünen pembe badem ağacı çiçeklerine doğru uçmuştu..

Afet Hanım "ohh kurtuldum" diyerek pencereyi kapattı. Aynı anda Aytuğ sorulara başladı:

– Ablacığım ne olur cevap ver... Gazi Paşamız da benim gibi bir çocuktu. Nasıl Türkçü oldu, nasıl büyük adam oldu?

– Aytuğ! Her zamanki gibi omuz başından eğil bak yazdıklarıma. Ama sesini çıkarma!

Afet İnan yazmağa başladı:

"Selanik'te çıkan Genç Kalemler *dergisindeki yazı ve fikirlerle Gazi Paşamız Türklük aşısını vuruldu. Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin ve Ziya Gökalp zihnini açtı, hürriyet düşüncesi ile milliyet ülküsünü gönül ve zihnine yerleştirdi. Türkçü düşünce çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni yeni bir kuruluşla kurtaracak tek fikirdi. Bu milliyetçilik Türk Ocakları'nda kurumlaşıp yayılmaya başladı. Genç Harbiyeli askeri görevleri yanında bu ülkü hareketlerini de izliyordu.*

İstanbul'da Türk milletinin ve tarihinin büyüklüğüne ve zenginliğine inanmış Türkçüler bir araya geldiler. Ahmet Ferit Tek ve Yusuf Akçura'nın başkanlık ve yardımcılıklarını üstlendikleri Türk Ocağı 25 Mart 1912'de kuruldu. Türkler Balkan Harbi ile bir ana yurdu, Rumeli'yi kaybetmenin acısı, ezikliği ve şaşkınlığı içindeydiler. Millete yeni bir umut, şevk ve ülkü verme görevi Türkçülere düşüyordu. 1913'te Türk Ocağı başkanlığına Hamdullah Suphi Tanrıöver getirildi. İyi bir hatip olan yazarı Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi ilim

adamları da destekliyordu. Önce bütün Türklerin sorunlarıyla ilgilenip Turan ülküsü için yazı ve eyleme geçen Türk Ocağı, Osmanlı'nın yenilip memleketin işgale uğraması ile 'Önce Anadolu ve Trakya'nın kurtuluşu' demeğe başladı...

Çanakkale kahramanı okuyor, düşünüyor, yazıyor her gelişmeyi izliyordu. Türk Ocağı'nın konuları ve sorunları artık Yeni Türkiye ve milletin sömürgeden ve emperyalist istiladan kurtulması idi. Mütarekede işgal güçlerine ilk direnenler Türkçüler ve Türk Ocağı üyeleriydi. Yazı, miting ve çıkardıkları Türk Yurdu *ve* Yeni Mecmua *ile mücadeleye başladılar. Türkçüler İstanbul'da kukla hükümetin ve İngilizlerin baskısı artınca Anadolu'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın Kuvayı Milliyesine katıldılar... 1925'te Hamdullah Suphi Ankara'da Türk Ocağı'nı açtı ve başkan seçildi. Yurdun birçok yerinde şubeler açtı. Atatürk devrimlerinin savunuculuğunu yapan Türk Ocağı gericiliğe, İslamcılığa ve Osmanlıcılığa karşıydı. Atatürk devrimlerinin savunuculuğunu yaptı. Gazi Mustafa Kemal, yüzlerce yurt gezisinde muhakkak Türk Ocaklarına uğrar orada gençlere ve halka hitap ederdi. 1925'te de Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım Türk Ocağı fahri başkanı seçildi.*

Gazi Paşa kendisi konuşmadığı zaman ocaklarda ilim ve edebiyat adamlarını konuşturur, dinlerdi. Konu daima Türkçülük, cumhuriyetçilik ve devrimcilikti. 24 Mart 1931'de Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocaklarını CHP ile birleştirme kararı alınca, Hamdullah Suphi önderinin önerisine karşı çıkmadı. Gazi de bu konuda yaptığı konuşmada; 'Türk Ocakları kuruluş tarihinden beri bilim sahasında halkçılık ve milliyetçilik inançlarını yayma ve bildirmeye sadakatle ve inançla çalışan ve bu yolda memnunlukla hizmetleri geçmiş olan Türk Ocaklarının, aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada gerçekleştiren fırkamla bütün manasıyla yekvücut olarak çalışmalarını uygun gördüm.' demiş ve 10 Nisan 1931'de Türk Ocağı'nın bütün hak ve mallarını bir kararla CHP'ye devretmişti.

Milliyetçilik de daha sonra Altı Ok'un diğer ilkeleriyle birlikte bu

partinin vazgeçilmez ülküsü oldu. Kemalizmin bu ilkesiyle birlikte diğerleri de 20 Nisan 1931'deki beyanname ile kesinleşti. CHP'nin de niteliklerini belirleyen maddede partinin Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Devletçi, Laik ve Devrimci olduğu söyleniyordu."

– Afet Abla, Gazi Paşamızın tarihe bağlılığı, Türk tarihi sevgisi nerden geliyordu?

– Mustafa Kemal Paşa'nın askeri öğrenciliğinden beri en çok ilgi duyduğu konu tarihti. Oradaki büyük adamlar, kahramanlar fikir ve eylemleriyle onu etkiliyordu. Kişiliğini oluşturan onlar hakkındaki bilgilerdi. Zaten kongrelerden beri çevresini alan şahıslar da kendisi gibi tarihle ilgileniyorlardı. Ankara'da Meclis'e giren Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi tarihçi ve sosyologların bilgilerinden yararlanıyor, kurduğu yeni devlete güç kaynağı olarak tarihi buluyordu. Bu sebeple 19 Temmuz 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurdu. Liselerde okunmak üzere tarih kitapları hazırlattı. Bu konuta TTK'ya mektup yazarak onlara şu sözleri ile yön verdi: *"Tarih yazmak, tarihi yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtan bir durum alır."* Bir gün sonra bilim adamlarıyla Dolmabahçe Sarayı'nda toplantı yaptı ve nasıl milliyetçi olduğunu anlattı:

"Şair Mehmet Emin'in ilk defa Manastır Askeri İdadisi'nde öğrenci iken okuduğum 'Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur.' mısraıyla başlayan şiirinde bana ulusal benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımı bulmuştum. Fakat ben asıl bunu, orduya katıldığım ilk günlerde bir Anadolu çocuğunun gözyaşlarında gördüm ve kuvvetle duydum. Ondan sonra Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin öğünç dayanağım oldu. Kendimi hiçbir zaman Osmanlılığın telkin ettiği başka ulusları öven ve Türklüğü aşağı gören eksiklik duygusuna kaptırmadım."

– Mustafa Kemal Paşa millet fertlerinin sadece okur-yazar değil, bilgili ve bilinçli Türkler olmasını istiyordu... Bu sebeple hem

öğretmenler, hem halk, hem de öğrenciler için bana bu *Medeni Bilgiler* kitabını yazdırdı.

Afet İnan masa üzerindeki kitabı alıp Aytuğ'a göstermek istedi. Sağına soluna bakındı.

– Neredesin Aytuğ?

– Buradayım. Bir Türk olarak Atatürk'ün, Türk tarihinin, Türk devrimlerinin anlatıldığı her yerdeyim, diyen gencin gözleri kitapta kulakları Afet İnan'daydı.

– Aytuğ, biliyorum onları her yerde, her zaman koruyacak da sizsiniz... Türk gençleridir. Şimdi dikkatle dinle. Şu kitaptaki her şeyi Atatürk yazdırdı. Millet tarifinden, Milliyetçiliğe, Devletçiliğe, Halkçılığa kadar her konuyu anlatan sosyal bilgiler kitabı... Bak Gazi, vatanı nasıl tanımlıyor:

"Türk milletinin eski yüksek tarihi topraklarının derinliklerinde var olan eserleriyle yaşadığı bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurttur. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür. Türk milletinin oluşumundaki tabii ve tarihi ilkeler şunlardır:

a) Siyasi varlıkta birlik;

b) Dil birliği;

c) Yurt birliği;

ç) Soy ve menşe birliği;

d) Tarihi akrabalık;

e) Ahlaki benzerlik...

Millet zengin hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak için müşterek arzuda samimi olan, sahip olunan mirasın korunmasına irade birliği gösteren insanların birleştiği topluma millet denir."

Atatürk'ün manevi evladını, sade ruh çocuğu değil bütün Türk gençleri dinliyordu:

– Türk milliyetçiliği ilerleme ve gelişme yolunda milletlerarası

temas ve ilişkilerde bütün çağdaş milletlere eşit ve onlarla ahenkle yürümekle beraber Türk toplumunun özel seciyelerini, başlı başına bağımsız kişiliğini saklı tutmuştur. Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Kendine miras kalan bütün hayati işler, zamanın zorluklarını giderecek derecede değildir. Siyasi ve fikri hayatta olduğu gibi iktisadi işlerde de fertlerin girişim sonucunu beklemek doğru olmaz; önemli ve büyük işler ancak milletin genel servetle ve devletin bütün kurum ve gücüne dayanır. Demokrasi esasından ayrılmamakla beraber Devletçilik ilkesine uygun yürümesi içinde bulunduğumuz şartlara uygun olur. Demokrasi ilkesinin en çağdaş ve mantiki uygulamasını sağlayan şekil Cumhuriyet'tir. Cumhuriyet'te son söz milletin seçtiği Meclis'tedir. Türk Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur. Taasupsuzluk (laiklik) esastır. Bu da milli ve fikri eğitimin yüksek olmasına bağlıdır.

Afet İnan elindeki kitabı usulca kapattı:

– Aytuğ!.. Senin istediğinden çok şeyler anlattım, değil mi? Şimdi pencereyi açayım da uç...

– Ruh Çocuk değil miyim!.. Pencere duvar dinlemem, Atatürk'ün bize emanet ettiği yurdun her köşesinde onunla ve beraberim.

– Gene de ben pencereyi açayım, diyen Afet İnan uzandı pencereyi açıp baktı.

Çankaya'daki bu yeşilliklere gömülmüş Köşk penceresinden Ankara ışıl ışıl, parlak bir güneşle kucaklaşıyordu... Beyaz kelebek uçtu, onu çiçekler üstünde bekleyen başka beyaz bir kelebek karşıladı. Birbiri etrafında mutlulukla kanat çırparlarken onlara dört bir yandan milyonlarca kelebek katıldı. Türkiye'yi onlar güzelleştirecekti.

Gazi Paşa Nasıl Milliyetçi Olmuştu?

Gazi Paşa 14 Eylül 1931'de Dolmabahçe Sarayı'nda İstanbul'daki edebiyatçı, sanatçı, gazeteci ve bilim adamlarını çaya davet etti. Hepsi ile ilgilenip sorularına cevap verdi. Genç yazarlardan Aka Gündüz:

– Bir Osmanlı Paşasısınız... Gazi Paşam nasıl milliyetçi oldunuz?

Gazi, bu asıl ismi Enis Avni olan ve adını Türkçeleştiren yazarın hikaye ve şiirlerini daha 1913'lerde okumuştu. Son piyesini de zevkle seyretmişti. Ona gülümseyerek baktı:

– Afet bu konuyu gençlere anlattı... Ben de tekrar edeyim. Manastır Askeri İdadisi'ndeydim. Şair Mehmet Emin'in ilk defa bir şiirini okudum. *"Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur"* diyordu, ilk mısralarında. Bu şiirin tamamı beni duygulandırdı. Milli kimliğimi hatırlattı. Bu şiirde Türk olma benliğinin gururunu ve öğüncünü tattım. Şiiri çok anlamlı bulmuştum. Şair Ömer Naci bu şiiri bir de kendi güzel sesiyle okuyunca duygularımız, düşünce-

lerimiz birleşti; sevinç ve kendimize güvenimiz arttı. Daha sonra subay oldum ve asıl bu duyguyu orduya katıldığım ilk günlerde bir Anadolu çocuğunun gözyaşlarında gördüm. Mehmetçiğin "Türk'üm" deyişini kuvvetle duydum. Ondan sonra Türklük benim en derin güven kaynağım, en engin öğünç dayanağım oldu. Kendimi hiçbir zaman Osmanalılığm telkin ettiği başka milletleri öven ve Türklüğü aşağı gören eksiklik duygusuna kaptırmadım. Okudukça Türk milletinin diğer milletlerden daha zengin ve uygar bir tarihe sahip olduğunu anladım. Bu sebeple Türk Tarihi, Türk Dili Cemiyetlerini kurdum. Halk gerici fikir ve hurafelerden kurtulmak için muhakkak Türk'ün büyüklüğünü bilmeli, öğrenmelidir. Bu sebeple Türk Tarih Kurumu'nu kurdum, Afet'e *Medeni Bilgiler* kitabını yazdırdım.

Bu konuşmadan iki gün sonra Gazi, Başbakan İsmet Paşa'ya bu kitabın okul ve Halk Evleri'ne dağıtılması için şu yazıyı gönderiyordu:

"Bu kitap yazılırken ve yazıldıktan sonra bizzat ilgilendim. Bunların yazılmasından amaç halkın eğitimine hizmettir. Kitabın bu kıymet ve nitelikte olduğunu özellikle belirtirim. Bu kitapların memlekette yurttaşlara okutulması için ilgiyi artıracak her tedbirin kıymetli olacağı görüşündeyim."

Akın Piyesi

Gazi'nin kız kardeşi Makbule Hanım, Çankaya Köşkü'ne yakın bir evde yalnız başına yaşıyordu. Arada ağabeyini evine davet edip, onun sevdiği yemekleri kendi eliyle yapıp ikram ediyor; anneleri ile geçirdikleri müşterek hatıralarını anıyorlardı.

Çok soğuk bir Ocak ayı günüydü. Çankaya'nın yüksek tepelerinde rüzgar uğulduyordu. Makbule Hanım'ın saç sobaya attığı odunlar harıl harıl yanmasına rağmen, odasını bir türlü ısıtamamıştı. Ağabeyinin yanına gitmeyi düşündü. Çankaya Köşkü onarılmış güzel ve sıcak olmuştu. Gazi Paşa iki evlatlığını evlendirmiş; diğer ikisinden Afet'i Paris'e okumağa, Sabiha'yı da Moskova'ya pilotluk eğitimine göndermişti.

Makbule, uğultuyla pencere kepenklerinin vurması üzerine dışarıya baktı. Kar fırtınası sürüyordu. Uzaklardan da kurt sesleri geliyordu. Ürperdi. Çocukluğunu annesiyle yalnız kalıp, ağabeyini beklediği günleri hatırladı. Selanik bu kadar soğuk olmazdı. Ağabeysi Manastır'dan geldiği günlerde soğuğa aldırmadan, bir-

likte dışarı çıkıp Arasta'dan boza almaya giderlerdi. Bazen de bozacı sokaklarına "Boza" diye bağırarak gelir; koşturur alırdı.

Pencereye vuran kar taneleri birden parıldadı. Kar, far ışıkları önünde savrulmaya başladı. Makbule sevinerek "Ağabeyim geliyor" diyerek pencereden kapıya doğru koşturdu. Hızla kapıyı açtı. İçeri kar taneleriyle birlikte soğuk da kırbaç gibi girdi. Kapıda ağabeyi değil, Yaver Muzaffer Bey vardı. Gocuğunun yakasını kaldırmış:

– Makbule Hanım! Hemen otomobile gelin! diyordu. Makbule telaşlandı,endişeyle:

– Ağabeyime bir şey mi oldu? dedi. B

u yıllarca oğlunu bekleyen annesinin de alışılmış kaygı ve acı dolu sözüydü: "Ne oldu?" Yaver onu rahatlattı.

– Yok bir şey!.. Paşam sizi de istiyor. Piyese gideceğiz.

Emrivakiydi. Ağabeyinin buyruklarına "hayır" diyemezdi:

– Bir dakika! deyip, soğuk girmesin diye kapıyı yaverin yüzüne kapattı.

İçeri girdi. Hazırlandı. Ağabeyinin hediye ettiği Kazan işi kürkü giydi. Çıktı.

Mustafa Kemal Paşa otomobilinde sabırla onu beklemişti. Kar tanelerini peşinden sürükleyerek giren kardeşine:

– Makbuş!.. Geç kalmayalım ayıp olur.

Makbule Hanım otomobilin arka tarafına binip sordu:

– Ne piyesi bu Ağabey?

– *Akın* piyesi! Türk tarihinden bir olayı anlatıyor. Faruk Nafiz yazdı, seveceksin...

Otomobil Çankaya'dan bayır aşağı sulusepken kar yığınlarını çiğneyerek, eski Türk Ocağı binasına geldi. Kapıda içeri girmekte olan epey seyirci vardı. Gazi Paşa'yı alkışla karşıladılar.

Salon dolmuştu. Bir hizmetli Makbule Hanım'a kitapçığı verdi.

İçeri girip koltuğa oturduklarında Gazi, yavaşça:

– Oku Makbuş! dedi.

Makbule Hanım kitapçıktan piyesin tanıtım sayfasını fısıldayarak okudu. Gazi zaten biliyordu.

– Gün 4 Ocak 1932. Piyes. Akın. Darülbedayi sanatkârları oynuyor. İstemi Han'ı Muhsin Bey, Suna'yı Neyyire Neyyir Hanım canlandırıyor.

Perde kalkarken Makbule Hanım sustu. İki kardeş yan yana sessizce ve zevkle Gazi'nin Türk tarih tezine uygun yazılmış bu piyesi seyre daldılar.

Bu sırada Gazi'nin yüreğini ansızın bir pişmanlık ve hüsran acısı kapladı. Suçlandı. Yıllar önce bu piyesi İzmir'de boşandığı eşi Latife Hanım'la mutluluk duyarak, kol kola izlemişti. Derin bir "ahh..." çekti.

Kardeşi endişeyle fısıldı:

– Ne oldu Ağabey? Hasta mısın?

– Yok! diyen Gazi Paşa piyesin sonuna kadar konuşmadı.

Megali İdea'dan Balkan Antantı'na...

Gazi Paşa, devletinin ve milletinin bütün işleri ile uğraşırken komşu ve dünya devletleriyle de ilişki kurup dış siyaseti yürütmeye başarı şekilde devam etmişti. Ona bu yolda İsmet Paşa, Ali Fuat Paşa, Fethi Bey, Rıza Nur, Yusuf ve Rüştü Bey'ler yardımcı olmuşlardı.

İngiltere'nin öncülüğü ile kurulan Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) Avrupalı devletlerin daveti üzerine Türkiye 6 Haziran 1932'de girdi.

Kısa zamanda Yunanlarla düşmanlık unutulup, dostluk bağları kurulmaya başlandı. Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü törenlerine Yunan Başbakanı E. Venizelos bile katıldı. Bu adım, diğer Balkan devletleri Yugoslavya ve Romanya'nın da katılımıyla Balkan Antantı imzalanmasına kadar gitmiştir. (9 Şubat 1934)

Gazi, cumhurbaşkanı olarak İstanbul'a hareket edince misafir Yunan Başbakanı mevkidaşı İsmet Paşa ile kalmış ve Gazi şu telgrafı çekmiştir:

"Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine,

Sayın misafirlerimizin huzurlarıyla geçirmekte olduğunuz dostluk ve kardeşlik anlarınıza gıpta ederim. Sizi samimi çalışmanızda yalnız bırakırken bugünkü görüşmelerin bende bıraktığı tatlı izleri teyit ederim. İnsanlığın huzur ve mutluluğu için bütün milletlerin bizim gibi hakiki dost olmasını dilerim. Kıymetli misafirlerimize ve Ankara Türk dostluğunun ciddi ve hakiki duygularını göstermekte olduklarına emin bulunduğum bütün arkadaşlara selam. 11.9.1933.

Gazi Mustafa Kemal."

Büyük zaferin komutanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu bu barış müjdelerini verirken, yıllar önce İngiliz tahrik ve teşviki ve Megali İdea çılgınlığı ile Küçük Asya, İyonya macerasına sürüklenen Yunan Başbakanı Gunaris, Protopadakis, Savaş Bakanı Teotokis, Dışişleri Bakanı Baltacis, İçişleri Bakanı Stratos ve Başkomutan Hacı Anesti'nin Atina'da asıldıklarını hatırladı. Bunlar, Atina'daki askeri mahkemede Anadolu'daki büyük yenilgiden ve on binlerce Yunan askerinin ölümünden suçlu bulunmuşlardı.

Reşit Galip

Gazi, Milli Mücadele'ye subay arkadaşlarıyla başlamış, yeni devleti çoğunlukla onlarla kurumlaştırmıştı. Çünkü onlar askeri okullarda gerçekten iyi yetişmişler, askerlik kadar dünya ahvalini fikirleri ve devrimleri de öğrenmişlerdi. Meclis'te her meslekten insan vardı, fakat Gazi önemli bakanlıklara sivil, kendini iyi yetiştirmiş adam bulmakta titizleniyordu. Bu sebeple çevresindeki gençlere dikkatle bakıyor, görev vermek için devrimlere inanmış, aydın gençler arıyordu.

Reşit Galip, Adana Türk Ocağı başkanlığı yapmıştı. Onun bir toplantıda yaptığı konuşmayı beğenen Gazi, Kılıç Ali'ye "Reşit'i de gezi ve toplantılarımıza davet et." demişti. Artık bu genç de zevat-ı mutadeden olmamasına rağmen Gazi ile beraber oluyordu. Hamdullah Suphi de bu genci övünce Gazi onu bırakmaz oldu.

İstanbul'a Kılıç Ali ile birlikte gittiler. Dolmabahçe'de ağırlandılar. Gece Gazi onları Beyaz Rusların sahibi olduğu Turkuaz Lokantası'na götürdü. Buranın Rus sahibi Gazi'den işini geliştirmesi

için kredi istedi. Gazi onu bankaya yöneltti.

Gazi Paşa titiz insandı. Vatandaşının da konforlu bir hayat yaşamasını, çoluğu çocuğu ile böyle gece lokantalarına gelip yemelerini ve eğlenmelerini isterdi. Halkın ve aydınların Ankara'da Karpiç, İstanbul'da Park Otel ve Turkuaz gibi temiz salon ve masaları olan yerlerde neşelenmesi onu da memnun ederdi. Halkının gelir seviyesini bu düzeye çıkarma hedefini güdüyordu. Bu sebeple Rus işleticiye banka tarafından borç para verilmesini sağlayacaktı.

Kılıç Ali'nin yanında olan genç Reşit Galip'in kafasına bu takılmıştı.

O günden sonra Reşit Galip, Halkevi başkanlığından milletvekilliğine kadar yükselmişti. Gazi'nin toplantılarına katılıyordu. Şimdi de İstanbul'daydılar.

Milli Eğitim Bakanı Esat Bey, Kılıç Ali, Bolu mebusu Hasan Cemil, Cevat Abbas ve Reşit Galip, Gazi'nin konuklarıydı. Gazi Paşa çok içmez, sarhoş olmaz, sarhoş olanı da masasına almazdı.

Gittikleri lokantadaki sofrada tarih sohbetleri sürüyordu. Genç Reşit Galip, çok içmiş olmalıydı. Esat Bey'in Halkevi'ne gerekli para yardımı yapmamasını dile getirdi; Bakan'ı rencide edici sözler söyledi... Gazi, alkolün etkisindeki genci sabırla dinliyordu. Bir ara Reşit Galip, Bakan'ı bırakıp Gazi Paşa'ya döndü:

– Paşam! Milli Eğitimi ve gençliği bu softa zihniyetli insanlardan ancak siz kurtarabilirsiniz...

Gazi'ye bu gencin, yanıbaşındaki bakanını kötülemesi dokunmuş, sabrını taşırmıştı. Birden keskin bir sesle:

– Maşallah Reşit Galip! Bunlar nasıl sözler... Sizi bu şekilde konuşmaktan men ediyorum. Artık susun!.. Veya gidin!..

Reşit o kadar kendinden geçmişti ki Gazi'nin uyarmasına ters bir cevap verdi:

– Bu sofra millet sofrasıdır. Bir yere gidemem!..

Gazi Paşa, hâlâ soğukkanlı ve nazikti:

– Bak hele!.. O halde siz kalınız! dedi, kalktı salonu terk etti.

Reşit konuşmasına devam ediyordu:

– Rus lokantacıya, Vera'lara para var, piyese yok!..

Herkes artık bu taşkınlığından sonra Reşit Galip'in silineceğini sanıyordu.

***

Gazi Paşa cesur insanların kendisine karşı bazı hareketlerini gençken yaptığı cüretkarlıklara benzetirdi. Bu sebeple bir süre Reşit Galip'i sofrasına davet etmedi.

Atatürk'ün sofrayı terk ettiği günden sonra bir daha sofraya çağrılmaması Reşit Galip'i çok üzmüş; pişmanlığını Salih Bey aracılığı ile duyurmuştu. Ankara Radyosu'nda Reşit Galip Halkevleri ve devrimler hakkında güzel bir konuşma yapmış ve Gazi Paşa da dinleyip beğenmiş, Kemalizme bağlılığını takdir etmişti.

İki hafta sonra Gazi Paşa sohbet toplantısına onu da davet etti. O gelmeden önce mutat dostlarına Vasıf Bey'i Bayındırlık Bakanlığına getirdiğini söyledi. Milli Eğitim Bakanlığı boşalmıştı. Masadakiler cesaret edip "kim olacak" diyemiyorlardı. O sırada genç Reşit Galip içeri girip selam vererek boş bir sandalyeye oturdu. Yemek sırasında Gazi, yaverini çağırıp iki güçlü kuvvetli askerin gelmesini söyledi. Yapacakları işleri de fısıldadı. Sonra sesini yükseltti:

– Hoppacık yapacaksınız!..

Hoppacık, Yörük çocuklarının havaya hızla atılıp yere düşmeden tutulması oyunuydu.

Sofra dostları Gazi Paşa'nın böyle ani şakaları olduğunu biliyorlardı. Acaba kimdi bu "hoppacık"a kurban gidecek?

Birdenbire iki iri yarı asker, kendi halindeki Reşit Galip'i tuttukları gibi sandalyeden aldılar, havaya kaldırıp attılar tuttular, attılar tuttular. Genç eğitimci ne olduğunu şaşırmış, sonucun ne

olacağını bekliyordu. Askerler onu gene nazikçe sandalyesine oturttular.

Onun kadar masadaki mutatlar da zevklenerek gülen Gazi Paşa'ya bakıyorlardı. O sesini yükseltti:

– Oyunu askerler yerine ben oynamak isterdim. Biz istediğimizi bulunduğu yerden indirir, istediğimizi yükseltiriz.

Reşit Galip ve sofradakiler hâlâ anlayamamışlardı. Gazi devam etti:

– Reşit Galip yeni Milli Eğitim Bakanımızdır. Vasıf Bey de Bayındırlık Bakanı oldu.

Reşit Galip, Gazi'den özür diledikten bir yıl sonra, piyese para vermiyor diye eleştirdiği Esat Bey'in yerine Milli Eğitim Bakanı oluyordu...

"Hatay'ı Alacağım!"

Gazi Paşa, başbakanı İsmet Bey'le Yalova'daki köşkündeki özel odasında hükümetin yaptığı işler hakkında bilgi almış; daha sonra yemek salonuna geçmişlerdi. Başyaveri Rasuhi, on gün önce çıkıp buraya yeni gönderilen *Cumhuriyet* gazetesini uzattı:

– Paşam! Yunus Bey'le yaptığımız konuşma...

– Çocuk! İsmet Paşa'ya ver okusun, dedikten sonra garsonun getirdiği yeni kavrulmuş leblebilerden aldı, rakı kadehini Başbakanının kadehine vurdu.

İsmet Paşa gazeteyi yaverden almış, okumaya başlamıştı. Nezaketen Cumhurbaşkanına bakıp "çın çın" yaptı:

– Şerefinize Paşam! deyip okumağa devam etti.

– İsmet! Önemli bulduğum cümleyi söyle, tartışalım.

Biraz sonra İsmet Paşa, gazetede altını çizdiği cümleyi okudu: *"Türk tarihi ve kültürü ile ilgili çalışmalarımızda gaye Türk milletine kendi geçmişinden miras kalan, geleceğini de belirleyecek kendi*

kültürünü ortaya çıkararak göstermesidir."

– Güzel! Aynen yazmış... Siz Reşit Galip ve Mustafa Necati'ye bu yolda çalışmasını tekrar söyleyin.

– Tabii Paşam!..

O sırada yaver Muzaffer bir telgraf getirdi.

– Kimden?

– Türk Talebe Birliği'nden.

– Çocuk! Aç ve oku.

Yaver yüksek sesle okudu:

"Ulu Önder Gazi Paşamız! Türk dilinin sadeleştirilmesi için yaptığınız çalışmaları takdirle takip ediyor, saygı ve sevgilerimizi sunuyoruz."

Gazi'nin masasının bir tarafında devamlı bir kalem ve kağıtlar olurdu Muzaffer'e döndü:

– Hemen cevap yaz.

Yaveri hemen kağıt kaleme sarıldı; Paşasının söylediklerini yazmağa başladı:

"Türk dili çok zengindir. Güzeldir. Bunu ortaya çıkaracaklar sizin gibi duygusu derin, yorulmaz Türk gençleridir. Türkçemizi günün en ileri bilgi dili yapmak değerli araştırmalarınızdan beklenir. Sizlere başarı ve uğurlar dilerim."

Yaver Muzaffer, yazdığı kağıdı alıp çıktı.

İsmet Paşa, rakıyı pek sevmez ve az içerdi. Şimdi gene gazetedeki görüşme yazısına bakıyordu. Oysa Gazi ikinci kadehini de doldurmuş efkarla Başbakanına uzatmıştı:

– Haydi İsmet! deyip maziye dalmış ve anlatmaya başlamıştı.

Başbakan İsmet Paşa, sevip saydığı Cumhurbaşkanı karşısında daha çok gazete okuyamazdı. Bıraktığı kadehine uzandı; önderi-

nin açık mavi, berrak gözlerine bakarak:

– Buyur Paşam! dedi.

– İsmet hatırlar mısın... Suriye'de Rayak bölgesi komutanı olarak görevim başına giderken sana uğramıştım. Karlı soğuk bir geceydi...

– Evet Paşam... Ben tereddüt içindeydim. Siz, ne yapacağımı anlattınız ve harekete geçtim. Düşmanı sayenizde yendim...

– O sırada İngilizler İskenderun'u istiyorlardı. Ben vermek istemiyor, İstanbul'dakiler "ver" diyordu!..

– Şimdi de Fransızlar Hatay'ı...

– Alacağım.

***

Gazi, Hatay sorununu sıcak tutmak için sık sık güney sınırımızdaki illere gider; konuşmalarıyla dosta düşmana düşünce ve hedeflerini göstermek isterdi.

28 Ocak 1933'te Adana'dan Mersin'e gelmişti. Yanında Ali Fuat Paşa, Ali Kılıç ve Belediye Başkanı olduğu halde Mersin'in tek ve uzun çarşı caddesinde yürüyorlardı. Halk coşkuyla Gazi'yi alkışlıyor; zaman zaman bazı esnaf ve şehrin ileri gelenleri yaklaşıyor, dileklerini bildiriyorlardı. Bir ara yanına topallayan bir gazi yaklaştı. Çolak koluyla Gazi'nin ellerine sarılıp öptü. Ulu Önder onun elini sıkıp bırakmadı. Birlikte yürümeğe devam ettiler. Kaldırım kenarlarında zenginliği vitrinlerinden belli olan dükkan ve mağazalar vardı.

Gazi, Belediye Başkanı'na bakıp gözlerini malul gaziye çevirerek sordu:

– Şu mağaza kimin?

– Yahudi Mişon'un..

– Şu züccaciye dükkanı?

– Rum Hıristaki'nin.

– Ya şu hırdavatçı?

– Ermeni Yervant'ın..

Gazi birden durdu Belediye Başkanı ve malul gaziye bakarak:

– Ya siz nerdeydiniz? diye sordu. Belediye Başkanı başını eğdi, malul gazi cevapladı:

– Paşam biz Çanakkale'deydik, Filistin'deydik, Erzurum'daydık, Muş'taydık, Medine'deydik, Suriye'deydik... Düşmanla savaşmaktaydık Paşam!

Bursa Nutku

Gazi Paşa, 6 Şubat 1933'te Bursa'daydı. Birkaç gün önce gericiler ezanın Türkçe okunması sebebiyle Ulu Cami'ye doğru yürüyüş yapmak istemişler; kolluk güçleri onları dağıtmıştı.

Şimdi Gazi Paşa, yanında milletvekilleri, vali, müftü ve gazeteciler olduğu halde halkın dileklerini dinliyordu.

Ulu Cami minaresinden ezan sesi yükselmeye başladı.

– Tanrı Uludur! Tanrı Uludur! Tanrı'dan başka yoktur tapacak!..

Herkes, usulca "Aziz Allah" dedi. Alışmışlardı. Müezzin de makamıyla güzel okuyordu. Eninde sonunda bu bir namaza çağrıydı. Hitap ettiği kitlere namaz vaktini duyuruyordu. Giden gider, gitmeyen de işine bakardı.

Ezanı huşu ile dinleyen Gazi Paşa, ışıltılı, sevecen gözlerini odadakilerin yüzlerinde gezdirerek:

– Bakın ne güzel okuyor... Türkçe çağrı... Ezan namaza davet-

tir. Bu Türkçe ezan gibi, Müslüman *Kur'an*'ın da manasını bilmelidir. Türkçesini okumalıdır.

Müftü Efendi de, mebuslar da başlarıyla onu onayladılar. Dini konulardan sonra, Bursa'nın sorunlarını Belediye Başkanı ve Vali açıkladı. Bu sırada Gazi'nin yaveri dışarıda halktan bazılarının dilek ve şikayetleri olduğunu söyledi.

– Teker teker alın içeri!.. diyen Gazi hepsini de sabırla dinledi, genel sekreteri Rıza Bey'e not aldırdı.

Bunlardan hiçbiri ezanın Türkçeleşmesinden, dini konulardan söz etmedi. Şikayetleri yolların bozuk, sağlık hizmetlerinin aksak olduğuydu.

Halk gittikten sonra içeri Anadolu Ajansı muhabiri girdi. Gazi'ye Bursa'ya yapılan yatırım ve yeni fabrikaları sordu. Dil ve din konusuna gelince Gazi Paşa yanıbaşındaki bakanı Mustafa Necati Bey'e işaret etti. Bakanı saygıyla yaklaştı.

– Necati Bey, Anadolu Ajansı'na hazırladığımız o bildiriyi ver ve yüksek sesle oku!

Necati Bey, elindeki bildiriyi yüksek sesle okumaya başladı:

"...Bu yürüyüş bir avuç gericinin densiz hareketidir. Bursa'nın yeniliksever halkı onları tasvip etmemiştir. Olaya dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kesin olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hakim ve esas kalacaktır..."

Bursa Valisi, Gazi'ye ve bakanlarına Çekirge Köşkü'nde bir akşam yemeği verdi. Şehrin ileri gelenleriyle Bursa Türk Ocağı'nın genç iki temsilcisi de davetliler arasındaydı. Yemek bittikten sonra bu gençlerden biri Gazi Paşa'ya yaklaşıp beş gün önceki gerici gösteriyi önlemek istediklerini, fakat polise güvendikleri için karşı çıkmadıklarını söyledi.

Bunun üzerine Gazi Paşa şu konuşmayı yaptı:

"Türk genci, inkılapların ve rejimin sahibidir. Bekçisidir. Devrimlerin lüzum ve doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Kurduğumuz düzeni ve devrimleri benimsemiştir.

Bunları zayıf düşürecek en küçük bir kıpırtı duydu mu, 'memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır' demeden, hemen müdahale edecek, kendi eserini koruyacaktır.

Genç, 'Polis henüz inkılap ve cumhuriyetin polisi değildir' diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır... Mahkeme onu mahkum edecektir. Yine düşünecek; 'Demek adliyeyi de düzeltmek, rejime göre düzenlemek gerek' diyecek.

Onu hapse atacaklar, kanun yolunda itirazlarını yapmakla beraber, Meclis'e telgraflar yağdırıp, haklı ve suçsuz olduğu için hapisten çıkarılmasını, kayrılmasını istemeyecek... Diyecektir ki: 'Ben inanç ve kanaatimin gereğini yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız gelmişsem bu haksızlığı oluşturan sebeb ve etkenleri düzeltmek de benim vazifemdir.'

İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği."

İsmet Paşa ile Tartışmalar

Gazi Paşa, böbreklerinde ve dizlerinde rahatsızlık hissedince Bursa'dan Yalova'ya geçmişti. Kaplıcadan çıkmış dinleniyordu. Ahşap köşkü yeniden beyaz bir boya ile boyatmıştı. Reçine yerine hafif bir boya kokusu gelince kalktı, pencereye uzandı. Yetiştirdiği ağaçlar da kesilmesine izin vermediği çınar ve çamlar kadar büyümüştü. Bir süre bahçeden yükselen çiçek kokusunu teneffüs edip bülbül nağmelerini dinledikten sonra derin derin nefes aldı. İçeri çekildi. Hizmetçi kapıda bekliyordu, ona seslendi:

– Sofra salona kurulsun!

Biraz sonra giysilerini değiştirip aşağı indi. Sofrası mükellefti. Belliydi bir misafiri bekliyordu. Kendisi içkisinden bir yudum ve bakla favasından bir kaşık aldı. O sırada dışarda İsmet Paşa göründü. İçeri girerken somurtması Gazi Paşa'nın dikkatini çekti. Bu küskün, asık suratın sebebi neydi acaba? Başbakanının bu halini merak etti, hemen yer gösterdi:

– Hoş geldin İsmet! dedi. Garsona da buyurdu: İsmet Paşa'ya

da rakı verin!

İsmet Paşa'nın arkasından içeri girip teklifsizce sofraya oturan Salih Bey, Başbakanın pek içki içmediğini bildiği için, garsondan önce davranıp kadehini yarım doldurdu. Gazi Salih Bey'e bakarak uyardı:

– Doldur, doldur, dedi.

Herkesin şaşkın bakışları altında her zaman az içen İsmet Paşa, dolu kadehe sarılıp bir anda yarıladı. Konuşmuyordu. Gazi, Salih'le köşk bahçesiyle ilgili konuşmaya daldı. Arkadaşı:

– Paşam tarhtaki çiçekleri nereden getirttiniz? dedi. Gazi:

– İstanbul'dan. Burayı da Çankaya'daki bahçe gibi çiçekle donatacağım. Zaten ortancalar en iyi burada yetişiyor.

Salih Bey, Gazi'yi pohpohlamaktan hoşlanırdı:

– Paşam size ağaç ve çiçek sevgisinden dolayı, Ziraat Bankamızın bir tarım nişanı vermesini önereceğim.

"Nişan" sözcüğü geçer geçmez, suskun duran İsmet Paşa başını kaldırıp içkisinden birkaç yudum daha aldı. Gazi Paşa'ya bakarak:

– Siz bu nişanı alamazsınız! dedi.

Salih Bey de şaşırmıştı. Şaka olsun diye bu konuyu açmıştı. Asıl konuyu bilmiyordu. İngiliz Hükümeti Atatürk'e bir "İngiliz Dizbağı Nişanı" verilmesini Başbakan İnönü'ye teklif etmiş, Gazi de kabul etmişti. Atatürk Başbakanına sert bir şekilde kalın kaşlarını kaldırarak sordu:

– Neden olmazmış... Neden bu nişanı alamazmışım?

– Şundan ki, Cumhurbaşkanı olarak İstiklal Madalyası'ndan başka bir nişan taşıyamazsın! Bu hakka sahip değilsin!

Soğukkanlılığını sürdüren Atatürk sakince:

– Taşımak şart değil ki, nişanın verilmesi devletler arasında bir siyasi cemiledir. Hem bana hem devletimize gösterilmiş bir saygı ve sevgi gösterisidir. Reddetmek dostlarımıza karşı nezaketsizlik

ve ayıp olur.

İçkiden ve öfkeden yüzü kıpkırmızı olan İsmet Paşa:

– Aslını ben araştırdım. Zaten Dizbağı verileceği haberi bir balon!

Gazi de sinirlenmeye başlamıştı:

– Sizin bu konu üzerinde bu kadar diretmenize bir anlam veremiyorum. Beni çekemeyen bir adam gibi konuşuyorsunuz!

İsmet Paşa, bu sert çıkış üzerine içkinin etkisi altında kaldığını fark etti. Gazi'ye yeni bir cevap veremeyeceğini anladı. Kadehten çektiği elleri titriyordu. Homurdanarak doğruldu. Cumhurbaşkanı'na bakmadan önüne hafifçe eğilip selam verdi, söz söylemeden sofrayı terk etti.

İsmet Paşa'nın şimdiye kadar yapmadığı bir şekilde, kendisine meydan okurcasına çekip gitmesi Atatürk'e çok dokundu. Kadehindeki son yudumları da alarak aniden kalktı. Salih Bey'e bile veda etmeden odasına çıktı. İsmet Paşa ne demek istiyordu? İş nereye varacaktı? İsmet Paşa'yı üzerine salan kimdi? Başka biri olmasa kırk yıllık arkadaşı ona bu kadar saygısız davranır mıydı? Yoksa Başbakan sıkılmış, başındaki işlerden bunalmış mıydı da ona "Sen eğleniyorsun ben çalışıyorum" mu demek istemişti? Uyuyamadı.

Aşağıdaki odalarda uyku tutmayan iki kişi daha vardı. Biri İsmet Paşa'ydı. Yaptığı hareketin ve konuşmanın nereye gittiğini düşünememişti. Pişmandı. Ne yapıp nasıl özür dileyeceğini düşünüyordu. Sağa döndü uyuyamadı, sola döndü uyuyamadı. Kalktı.

Bitişik odadaki Salih Bey ise ikisinden de huzursuzdu. Bulunduğu masada böyle tatsız bir durumla hiç karşılaşmamıştı. Fazla içkiye alışık olmayan İsmet Paşa herhalde alkolün etkisiyle sert konuşmuştu. Yoksa her bakımdan bağlı ve saygılı olduğu Gazi Paşa'yı kıracak bir eylem yapar mıydı? Kalktı, dışarı çıktı. Ne yapacağını düşünmeye başladı. O sırada İsmet Paşa da kapıyı açmıştı:

– Ne o Salih! Galiba sen de benim gibi uyuyamadın...

İsmet Paşa'nın oturması için sandalye uzatan Salih Bey, kendisine de bir sandalye çekip oturdu:

– Beni de uyku tutmadı Paşam... Sofradaki olaya çok canım sıkıldı. Nasıl öyle konuşursunuz?

– Bırak şimdi sofrayı... Gel seninle bir tavla atalım, vakit geçsin, diyen İsmet Paşa masadaki tavlayı aldı sehpa üzerine koydu, taşları dizmeğe başladı.

Belliydi o da yaptığına pişmandı. Salih, Paşa'nın yüzünden nedametini okuyordu. Soğuk bir tavırla:

– Paşam tavla oynayacak halde değilim, deyip kalktı bahçeye çıktı.

Karanlığa doğru yürüdü. Yıllarca önce Ali Kılıç'la, Gazi ve Latife Hanım küskünlüğünü gidermek için yaptıkları danışıklı döğüşü düşündü. Şimdi Gazi ile İsmet Paşa'nın arasını da böyle bulabilirdi. Seher vakti ağaçlardan bülbül cıvıltıları gelirken tekrar salona girdi. İsmet Paşa açılmış tavla karşısında dut yemiş bülbül gibi susuyordu. Ona seslenmeden yavaş yavaş yukarı çıktı. Gazi uzun süre uyuyamamanın etkisiyle yorgun düşüp dalmıştı. Salih iki arkadaşın dargınlığına son vermenin yolunu iyi düşünmüştü. Ama kapıyı vurmaktan korkuyordu. Gazi'ydi bu... Öfkeyle "defol" da derdi... Her şeyi göze alıp kapıyı tıkırdattı. Yorgun ve tedirgin bir ses:

– Kim o? dedi.

– Benim Paşam! diyen Salih Bey kapıyı aralayıp Gazi Paşa'ya baktı.

O kadar titiz olan Mustafa Kemal Paşa bu gece elbiselerini bir tarafa savurup gömleği ile girmişti yatağa. Yorgun ve şaşkın doğruldu:

– Hayrola Salih! Ne var?

– Paşam, İsmet Paşa da uyuyamamış, onu aşağıda üzüntü içinde buldum. Sofradaki olaydan ve sizi kırdığından dolayı çok pi-

man olduğunu söyledi. "Ah ne yaptım da Gazi'ye o ağır sözleri sarfettim." diyor. "Ne yapıp yap benim adıma Gazi Paşa'dan özür dile." dedi. Ben de onun bu dileğini yerine getirmek için sizi bu geç vakitte rahatsız ettim. İsmet çok üzgün ve tedirgin Paşam... Affedin. Dosta karşı küslük iyi değil...

– Salih!.. Bu kadar aceleye ne lüzum...Yarın da bu konuyu konuşurduk.

– Yok Paşam! Bu geceden bu işi halletmeliyim. Yoksa yatıp uyuyamam. İsmet Paşa'nın iki gözü iki çeşme, sizi kırdığı için ağlıyor. Aşağıda sizden cevap bekliyor.

Salih Bozok, Atatürk'ü en iyi bilen arkadaşıydı. Kin tutmazdı. Salih'e sordu:

– Şimdi ne yapıyor aşağıda?

– Affınızı bekliyor.

Atatürk güldü, esnedi:

– Bak sen de ben de belki o da uykusuz! Sabah ola hayrola. Yarın görüşelim.

Salih Bey sevinçle:

– İyi geceler Paşam, deyip kapıyı çekti aşağı indi.

İsmet Paşa odasına çekilmişti. Kapıyı vurdu, içeri girdi. İsmet Paşa şaşkın ve üzgün sordu:

– Ne var Salih Bey?

– Paşam, Gazi Paşa'yla biraz önce görüştüm. O da çok üzgün. Uyuyamamış. "Yarın İsmet'le görüşelim" dedi.

İsmet Paşa birdenbire rahatladı. Somurtkanlığı gitti. Memnunlukla gülümsedi:

– Peki! Madem ki emir buyuruyorlar, yarın gider ellerini öperim, dedi.

Sanat ve Sanatkârlar

Gazi, Bursa'dan ayrılıp Gülcemal vapuru ile İstanbul'a geldiğinde kendisini karşılayan Vali, Eski Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa ile Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın iki gündür kendisiyle görüşmek için beklediklerini söyledi.

– Biraz beklesinler diyen Gazi, Vali'ye yolda hazırladığı buyruğu Evkaf Müdürü'ne tebliğ etmesini söyledi. Bunda "Bütün camilerde ezan ve kametin Türkçe okunmaya başlatılması" isteniyordu.

Gazi, ertesi gün Kemalettin Sami Paşa ile bir araya geldi. O, Kayseri'de yapılmış olan uçak fabrikasının geliştirilmesi için Alman hükümeti ve mühendisleriyle görüşüp gelmişti. Gazi Paşa'ya bu yıl içinde Türk yapımı uçağın teslim edileceği müjdesini veriyordu. Gazi eski silah arkadaşını memnunlukla uğurladı.

Sonraki günlerde devlet adamları, konuklar ve edebiyatçılarla bir araya geldi. Topkapı Sarayı'nı gezip müdürden açıklamalar aldıktan sonra Dolmabahçe Sarayı'nda şair Abdülhak Hamit'i kabul

etti. Kendisine *Finten ve Tarık* eserini çok beğendiğini, bundan sonra Türk tarihine dair piyesler yazmasını söyledi.

Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, Atatürk'le ancak üç gün sonra görüşebildi. Hıdiv, Dolmabahçe'deki ziyaretinde Gazi Paşa'yı Mudanya'da, yatında vereceği ziyafet ve konsere davet etti. Türkçeyi güzel konuşan ve annesi Türk olan Mısır Devlet Başkanı'nı kırmamak için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da Ertuğrul yatı ile Mudanya'ya gitti. Hıdiv onu yatını demirlediği sahilde karşıladı. Nil adlı yata birlikte çıktıklarında büyük salona mükellef bir ziyafet sofrası kurulmuştu. Atatürk yaverleri ve Salih Bozok'la girdi, dikkatle içeriyi süzdü. Masada maşlahlı, agelli, kefiyeli beyazlar giymiş Araplar çoğunluktaydı. Gazi Paşa'ya ve maiyetine de yer ayrılmıştı. Hıdiv hürmetle eğilerek yanı başındaki koltuğu gösterdi. Uzaktaki duvar dibinde Hıdiv'in İstanbul'dan getirttiği Türk saz heyeti bulunuyordu. Hıdiv Türk musikisini sevdiği için yeni şöhret olmaya başlayan Münir Nurettin'i de davet etmişti.

Yemek esnasında Türk sanatkârları, Türkçe şarkılar okudular. Alkışlandılar. Münir Bey, Ziya Paşa'nın güftesini kendi bestesi olarak okurken ona Gazi Paşa da, Hıdiv de katıldılar:

"Yarab ne eksilirdi deryayı izzetinden
Peymane-i vücuda zehrap dolmasaydı
Azade ser olurdu asib-i bend ü gamdan
Ya dehre gelmeseydim, ya aklım olmayaydı."

Alkışlarla Türk sanatkârlar çekildi; başka bir yerde yemeğe oturdular ve Arap sanatkârlar şarkı okumaya başladı. O sırada Münir Nurettin'in gözden kaybolduğunu gören Gazi Paşa yanındaki Hıdiv'e ses sanatkârımızı sordu. Hıdiv aldırmaz bir edaya:

– O saz arkadaşlarıyla ayrı bir masada, dedi.

Gazi sert bir üslupla:

– Hıdiv Hazretleri! O büyük bir sanatkârdır. Münir Bey bizim

soframıza layık bir bestekârdır. Bu çocuklar memleketimizin en büyük sanatkârıdırlar. Köşkte hep benim soframda yer alırlar. Bensiz iştahları kapanır. Refik, Türk musikisinin şefidir. Binbaşıdır. Münir Nurettin de büyük bir bestekârdır... Lütfen...

Hıdiv, daha Gazi Paşa sözünü bitirmeden hatasını anlamıştı. Arapça bir emiriyle yanı başındaki iki fesli, maşlahlı Arap kalktı. Biraz sonra Hıdiv ayağa kalkıp gelen Türk sanatkârlarına yanında yer verdi. Gazi Paşa, Münir Bey'i ve Refik Fersan'ı tebrik ettikten sonra Hıdiv'e döndü:

– Münir Bey, Türk musikisini göklere çıkardı. Bakın bir Türk yazarı Peyami Bey onun için ne diyor: *"O sesini küheylan gibi yöneten sanatkârdır, onunla Türk sesi ayaktadır... Ruhunun rüzgarıyla uçuş sahası çok geniş bir sestir o..."*

Hıdiv kıpkırmızı bir yüzle önce Gazi'ye sonra Münir Bey'e kadehini uzattı.

– Teşekkürler Münir Bey!.. Türk-Arap dostluğu şerefine içelim. Sanatkârınızı Kahire'de de dinlemekten şeref duyacağım.

Onuncu Yıl Nutku

26 Şubat 1933'te trenle Ankara'ya döndüğünde, Gazi'nin bavullarından birini açan Yaver Cemal birçok yeni Fransızca ve Türkçe kitap gördü. Sayfaları karıştırdı, bazılarının altı çizilmiş notlar alınmıştı... Gazi kitaplığını kendi düzenler, başkasının karıştırmasını istemezdi. Yaveri bunları yukarı çıkarmak için tekrar bavula koyarken Rıza Bey yaklaştı:

– Aman Cemal dikkat et! Kırışıp katlanmasın... Gazi okumayı çok sever, şimdi de yenileri okumaktan bıkmıyor. Eline aldığı kitabı bir gecede bitiriyor.

– Rıza Bey ben onun iki gün iki gece odasına kapanıp sevdiği bir kitaba dalıp sadece yemek ve banyo yapmak için dışarı çıktığını gördüm... Bu kadarı da fazla... Biz söyleyemiyoruz. Gözleri bozulacak. Rıza Bey siz söyleyin.

– Sakın!.. Öyle bir şeyi ne ben ne de başkası söyleyebilir. Hele şimdi Onuncu Yıl Nutku'nu hazırlıyor. Hükümetin hazırladığı müsveddeyi beğenmemiş olacak... Şimdi tarih kitaplarına, meclis

zabıtlarına göz atıyor. Cevat Abbas ve Hikmet Bey'in notlarını okuyor.

Onlar konuşurken hizmetçi Mehmet yukarıdan aşağı hızlıca inip yaklaştı:

– Rıza Bey! Gazi Paşamız kitap bavulunu istiyor...

Sekreter Rıza Bey hayretle başını iki tarafa salladı:

– Bu ne hız... Ne bitmez enerji... Geleli yarım saat oldu. Ne zaman banyo yaptı, ne zaman giyindi. Onun hızına yetişemiyoruz Cemal... Acele et, bavulu yukarı çıkar.

Yaveri bavulu bırakıp merdivenlerden inerken Rıza Bey de yavaş yavaş çıktı. Gazi Paşa'nın yatak odasına yaklaştı, kapıyı tıkırdattı. "Girin!" sesiyle içeri geçti.

Gazi, beyaz keten gecelik entarisini giymiş, karyola yanındaki geniş koltuğa bağdaş kurmuş, elindeki kitabı okuyordu:

– Hoş geldin Rıza!.. dedi. Otur bakalım. Bu kitabı İstanbul'dan aldım oradan beri okuyorum, bitiremedim... Çok yararlı... İstifade ettim.

Gazi'nin gözleri hâlâ elindeki kitaptaydı:

– Yorulmadınız mı Paşam?

– Hayır yalnız gözlerim yaşarıyor. Fakat onun da çaresini buldum. Birkaç metre tülbent aldırdım. İşte gördüğün gibi parça parça kestirdim. Ara sıra bunlarla gözlerimi kuruluyorum. Rahmetli annemin de ara sıra böyle gözlerinden su gelirdi. Küçük bir gözyaşı mendili vardı.

Rıza Bey, Gazi'yi yorgun gördü, izin istedi:

– Müsaadenizle Paşam, çıkayım. Bir emriniz var mı?

– Bir hafta sonra Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin toplantısı var. Ruşen, Hikmet ve Yakup Bey'lere haber ver... Çalışmalarını rapor haline getirsinler. Ondan sonra Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin toplantısı olacak. Zeki ve Yusuf Bey'ler beni muhakkak görsünler.

Çıkabilirsin Rıza.

– İyi akşamlar Paşam.

***

Atatürk durmadan çalışıyordu. Dil ve tarih toplantılarından açılışlara, yeni fabrika ve kuruluşlardan tiyatro ve balolara gidiyor ama devlet görevi içinde gah Ankara'da gah İstanbul'da üstöz ve saygınlığını göstererek yabancı devlet adamlarını karşılıyordu.

"Yurtta barış, dünyada barış" ancak yabancı devletlerle kurulacak dostluklarla sağlanacaktı. Bir ay içinde Yunan Başbakanı Venizelos ve eşiyle Yugoslavya Kralı Aleksandre'ı Dolmabahçe Sarayı'nda; Romanya Dışişleri Bakanı Titulesku ve Rusya Savuma Bakanı Voroşilov'u Çankaya Köşkü'nde ağırlayıp dostluklarını pekiştirmişti.

Gazi Paşa dışarıya karşı güçlü görünmenin ilk şartının içerde güçlü olmak; ordusu kadar, Cumhuriyet değer ve devrimlerine de önem vermek olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple son günlerde bütün ağırlığını ve çalışmasını onuncu yılını kutlayacağı kurduğu Cumhuriyet Nutku'na veriyordu.,

Türkiye'nin her tarafında Cumhuriyet'i kutlama törenleri, şenlikleri ve baloları yapılmasını emretmişti. Ama asıl Ankara'da devletin merkezinde kendisinin milletine vereceği yumuş ve sağınçta odaklanıyordu. Bunun için kendi çalışmalarından başka yakınlarından da yararlanmışu, şimdi gene danışacağı sevdiği yakınları Cevat Abbas'ı, Hikmet Bayur'u, Ruşen Eşref'i Köşk'e çağırmıştı. Kendisi yukarıda kitap odasında çalışmasına devam ederken aşağıda kabul sırasını bekleyen milletvekili ve yazarlar aralarında konuşuyorlardı. Cevat Abbas, havuz başında oturan Hikmet Bey'e sordu:

– Gazi Paşamız niçin bu onuncu yıla ve yapacağı konuşmaya böyle önem veriyor?

– Atatürk'ün bu yıldönümüne daha çok önem vermesi "10" rakamında değil. Asıl sebep, bu sıralarda içişlerine ait inkılap hamlelerinin hemen hemen başarı ile tamamlanmış olmasıdır. Bundan sonra ekonomik ve kültürel kalkınma ve ilerleme işleri sürerken dış işlerine de yönelme gereğidir. Dünya ekonomik buhranına rağmen Türkiye birçok fabrika kurmuş, sanayide ilerlemiştir. Balkan devletleri ile dostluk anlaşmaları yapılmıştır. Ama Boğazlar ve Hatay konusu sorun olarak durmaktadır. Bunları düşünen Gazi Paşamız içeriye ve dışarıya karşı daha güçlü görünmeyi planlamakta, konuşmasında buna değer vermektedir. Bana ilk verdiği müsvedde mükemmeldi. Milletine gerçekçi ve samimi hesap veriyordu. Çok beğendim. Yalnız bir cümlesini çıkarmasını istirham ettim.

– Neydi bu cümle Hikmet Bey?

– Bana dokundu, veda gibi geldi... Onun yokluğuna sen de, ben de, milletimiz de tahammül edemeyiz. Üzülürüz. Bu sözler bana çok hazin geldi. Adeta bir vedaname hissini veriyordu. "Lütfen çıkarın bu cümleyi Paşam." dedim, devam ettim: "Bütün millet o mutlu güne sizinle beraber erişmeyi ister, 'veda' sözcüğünüz herkesi acıya boğar!"

– Hangi sözler Hikmet Bayur?

– Şu cümle: *"Bu söylediklerimin hakikat olduğu gün, sizden ve bütün medeni insanlıktan dileğim şudur: Beni hatırlayınız..."* Bu sözler milleti de bizi de ağlatır, içimi yaktı Cevat!

Hikmet Bayur kadar, Cevat Emre'ye de bu sözler dokunmuştu...

– Atatürk sonra ne yaptı?

– Rıza Bey'den aldığı kalemle o veda cümlesinin üzerini çizdi.

***

29 Ekim 1933 sabahı Gazi Mustafa Kemal Paşa çok heyecanlıydı. Çankaya Köşkü'nden çıkıp otomobiline binmeden önce sert bir hareketle başını göğe çevirdi. Masmavi gökyüzü gözleri gibi dup-

duruydu, derin bir nefes alarak yaverlerinin kapısını açtığı araca bindi. Gözleri tepelerden aşağıdaki vadiye doğru uzanan sarıdan kırmızıya dönen ağaçlardaydı. Hafifçe esen rüzgar, gazelleri aracın pencere camlarına konfetiler gibi atıyordu.

TBMM salonunda bakanları, milletvekilleri ve kordiplomatik çoktan yerlerini almışlardı. Kapıda onu Başbakan ve Meclis Başkanı karşıladı. Odasına geçti. Bakanlarından sonra yabancı büyükelçilerin tebriklerini kabul etti ve onlara kısa bir konuşma yaptı:

"Sayın büyükelçiler ve konuklar! Cumhuriyetimizin bayramını tebrik için gelmenizden memnunluk duydum. Türkiye Cumhuriyeti, Türk İnkılapları üzerinde kurulmuştur. Türk İnkılabı kurucudur... Kurduk, yaşattık ve yaşatacağız. Türk İnkılabı yüksek bir insani ülkü ile birleşmiş vatanseverlik eseridir. Cumhuriyet, çocuklarına bütün güzellikleri ve bütün büyüklükleri göstermek ve aynı zamanda bütün sefaletlere acımak ve çıkış yol ve sanatını öğretmektir."

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, saat onda Meclis'ten çıkıp otomobille, Cumhuriyet Bayramı resmi geçidinin yapılacağı yere geldiğinde yolda ve sahada kalabalık bir halk topluluğu tarafından alkışlar ve "Yaşa Mustafa Kemal Paşa"! naraları ile karşılandı.

Heyecanlıydı. Sağında Başbakanı İsmet Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, solunda Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ve bakanları vardı. Gözlerini sağına soluna, sonra karşısındaki milletine doğru çevirerek, tiz ve çınlayan tatlı sesiyle nutkuna başladı:

"Türk Milleti!

Kurtuluş Savaşı'na başladığımızın 15. yılındayız. Bugün, Cumhuriyetimizin 10. yılını doldurduğu en büyük bayramdır.

Kutlu olsun!

Bu anda, büyük Türk Milleti'nin bir ferdi olarak, bugüne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim...

Yurtaşlarım,

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Buradaki muvaffakiyeti Türk milletinin bir ve beraber olarak, azimkârane yürümesine borçluyuz. Fakat yaptıklarımızı kafi görmeyiz. Çünkü daha fazla ve daha büyük işler yapmak mecburiyetindeyiz.

Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız.

Milli kültürümüzü, muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nisbetle, daha az zamanda daha çok çalışacağız. Daha büyük işler başaracağız.

Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü Türk milletinin karekteri yüksektir. Çünkü Türk Milleti zekidir ve zekaya hürmet eder. Ve çünkü Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında milletimizin yüksek karekterini, fıtri zekasını, ilme bağlılığını, mütamadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek milli ülkümüzdür.

Türk Milletine yaraşan bu ülkü, onun bütün beşeriyete hakiki huzurun temini yolundaki medeni vazifesini yapmakta, muvaffak kılacaktır. On beş yıldan beri beraber giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vaat eden çok sözlerimi işittiniz.

Bahtiyarım ki, bu sözlerimin hiçbirinde milletimin, benim hakkımddaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım. Bugün aynı iman ve katiyetle söylüyorum ki, Milli Ülkü'ye tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milleti, bütün medeni aleme büyük millet olduğunu az zamanda bir kere daha tanıtacaktır, diyorum. Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki inkişafıyla atinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır. Türk Milleti, ebediyete akıp giden

her on seneden, bu büyük millet bayramını daha büyük şerefler, saadetlerle, huzur ve refah içinde kutlamalarını gönülden dilerim.

Ne mutlu Türk'üm diyene!.."

Bütün benliği, bütün vücudu ile *"Ne mutlu Türk'üm diyene!"* derken bütün tribün, saha ve gök alkışlarla inliyordu. Hançeresinden çıkan ses yüreğinin bir parçasıydı.

***

Atatürk, gece Ankara cadde ve meydanlarında yapılan fener alaylarını seyrederek Halk Partisi tarafından düzenlenen Cumhuriyet balosuna geldi. Ankara Palas Oteli'nin kapısında modern kıyafetli hanımlar, kızlar onu buket buket çiçek vererek karşıladılar:

– Bayramınız kutlu olsun Paşam! diye sevgi gösterisinde bulundular.

Otelin balo salonu yerli ve yabancı konuklarla doluydu. Büyükelçiler, bakanlar, mebuslar, yazarlar modern kıyafetler içinde hanımları ve kızlarıyla birlikte gelmişlerdi.

Gazi Paşa'nın masasında İsmet Paşa, Fethi Bey, Nuri Bey ve eşleri bulunuyordu. Orkestra ile birlikte gençler dans etmeğe başladılar. Gazi Paşa, Nuri Bey'in her zaman yanında olan kızını merak etti:

– Nuri Bey, Kıymet nerede?

Nuri uzaklarındaki yazarlar ve bilim adamlarının bulunduğu köşeyi işaret etti:

– Biliyorsun Kıymet, Sadri'nin kızı Adile'yi çok sever; onların masasında.

Gazi Paşa o tarafa baktı. Sadri Maksudi Bey, eşi ve kızı ile otururken karşıdan başıyla selam vermişti. Kıymet de yanlarındaydı. Nuri Conker Gazi'ye latife yollu takıldı:

– Hâlâ Sadri Bey'e küs müsün?

Gözleri pistte dans edenlerden olan Başbakan İsmet Paşa ve eşi Mevhibe Hanım da kulak kabartıyorlardı.

– Nuri, benim huyumu bilmez misin? Hiç küs kalır mıyım? İlim adamı, edebiyatçı ya... Tutturdu "Denizbank" olmaz, "Denizcilik Bankası" olur diye... Dilci ya, her şeyi o biliyor... Sonra barıştık. Tarih konusunda ondan yararlanacağız.

Onlar konuşurken genç bir öğretmen kız, Gazi Paşa'nın önünde eğildi:

– Paşam benimle dans etmeyi lütfeder misiniz? dedi.

Gazi candan bir gülümseme ile:

– Tabii çocuk, memnun olurum, dedi.

Birlikte piste doğru yürüdüler.

Karşı masadaki Kıymet ve Adile'yi de iki genç dansa kaldırmıştı. Tango ve fokstrot birbiri ardınca geliyordu.

Bir ara yorgunluk belirtisi gösteren Gazi Paşa, öğretmen kızı masasına götürdü. Dönerken Rus Sefiri önüne çıktı. Ayakta konuşurlarken Adile yaklaşıp:

– İzninizle Paşam, elinizi öpeyim, deyip Gazi'nin eline sarıldı, öptü.

Bu sıcak alakaya Rus Elçi şaşırmıştı. Her vakit her yerde sınava çekmeyi seven Gazi Adile'ye:

– Benim elimi öptün. Şimdi söyle bakalım yanımdaki arkadaşıma ne yapacaksın?

Aynı anda Adile güzel Fransızcasıyla:

– Ekselans nasılsınız, deyip Elçi'nin elini sıktı. Rus Elçi de onun hatırını sordu.

Gazi Paşa bu durumdan memnun olmuştu.

– Adile! İmtihanı verdin... Yarın babanla birlikte Köşk'e bekliyorum, dedi.

"Yurtta Barış Dünyada Barış"

Gazi Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin her bakımdan güçlenmesi için devrimler yapıyor, fabrikalar kuruyor, yeni kurumlar açıyor ama onları yaşatmak ve sürekliğini sağlamak için sık sık yurdun çeşitli yerlerine denetleme gezilerine çıkıyordu. Onun bitmeyen enerjisi, yurda yeni eserler kazandırma tutkusu, gecesini gündüzüne katmasına sebeb oluyordu.

4-5 Şubat 1934 gecesi Gazi Paşa'nın treni Himmetdede İstasyonu'nu ve Kızılırmak köprüsünü geçmiş Meşhet Ovası'na doğru ilerliyordu. Sabahın ilk ışıkları altında göğe bembeyaz karlı zirveleriyle uzanan Erciyes'i hayranlıkla seyreden Gazi Paşa, Sivas Kongresi'nden sonra, yolda sık sık bozulan bir eski otomobille geldikleri mahrumiyet günlerini hatırladı. Patlayıp işe yaramaz hale gelen araç lastiklerini tamir edemeyince, yenisini Sivas'taki Amerikan okul müdiresi vermiş, yola öyle devam etmişlerdi. Yollar ise çakıl ve tümseklerle doluydu. Uzun süren yolculukta temsil heyetindeki arkadaşları soğuktan hastalanmışlardı. Demiryolunu

buraya Cumhuriyet hükümeti 1937'de döşemişti. Şimdi, tren şehre doğru yaklaşırken o sıcacık kompartımanda kitabını okuyordu.

On beş yıl önce, Kayseri'ye girdiklerinde yaverlerinden Cevat paralarının tükendiğini söylemiş; Kayserililer para toplayıp Heyet-i Temsiliye ve Kongre üyelerine gerekecek meblağı Müfit Bey'e vererek, onları Ankara'ya yolcu etmişlerdi. Cumhuriyet Hükümeti bu borcu, bu güzel şehre fazlasıyla ödemişti. İşte karşıdan iki büyük fabrikanın bacalarını görüyordu. Biri uçak, diğeri dokuma fabrikasıydı. Şehrin sanayileşmesinin anahtarıydı bunlar.

Mustafa Kemal Paşa, uçak fabrikasının makine-motor atölyelerini denetledikten sonra, öğle yemeği borusu öterken, geniş bir hangarda mühendisleri ve ustaları toplayarak onlara hitap etti:

– Fabrikanızda sizlerin maharet ve emeğiyle yapılmış uçakları görmekle gurur duyup bahtiyar oldum. Kısa zamanda Alman mühendisleri aratmayan ustalık ve cehdinize memnun oldum. Sizler bu fabrikada sade montaj değil, uçak yapmak becerisini de gösterdiniz. İleride bu fabrikada edindiğiniz görgü ve bilgiyle Kayserimizin bir sanayi şehri olmasını sağlayacaksınız...

Gazi Paşa daha sonra Sümer Bez Fabrikası'nda da incelemeler yaptıktan sonra oradan Mimar Sinan'ın yaptığı Kurşunlu Cami ve Selçuklu eserlerini gezdi. Öğleden sonra henüz bir yıl önce yapımı bitirilen şimendifer yolu ile İncesu'ya doğru hareket etti.

Tren Niğde'ye gidecekti. Fakat yolu istündeki İncesu İstasyonu'nda kalabalığı gören makinist treni durdurdu. Gazi Paşa kalkıp kompartıman penceresinden başını uzattı. İncesu halkı toplanmış, "Hoş geldin Paşam!" diyerek onu karşılıyor, aralarında olmasını istiyorlardı. Fadime adlı bir kız bir demet mor kır menekşesi verdi.

Kaymakam, Belediye Başkanı ve Askerlik Şubesi Başkanı Yzb. Adil Bey vagona çıkıp Gazi Paşa'ya "Hoş geldiniz!" dediler.

Dışarıda tezahürat artınca Gazi Paşa maiyetiyle aşağıya indi. İstasyon şefinin hazırladığı masaya oturdu. Kendisine ayran ikram

edildi. Ateş gibi parlayan mavi gözleriyle çevresini saran İncesuluları selamladı. Yüzbaşı, kızı Servet'e okuması için bir şiir vermişti. Gazi Paşa hayran hayran beyaz karlarla kaplı Erciyes'e bakıyordu:

– Bu cepheden Erciyes daha güzel, daha görkemli görünüyor, tıpkı piramit gibi, dedi.

O sırada babasının işareti ile ilkokul öğrencisi Servet, Paşa'nın önüne gelip selam verdikten sonra şiir okumağa başladı:

"Hoş geldiniz Gazi Paşa!.
Sevgilimiz binler yaşa
İncesu'ya hoş geldiniz
Bize sevinçler verdiniz.

Siz gidiniz güle güle
Biz oluruz yurda köle
Gazi Türk'ün göz bebeği
Vardır halkın bir dileği:

Gazi Paşa binler yaşa
Adını yazdık mücevher taşa!"

Gazi memnun oldu, Yüzbaşının küçük kızına sarılıp öptü. Halkın alkışları arasında trene bindi. Lokomotif hareket ederken halkın coşkunluğu sürüyordu:

– Yaşa Mustafa Kemal Paşa yaşa! Adını yazdık mücevher taşa!

Tren ikindi vakti Niğde'ye ulaştı. Gazi'nin orada muhacir, mübadil hemşerileri daha çoktu. Mustafa Kemal Paşalarını sevgi ve coşkuyla karşıladılar. Onlara kurduğu örnek çiftliklerle ileri tarımın nasıl yapılacağını anlattı.

Bir hafta sonra Ankara'ya döndüğünde onu Ankara gar binasında Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey karşıladı. Onlar 1931'de temelleri atılan dostluğun 9 Şubat 1934

antlaşmasıyla Balkan Antantı'na döndüğünü anlattılar. Gazi buruk bir sevinçle istasyondaki Direksiyon Binası'na doğru baktı. Bir an Fikriye oradaymış gibi geldi. Daldı... Ses onun sesi miydi: "Akşam oldu hüzünlendim ben yine..."

Onun bu hüznünü Köşk'e geldiğinde gazeteci Sevük'ün verdiği gazetedeki haber giderdi:

"Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Türkiye'nin imzaladığı Balkan Antantı, Mustafa Kemal Paşa'nın barışçı gayretleriyle oluşmuştur. Balkan devletleri birbirleriyle iktisadi, ticari konularda müşterek komisyonlar kurup çalışacaklardır. Türkiye Rusya'nın endişelerini gidererek, paktın imzalanmasına ön ayak olmuştur... Bu siyasi başarıda Mustafa Kemal Paşa'nın Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a vermiş olduğu direktifler rol oynamıştır. Bu barışçı anlaşmaya en çok memnun olan Yunanistan ve başbakanı olmuş; Venizelos Gazi Paşa'yı Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermiş, şu önerisini İsveç'e göndermiştir:

'Mustafa Kemal Paşa'nın barışı sağlamlaştırma hareketi, yeni ve seçkin Türk Devleti'ne bugünkü görüntüsünü veren bütün iç reform ve devrim hareketleriyle birlikte yürümüştür. Mustafa Kemal'i yüksek Nobel Barış Ödülü için aday göstermekten şeref duyarım.

E. Venizelos."

***

Mustafa Kemal Paşa, gerçekçi bir devlet adamıydı. Yeni Türk devletini ne kötü şartlar, ne yokluklar, ne mahrumiyet ve güçlükler içinde kurduğunu biliyor; genç Cumhuriyet'i iç ve dış düşmanlara karşı nasıl koruduğunu, devrimleri nasıl yerleştirdiğini düşünüyordu. Bu yüzden devlet siyaseti "Yurtta Barış, Cihanda Barış"tı. Bunun için de bütün komşu devletler başta olmak üzere diğer devletlerle de dostluk ve iktisat-ticaret anlaşmaları yapmıştı. Ama Yunanistan dahil eski müstevli devletlerin Hıristiyan taassu-

bu ile on asırlık Türk'e düşmanlık komplekslerini üzerlerinden atamayacağını da biliyordu. Bunun için güçlü bir orduyu her an için hazır bulunduruyordu. İstiklal Savaşı'nı birlikte yaptığı Mareşal Fevzi Çakmak'ı Genelkurmay Başkanlığında tutuyor; onunla, her türlü savunma önlemlerini alıyor, sık sık askeri manevralara gidiyordu.

Ayrıca Türk subay ve erlerinin Türklük bilinci içinde ileri silahlarla donanmasına önem veriyordu. Onun için Türk tarihi en büyük rehber ve öğretmendi. Türk ordusunun milattan önce Hunlar tarafından kurulduğu bilinciyle, asker-ordu millet olarak, Anadolu'da ancak askeri bir güçle tam bağımsız olarak kalacağını düşünüyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne büyük önem veriyor; onun kara, deniz ve havada en ileri ve modern silahlarla donatılması için çalışıyordu. Çünkü, *"Türk Ordusu Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesi"* idi. *"Türk Ordusu Türk topraklarını ve Türkiye ülküsünü gerçekleştirmek için sarfetmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilmesi imkansız güvencesidir."*

İşte Mustafa Kemal Paşa bu duygu ve düşüncelerle 1934 ilkbaharında yanına aldığı Fahrettin Altay Paşa, Kılıç Ali, Rıza Soyak ve yaverleri ile Uşak ve Manisa'daki birlikleri ve Ege topçu bataryalarını denetlemiş, 10 Nisan 1934'te Gaziemir Piyade Alayı ve Uçak bataryalarını da gördükten sonra, trenle Selçuk'a, Çamlık'a gelmiş; ordan otomobille Kuşadası'na geçmişti. Deniz görününce tepenin başında otomobili durdurup indi. Yemyeşil çamlık, zeytinlik vadilerin arasından Kuşadası'nı seyrederken hüzünlendi. Buraya on yıl önce Latife Hanım'la gelmiş, şu ardıç ağacı altındaki pembe badem çiçeklerinin üzerinden enginlerdeki masmavi denizi buradan seyretmişlerdi.

Ondaki ince ruhu ve duygusallığı bilen Salih Bey, Fahrettin Paşa'nın kolundan tutup geride kalmalarını sağlamış ve fısıldamıştı: "Gazi Paşamı kendi haline bırakalım..."

Koca devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı, adaçayları, taflanlar, makiler arasından yavaş yavaş yürümüş, kafilesinden uzaklaşmıştı. Yalnız başına bayır aşağı denize doğru bakıyordu.

Düşünceli, efkarlı ve mahzundu. Uzaklardan görünen Sisam adasına baktı. Efkarı arttı. Burnumuzun dibindeki ada Yunan'da kalmıştı. Ama o, yapacağını yapmıştı... Elden ne gelirdi ki? O, annesini Selanik'te bırakıp Trablus'a İtalyanlarla çarpışmaya gittiğinde, bu adayla birlikte Selanik de elden gitmişti. 1912'de Uşi Antlaşması ile Osmanlı On İki Ada'yı, sonra da Balkan Savaşı ile de bu adayı kaybetmişti. *"Beş yüz yıl bir adayı Türkleştiremeyen Osmanlı..."*

Salih Bey ona doğru yaklaştı... Gazi'nin Latife Hanım'la beraber buraya gelip denizi seyrettiği günlere daldığını sanıyordu. Hayır, Gazi, deniz ötesinde kaybettiği anavatanı Rumeli'nin ezikliği ve acısı içindeydi.

Onun bu yalnızlık içindeki ruh halini bilmiyorlardı. Denize dakikalarca bakan Gazi, birden yerden bir taş parçası alarak enginlere doğru fırlattı.

Asker Fahrettin Paşa, onu daha iyi anlıyordu. Yavaşça yaklaştı cephe komutanının koluna girdi:

– Paşam, Kuşadası'ndaki süvari alayı hazır, denetiminizi bekliyor.

Gazi, çakır gözlerini ve gönlünü denizin maviliklerinde bırakarak döndü.

Susuyordu.

Birlikte Kuşadası'ndaki askeri birliklerin denetimini yapmışlar, dönüyorlardı.

Otomobil yüksek, dar, kıvrımlı yollardan, araları yemyeşil bağ ve bahçelerin olduğu vadilerin üstünden geçiyor; Gazi, uzaklardaki çam ormanlarına dalarak konuşmuyordu. Aslında, diğer yolcu-

lar gibi o da buradaki tabiatın güzelliğine dalmıştı. Yüksek yarlardan, enginlerdeki meyva ağaçları ile donanmış vadilere, tepelerdeki zeytinliklere bakarak yurdunun zenginliğini zevkle seyrediyordu. Hüznü, acısı yavaş yavaş dağılıyordu. Dağlardaki zeytinler, ovalardaki pamuklar, vadilerdeki bağlar, kırda boy atmış ekinler ve oralarda zevkle çalışan köylüler onun içini sevinçle dolduruyordu. Deniz kenarında kalbine, gönlüne düğümlenen hal dağılmıştı.

Salih Bey, o babacan kalın sesiyle eski arkadaşının düşüncesini dillendiriyordu:

– Palikarya! Kolay mı bu zenginliklere el koymak? Taa Mora kayalıklarından gelip şu cennet gibi yeşillikleri yaratan Türk'ün elinden almak... İngiliz piyonlarının gözleri arkada kaldı... Tekmeyi yiyip gittiler. Küçük Asya macerasının vahşi sefilleri... Geride kan ve gözyaşı bıraktılar.

Gazi Paşa, başını ona çevirdi ama gözleri İzmir'e süvari kıtasıyla ilk defa giren Fahrettin Paşa'daydı:

– Salih su uyur düşman uyumaz... Bu manevra ve teftişleri niçin yapıyoruz? Her an bir düşman tehlikesine hazır olsun, diye... Ordu, Türk ordusu. İşte bütün milletin göğsünü güven duygularıyla kabartan şanlı ad. Onu bu yıl içinde kısa fasılalarla iki defa büyük kitleler halinde yakından gördüm. Trakya ve Ege büyük manevralarında disiplinini, enerjisini, subaylarının vukuflu gayretini, büyük komutan ve generallerimizin yüksek sevk ve yönetim kabiliyetlerini gördüm. Derin övünç duydum. Takdir ettim. Bir ordunun kudreti subayları ve kumanda heyetinin kıymetiyle ölçülür. Değil mi Fahri Paşa?

– Tabii Gazi Paşam! Siz başımızda olmasanız, Fevzi Paşa, İsmet Paşa olmasa büyük zaferi kazanabilir miydik?

– Fahri, biz olmasak... Gene milletin içinden biri çıkardı. Millet kendi kendini kurtarırdı. Türk milleti olmasa biz bir şey yapamazdık.

Otomobil Kirazlı'nın al nar çiçekleri, pembe kayısı çiçekleri. Beyaz limon çiçekleri ile kaplı ağaçları altıdan geçerken Salih Bey bahçelere hayranlıkla bakan Gazi'ye sordu:

– Paşam Langaza'daki dayınızın çiftliğinde de böyle güzellikler var mıydı?

Gazi, gene eski yarasını kaşıyan arkadaşına sert sert baktı. Salih'in hep hassas damarına bastığını biliyor, kızamıyordu:

– Salih! Bilirsin. Bizim "balkan" sözcüğümüz, yeşil ormanlık alan demek. Tabii vardı... Vardar Ovası'nın, Karasu vadilerinin, Teselya yaylalarının da kendine has güzellik ve zenginliği vardı ama Ege'ninkini tutmazdı. Buğday, mısır, en çok bizim memlekette yetişir İstanbul'a giderdi. Sonra tütün, Reji'nin en büyük gelir kaynağıydı.

Salih Bey Gazi'nin şahdamarına bastı:

– Peki Gazi Paşam! Trakya'yı aldın, niçin Selanik'e kadar gidip almadın?

Bu acı soru, rahmetli annesinin de kakıncıydı.

– Salih!.. Behemahal şu ve bu sebepler için milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Savaş zaruri ve hayati olmalıdır. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymayacağım. Öldüreceğiz, diyenlere karşı, "ölmeyeceğiz" diye harbe girebiliriz... Lakin hayat-ı millet tehlikelere maruz kalmayınca harp bir cinayettir. Onun için "Yurtta sulh cihanda sulh" diyorum.

İran Şahı

Gazi Paşa, Başbakan İsmet Paşa'dan içişleri, Tevfik Bey'den dışişleri ve Fevzi Çakmak'tan askeri konular hakkında bilgi aldıktan sonra Çankaya Köşkü'ne çıktı. Dinlenecekti. Ama mümkün müydü? Bir taraftan hatıralar, bir taraftan yeni bilgiler ve haberler.

Başyaveri Rasuhi, Tevfik Bey'den aldığı haberi iletti:

– Gazi Paşam İran Şahı Rıza Pehlevi geliyormuş.

– Kimmiş bu adam? demiyordu. Biliyordu. Okuduğu kitabı bıraktı. Giyinmeğe başladı.

İran X. yüzyıldan beri Türklerin yönettiği bir devletti. Selçuklular'ı, Timurlular, Safeviler, Akkoyunlular ve Kaçarlar izlemişti. XIX. yüzyıl İngiliz sömürgeciliği oraya da el atmış, bir Fars subayını devletin başına getirerek Pehlevi lakablı Fars hanedanını iktidar yapmıştı. Şah Rıza, İngilizlerin yardımı ile 1923'te Kaçar Türk hanedanının önderi Ahmet Şah'ı yenerek onu yurt dışına kaçmağa mecbur bırakmıştı. Oysa Şii olan İran nüfusunun yarısı Türk'tü.

Rıza Şah iyi yetişmiş akıllı bir subaydı. Atatürk'ün yapmış olduğu milli mücadeleyi, başarılarını ve devrimlerini biliyor, Türkiye'deki reformları dikkatle izliyordu. Türkiye gibi ileri, çağdaş bir ülke olmak için incelemeler yapmak üzere geliyordu. Mustafa Kemal Paşa ise Balkanlar'da yaptığı pakt gibi Ortadoğu'da da bir pakt düşünüyordu. Bu sebeple Rıza Şah'a önem veriyordu.

16 Haziran 1934'te İran Şahı'nı Ankara istasyonunda karşılayıp kendisine Çankaya'da bir ziyafet verdi. Atatürk sivil, smokinli kıyafette, Şah ise asker kıyafetindeydi. Gazi yemek sırasında dostluktan söz eden bir konuşma yaptı ve *"...Biz İran halkını severiz. Barış içinde gelişmekten başka gayeleri olmayan milletlerimizin, aynı zamanda umumi barışa hizmet etmeyi en şerefli vazife saydıklarına şüphe yoktur."* dedi. Şah da teşekkür edip Türk devrimlerini öven bir konuşma yaptı.

Gazi Paşa 25 gün kalan misafirini hoş tutup onu yanına alıp trenle Marmara ve Ege bölgesinin önemli şehirlerine götürdü, fabrikalarımızı, hava alanlarımızı ve askeri kurum ve karargahlarımızı gösterdi. Hatta gönlünü almak için konusu İran olan "Özsoy Operası"nı Ankara'da birlikte seyrettiler. Bu eser, bestekârı Ahmed Adnan Saygun'un bestelediği ilk operaydı. Sahneye koyup koro şefliği yapan da Atatürk'ün akrabası Nuri Conker'in kızı Kıymet Tesel Hanım'dı. Kızları kadar yakınlarının başarısı da onu gururlandırıyordu.

Soyadı Kanunu

Macar bilim adamı ve tarihçi İ. Nagy, Nisan 1934'te İstanbul'a gelip "Türk İsimleri" konulu bir konferans vermişti. Onunla konuşan Afet İnan, Ankara'ya geldiğinde ondan ve anlatılarından söz edince Gazi Paşa:

– Çocuk, ben de çoktandır düşünüyordum. Biliyorsun Ali Bey'e de "Ali Kılıç" diyordum... Her aileye bir soyadı lazım...

21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu çıktı. Osmanlı devrinde insanlar baba adı veya lakapları ile tanınıyordu. Bu ise resmi işlemlerde zorluk ve karışıklık çıkarıyordu. Bu kanunla herkes Türkçe sözcük olacak bir soy (aile) adı alıyordu.

Mustafa Kemal Paşa bu devletin kurucusuydu ve devletine "Türkiye Cumhuriyeti" adını vermişti. Bu yeni kanunla da aynı Oğuz Han'ın çocuklarına ad verdiği gibi, o da en yakın arkadaşlarına, bakanlarına Türkçe soyadları veriyordu. Verdiği her soyadının tarihi ve manevi bir mana ve işareti vardı. Yunan'ı İnönü Savaşları'nda yenerek, milletin kötü talihini de yenen İsmet Paşa'ya

"İnönü" soyadını verdi. O da onurla kabul etti.

Gazi Paşa sevgisinden "çocuk" diye hitap ettiği diğer yakınlarını da bu onurdan mahrum etmek istemedi. Yoksa gönül korlardı. Rumeli'den beri arkadaşı olan ve Çanakkale Savaşlarında yanıbaşında, Conkbayırı'nda kahramanca savaşan Nuri Bey'e "Conker" soyadını verdi. Yakın arkadaşı Salih Bey'e Oğuz Han'ın oğullarının bir kolu olan "Bozok" soyadını verdi. İltifat da etti "Salih, senin Yozgat isyanındaki hizmetini biliyorum, ayrıca Bozok yaylası gibi ferah ve gani bir gönlün var." Bakanlarından Mahmut Esat Bey'e, Türk karasularında Fransız gemisi Lotus'un çarptığı ve davasını kazandığı "Bozkurt" gemisinin adını verdi. Askerlikte dürüstlük ve kahramanlığını sevdiği, demiryollarını millileştiren Bayındırlık Bakanı Behiç Bey'e de Yunan'a ve hainlere duyduğu derin kin sebebiyle "Erkin" soyadını koydu. Kılıç Ali sabırsızca atıldı:

– Ya benim soyadım?

– Sen başka kimseye benzemezsin... Ansızın söz kesersin. Daha önce dedim, "Kılıç! Kılıç!"

Köşk'ün havuz başındaki sandalyelere oturmuş dostları, bakanları sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlardı. Gazi'nin gözü Ferit Bey'e takıldı. Onun Türk Ocağı'ndaki, Halkevi'ndeki gayret ve hizmetlerini biliyordu:

– Ferit bir başkadır! Onun soyadı "Tek" olacak.

Salih Bey itiraz edecek oldu:

– Paşam o yalnız değildi ki... Başında Hamdullah Suphi vardı. O büyük Türkçü...

Gazi Paşa Selanik arkadaşının sözünü kesti:

– O büyük Türkçüyü senin övmene lüzum yok! Onu Tanrıöver!

Bu sırada Hamdullah Bey biraz daha uzaktaki söğüt gölgesinde şair Mehmet Emin Bey'le onlara kulak kabartıyorlardı, şaşkınlık içinde:

– Ne oldu? dedi.

Nuri Bey, ona doğru Davudi sesiyle:

– Hamdullah Bey soyadınız "Tanrıöver" oldu.

Saçları erken ağarmış eski Ocak Başkanı yanındaki büyük şairi işaret ederek:

– Gazi Paşam, yanımdaki büyük şairimiz dururken beni nasıl översiniz? Mahçup oldum.

– Mehmet Emin Bey benim Manastır öğrenciliğimden beri kalbimdedir. Osmanlıcılığın ve istibdadın arttığı bir sırada *"Ben bir Türk'üm, dinin, cinsim uludur"* diyen Milli Şairimize ne ad uygundur diye düşünüp duruyordum. O şiirleriyle bize Türklük bilinci verdi, vatan evletları onun sesiyle uyandı. O şiirleriyle yurda kul oldu. Onun soyadı "Yurdakul" olsun.

Şimdiye kadar toplantıda hiç alkış olmazken bu defa bir alkış koptu. Sıra sofraya davet edilen iki memuruna gelmişti. Çekinerek uzaktan dinliyorlardı. Gazi onlara doğru baktı gülerek el işareti yaptı. Genel sekreteri kalkıp yanına geldi.

– Rıza!.. İran Şahı Rıza Pehlevi ile konuşurken ben sana "Rıza!" dedikçe misafirimiz ne yapıyordu?

– Paşam hazırola geçer gibi ağzınıza bakıp "buyurun efendim" diyordu.

– Misafirimizle 25 gün birlikte olduk. Rıza Şah'la senin adını karıştırmamak için seni ondan nasıl ayırdım?

– Soyak, diyerek Paşam...

– Ben Rıza Şah'a fabrikalarımızı, limanlarımızı gezdirirken bu kanunun çıktığı haberini sen vermiştin, bu kulağı delikliğinden ve zekandan dolayı ne demiştim?

– "Soyak" Paşam!.

– Öyleyse soyadın "Soyak" olacak.

– Teşekkür ederim Paşam! deyip Rıza Bey çekilmek isterken

Gazi gürledi, elini uzaktaki İzmir Valisi Kâzım Bey'e çevirdi:

– Dur gitme!

Herkes merakla onları izliyordu. Kâzım Bey çevik ve kıvrak adımlarla koşup geldi:

– Buyurun Paşam!

– İzmir'de misafir Rıza Şah senin canlı hizmetlerinden, kıvrak hareketlerinden dolayı ne dedi?

Vali mahçup bir şekilde susunca Gazi, genel sekreterine döndü:

– Rıza Soyak! Sen söyle misafir Rıza Şah Pehlevi onun için ne dedi:

– "Yahşi yahşi vali...", "Çok diri, çok dirik!" dedi.

– İşte senin soyadın da "Dirik" olacak Kâzım Bey.

– Peki Gazi Paşam!

Diğer arkadaşlarına da benzer soyadları verirken Manastır, Selanik, Çanakkale, Sofya arkadaşı Fethi Bey bu törende yoktu. İlk karşılaştıklarında gönül koyduğunu belli etti. Bir gün İsmet Paşa, Ali ve Fuat Bey'le onu Köşk'e çağırdı. Masaya hep birlikte oturdular... Gazi, beyaz kağıdı açtı; hem yazmağa, hem konuşmaya başladı.

– Bak Fethi, dedi. Bak çocuk!.. Sen benim askeri okuldan en zeki, en akıllı arkadaşımdın. Benden iyi bildiğin Fransızcana gıpta ederdim. Balkan'da, Gelibolu'da, Ankara'da hep yanımda olmakla kalmadın bana yardım ettin, akıl verdin. Ülkemin devrimlerine, demokrasi denemesine de hizmetin oldu. Aklınla yanlışlardan döndün. Eski Türkçe'de ok (öğ) akıl zeka demek; "yar" da yardım kökünden türemiş, yar, dost, arkadaş demek... Ben bu iki sözcüğü birleştiriyorum. Sen ikisinin manasına layık bir arkadaşımsm. Soyadın "Okyar" olsun!

Masanın çevresindeki arkadaşlarının alkışları ile Fethi Bey de

"Fethi Okyar" oldu...

Soyadı Rumeli'deki "Bulca" köyünden dolayı "Bulca" olan Gazi'nin akrabası Nuri Bey müzipliğe devam etti:

– Ya senin soyadın bre Mustafacık? deyiverdi. Kılıç Ali de onu destekledi:

– Ya Mustafa Kemal Paşa, sana ne soyadı verelim?

Herkesten bir öneri duyuluyordu. Kimi "Başbuğ", kimi "Önder", kimi "Türkhan" kimisi de "Özbay, Önbay" olsun dedi. Cumhurbaşkanının gözlerine bakan Başbakanı, onun hiçbirini beğenmediğini anladı.

– Gazi Paşamızın soyadını düşünelim. Daha sonra önerelim, dedi.

Şakacı Fuat hemen:

– Hepimiz gece istiareye yatalım, deyiverdi.

Gazi kaşlarını çattı:

– Bugünlük bu kadar çocuklar! dedi ayağa kalktı.

İsmet Paşa akşam evine gittiğinde Köşk'te olanları anlattı. Mevhibe Hanım hemen Latife Hanım'ın Ankara'ya ilk gelişindeki anısını hatırladı:

– Paşam, dedi, Latife trenle Ankara'ya gelirken Salih Bey, kompartımana girmiş, Gazi uyuyormuş. Ona bakıp Latife Hanım'a "O Atatürk olacak" demiş...

– Çok uygun... Benim de milletimin de büyüğü o... "Atatürk" olsun.

24 Kasım 1934'te İsmet İnönü, arkadaşlarıyla birlikte Gazi Mustafa Kemal'in soyadının "Atatürk" olması önergesini verdi ve oybirliği ile kabul edildi.

17 Aralık 1934'te de bu soyadının, öz ve soyadı olarak başkalarınca kullanılmayacağına dair kanun yürürlüğe girdi.

Atatürk adı, sade TBMM'de değil bütün yurtta saygı ve sevgi ile

onaylandı. Zaten bütün millet onu, bir kurtarıcı, bir ata, bir baba olarak görüyordu. Nasıl Türk Oğuz Kağan, ok-uz sözcük birleşimindeki hedefe, amaca; yumuş ve sağınca gidecek yolu "Oğuz"lara göstermiş ve efsaneleşmişse, Atatürk adı da Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli ve gideceği yolu gösteren bir öğ:akıl yolu olmuştur.

***

Bu akıl ve uygarlık yolu neyi gösteriyorsa, Atatürk onu yapmıştı ve yaptırıyordu. Devrimleri sürüyordu. 3 Aralık 1934'te Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine dair Kanun çıktı. Buna göre din adamları hangi din ve mezhebe ait olursa olsun, mabet ve ayinler dışında bu dini kisveleri giyemeyecekti. 5 Aralık 1934'te Türk kadınlarına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı. İstiklal Savaşı'nda mermisi ıslanmasın diye kucakğındaki bebeğinin örtüsünü çıkarıp mermileri örten Türk kadını daha fazlasına layıktı. İlk seçimde 18 Türk kadını TBMM'ye girdi.

Atatürk sosyal devrimlerini sürdürürken ekonomik ve sanayi atılımlara da ön ayak oluyordu. Hâlâ yabancıların elinde bulunan İstanbul Rıhtım Şirketi'nin devletleştirilmesi mutluluğu içinde, Vali Bey'le birlikte İstanbul Üniversitesi'ni ziyaret etti. Öğretim üyeleri ile konuştu. Yeni bitirdiği Louis Halpher'in *Barbarlar* kitabını okuduğundan ve son sayfasına, "Bütün Avrupa Türklere karşı" notunu düştüğünden söz edip, onlardan bu gibi yanlış ve peşin fikirli Avrupalı yazarlara cevap verilmesini, yerli eserler yazılmasını istedi. Prof. Sadri Maksudi Arsal ve Yusuf Akçura "Buyruklarınız milli görevimizdir." dediler.

Aynı gün Gazi Paşa, ilerici Türk kadınlarından bir davet aldı. Türk Kadınlar Birliği 8 Şubat 1935'te Gazi Paşa onuruna Pera Palas'ta bir balo düzenlemişti. Atatürk, güzel ve modern giyimli Türk kadınlarının katıldığı bu baloya şeref verdi. Ertesi gün Ege ve Akdeniz kıyısındaki liman şehirlerini gezmek ve askeri kurumları denetlemek için Ege vapuru ile yola çıktı.

"Yeni Vatan, Yeni Toplum, Yeni Devlet ve Bunları Başarmak için Aralıksız Devrimler"

1 Mart 1935'te Atatürk oybirliği ile dördüncü defa Cumhurbaşkanı seçildi; Millet Meclisi önünde ant içip yaptıklarını, yapacaklarını ve devrimleri sürdüreceğini anlattı.

TBMM Başkanlığına Abdülhalik Renda, yardımcılıklarına Necmeddin Sadak ve Nuri Conker getirildi.

Seçim yenilendiği için İsmet İnönü Hükümeti istifa etti. Cumhurbaşkanı Atatürk yeni kabinenin kurulmasını gene İsmet İnönü'ye verdi. Hükümetinde belli başlı bakanlıklar devrimlere ve Cumhuriyet'e bağlı Kemalist gençlerden oluşuyordu. Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik Saydam oluyordu.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinin milli tarih, milli kültür ve uygarlık yolu olduğunu biliyor; devletleştirme, sanayileşme yanında Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu'nun etkinliklerine

de katılıyordu. Türk Tarih Tezine katkıları olan Yusuf Akçura'nın Mart ayı ortalarında ölümüne üzülmüş fakat 25 Mart 1935'te kızı Afet İnan'ın bilgi, ehliyet ve liyakatiyle Türk Tarih Kurumu'na seçilmesi onu teselli etmişti. Bundan böyle Türk tarihini Türk çocuklarına Türk tarihçileri öğretecekti. Özellikle İngiliz tarihçilerinin kasıtlı olarak Türk milletini küçük düşüren iftiraları, yanlış değerlendirmeleri çürütülecek, bu genç bilim kadınımızla Piri Reis'ler, Sinan'lar, Fatih'ler doğru olarak anlatılacak, Batı medeniyetinin kaynağının Orta Asya ve Anadolu Türk uygarlıkları olduğu anlatılacaktı.

Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan, kongrelerde Türk soyunun ve kültürünün yüceliğini Atatürk'ün ve dinleyicilerin alkışları ile anlatmış; *"Türk ırkı anayurtlarında yüksek kültür seviyesinde yaşarken Avrupa vahşi ve tamamen cahil bir hayat yaşıyordu."* demiş ve yabancıların yanlış ve yalan tarih görüşlerini çürütmüştü: *"Tarihi yabancıların gözüyle gören bir millet, manevi esaretten kurtulamamıştır. Memleketimizde son birkaç yıl zarfında büyük Gazi'nin irşadı ve teşviki ile başlayan milli tarihimizi yeniden yaratmak faaliyeti bizde manevi kurtuluş mücadelesinin başladığını gösterdi."*

Atatürk dil ve tarih konularını güvendiği yazar ve bilim adamlarına bıraktıktan sonra yeniden iktisadi ve sanayi hamlelere girişti. Aydın Demiryolu'nun yabancılardan satın alınmasının ardından, Ankara'da Türkkuşu Kurumu'nu hizmete açmanın mutluluğu içinde 9 Mayıs 1935'te CHP 4. Büyük Kurultayı'nı topladı. Türk Devleti'nin aciz Osmanlı yönetiminden güçlü ve kudretli Türk milletiminin yönetimiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin içerde sağlam, dışarıda saygın bir devlet haline geldiğini ve Osmanlı'nın çöküşünü anlattı:

"Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Birçok düşmanın kanlı saldırısı ve boğuşmalar... İç ve dış düşmanlara karşı yıllarca süren savaş... İşte biz Kuvayı Milliyeciler uçurum kenarında yıkılmış bir ülkeyi ele alıp, önce işgalden sonra gericilik ve geri kalmışlıktan kurtardık. İlk

yıllarımız dış ve iç düşmanlarla mücadeleyle geçti. Milletimiz yıllarca süren savaşlar yüzünden yorgun, bitkin ve fakir kalmıştı. Ama o, düşmanının bu kez Sakarya'ya geldiğini, Ankara'da boğazını sıkmak istediğini görüp yeniden silaha sarıldı ve İstiklal Savaşı'nı verdi ve kazandı. Tam bağımsız oldu. Ondan sonra dışarıda ve içeride saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İşte Türk Devrimlerinin kısa ifadesi. Akıl ve bilim yolunda uygarca yaşamak ve Türk milletini çağın gerektirdiği düzeyde mutlu ve refah içinde yaşatmak."

"Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir, Fendir"

Haziran 1935'in ilk haftası, yeni devletin kurucu iradesi olan Atatürk kadar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için de önemliydi.

Cumhurbaşkanı Atatürk bir taraftan vatanın maddi varlıkları olan madenlere ve sanayiye el atarken öbür taraftan manevi güç olan dil, tarih ve din eğitimi ve örgütlenmesini Milli Eğitim duyarlılığı ile TBMM'de kanun olarak düzenletiyordu.

Bunlar çağdaş yolda ilerlemeyi, devrimleri kökleştiren kanunlardı. Ankara'da TBMM Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kanununu çıkarırken, "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat ve Vazifelendirme" işleri de kanunlaştırılıyordu. Aynı gün Maden Tetkik Arama Enstitüsü ile Etibank'ın kurulması kanunları da Meclis'ten geçmişti.

Atatürk tasassuba, yobazlığa, gericiliğe, din istismarına karşıydı ama halkın inançlarına saygılıydı. O, Trablus'ta, Suriye'de Arapların İslami yaşayışını görmüş; Anadolu ve Rumeli'deki Türk'ün İslam anlayışı ve yaşayışından çok farklı bulunduğunu belirle-

mişti. Türklerinki Yesevi, Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaş Veli hoşgörüsü ve akılcılığına dayalı, hurafelerden, bağnazlıktan arınmış bir İslami inançtı. Atatürk bu sebeple önce "akıl ve bilim" diyordu:

"Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir. Yalnız ilim ve fennin gelişmesini takip etmek ve gelişmesini izlemek şarttır."

Atatürk, genç bir subayken Belgrat istasyonunda yanındaki fesli subay arkadaşı ile Sırp çocuğun alaylı konuşmasını ve bu Osmanlı subayının kırmızı fesi kadar, kırmızı yüzle başını utanarak pencereden aldığı anı hiç unutmamıştı...

"Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış; tarihini öğünçle doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, bu hata bizde değildir. Türk seciyesini anlamayarak, kafasını birtakım zincirlerle saranlardır. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün nedeni alemin yanında olduğunu gösterecektir. Fikri terbiyede rehber ilim ve fendir."

Türkler İslam'ı dokuzuncu asırdan sonra kabul edip insanları aynı inanç ve kardeşlik bağı ile bir arada tutan bir kurum olarak görür. Türk milliyetçiliği de İslam'ı kutlu bir halk değeri olarak kabul eder. Ancak bu Türk-İslam inancını gerici ve çıkarcıların kullanarak gerçek İslam'dan uzaklaştırılmasına, milletlerarası düşmanlığın aracı olmasına karşıdır.

Beynelmilel Şeriatçılık Türk milliyetçiliğine karşı olduğu için Türk İslamı Şeriatçı ve beynelmilelci değildir. Laiktir. Atatürk'ün deyişi ile Türk milliyetçiliği mutassıp dinci değildir. Türk İslamı dini hoşgörüye sahiptir. Bu sebeple Cumhuriyet'in temeli olan Laiklikle bağdaşır.

İşte Atatürk'ün bu konuda görüşleri:

"Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. İnanç ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işlerine karıştırmamaya çalışıyoruz. Taassuptan sakınıyoruz."

Bir Suikast Daha...

Atatürk Türk milletinin kalkınması, uygarlık yolunda ilerlemesi için gecesini gündüzüne katıyor, bir taraftan demiryolları, diğer taraftan fabrikalar, köprüler yaparken Sovyet Rusya ve Yunanistan gibi yakın komşularla da dostluk ve ticaret antlaşmaları yaparak güven ve barış içinde yaşamayı sağlıyordu. Ama bazı komşular ve içerideki gerici etnik unsurlar bu huzuru bozmak istiyorlardı.

Türk düşmanlığı Suriye'de yeni taşeronlar buluyor; Atatürk'e suikast hazırlığı yapıyorlardı.

Suriye'deki Hoybun Kürt-Ermeni Cemiyeti bu menfur emellerine maşa olarak Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit'i bulmuşlardı. O da Yahya, Üzeyir ve Arif adlı üç Çerkez ve Kürdü görevlendirmişti.

Bu teröristler Gaziantep'e kadar gelip orada Atatürk'e yakın gördükleri şahıslarla temasa geçmiş ve menfur emellerini gerçekleştirmek için bir milletvekiline kadar ellerini uzatmışlardı. Ancak

eski mebus Ali Saip Ursavaş hakkında yeterli delil bulunamamıştı.

Türk polisi bu suikast teşebbüsünü önlemiş ve sanıkları adliyeye teslim etmişti.

Bu menfur girişim Türkiye'de büyük bir tepki, infial yarattı.

21 Ekim 1935'te İstanbul Üniversitesi gençleri bu alçakça girişimi tel'in için büyük bir miting düzenlediler. Bütün millet üzüntü içindeydi. Gençler ve halk Atatürk'e ve devrimlerine bağlılıklarını belirten mitingler ve konuşmalar yaptılar. Türkiye'nin birçok yerinde bu gerici ve hain suikast hazırlığı tel'in edildi.

Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Meydanı'nda elli bin kişinin katılımıyla bu menfur emel sahiplerine cevabı verilip gericilik ve etnik bölücülük kötülendi. Atatürk de bu vefalı, duygulu bağlılık etkinliklerine, konuşmalara karşı bir bildiri yayınladı:

"Büyük milletimin bana gösterdiği derin ilgi ve sevgisinden kıvanç duydum."

Gurur Duyulan İki Manevi Kız: Afet ve Sabiha

Atatürk, hassas ve ince ruhlu bir insandı; yurt sorunlarına en küçük hizmeti olanı takdir eder, hemen yaverlerine takdir ve tebrik telgrafları çektirirdi.

Cenevre'de doktora çalışması yapan kızı Afet İnan'ın Montrö görüşmeleri sırasında delegemiz Dr. Aras'a yardım ettiğini duymuş, hemen teşvik ve teşekkür telgrafı çekmişti. Aynı yardımı yapan Londra elçisi Fethi Bey'i de ihmal etmemişti. 26 Kasım 1935'te de üç aydır Moskova'da havacılık eğitimi yapan pilot kızı Sabiha Gökçen'in de başarısını haber almış, hemen, telgrafla şöyle demişti:

"Senin gibi çalışkan bir Türk kızının başarılı çalışmalarını duydukça çok memnun oluyorum. Senden sık sık haber bekliyorum gözlerinden öper, sağlıklar dilerim."

Afet İnan, hem sosyal bilimler, hem tarih üzerine çalıştıktan sonra, sömestr tatilinden yararlanıp dönmüştü. Bu manevi kızının

tarih bilgisine güveniyordu. Orada Prof. Pittard'a Piri Reis ve haritasını tanıtmış; Batılı ilim adamlarını mahçup etmişti.

Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılışı vardı. Afet Hanım, Köşk'teki odasında gece heyecandan uyuyamamıştı. Çünkü manevi babası "Yarın açılışta sen konuşacaksın." demişti. Her zaman çok geç uyanan Atatürk, o gün erken kalkmış; onu aşağıdaki salonda kahvaltı için bekliyordu. Afet geciktiği için ezilerek yaklaştı:

– Günaydın Atatürk'üm! dedi. Çekine çekine sürdürdü: Ben henüz doktora öğrencisiyim... Hiç ders vermedim. Benden büyük yaşlı ilim adamları profesörler var, onlar konuşsun. Ben konuşamam Paşam, dedi.

Atatürk kaşlarını çattı:

– Hayır çocuk! İlk dersi sen vereceksin. Sen Pittard'ın öğrencisisin. Zaten Türk Tarih Kurumu'nun ilk kurucularından biri de sensin. Piri Reis'i ve haritalarını yabancılara ders olarak sen vermedin mi? Hem de hocan Pittard'ın ısrarı ile... Şimdi de ben ısrar ediyorum. Bu açılış dersini sen vereceksin.

– Peki Atatürk'üm, demekten başka çaresi kalmayan genç bilim kadını kahvaltıdan sonra Atatürk'le beraber DTCF'ye gitti.

Onları Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan karşıladı. Salon öğretim üyesi ve öğrencilerle dolmuştu. Kısa açılış konuşmasını Milli Eğitim Bakanı yaptı. Herkes dersi tarihi seven ve bilen Atatürk'ün vereceğini sanıyordu. Onun kürsüye çıkmasını beklerlerken, Saffet Arıkan:

– Şimdi sizlere ilk dersi vermek üzere Bayan Afet İnan'ı davet ediyorum, dedi.

Onu ilk alkışlayanlar ön sıralarda oturan açık başlı, modern giyimli Türk kadınları oldu... Atatürk de gururla onlara katıldı.

Afet İnan, dinleyicilerini selamladıktan sonra, Atatürk'e olan minnet, saygı ve sevgisini ifade ettikten sonra dersine başladı.

Türk milleti büyük ve uygar bir milletti. Tarihi Osmanlı ve Selçuklular'dan önce de şan, şeref ve kahramanlıklarla doluydu. Atatürk'ün tarih tezinden, Hunlar'dan, Göktürkler'den söz ederek Avrupa'daki yanlış ve peşin hükümlü tarihçilerle nasıl tartıştığını ve Türk tarih ve uygarlığının çok eski ve değerli olduğunu açıkladı.

Atatürk manevi kızını Cenevre'ye, Lozan'a boşuna göndermediğinin öğüncü ile gurur ve iftihar duyarak izledi.

***

Sabiha Gökçen, Rusya'daki planör ve uçak pilotluğu kurslarını başarı ile tamamlamış; Türk Hava Kurumu uçaklarıyla uçmağa başlamıştı. Kurum Başkanı Fuat Bulca, Türk kızının başarısını ödüllendirmek için bir tören hazırlamıştı.

Florya'daki köşkte Atatürk'ün yanında Fuat Bulca, Kılıç Ali ve Salih Bozok bulunuyordu. Hep birlikte denize girip yüzmüşler, daha sonra sahile çıkmışlardı. Arkadaşları güneşlenirken Atatürk, Ülkü ile top oynuyordu. Üstlerinden Sabiha Gökçen'in uçağı geçti, iki kere dolandı. Onları selamladı. Atatürk ellerini uçağa doğru kaldırarak Ülkü'ye seslendi:

– Gökçen Ablan!.. Hakimiyet göklerdedir!

Öğleden sonra Atatürk THK Başkanı ve arkadaşlarını yanına alarak Yeşilköy Havaalanı'na gitti. Halkın ve havacı asker ve subayların toplandığı alanda kızına pilotluktaki başarılarından dolayı murassa uçuş madalyası takacaktı.

Sabiha Gökçen uçağıyla törene katılanların üzerinde uçup onları selamladıktan sonra uzaktaki piste indi. Bir otomobil onu alıp tören yerine getirdi. Sabiha Gökçen koşarak Atatürk'e asker selamı verdi. Atatürk öğünç duyarak yaklaştı. Manevi kızına şeref madalyasını taktı ve kısa bir konuşma yaptı:

– Sabiha Gökçen kızımı büyük başarılarından dolayı kutluyo-

rum. Türk Hava Kurumumuzun ona Murassa Madalyası vermesi bir takdirin, bir değerbilirliğin örneğidir. Ama bizim bir tek Sabiha'ya değil, binlerce Gökçen'e ihtiyacımız olduğu unutulmamalıdır. Türk kızları pilotluk gibi, her mesleği yapacak ve yurt savunmasına ve gelişmesine hizmet edecektir.

***

Güzel ve güneşli bir ilkbahar sabahıydı. Bir gün önce Atatürk yanına Sovyet Rusya Büyükelçisi Karahan ve arkadaşı Fuat Bulca ile Sabiha Gökçen'i alarak Eskişehir'e gelmişti. Vali Bey, Cumhurbaşkanı'nı, seçkin ve değerli misafirlerini ağırlarken Sabiha Gökçen doğru Cevat Abbas Gürer ağabeysinin yanına koşmuştu.

Cevat Abbas, Gazi Paşa'sının yaverliğini bıraktıktan sonra Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) Başkanı olmuştu. O da önderi gibi istikbalin göklerde olduğunu biliyor; büyük bir gayret ve titizlikle Türk gençlerine havacılık eğitimi veriyordu. Uçakları, hangarları, bakım atölyeleri ve havaalanı Eskişehir'deydi. Bir haftadır burada Gazi Paşa ve Rus konuğuna yapacağı havacılık gösterisini hazırlıyordu. Heyecanlıydı. Çünkü bugün Gazi'nin manevi kızı Sabiha Gökçen de uçağıyla gösteri yapacaktı.

O bir uçağın yanında ustalarıyla bakımı denetlerken başlıklı, gözlüklü pilot üniforması ile Sabiha Gökçen yaklaştı:

– Günaydın Abbas Ağabey! dedi.

Cevat Abbas sarılıp onu alnından öptü:

– Hoş geldin Gökçen!.. Her şey hazır, uçağın da.

Sabiha Gökçen pırıl pırıl yanan uçağın kanatlarına kuyruğundaki ay yıldızlı bayrağa öğünçle bakarken:

– Memduha Ablam nasıl? dedi.

– İyi, evde küçük çocuklarla beraber. Kızım Aybala'yı getirdim. Senin uçuşunu çok görmek istedi. Dairede merakla bekliyor.

Türk Tayyare Cemiyeti 23 Şubat 1923'te kurulmuş, başkanlı-

ğına Fuat Bulca getirilmişti. Onun yardımcısı da Cevat Abbas'tı.

İkisi de hayranlıkla "Ceyhan" adı verilen uçağa bakıyor, bakım yapan ustaları izliyorlardı.

Bu uçağı Ceyhanlı ve Adanalı zenginler aldığı için Gazi bu adı vermişti. Cevat Abbas da onlara minnet borcunu ödemek için pilot Mehmet Bey'le Adana'ya uçup onlara uçaklarını göstermişti.

Hava alanındaki ağırlayıcılar telaş içinde gölgelikli tribünü hazırlamışlar, Eskişehirliler de merakla seyir yerlerini almışlardı.

Öğleye doğru Atatürk yanında Sovyet Elçisi Karahan ve Fuat Bulca'yla havaalanına şeref verdiler. Gazi Paşa, on üç yaşlarındaki beyaz entari, beyaz başlık giymiş güzel bir kızın elindn tutarak tahta tribüne yürüyüp yerine oturdu. Halk onu ve misafirlerini alkışladı.

Atatürk heyecanla kızı Sabiha'yı gözleriyle arıyordu. O, uzakta diğer pilotların yanındaydı. Erkek arkadaşları pistin ilerisindeki diğer iki uçağa doğru ilerlediler. Ardı ardına havalandılar.

Atatürk heyecanla yanındaki Aybala'nın elini tutuyor;

– Şimdi Gökçen Ablan da uçacak, diyordu...

Gözleri Sabiha ve uçağındaydı. Onun uçağına bindiğini görünce ayağa kalktı, yanındakilerle birlikte aşağı indi, havaalanına doğru yürüdü. Yanıbaşındaki çocuğa heyecanla;

– Bak uçak kalktı. Pilotu Gökçen Ablan, dedi.

O, Elçi Karahan, Fuat Bulca, Cevat Abbas ve Eskişehirliler alkışlarken uçak göklere tırmanmıştı. Gazi Paşa, başını mavi gökteki ay yıldızlı uçağa çevirdi; yanındaki Aybala'nın saçlarını okşayarak elini havaya çevirdi:

– İstikbal göklerdedir! dedi.

Amerikan Gazetecinin Gözünden Atatürk

Amerika, Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye ile ilişkilerini "ABD Yüksek Komiseri" sıfatlı bir temsilciyle yürütüyordu. Bu görevi de uzun süre yapan Amiral M. Bristol'dü. Bu temsilci bile Türk dostu görünmesine rağmen Amerikan çıkarları oldu mu Türk Başbakanı İsmet Paşa'yı tehdit edebiliyordu. Siyasi temsilci değil de büyük şirketlerin ve eğitim kurumlarının (misyonerlerinin) ajanı gibi davranıyordu.

İsmet Paşa üç konuda onun dersini vermiş, haddini bildirmişti. Bunlardan birincisi Adamopulos adlı Rum asıllı Amerikan vatandaşının suç işleyip tutuklanması ve Bristol'ün salıverilmesini istemesiydi. İsmet Paşa "Türk devleti gibi, Türk yargısı da bağımsızdır, adalete karışamayız." deyip reddetti. İkincisi, kapatılan Amerikan okullarındaki Türklük düşmanı öğretim görevlilerinin atılması ve bu okulların kapatılması idi. Tarsus St. Paul Koleji'nde Arap propagandası yapılıyor, Suriyeli bir Arap öğretmen ders veriyordu. Türk Başbakanı bunun atılmasını istedi ve okul uymak

zorunda kaldı. Üçüncüsü ise Robert Kolej'de öğretim üyesi olan Prof. Fisher'in Türk Hükümetini küçük düşürecek konuşmalar yapmasıydı. İnönü onun da atılmasını istedi. Amiral Bristol ise özel muamele yapılması ve resmi güvenlik talep etti. İnönü ise "Türkiye özel anlaşma yapma taraftarı değildir." diyerek reddetti.

Ondan önce de ABD, Chester Projesi dahil, Amerikan şirketleri Türkiye'de sanayi ve bayındırlık alanlarında ne gibi yatırım yapabilir düşüncesiyle, Amerikan Ekonomi ve Ticaret Komiseri Julian Gillespie gelmiş, uzun bir rapor yazıp Amerika'ya dönmüştü.

Bütün bunlardan haberdar olan Atatürk, Lozan'da perde arkasında İngilizlerle birlikte hareket ederek Ermeni-Kürt konularını açtığı ve Lozan Antlaşması'nı imzalamadığı için ABD'ye karşı soğuktu. Bu duyguda ABD'nin Ankara Hükümetini ancak 1927'de tanımasının da etkisi vardı.

21 Haziran 1935'te Ankara'ya gelen Amerikalı gazeteci Miss Gladys Baker, Atatürk'le görüşme ve mülakat yapmak istedi. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Skinner, Mustafa Kemal Paşa'yı beğenen ve Başkan Roosevelt'e Türk-Amerikan dostluğunun önemini anlatan bir elçiydi. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Rıza Soyak'tan bu kadın gazeteci için görüştürülme ricasında bulundu.

İstek kabul edilince Miss (Bayançe) Baker, Dolmabahçe Sarayı'na davet edildi. Genç kadın büyük bir askerle tanışacağı için heyecanlıydı. Atatürk'ün yalnız Yunanlara karşı değil, Avrupa'nın güçlü devletlerine karşı da hem savaş, hem barış zaferi kazanmış bir önder olduğunu biliyordu.

Şimdi Mustafa Kemal'le görüşmeyi beklerken ona en çok etki eden Fransız yazar Claude Farrere'in Atatürk'ü tanıtan, 1922'lerde yazılmış kitabına göz atıyor; onun kadar heyecanlanıyordu:

"Atatürk'e heyecanla bakıyorum. Görünüşü başardığı işe benzemektedir. Uzun ve güçlü bir baş... Düşünce işareti derin çizgili geniş

bir alın, enerji dolu bir çene, buzullar gibi mavi iki göz. İnanılmaz bir kendine güven, hiçbir şeyin bükemediği bir irade. En sabırlı ve kararlı dikkat ve düşünce gücü. İşte büyüleyici, son derece düzgün bir çehrede görünenler. Bir gülümsemenin bu çizgileri yumuşatması imkansız... Tebessümü farklı... Hatları derin, sarışın, saçları seyrekleşmiş..."

Elindeki kitabı kapatıp, "Aradan on üç yıl geçmiş, yaşlandı mı acaba?" diye düşünürken, onu Yaver Muzaffer uyardı:

– Gazi Paşa Hazretleri iniyor.

Türk Cumhurbaşkanı ile görüşmeyi Köşk'teki mütevazi bir salonda beklerken üst kattan Atatürk yavaş yavaş inip ona doğru ışıltılı, etkileyici gözlerini dikerek yaklaştı. Fransızca "hoş geldiniz" deyip, gazeteciye yer gösterdi. Karşısına oturdu. O anı Miss Gladys Baker şöyle tanımlıyordu:

"İnsanı teslim alıcı gözlerinde Gazi'nin fevkalade önderlik kuvveti vardı. Kalın kaşları sakin durmaz, yüksek entelektüel zirvelere kalkar ve hayrete şayan bir derecede geniş çizgiler oyacak bir şekilde çatılır. Derisi açık renkli ve güneşten yanmıştır, esmer değildir. Saçı sarımtırak kahve ve kül rengindedir... (44 yaşındaydı, şakakları hafifçe kırlaşmıştı.) Ağzının kendine özgü temiz düzgün hattı ve dudak çevresi kararlarının kesinliğini gösterir. O tetiktedir. Cevabı hazırdır. Bakışları dikkati çekecek kadar zekidir. Dinlenmedeyken sert dudaklı ve trajiktir. Neşeli olduğu zaman bile gözleri çelik parıldamasını sürdürür."

Konuşmaları esnasında Atatürk, Amerikalı genç gazetecinin kendisinden etkilendiğini fark etti. Ona gülümseyerek yurdunu nasıl bulduğunu sordu. Bayançe Gladys:

– İstanbul güzel, çok güzel ama Ankara bozkır.

– Biz Ankara'yı da İstanbul gibi güzel, yeşillikler arasında bir şehir yapacağız, diyen Atatürk konuk gazeteciye ne içeceğini sor-

du. İleride yaverleri ve garson ayakta bekliyorlardı.

Mahçup gazeteci bir hafif içki düşünüyordu. Atatürk onun cevabını beklemeden:

– Ayran! dedi. Hem de çiftliğimden gelmiş yoğurttan yapılmış. Halkımın içkisi... Beraber içeriz!

Garson konuşmayı ve Gazi'nin buyruğunu duyup mutfağa koşturmuştu.

Bayançe Gladys, resmi değil rahat ve tabii bir insanla karşı karşıya olduğunu anladı, rahatladı. Bu kadar mütevazi, saygılı, sevecen, candan gülümseyen adama nasıl "diktatör" denirdi? İlk sorusu bu oldu:

– Size "diktatör" diyorlar. Böyle çağırılmaktan hoşlanıyor musunuz?

Hasır koltuğa yaslanan Atatürk, karşısındaki genç ve nazik gazeteciye bakıp hoşgörü ile gülümsedi:

– Gülüp geçiyorum... Yabancılar öyle diyor, olmalı. Benim halkım bana "Gazi Paşam" diyor. Her yerde, her zaman beni karşılıyor, konuşuyor, dileklerini söylüyor. Çünkü ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar, evet bu doğrudur. Benim arzu edip de yapamayacağım bir şey yoktur, fakat ben zoraki ve insafsızca hareket etmeyi bilmem. Bence diktatör, diğerlerinin iradesini reddedendir. Ben ise kalpleri kazanarak hükmetmek isterim.

O gerçekten milletinin kalbini kazanmıştı. Milleti onu seviyor, sayıyor, her istediğini yerine getiriyordu. Devrimleri kabullenmesi de bu sevgi ve güvenden ileri geliyordu.

Amerikalı bayançe gazeteci, Atatürk'ü daha çok savaş kazanmış bir büyük asker olarak görüyor ve o günkü dünyanın siyasi şartlarını hatırlatıp soruyordu:

– Saygıdeğer Cumhurbaşkanı, siz bir mareşal olarak yakın bir gelecekte bir savaşın muhtemel olduğunu sanıyor musunuz?

Garson masaya kristal bir sürahi ve bembeyaz köpüklü iki ayran bardağı getirmişti.

Türk Cumhurbaşkanı gayet nazik Fransızcasıyla:

– Buyurun Matmazel Gladys... Bu milli içkimizi seveceksiniz, dedikten sonra mavi, ışıltılı gözlerini pencereye çevirdi.

Gazeteci onun çelik gibi sert bakışlarıyla aşağılarda kalan Boğaziçi'nden solgun ışıklarıyla geçen gemilerin uzağındaki Üsküdar'ı seyretmesine daldı. Sorusunun cevabını beklerken buz gibi ayranı yudumladı.

Başını gazeteciye çeviren Gazi, kaygılı gözlerle konuğunun yüzüne baktı:

– Yakın gelecekten söz etmeliyiz. Tabii harp tehlikesi bulunduğu zamanlar da vardır.

– Nasıl efendim, Avrupa durumu nasıl?

– Avrupa durumu fenadır. Çok fenadır. Savaşın ciddiyetini dikkate almayan bazı samimi olmayan önderler, saldırının amacı olmuşlardır. Kontrolleri altındaki milletleri, milliyetçiliği ve gelenekleri yanlış bir şekilde gösterip kötüye kullanarak halklarını aldatmışlardır. Bu buhranlı saatlerde hercümerce engel olmak için toplumların kendileri karar vermeleri, sorumluluk mevkiini yüksek karakterli; yüksek maneviyatlı, vicdanlı insanların eline vermeli... Zamanı gelmiştir. Bu gecikmeden yapılmalıdır.

Amerikalı gazeteci Çanakkale'de İngilizleri, Fransızları, Anzakları yenip Yunanları denize döken kahramana hayranlıkla bakarken, Venizelos ve Gunaris'in Küçük Asya macerasını hatırlayarak 1935'in Hitler Almanyası'nı düşünüp notlar alıyordu...

– Eğer harp bir bomba infilakı gibi, birdenbire çıkarsa milletler harbe mani olmak için silahlı direnmelerini ve mali güçlerini, saldırgana karşı bu saldırının yapanın yanına kâr kalamayacağını açıkça anlatacak milletlerarası bir örgüt kurulmalıdır.

Atatürk anlatırken Amerikalı Bayançe Gladys fırsat buldukça

gözlerini Boğaz'ın karanlıklarından geçen ışıklı gemilere kaydırıp not almayı sürdürüyordu:

– Bölgesel antlaşmalar barışı koruyacak önlem olabilir. Mamafih şimdi en acele ihtiyaç komşu memleketlerin özel gereksinmelerini ve sorunlarını görüşmeleridir. Bundan başka bölge antlaşmaları, barışın korunması için kıymetlerini şimdiden ispat etmişlerdir.

– Sayın Cumhurbaşkanı savaş çıktığı takdirde Amerika tarafsızlığını koruyabilecek mi?

– İmkanı yok. Eğer savaş çıkarsa Amerika'nın milletler topluluğunda aldığı yer etkilenecektir. Coğrafi uzaklıkları ne olursa olsun milletler birbiriyle bağlıdırlar. Amerika büyük bir devlettir, ikinci dereceye düşmek istemez.

– Milletler Cemiyeti barışın korunması için etkili midir?

– Milletler Cemiyeti henüz barışın korunması için etkili bir araç olduğunu gösterememiştir. Ama milletlerin ortak gayesini gerçekleştirebilecek tek kurumdur.

Atatürk cevap verirken muntazam hassas ve beyaz elleriyle kuvvetli jestlerle gazeteciyi cevaplıyordu. Bayançe gazeteci uzun sohbetinin sonuna yaklaşıyordu:

– Türkiye'de Bolşevikliğin yayılmasından korkuyor musunuz? dedi.

Türk Cumhurbaşkanı karşısındaki gazeteciye sert sert baktı, kesin ve kararlı bir karşılık verdi:

– Türkiye'de Bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü Türk Hükümetinin ilk gayesi, halka hürriyet ve saadet vermektir. Askerimize olduğu kadar sivil halkımıza da iyi bakılmaktadır. Türkiye'de işsizlik yoktur. Milletimiz boş zamanlarında sağlıklı dinlenme imkanlarına sahiptir.

Amerikalı gazeteci kendisini sabırla dinleyen Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na son sorusunu sordu:

– Sayın Mustafa Kemal Paşa!.. Bir askersiniz. Türkiye neden Boğazlar'ı tahkim ve silahlandırmak istiyor.

Atatürk, müstehzi bir şekilde güldü. Amerikalıların Çanakkale Savaşları sürerkenki tutumunu ve Lozan'daki halini düşündü. Gene de Bayançe Gladys'e nazik cevap verdi:

– Lozan Barış Antlaşması'ndan beri dünyanın şartları değişti. Boğazlar güvenliğimiz için önemlidir. Her zaman savunuruz. Milletlerarası ilişki için de gereklidir. Anahtar durumunda olduğumuz için Boğazlar'ı herhangi bir maceracının keyfine ve merhametine bırakamayız. Türkiye muhtemel barış bozucu devletlerin savaşmak için geçmelerine asla izin vermez.

– Teşekkür ederim Sayın Cumhurbaşkanı diyen Bayançe Gladys ayağa kalkıp elini uzattı.

Atatürk de kalktı. Masadaki ayranlar bitmişti. Yaverleri yaklaşırken Atatürk simsiyah kusursuz smokiniyle gazeteciye sırtını dönerek yavaş yavaş sarayın merdivenlerinden çıktı.

Genç ve güzel gazeteci, başını geri çevirip bir daha onu hayranlıkla seyrediyordu. Güzel erkekti. Yakışıklıydı. Ama onu daha çok etkileyen uygar, Batı değerlerini bilen kültürü kadar, zeki, samimi ve nazik davranışı ile sevildiğini, takdir edildiğini karşısındakine hissettiren mavi bakışlarıydı.

Gazi Paşa ise, gazetecinin "bozkır" sözüne takılmış, hemen Alman Mimar Hermann Jensen'i getirtip kaldırımları ağaçlı, bulvarları, caddeleri geniş, yeşil ve güzel bir Ankara yaratmayı düşünüyordu. Hâlâ şehir merkezi ile Çankaya arası bomboş, kıraç tepeler, kuru ot bürümüş bakımsız bağ ve bahçeler arasından geçen dar ve bozuk bir yoldan ibaretti. Gene de Ankara'yı şu kaldığı saraydan da İstanbul'dan da daha çok seviyordu.

Montrö Antlaşması

Son aylarda Atatürk, dışişleri konularını İnönü'den çok, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'la konuşmaya başlamıştı. Onun Türkiye Komünist Fırkası üyesi olarak Moskova'ya gidip, Büyükelçi Ali Fuat Paşa'yla birlikte Rus yardımını sağladığını unutmamıştı.

Aras, 1933'te yapılan Silahların Azaltılması Konferansı'na gitmiş, orada Boğazlar'ın güvenliği konusunu ortaya atıp Boğazlar Mukavelesi'nin eskidiğini ve yenilenmesi gerektiğini, Lozan Antlaşması'nı imzalayan devlet temsilcilerine anlatmıştı. Onların bu konuya karşı çıkmayacağı izlenimiyle Ankara'ya dönünce, durumu Atatürk'e açıkladı.

Lozan Antlaşması'ndaki mukaveleye göre Boğazlar'ın her iki kıyısındaki bölgeler silahtan arındırılmıştı. Türk askerinin değil, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın garantisine bırakılmıştı. Bu hal tam bağımsızlığa karşıydı; Atatürk'e de dokunuyor, değiştirilmesi için fırsat kolluyordu. Dışişleri Bakanı'na hak verip durumu

Başbakan İsmet Paşa'ya açtı. O, "Başımıza dert açmayalım." diyerek karşı çıktı. Oysa on yılda Avrupa ve dünya şartları değişmişti. Tevfik Rüştü Aras tekrar Atatürk'ün yanına geldi ve:

– Paşam o zamanki Avrupa'nın genel durumu, siyasi ve askeri hali başkaydı. Şimdi değişti. Milletler Cemiyeti'ne başvurup Boğazlar Mukavelesi'ni değiştirelim, dedi.

Atatürk, hemen onun fikrine katıldı:

– Benim görüşüme göre de Avrupa'nın siyasi durumu uygun... Hükümete git... İlgili devletlere müracaat edilsin. Boğazlar'ın Türk askerinin denetiminde olması bizim güvenliğimiz için şart.

Aras, Başbakan İsmet Paşa'ya konuyu bir daha açtı. O karşı çıktı, araya Gazi Paşa girince Başbakan onlara uymak zorunda kaldı.

Dr. Aras, hükümetten başlangıçta "olur" almamasına, İnönü'nün karşı çıkmasına rağmen daha sonra "evet" oyu alınca ilgili devletlere "Lozan'daki Boğazlar'la ilgili hükümlerin" değiştirilmesi için yedi maddelik bir nota verdi. İlgili devletler bunu kabul etti ve 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux şehrinde bir konferans düzenlendi. Yapılan toplantıya İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan katılmış; İtalya katılmamıştı.

İlk konuşmayı yapan Dr. T. Rüştü Aras şunları söyledi:

"Türkiye'nin en hassas noktası Boğazlar'dır. Bunu korumak Türkiye'nin hakkıdır. Nitekim herkesin vazifesi de, Türkiye'nin kolektif güvenlik altında işbirliğini, ancak bu hakka saygı göstererek, hatta destekleyerek beklemektir. Sizlerin ticaret gemilerinin tam serbestliğini göz önünde tutan ve harp gemilerine de Türkiye'nin iç denizi Marmara'nın ve hususi durumu bulunan Karadeniz'in genel ve özel güvenlik ihtiyaçları ile kayıtlı olarak serbestlik sağlayan bir düzenleme öneriyoruz. Kemalist Türkiye'nin güttüğü siyaset gerçekçidir."

Atatürk ile İnönü arasında ilk soğukluk Montrö konusunda

doğdu. Lozan'ı imzalayan İnönü, statükocu olarak hiçbir şeyin değişmemesini, aynı kalmasını istiyordu. Daha sonra İnönü, Hatay, Nyon ve Çiftlik-Bomonti konularında da Atatürk'e karşı gelecekti.

***

Atatürk 18-19 Temmuz 1936 akşamı, Montrö Antlaşması'nın imzalanmakta olduğu sıralarda İstanbul Florya Köşkü'ndeydi. Üzerinde deniz mavisi bir ceket ve beyaz flanel bir pantolon vardı. Sofrasında General Pertev Demirhan, İstanbul Komutanı Halis Bıyıktay, Nuri Conker, tarihçiler ve dilciler bulunuyordu.

Oğuz Han'ın oğul ve boylarına ad verdiği gibi, Gazi Paşa da çocuklara ad vermeyi severdi.

Eski emekli yaveri Cevat Abbas, ailesi ve çocuklarıyla ilerideki bir masadaydı. Bir ara bu masadan oğlu Musatafa Kemal kalktı. Abbas, Atatürk'e olan sevgisinden bu adı vermişti. Ama bu çocuğu seven Atatürk ona "Anafarta" diyordu. Gazi ona Anafartalar Savaşı'nı hatırlattığı için böyle hitap etmekten haz duyuyordu. Çocuk çekine çekine yaklaşırken onu çağırdı:

– Anafarta gel!

Çocuk çekingen bir tavırla geldi. Atatürk'ün yanındaki boş sandalyeye oturdu. O Cumhuriyet'in ilk nesliydi. Babası Cevat Abbas, genç Mustafa Kemal'i iyi yetiştirmişti.

– Soframda ilk kez oturuyorsun. Ne düşünüyorsun Anafarta? Duygularını söyler misin?

Delikanlı cesaretle Gazi Paşa'nın çakmak çakmak ışıldayan boncuk gibi gözlerine baktı:

– Gazi Paşam! dedi, Sofranız ilim irfan sofrasıdır. Siz güneşsiniz. Sade sofradakileri değil her yeri, herkesi aydınlatıyorsunuz. Bu güneş altında kimler aydınlanmadı ki ben aydınlanmayayım. Ben de yüzünüzü görüp sesinizi işittiğim için bahtiyarım. Babam gibi, sizi anlayıp ardınızdan gitmek görevimdir. Siz bizi karanlık-

tan kurtardınız... Bu karanlıkta millet sizi tanıdı. Bu işgal, yenilgi karanlığında tanınan kurtarıcı nasıl yalnız bırakılır? Aydınlığı nasıl terk eder? İşte onun içindir ki Türk milleti sizi bırakmaz. Ben Cumhuriyet çocuğuyum ve yalnız senin yolundayım. Şimdi de gelecekte de Türk gençliği, sizin bayrağınız, sancağınız olacaktır. Sağ ol Atatürk'üm!

Gazi Paşa'nın gözleri dolarken sofradakiler bu on dört yaşlarındaki genci alkışladılar. Karşı masadan baba Cevat Abbas ve anne Memduha Hanım, oğullarını gururla seyrediyorlardı.

Bu sırada yeni Yaver Rasuhi telaşla içeri girdi, yüzü gülüyordu. Elinde iki telgraf kağıdı vardı. Sabırsızlanmış hemen okumuştu. Atatürk'e yaklaşarak müjdeyi verdi:

– Atatürk'üm, Montrö'den zafer telgrafları. Antlaşma imzalanmış. Biri Tevfik Rüştü Aras'tan, diğeri İsmet İnönü'den.

Atatürk dikkatle Montrö'den ve Ankara'dan gelen telgrafları okudu. Rasuhi, yaz! dedi cevaplarını yazdırdı:

"İsmet Bey kardeşim zafer senindir. Yarın uçakla gelmeni beklerim. Gözlerinden öperim."

– Dr. Tevfik Rüştüğ Aras'a, yaz:

"Doktor Bey. Arkadaşlarla Deniz Evi'ndeyiz. Kapı açıldı. Telgrafını getirdiler... Okumadan anladım. Boğazlar'ı kapamışız. Senin ve asker arkadaşlarının gözlerinden öperim."

Yazılan telgrafları Yaver Rasuhi postaneye götürürken Atatürk neşe içinde sofradakilere seslendi.

– Haydin! Hep beraber söyleyeceğiz. Dağ başını duman almış, Yürüyelim arkadaşlar!

Bütün davetliler hep birlikte yüksek sesle marşı söylediler. Anafarta ve arkadaşlarının tiz ince sesleri daha fazla çıkıyor, salonu inletiyordu.

Marş ve coşku bitince, Atatürk konuşmağa başladı:

– Evet arkadaşlar! Yürüdük... Samsun'dan Erzurum'a, Sivas'a, Ankara'ya ve sonra İzmir'e. Şimdi de İstanbul'a geldik... Sert adımlarımız yeri göğü inletti. Düşman savaşta da, barışta da Türk'ün ne olduğunu anladı. Lozan'da diz çöktü, Montrö'de haklı tezimizi kabul etti. Lozan barışımızın zaferiydi. Montrö de onu taçlandırdı. Artık Boğazlarımız Türk askerinin koruma ve denetimindedir. Askersiz bölge kalktı. Boğaz'a Türkiye kendi askeri gücüyle hakimdir. Kimse karışamaz. Karadeniz devletlerinin güvenliğini de koruyacağız. Yabancı savaş gemilerini Karadeniz'e sokmama hakkımız var. Zaferimiz kutlu, mutluluğumuz daim olsun.

Atatürk, yanıbaşındaki arkadaşı Nuri Conker'e döndü:

– Nuri güzel sesinle beni Rumeli'ye götür.

Çocukluk arkadaşı onu kırar mıydı? Neşe ve sevinçle davudi sesini yükseltti:

– Maya dağından kalkan kazlar!.. Al topuğu beyaz kızlar...

"Sırada Hatay Var..."

Atatürk kurduğu genç Cumhuriyet'in uygarlık yolunda ilerlediğini, siyasi ve hukuki bakımdan da sağlam temeller üzerine oturtulduğuna inanmış, yönetimi genç yöneticilerle paylaşıyordu. İşte Dr. Tevfik Rüştü Aras onun yolunda giderek Montrö'de görevini yapmıştı. Manevi kızı Afet İnan, dil ve tarih konusunda verdiği dersle yüzünü ak etmişti. Sabiha Gökçen kızı da pilot olarak başarılar gösteriyordu. O, kızları ile bir aile olmuştu. Bu mutluluk içinde sevdiklerine Köşk'te bir yemek verdi.

Sofrada İsmet İnönü ile eşi Mevhibe Hanım, Salih Bozok ile eşi Pakize Hanım ve iki genç bakanı Mustafa Necati ve Mahmut Esat Bozkurt vardı.

Yemek yerken Afet İnan, bir ara Atatürk'ünün durgunlaşıp mahzunlaştığını, uzaklara dalar gibi düşündüğünü fark etti. Bu sırada M. Esat Bozkurt, yapılacak yeni devrim ve işleri anlatıyordu. Gazi Paşa'daki durgun ve dalgın hal Salih Bozok'un da gözünden kaçmadı. Bozkurt konuşmasını bitirince Afet Hanım Atasına ses-

lendi:

– Atatürk'üm Montrö Antlaşması da imzalandı... Yapacak bir şeyimiz kalmadı. Niçin düşüncelisiniz? Rahat olun. Artık bir dış sorunumuz kalmadı.

Atatürk, daldığı düşünceden sıyrıldı, önce kızına sonra İsmet Paşa'ya döndü:

– Çocuk!.. Var var!.. Çok önemli bir sorunumuz daha var. Şimdi de İskenderun ve Antakya sorunumuz var.

Afet İnan kadar, İsmet Paşa ve diğer bakanları da şaşırdı. Ankara Antlaşması yapılmış Fransızlarla Suriye konusu halledilmişti.

Herkes susmuş, Atatürk'ün biraz önceki sessizliğine gömülmüştü. Atatürk, Mahmut Esat Bozkurt'a döndü:

– Fransızlarla Antakya konusunda yaptığımız İtilafname 1935'te bitti değil mi?

İsmet İnönü irkildi. O hâlâ ihtiyatlıydı. Yeni bir sorun çıksın istemiyordu. Mahmut Esat Bozkurt Cumhurbaşkam'na cevap verdi:

– Evet Gazi Paşam!.. Bitti.

– Öyleyse yeni durumu değerlendirmeliyiz... Artık İskenderun ve Antakya'daki güney sınırımızın güvenliği sağlanmadan rahat edemem!..

İsmet İnönü cılız bir sesle:

– Paşam Lozan Antlaşması, Ankara Anlaşması... diyecek oldu. Atatürk Afet İnan'a gözlerini ışıldatarak baktı; Başbakan'ının sözünü kesti:

– Afet!.. İsmail Müştak Bey'den aldığın Tahsin Mayatepek'in kitabını okudun, değil mi?

– Evet Atatürk'üm!

– Ne anlatıyor anlat...

– Beş bin yıl önce de Anadolu Türk yurdu idi. Hititler, yani Etiler ve onların bir kolu olan Hattiler Antakya, İskenderun ve

Karkamış dolaylarında bir Türk devleti kurmuşlardı.

– İşte onun için bu Hatti Türklerinin yurduna ben "Hatay" diyorum... Tarihte Türk olan Hatay'ın şimdi de nüfusunun yüzde doksanı Türk'tür. Yabancılara bırakamayız. Bu günden itibaren bu konuda düşünmenizi istiyorum. Şimdi hepiniz Hatay'ın insanları ile Türk olduğunu, tarihi ile Türk olduğunu, jeopolitik bakımdan da Türkiye'nin olması gerektiğini anlatacaksınız. Fransızlara karşı mitingler yaptıracaksınız. Yazılar yazacaksınız.

İsmet Paşa ses çıkarmadan onları dinlerken Atatürk iki bakanına yeni bir emir verdi:

– Mustafa Bey! Ömer Bey! İsmail ve Asım Bey'leri göreceksiniz. İkisi de bana gelsinler. Gazetelerinde Hatay'ın Türk olduğu konusunda makaleler yazacaklar.

Bu buyruktan birkaç gün sonra *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde İsmail Müştak Mayakon ve Asım Us imzaları ile Hatay davası millete duyuruldu.

Fransız Elçiliği telaş içinde bu makaleleri ve Hatay haberlerini tercüme edip Fransa'ya gönderdi.

***

Atatürk yanına Sabiha Gökçen'i alarak İstanbul'a gelmişti. Kendisi Fransız Elçisi ve Konsolosunu Park Otel'de çaya davet etmiş, kızına da Türk Kuşu'na gitmesini söylemişti.

Çaylarını içerlerken Atatürk Hatay konusunu açıp iki Fransız temsilciyi etkilemek istiyordu. Yanındaki Genel Sekreteri Rıza Bey de Fransız gazetelerinin Türk tezi lehinde yazılar yazdığını anlattı.

Fransız Hükümeti hâlâ nota üstüne nota verip Hatay konusunda direniyordu. Büyükelçi ve Konsolos ise zaman zaman Hataylı Türklerin ellerinde bayraklarla Elçilik ve Konsolosluk önünde gösteri yapmasından huzursuzdular.

Atatürk, onlara Fransızca olarak Hatay tarihinden ve Ankara

Anlaşması'ndan söz edip haklılığını anlatırken içeri subay üniforması ile genç bir kız girdi. Onlara doğru ilerledi:

– Hatay Türk'tür Türk kalacak! Bu uğurda ölmeye hazırız! diyerek silahını çıkarıp üç kere havaya ateş etti. Yaverleri ve korumaları kızı tutup götürdüler.

Fransız korkmuş, sapsarı olmuştu. Atatürk Elçi ve Konsolos'a döndü:

– Görüyorsunuz. Gençlerimiz Hatay konusunda çok hassas ve öfkeliler! dedi.

Aynı anda içeri giren polisler kızın koluna girip karakola götürdüler.

İçeri giren ve ateş eden Sabiha Gökçen'di. Bir gece nezarette kaldıktan sonra serbest bırakıldı.

***

Atatürk'ün emriyle bütün yurtta Hatay için mitingler yapılıyor, konferanslar veriliyor, gazetelerde haber ve yazılar çıkıyordu.

Hatay Türkleri İstanbul ve Ankara'da dernekler kurup bu etkinliklere katıldılar. İskenderun ve Antakya'daki Türkler de bağımsızlık için gösteriye başladılar. Fransız komiserliği bunları tutuklamaya başlayınca halk galeyana geldi. Türk Hükümetinin girişimi ile bırakıldılar.

Hatay'ın nüfusu 28.000'di ve çoğunluğu Türk'tü. Fransız mandası olan Suriye'nin de gözü ordaydı. Atatürk, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a "Önce muhtariyet sonra bağımsızlık" buyruğunu vermişti.

Fransızlarla Hatay konusunda gerilim ve konuşmalar sürerken 23 Eylül 1936'da bir Suriye heyeti İstanbul'a geldi. Dışişleri Bakanı Aras dışarıda olduğu için, onun yerine bakan Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Park Otel'de görüştüler. Saraçoğlu onlara "Suriye'ye ve halkına karşı iyi duygular beslediklerini, Fransız mandasından

kurtulurlarsa memnun olacaklarını ve fakat asla Hatay işini kendileriyle konuşamayacaklarını, muhatap bile almayacaklarını" kesin olarak bildirdi: "Hatay bizimle Fransa arasında bir konu ve sorundur." dedi. Arapları İstanbul'a getiren Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ve heyeti İstanbul'u terk etti.

Hatay, Ankara Anlaşması'nda "özel ve muhtar" bir sancak olarak geçiyordu. Temsilcisi ancak Türkler olabilirdi. Önderleri Tayfur Sökmen de Dörtyol'da duruyor, bağımsızlık için çalışıyordu. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Rıza Soyak'a bir mektup yazarak, sekiz Türkmen önderi ile beraber onu temsilci olarak seçtiğini bildirdi. "Antakya, İskenderun, Bayır, Bucak, Reyhanlı, Beylan, Kırıkhan ve çevresindeki Türklerin temsilciliğini" veriyordu.

Atatürk dil, tarih toplantılarında, katıldığı kongrelerde fırsatını bulup Afgan Harbiye Bakanı ve Yugoslav Başbakanı'nı kabul törenindeki gibi onlara Hatay konusunu açıyor, oradaki Türklerin haklarından söz ediyordu.

Türk Hükümeti 9 Ekim 1936'da Fransız Hükümeti'ne bir nota vererek İskenderun ve Antakya sancaklarının bağımsızlığını vermesini istedi.

Soyak, Tayfur Sökmen'in mektup ve yetki konusunu Atatürk'e açtı, o da memnun oldu. "Hatay milli bir sorunumuzdur, çözene kadar hep birlikte çalışacağız." dedi. 1 Kasım 1936'da Meclis'te yaptığı konuşmada da Hatay'ı milli dava ilan etti.

Türkler Hatay konusuna hassaslaştıkça Fransız yönetiminin oradaki Türklere baskısı arttı. Tecavüzler çoğaldı.

10 Kasım'da Fransız hükümetinin cevabi notası geldi. Bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü Tevfik Rüştü Aras'la bir araya gelip Türk Hükümeti'nin Fransa'dan bir an önce Hatay Devleti'ni tanımasını istedi.

Atatürk siyasetle askeri gücün birlikte yürütülmesi gereğini herkesten iyi biliyordu. Fransızlara Hatay kararlılığını göstermek için Türk donanmasını Malta ve Yunanistan ziyaretine gönderdi.

Fransızlar, nüfus çoğunluğu Türk olan Hatay'ı Türk yönetimine vermemek için pek az olan Arapları öne sürerek sömürge idaresinin sürmesini istiyorlardı. 4 Aralık 1936'da Atatürk Fransızlara ağır bir nota vererek Hatay Türklerinin bağımsız yaşama isteğini tekrarladı. Aynı gün, İstanbul'da kurulmuş bulunan "Hatay Erginlik Cemiyeti"nin önünde tören yapılıp kapı üstüne Hatay'ın beyaz zemin üzerine ay yıldızlı bayrağı çekildi.

Atatürk tuttuğunu koparırdı. Hatay sorununu kesin olarak çözecekti. 6 Ocak 1937'de Eskişehir'e gelerek Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile görüşüp Fransızlarla ilgili tutulacak yol hakkında konuştu... Daha sonra maiyetiyle Konya'ya hareket etti.

Atatürk bu gibi gezilerinde yanına kurmaylarını ve gazetecileri alır, kamuoyunu etkileme gayesi güderdi. Yolculuk yaptığı trende beyanatlar verir, sohbetler yapardı. Bu defa sözleriyle doğrudan doğruya Fransa'yı ve Milletler Cemiyeti'ni etkilemeyi düşünüyordu. Konya'da vatandaşlara kısa bir konuşma yapıp trenle güneye Ulukışla'ya doğru hareket etti. Yol boyunca bazı il ve ilçe istasyonlarında durup dinlendi. 8 Ocak gecesi Kayseri'den Ankara'ya döndü. Fakat Ankara gazeteleri Gazi'nin Hatay için Mersin'e gittiğini yazdılar.

Milletler Cemiyeti, Cenevre'de Hatay konusu için toplanmıştı. Ankara'da Başbakan İnönü ile son durumu değerlendiren Atatürk'te yerinde duramayan, acele bir şeyler yapmak isteyen gerilimli bir hal vardı. Aynı gün Eskişehir'e hareket etti. Özel beyaz trenindeki kompartımanı tarih ve edebiyat kitaplarıyla doluydu. Bunlardan biri de İsmail Müştak Mayakon'un *Anadolu'nun En Eski Sahibi Türkler ve Hatay*'ı idi.

Cenevre'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras önderinden talimat bekliyordu. O ise okuyor, not alıyor, yazıyordu. Hatay'ın 28 bin nüfusu vardı ve yüzde doksanı Türk'tü. Bu Türk yurdunu

Fransızlara ve Araplara nasıl bırakırdı? Fransızlar kendi çıkarları için İstanbul'a bir heyet göndermişler, Saraçoğlu onları ters yüz etmişti.

Aras'ın tezi, Fransızların Hatay'daki Türklerle anlaşıp onlara muhtariyet vermesiydi. Fransa ise oyalıyor, saldırıları artırarak Türkleri Adana ve Mersin'e kaçırmak istiyordu. Fransa'nın teröristleri de Ermeniler ve Araplardı. Fransa şaibeli ve baskılı bir seçim yaptı, Türkler katılmadı. Atatürk ve Tayfur Sökmen adına Genel Sekreter Rıza Soyak Türkler için çalışıyordu. Davanın asıl sahibi Atatürk'tü. TBMM'de "Dört bin yıllık Türk yurdu Hatay Fransızlara bırakılamaz." demişti.

***

Fransa'ya geçen Tevfik Rüştü Aras, Fransız Başbakanı Leon Blum'a Hatay için iki ayrı öneride bulunuyor, reddediliyordu. Son önerisinde Hatay'ın istiklalini ve İskenderun limanından ve demiryolundan Türkiye'nin yararlanmasını teklif etmişti.

Hatay temsilcisi Rıza Soyak ve Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Mösyö Pomsot da Paris'teydiler. Büyükelçi otelde Rıza Bey'le görüştü ve onun ağzından Atatürk'ün Hatay hakkındaki kararlılığını dinledi. Yavaş yavaş Türk tezine yaklaşıyorlardı. Çünkü Fransızların Avrupa'da ve Afrika'da sorunları çıkmıştı...

Atatürk'ün Genel Sekreteri Rıza Soyak, Paris'ten dönüp doğru Ankara'ya geçmiş; Cumhurbaşkanı ile birlikte trenle İstanbul'a gidiyorlardı. Rıza Bey, Cenevre ve Paris'te olanı biteni Atatürk'e anlattı. Birçok da Fransızca gazete getirmişti. Kompartımanda onları açtı. Birlikte okuyup değerlendiriyorlardı:

Fransızca *La Tribune Des Nations* gazetesindeki önemli cümleler Türkiye yararına değerlendirilebilirdi:

"Kemalistler, kendi işlerine yabancıların karışmasını kesin olarak kabul etmiyorlar. Fakat Türkiye'nin bir sömürge değil, sözcüğün ger-

çek anlamı ile yeni bir milletin yetişmeğe başladığını anlayabilenler onlara el uzatmaktan geri durmuyorlar. Kemalist Türkiye, Fransa ile sıkı surette işbirliği yapabilir. Bu birlik dünya barışı için güçlü bir etken olabilir. Fransa, Türkiye'ye, Anadolu ve Trakya derecesinde Türk toprağı olan İskenderun ve Antakya'yı geri vermelidir... Bu Türkiye ile Fransa arasında ticaretin artmasını sağlayacaktır."

– Rıza Bey, *La Journal*'ı da sesli oku bakalım... Fransızlar sizden etkilenmiş olmalı.

"Anlaşmazlığın Türkiye ile Cenevre arasında olduğunu söyleyen Fransa'nın, Milletler Cemiyeti'ni Türklerle başbaşa bırakması gerekir. İşin içinden kendimizi çekmeye çalışalım."

– Anlaşıldı çocuk!.. Fransa pes edecek!..

***

27 Ocak 1937'de Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Hatay'ın bağımsızlığını kabul etti. İstanbul'da bulunan Atatürk, gayretlerinin semeresini aldığı için memnundu. Ankara'daki Başbakan İnönü'ye bu mutluluğunu bildirdi:

"Başarılmış olan milli davada izlenen uygun ve insani yola milletlerarası düzeyde layık olduğu kıymetin verileceğine şüphe yoktur. Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna inandığı davasını, büyük ve adil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve yetkisini daha çok çetin sorunların çözümünde en yüksek kudret ve kuvvete sahip olmasını Milletler Cemiyeti'ne bırakmakla insanlık adına isabetli bir harekette bulunmuştur. Bu suretle uygarlık adına da yüksek bir vazife yapmış olmakla sadece takdir ve tebrike layıktır."

Başbakan İnönü de TBMM'de Cumhurbaşkanı'nın bu tebliğinden söz edip kendisinin Hatay davasındaki hizmetini anlattı ve: *"Büyük Şefim, insanlık yolunda milli bir davayı sonuca yaklaştır-*

maktaki gayretlerinizi takdir etmek borcumuzdur." dedi. TBMM de bu başarının elde edilmesinde hizmetleri geçen Atatürk, İnönü ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a teşekkür edilmesi ve kahraman orduya selam gönderilmesi kararı aldı.

Ertesi gün İstanbul Beyazıtt Meydanı'nda halk ve gençlik büyük bir miting yaptı. Bu barış zaferinin kutlanmasından sonra halk ve gençlik günlerce vapurlar ve kayıklarla Dolmabahçe Sarayı'nın önüne gelip Atatürk'e saygı ve sevgisini gösterdi. Cumhurbaşkanı da balkona çıkarak bu coşkulara elini sallayarak cevap verdi.

Aynı kutlama ve coşkunluk Ankara Ulus Meydanı'nda ve diğer illerde de yapıldı.

Ölüm Acısı

Atatürk, Haydarpaşa'da trenden indi. Bir askeri gemi ile Dolmabahçe Sarayı'na geçti. Aras'ın Hatay sorununu istediği şekilde halletmemesine ve Fransızların direnmesine üzülüyordu.

11 Ocak 1937 günü en sevdiği çocukluk ve savaş arkadaşı Nuri Conker'in ölüm haberini alınca teessürü daha da arttı. Kendisini karşılamaya gelen Kılıç Ali'ye ve Rıza Bey'e bakıp "sofra kurulsun" dedi.

Biraz sonra Boğaz'a bakan pencereler önüne hizmetliler sofra açmıştı. Kılıç Ali Atatürk'teki arkadaş sevgisini, vefa hissini, şimdi, kaybettiği gençlik arkadaşının acısını nemli gözlerinde görüyordu. Kılıç Ali, Kulüp Rakısı şişesini garsona bırakmadı. Kendi açtı, kadehlerini doldurdu. Kısık ve üzgün bir sele:

– Allah rahmet eylesin... Nuri Bey mert insandı, dedi.

Atatürk rakısından bir yudum aldı. Konuşamıyor, dolukmuş gözlerle Üsküdar sahillerine bakıyordu. Derin bir "ahh" çekti:

– Conkbayırı'nda yaralandığımda ilk görüp müdahale eden oydu.

Kılıç Ali ise, böyle anlarda, Nuri ile Selanik Beyaz Kule'deki anılara daldığını biliyordu:

– Nuri hoşsohbetti. Sizinle şakalaşır, cesur çıkışlar yapar; size takılır; onun kahrını çekerdiniz.

– Allah rahmet eylesin!.. Hiç kahrı yoktu... Benim dert ortağımdı... Fuat gibi en yakınımdı. İkisi de benden hiçbir şey istemeden hep yardımcı oldular bana.

– Şakası da, sohbeti hoştu... Sofranızda hep onu arardınız. Yoksa hemen çağırırdınız. "Nuri nerdeyse bulun getirin." derdiniz. Ama o sizin, yakınlık ve sevginizi hiçbir zaman kötüye kullanmadı. Nazik insandı. Hoş Rumeli şivesiyle sizi nasıl iğneler, kızdırırdı...

Gerçekte Nuri Bey, Atatürk'ün anne tarafından akrabasıydı. Fakat ikisi de bunu öne çıkarmaz arkadaşlık ve dostluğu önde tutarlardı.

Atatürk bir yudum daha içti. Nemli gözlerini Üsküdar ışıklarından Ali Kılıç'a çevirdi:

– Kızmazdım. Severdim Nuri'yi... Hatalarımı yüzüme vurmakta, Conk Bayırı'ndaki gibi cesur ve korkusuzdu. Ciddiydi. Devlet işlerini, hükümeti çekinmeden tenkit ederdi. Bize böyle onun gibi, Salih gibi, Fuat gibi hatanı yüzüne vuran, eleştiren arkadaşlar, devlet danışmanları lazım... Nuri feragat, cesaret, liyakat ve takip kadar belagat sahibydi de... İyi hasletleri olan arkadaşımdı. Görmediğimi görür, duymadığımı duyar, düşünmediğimi düşünür, yapamadığımı yaptırırdı.

Atatürk birden sustu. Her zamanki gibi fazla içki içmiyordu. İkinci kadehi yarım bıraktı. Leblebi alıp ağzına attı. Kılıç Ali onu iyi anlardı. Yalnız kalmak istiyordu. Kadehindeki rakıyı sonuna kadar içti. Kalktı:

– İzninizle Paşam, dedi.

Atatürk dertli ve üzüntülüydü ama her zamanki nezaketi ile:

– Biraz daha kalabilirdin Kılıç! dedi.

– Yorgunsunuz Paşam, dinlenin, yarın birlikte oluruz. İyi akşamlar, diyen Kılıç Ali arkadaşının elini sıkıp çıktı.

O gittikten sonra kadehindeki son kalan rakıyı da yudumlayan Atatürk, çatalla bakla favası aldı... Kalkarken bir kaşık da yoğurt aldı. Yatak odasına geçti. Uyuyamazdı. Ya okuyacak, ya yazacaktı... Yanındaki komodinden kağıt kalem aldı. Manevi kızı Afet İnan'a mektup yazacaktı. O Cenevre'de hem üniversitede okuyor, hem oraya gelen Türk temsilcilerine yardımcı oluyordu... Mektuba başladı:

"Sevgili kızım Afet,

Hatay üzüntüme bir de Nuri Conker'in ölüm acısı eklendi. Bu acının açtığı yaranın derinliğini tahmin edersin. Cenevre'de Aras'a yardımların için teşekkür ederim. Başarı ve iyi haberlerinle gelmeni diler, sevgi ve saygılarımı sunarım kızım.

Atatürk."

Vefa...

Atatürk vefalı bir insandı. Arkadaşlarına, dostlarına bağlılığı kadar anılarına da bağlıydı. Zaten O'nu zinde tutan ve ileriye doğru düşünüp hayaller kurmaya sevkeden de hatıralarıydı. Sofrasındaki kafadarları O'na çocukluk döneminin şarkılarını söyler; O da katılarak çocukluğa geri döner, annesini, mahallesini hatırlar, onlarla bütünleşirdi.

Ayrıca, Atatürk ehliyet ve liyakate önem verir; vatan hizmetine sadakatle bağlı olanları takdir, teşvik ve taltif ederdi. Bunlardan biri de kendisinden beş yaş büyük olan, Küçükbalkan'ın Seren köyünden hemşerisi Tahsin Uzer Bey'di. Onu hizmetleriyle Rumeli'den beri tanıyordu. Tahsin Bey Suriye'de valiyken, o da genç bir subaydı; isyan eden Arapları birlikte durdurmuşlar, Halep'i korumuşlardı. Ardahan ve Konya milletvekilliği yapmış, Gazi'nin ricasıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası'na da girmişti.

Bir gün, Erzurum Genel Müfettişi olan Selanik arkadaşı Tahsin Uzer'den bir davet mektubu aldı... Paşa, bu hemşehrisini daha çok

1905-1910'daki Rumeli anıları ve kahramanlıklarıyla seviyordu. 1906'larda Florina Kaymakamı olan Tahsin Bey, Rum çetecilere karşı, yanında Fethi Okyar olduğu halde savaşmış, Zeleniş köyünün Rum çeteciler tarafından yakılmasını önlemiş, Rum komitacıları temizlemişti.

Osmanlı devrinde Rumeli'de kaymakamlıklar, İzmir-Aydın'da valilik ve son Meclis-i Mebusan'da milletvekilliği yapmış, fakat İngilizler onu Malta'ya sürmüş; oradaki Polerista hapishanesine atılmıştı. 2 Mayıs 1921'de Malta'dan kurtulur kurtulmaz Atatürk'ün başlattığı İstiklal Mücadelesi'ne katılmıştı.

Şimdi bu arkadaşının davetine uyup İzmir vapuru ile Trabzon'a doğru gidiyordu. Sabahleyin kızı Sabiha Gökçen'le vedalaşmıştı. Sabiha, "Ben sizi uçağımla takip edip uğurlayacağım." demişti.

8 Haziran 1937 günü Gazi Paşa'nın vapuru Boğaz'dan Karadeniz'e doğru giderken Gökçen'in uçağı göklerde göründü. Atatürk'ün kızı alçalıyor; vapurun üstünde akrobasi hareketleri yaparak gösterisini sürdürüyor; manevi babası heyecanla güverteden el sallıyordu.

Vapur Karadeniz'e açılınca uçak geri dönüp Yeşilköy'e yönelince Atatürk rahatlayıp derin bir nefes aldı. Rıza Bey yanına geldi. Hâlâ gözleri ufukta kaybolan uçakta olan Gazi iftihar ederek:

– Çocuklarım, Türk gençleri, yegane öğünç kaynağım! dedi.

Rıza Bey, Atatürk'teki yorgunluğu ve hastalık belirtilerini uzun zamandır görüyor, onu gezilerden alıkoymağa çalışıyordu:

– Paşam, bu yolculuk çok uzun sürecek. Yorulacaksınız, deyince...

– Tahsin'i görmek bu yolculuğu yapmağa değer!.. dedi.

Sürdürdü:

– Dinle 1908-1909 yılları... Tahsin Florina Kaymakamı... Ben çiçeği burnunda subay, o biraz daha tecrübeli... Rum çeteleri Noska bucağı köylerini yakıp yıkmağa, can almağa başlamış. Kayma-

kam Tahsin askerlerin başında onları takip ediyor. Bir gün Rum komitacıların İstreben köyüne çöreklendiği haberini aldık. Bizim köye yakın Zeleniş köyünü yakacakları haberini aldık. Tahsin Bey askerleriyle Rum çetesini sardı. 16 saat çarpışma sürdü. Rumların başında Yorga Bulan, Kara Vidas gibi azılı katiller vardı. Yirmi şehide karşı 75 Rumu Tahsin Bey'in müfrezesi öldürmüştü. Ertesi gün, Fethi'yle onu tebrike gittik... Çok mütevaziydi. Ama Florinalı şair Fahri onun için bir destan yazmıştı. Gıptayla dinledik:

"Müsterih oldu kudumiyle Florina
Şehit verdi, öldürdü aduyu
Şükranlar Tahsin komutana
Yorga'ya dar etti uykuyu."

– Bu övgüyü alan Tahsin Bey, daha sonra Suriye valisi oldu. Orda da birlikte tatlı hatıralarımız oldu. Beni her konuda destekledi. Unutur muyum onu?

Atatürk maiyetindekilere her gün bir anısını anlatıyordu. 10 Haziran'da Trabzon'a geldiler. Onları Genel Müfettiş Tahsin Bey karşıladı. Genel Sekreter Rıza Bey, iki arkadaşın birbirlerini hasretle kucaklayışını seyrederken daha yaşlı olan Tahsin Bey'in Gazi'den daha zinde olduğunu fark etti. O'nun hastalanıp rahatsızlanmasından endişe ediyordu. Tahsin Bey valilik köşkünde Atatürk şerefine ziyafet verdi. Daha sonra meydanda Karadeniz ve Erzurum oyunları oynandı, bar ve halaylar çekildi. Atatürk şerefine zurnalar, davullar yeri göğü inletti.

Atatürk gençlik arkadaşını öven bir konuşma yaptı:

– Siz doğuda güzel şeyler yaptınız, bundan sonra da yapacaksınız. Fakat bunların en güzeli, benim pek sevdiğim bu şehre hizmetiniz yanında, memleketimizin en güzel parçalarından biri olan Trabzon'a davetinizdir. Bundan dolayı size içten teşekkürlerimi sunarım.

Ertesi gün Atatürk, Trabzon Valiliği'ni, Halk Evi'ni, CHP merkezini, Belediye'yi ve mevki komutanlıklarını ziyaret etti. Halkın kendisine gösterdiği yakın alaka ve sevgi tezahüratından çok memnun kaldı. O günkü akşam yemeğinde Atatürk vasiyetinde değişiklik yaptığını açıkladı... Çiftliklerinin hepsini milletine, devletine bağışlıyordu.

Yaverini çağırıp İsmet İnönü'ye çekeceği telgrafı yazdırmaya başladı:

"Sayın İsmet İnönü, Başbakan

Hatırlarsınız, 'Türk Milletinin efendisi köylüdür' dediğim zaman, 'ben o efendinin arzu ve iradesi altında yıllardan beri çalışmış bir hadimim' demiştim. Şimdi beni çok heyecana getiren hadise Türk köylüsüne naçizade de olsa bir vazife yapmış olduğumdur. Milletin Mümessiller Heyeti, bunu iyi görmüş ve kabul etmişlerse, benim için unutulmaz bir saadet hatırasını bana vermişlerdir. Bundan dolayı çok yüksek zevkle millet ve memleket ve Cumhuriyet Hükümeti'ne yapmaya mecbur olduğum vazifelerden en basiti karşısında gösterilmiş olan teveccühten, takdirden ne kadar mütehassis olduğumu ifadeye muktedir değilim.

Ben icap ettiği zaman en büyük hediyem olmak üzere milletime canımı vereceğim. Mevzu bahis olan hediye, düşündüğüm hediye karşısında hiçbir kıymete haiz değildir. 11 Haziran 1937

Kemal Atatürk"

Selanik Hatıraları

13 Haziran 1937 akşamı Atatürk'ün İstanbul'a dönüşü şerefine sanatkâr Münir Nurettin Selçuk, Dolmabahçe Sarayı'nda bir konser verdi.

Askeri ve mülki erkân da salonda yer aldı. Atatürk'ün sofrasında Selanik'teki çocukluk arkadaşları Fuat Bulca ve Salih Bozok ile Kılıç Ali ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da yer alıyordu.

Türk sanat musikisinin büyük üstadı masaya yaklaşırken, Atatürk ayağa kalktı. Sanatkar Münir Nurettin Selçuk mahçup bir şekilde eğildi, Gazi Paşa'nın ellerini öptü:

– Atatürk'üm hangi şarkıları arzu buyuruyorsunuz? dedi.

– Senin güzel bestelerin var, onları dinlemekten haz duyarım. Lütfen söyleyin... Yorulduğunuz zaman masama şeref verirseniz memnun olurum.

– Aman Paşam! O şeref bize ait... Büyük kurtarıcımıza saygı ve sevgiler sunmak biz Türk sanatkârlarının boyun borcu... İzninizle

Paşam! deyip Münir Nurettin Selçuk uzaklaşmak isterken Fuat Bulca muzip şekilde sanatkâra seslendi:

– Münir Bey!.. Atatürk'ümüze önce Selanik anılarını hatırlatan bir hava olsun!..

Tanburi Refik'in Mahur Peşrevi'nden sonra, sanatkâr Rast bir şarkı olan *Yurdun Seması*'nı okudu, sonra Atatürk'ü hüzünlendiren şarkılara başladı:

"Manastır'ın içinde vardır bir havuz
Vardar kızları birbirinden yavuz.."

Rumeli türkülerini Gazi Paşa'nın alkışlarıyla bitiren Münir Nurettin Bey, kendi bestelerine geçti:

"Yok başka yerin lütfu ne yazdan ne de kıştan
Bir tatlı huzur almaya geldik Kalamış'tan.
İstanbul'u sevmezse gönül aşkı ne anlar
Düşsün suya yer yer erisin eski zamanlar
Sarsın bizi akşamda şarap rengi dumanlar
Bir tatlı huzur almaya geldik Kalamış'tan.."

Bu şarkıdan sonra saz sanatkârlarıyla birlikte Gazi'ye doğru dönüp onları selamlayan Münir Bey:

– Şimdi de son şarkılarımdan birini, güftesi Yahya Kemal'in olan bir şarkıyı dinleyeceksiniz, dedi:

"Çepeçevre bahar içinde bir yer gördük
Ferhat ile Şirin'i beraber gördük
Baktık geceden fecre kadar ellerde
Yıldızlara yükselen kadehler gördük."

Sofradakiler neşe içinde sanatkârları alkışlarken Gazi Paşa, Münir Bey'i sofrasına çağırdı. Ayağa kalkıp tebrik etti.

Sadabat Paktı

"Yurtta sulh cihanda sulh" diyen Mustafa Kemal Atatürk, memleketinin çevresindeki barış çemberini genişletmiş; 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı'nı imzalamıştı. Gazi Paşa böylece devletler arasındaki işbirliği ile yıkıcı, bölücü hareketleri önlüyordu. Türkiye böylece hem batıdaki hem doğudaki sınırlarını güvenlik altına almış oluyordu. Bu sağlam zincir, Atatürk'ün "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesinin sonucuydu.

Onun savaşta kartal, barışta güvercin olma siyaseti, Hatay sorununun Türk milletinin istediği şekilde çözümünü de sağlamıştı.

Lozan Antlaşması'nda tam ve sarih ve lehimize halledilmemiş olan Boğazlar konusu 20 Temmuz 1936'da, dünya siyasetindeki gerilimden yararlanılarak Boğazlar'da Türk egemenliği sağlanacak şekilde son şeklini almıştı. Bu yabancı devletlerle barışçıl, dostça ilişki ve siyasi zekayla gerçekleşmişti. Dünyanın hâlâ sözü geçen devleti İngiltere'yi Gelibolu ve Kut'ta savaş gücüyle yenmiş; İstik-

lal Savaşı'nda da arkasında olduğu Yunanistan'ı yenerek Lozan'da siyaset alanında da yenmiş olmuştu. Bu denizlere hakim olan devlet gibi Sovyetler'i de ikna ederek Montrö Boğazlar Antlaşması'nı yapmak büyük başarıydı. Çünkü Lozan'a ek Boğazlar Antlaşması bizim Boğazlar'da egemenliğimizi sınırlayan hükümler taşıyordu. 23 Mayıs 1933'te ilgili devletlere müracaat ederek Boğazlar hakkındaki egemenliğimize aykırı hükümler değiştirilmişti. İngiltere ve Rusya düşmanca tutumlarını bırakmışlardı.

Bu başarıda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük rolü vardı. O, büyük devletler kadar küçük komşu devletlerle de iyi ilişkiler kurup dostluk anlaşmaları yapıyordu.

***

Gazi, tatlı sert fakat eleştirici olduğu kadar gönül alıcıydı da. Telgrafçı art arda ona telgraflar getirmeye başladığı bir gün, bakmıştı ki kağıda Arap harfleriyle yazılmış, "bu ne Mücteba" der demez, telgraf memuru hatasını anlamış, Arap harfi alışkanlığını anında bırakıp Latin harfleriyle yazıp getirmeye başlamıştır.

Çünkü herkes gibi o da, Atatürk'ün devrimlerinin koruyucusu ve izleyicisi olduğunu biliyordu.

***

Atatürk, 1936 yılının Eylül ayı başlarında, Balkanlar'dan gelen dört milletin folklor gruplarının katıldığı Balkan Festivali'ne katılmış; her milleten çocukları tebrik etmiş onlarla beraber olmuştu.

Yeni Türk Cumhuriyeti'nin siyasi gücünü anlayan devlet başkanları da art arda ziyarete geliyordu. Bunlardan İngiltere Kralı VIII. Edward 4 Eylül 1936'da geldi. Atatürk, Tophane rıhtımında karşıladı. Öğleden sonra bu konuğunu Dolmabahçe Sarayı'nda ağırladı. Kral'la Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı tanıştırdı. Bu toplantıya Londra Büyükelçisi Fethi Okyar da katılmıştı.

Kral VIII. Edward, ufak tefek, gösterişsiz İsmet Paşa'ya dikkatle bakıyordu. Atatürk taşı gediğine koydu: "Sizin Lloyd George ve Lord Curzon'un kabinelerini düşüren siyasetçimiz İsmet Paşa!" dedi.

Fethi Bey kıvrak bir siyasi davranışla Boğaziçi'nin güzelliğinden söz edip Ertuğrul yatı ile gezintiden söz etti. Onu tasdik eden Atatürk başını sallayıp "Niye olmasın, şerefle gezdiririz?" dedi.

Akşam Kral Edward kendi yatında Atatürk ve Türk erkânına kokteyl verdi. Ertesi gün de Atatürk, Kral'a Dolmabahçe Sarayı'nda ziyafet verip; birlikte Moda Koyu'ndaki yelkenli yarışlarını seyrettiler. Ertuğrul yatıyla deniz gezisi yaptılar. Kıyıya çıkarken Kral'ın ayağı sürçtü, eliyle toprağa tutundu. Mustafa Kemal'i selamlamak istiyordu. Elini silmek isteyince Gazi Paşa:

– Ekselans vatanımızın toprağı temizdir, o elinizi kirletmez, dedi. Yavaşça tutup doğrulmasını sağladı.

Kral, Çanakkale'de kendilerini yenen, bir İngiliz partisinin (Liberal Parti) iktidardan düşüp çökmesine ve tarihten silinmesine sebep olan Anafartalar Kahramanı'nıyla tanışmaktan çok memnun olduğunu belli ediyordu. 6 Eylül 1936 günü İstanbul'dan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından uğurlandı. Kral Türk devlet başkanının kendisine verdiği beyaz trenle Viyana'ya gidiyordu.

Daha önce ve daha sonra da, Atatürk büyük bir devlet adamı olarak ziyaret edilmiş ve ziyaret edilecekti. Bunlar 1928'de Afgan Kralı Emanullah Han ve eşi, 1930'da Yunanistan Başbakanı Venizelos ve eşi, 1931'de Japon Veliahtı Takamutsu, 1932'de İspanya eski kralı Alfons; Amerikan Genelkurmay Başkanı MacArthur, Irak Kralı Faysal, 1933'te Fransız Başbakanı Herriot, Yugoslavya Kralı Alexandre ve eşi, Macar Başbakanı Gömböş, Rus Generali Voroşilof, 1934'te İsveç Veliahtı Gustav Adolf ve eşi, 1937'de Ürdün Kralı Abdullah, Yunan Başbakanı Metaksas, Romanya Başbakanı Tataresku, Suriye Başbakanı Cemi Mardam... 1938'de ise

hasta olduğu halde Romanya Kralı II. Karol'u kabul etmişti. Acı çektiği halde pijamalarını çıkarmış; beyaz ipek bir gömlek, gri takım elbise yeşil bir kıravatla konuğunu yatta ağırlamıştı.

Atatürk "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesini diğer milletlere de kabul ettirmek isteyen bir önder devlet adamıydı. Kendisi hiçbir ülkeye gitmeden, yabancı devlet adamlarını ağırlama onurunu taşımıştı.

Bütün Avrupa'nın sömürgesi ve emperyalizmin kurbanı olan milletler ondan ilham alarak istiklal mücadelesine giriyor; uygarlık yolunda devrimlerini benimsiyorlardı. O sadece milletine değil, geleceğe ışık tutan sözleri ile onların da rehberi idi:

"Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla Türk milletini güvenli ve güçlü bir gelecek yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur."

"Hatay Sorununu Savaş Yapmadan, Siyaset ve Barış Yolu ile Çözeceğim"

Atatürk, 8 Ekim 1937'de Aydın manevralarına katılmak üzere yanına komutanlarını ve Cevat Abbas'ı alarak gitti. Ertesi gün Nazilli Bez Fabrikası'nın açılışını yaptı ve konuşmasında hükümetin bir gün önce Sovyet Rusya ile yaptığı ticaret ve ulaşım anlaşmasını övüp bez fabrikalarının önemini ve sanayileşmeyi anlattı.

Daha sonra Söke, Kuşadası ve Çamlık'a geçti. Buradaki askeri tatbikatı izledi.

Manevra mıntıkasının çevresindeki köylüler de uzaklardaki tepelerden seyrediyorlardı. Bu kadar çoluk çocuk, kadın erkek, kocamış efeler bile tarlalardaki işlerini bırakıp kırmızı ve mavi kuvvetlerin karşılıklı savaş oyununu izliyorlardı.

Atatürk yanındaki Cevat Abbas'a:

– Gidin Aydın efelerine manevranın ne olduğunu anlatın, dedi.

Bu buyrukla Cevat Abbas tepelerden seyretmekte olan efe ve köylülerin yanına yaklaştı.

Her gün tabiatla mücadeleden tertemiz alınları tunçlaşmış, yüzleri yanmış, elleri nasırlaşmıştı ama hepsi de yiğitlik kaynağıydı. Belki şimdi mavi, kırmızı diye ayrılmış askerler arasında oğulları da vardı.

Aydınlılar Gazi'nin yanından yaverinin yanına gelmelerine sevinip sararmış çayırla kaplı tepede ona yer açtılar.

Yaver manevranın manasını anlatmaya başladı:

– Maviler de bizim çocuklarımız, kırmızılar da... Ama maviler düşman.

Bir yaşlı köylü:

– Onların yenilmesi için yanlış yol gösterelim tee ordan...

Diğer bir köylü gözleri savaş oyunundaki askerlerde:

– Ben kırmızı olanlardan tarafım.

Puşulu, cepkenli çizmeli yaşlı efe:

– Ah evet! Bu maviler bizim diye bir şey yapmıyoruz!.. Yoksa essahtan Yunan olsa şurda durur muydum? Hemen saldırır, yaşatmazdım.

***

Bu manevradan sonra Atatürk, komutanlarını toplayıp Hatay konusunu anlattı:

– Türk yurdunun bir parçası olan Hatay'ı nasıl alırız? dedi.

Onu manevraya geldi geleli düşünceli ve üzgün gören 1. Kolordu Komutanı Mustafa Muğlalı Paşa:

– Atatürk!.. Siz üzülmeyin... Beni Kayseri'deki Altıncı Kolordu'ya tayin edin. Bir manevra bahanesiyle kısmi seferberlik yapayım. Emrimdeki iki tümenle ve Dörtyol'daki dağ tugayı ile Suriye'ye girip, İskenderun ve Antakya'yı alayım. Sonra da siz beni "asi" diye asarsınız, tek siz üzülmeyin arzunuz yerine gelsin. Hatay'ı alayım.

Atatürk bu sözler üzerine ayağa kalkıp Muğlalı Paşa'yı kucakladı, öptü:

– İşte fedakar Türk subayı budur. Mustafa ben, Hatay sorununu savaş yapmadan, siyaset ve barış yolu ile çözeceğim... İlk adımı attık, önce bağımsızlık. Sonra bize bağlanacak.

Laiklik İlkesi Anayasa'da...

Atatürk Türkiyesi, dışarıda sözünü geçiren, dünya devletlerince sayılır, dinlenir bir devlet olmuştu. Emperyalizm ve sömürgecilikten kurtulmak isteyen ülkeler Atatürk'ün istiklal mücadelesini ve yaptığı devrimleri örnek alıyorlardı.

Atatürk için dışa karşı bağımsız olmak kadar içeride de güçlü ve bağımsız bir devlet düzeninin olması gerekti. Bu gaye için çok adım atmış, devrimleri gerçekleştirip yerleştirmişti. Ama kurucu irade olarak, Devletin Esas Teşkilat Kanunu'nda yani Anayasa'da son değişikliği yapıp devletini kayıtsız, şartsız sağlam bir temele oturtması gerekti. Bu da laiklik ilkesiydi. 3 Şubat 1937'de laiklik ilkesi TBMM'de kabul edilip Anayasaya konuldu.

Osmanlı devleti, teokratik, din temelli bir yapıya sahipti. Oysa yeni Türk devletinde daha 23 Nisan 1920'de "Hakimiyetin kayıtsız şartız milletin" olduğu ilan edilmişti. Öyleyse, nasıl millet, dış güçlere, devletlere karşı bağımsız ise, içeride de iradesi hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmayarak gerçekleşmeliydi. Osmanlı devleti

dini bir devlet olarak örgütlenmiş, dini kuralların kayıt ve şartları ile yönetilmiş, bu sebeple de milletten ve milliyetçilikten uzaklaşmış, taassup ve hurafelerle yönetilen bir devlet olmuştu. Kuruluş ve yükselişteki Türk töresinin unutulması ve dini taassup karanlığına gömülmesi, 200 yıllık çöküşün ve gerileyişin sebebiydi. Sonunda Birinci Dünya Savaşı'nda yenilip Osmanlıcılık ve İslamcılığın milli bir devletin yaşaması için çare olmadığı anlaşılmıştı. Emperyalistler bu gerici mutaassıp unsurlarla birleşip Türk Kurtuluş Savaşı'nı yapan Kuvayı Milliye karşısına "Hilafet" ordusunu bile çıkarabilmişlerdi. Bu İslamcılığın da, Osmanlıcılığın da iflası, Türklük bilincinin Türk milletinin beyin ve kalbinde ışıklanması demekti. İşte Atatürk, bu milli bilinçle dış ve iç kayıt ve şartları yıkarak tam bağımsız yeni ve laik bir devlet kurmuştu.

Türkiye Cumhuriyeti'ni güçlü kılan, dini, yönetimde belirleyicilikten, gericilikten kurtaran hamle ve devrimlerdi. Egemenlik kayıtsız şartsız milletin olunca, dışa karşı kapitülasyon ve Düyun-u Umumiye'yi kaldırarak, içe karşı da dinci, cemaatçı, Şeriatçı kayıt ve şartlardan kurtuluyordu. Milletin zihin ve vicdanındaki pranganın çözülüp kırılması laiklikti. İşte Atatürk bu büyük devrimi yapmıştı. Frt, devlet ve toplum olarak bu ileri noktaya geliş kolay olmamıştı.

İlk iş olarak egemenliğini milletten almayan ve son eylemleri ile dış güçlerle işbirliği yaptığı anlaşılan Padişahın saltanatının 1 Kasım 1922'de kaldırılmasıydı.

Ama bir süre Halifeliğe izin verilmişti. Fakat bu kurum zaten Birinci Dünya Savaşı'nda Arap, Afrikalı ve Hint Müslümanlarca bile dinlenmeyip saf dışı bırakılmış, son olarak da İslam düşmanı İngilizlerin yararına fetva çıkarmıştı. Son Halife de milli iradeye karşı gelmeye, padişah gibi davranmaya başlayınca, Halifeliğe de son vermek gerekmişti.

Atatürk'ün düşündüğü tam bağımsız devlet, modern ve uygar bir devlet yapısı gerektiriyordu. Bunun için Şe'riye ve Evkaf Ba-

kanlığı kaldırılmıştı. Halkın inanç ve ibadetine ait işler yeni bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bırakılmıştı. Böylece yönetimde din adamlarının etkinliğine son veriliyor, Din İşleri Başkanı bir devlet memuru oluyordu. Yani milli hakimiyetin, Türk milletinin görevlisi idi. Atatürk devrimleri sürmüş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştı. Eğitimin birleştirilmesi, tekleştirilmesi ile dini ağırlıklı okul, medrese eğitimine son veriliyordu. 30 Kasım 1925'te tembellik ve uyuşukluk yuvası olan tekke ve zaviyeler de kapatılmıştı. Osmanlı devrinde yüzde beş olan okur yazar oranı Arap harflerinin zorluğu sebebiyleydi, okuma yazmanın kolaylaştırılması ve halkın eğitimli olması için Arap harfleri bırakılıyor, Latin harflerinden oluşan Türk alfabesi (24 Mayıs 1928) kabul ediliyordu. Bunların hepsi laiklik ilkesinin gereğiydi...

17 Kasım 1925'te Türk Medeni Kanunu'nun kabulüyle, önce medeni nikah yapıldıktan sonra dini nikaha izin verilebilecekti. Bütün bu devrimler laiklik yolunda gelişmelerdi. Ama yetmiyordu. 10 Nisan 1928'de Anayasa'da bulunan *"Türkiye Cumhuriyeti devletinin dini, din-i İslam'dır"* sözleri de kaldırıldı. Böylece Müslümanlığın devlet dini olması da kaldırılmış oldu. Atatürk bu konuyu *Nutuk*'ta şöyle açıklar:

"İstanbul ve İzmit gazetecileriyle yaptığım uzun görüşme sonucunda, bir gazetecinin şu sorusuyla karşılaştım: 'Yeni hükümetin dini olacak mı?' Açıkça söyleyeyim ki, bu soruyla karşılaşmayı hiç istemiyordum. Sebebi pek kısa olması gereken bu cevabın, o günün şartlarına göre ağzımdan çıkmasını bile istemiyordum. Çünkü uyrukları arasında ayrı ayrı dinlere bağlı topluluklar bulunan ve her dine bağlı kimse konusunda tüzüğe uygun ve yansız işlemde bulunmaya ve mahkemelerin de uyrukları ve yabancılar üzerinde eşit olarak bunu tutturmaya yükümlü bir hükümet düşününce, inanç özgürlüğüne saygı göstermenin gereğinin farkındayım. Hükümetin bu doğal niteliğinin kuşkulu anlam çıkarmaya yol açacak niteliklerle sınırlandırılması da besbelli doğru değildir. Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir,

dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümet ve resmi işlemlerde Türkçenin geçerli olduğunu herkes bilir, kabul eder. Ancak, 'Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir' cümlesi böyle mi kabul edilecektir? Bunun besbelli açıklanması, yorumlanması gerekmektedir.

Efendiler, gazetecinin sorusuna, hükümetin dini olamaz, diyemedim, tersini söyledim, "Vardır efendim, İslam dinidir". dedim. Ancak hemen İslam dininde 'Düşünce hürriyeti vardır' cümlesiyle, cevabımı açıklama ve yorumlama gereğini duydum. Demek istedim ki, hükümet, düşüncelere ve inançlara saygı göstermekle yükümlüdür. Gazeteci, verdiğim cevabı besbelli akla yakın bulmadı ki, yeniden sordu: 'Yeni hükümet bir dine bağlı olacak mı?' 'Olacak mı, olmayacak mı bilmem' dedim; konuyu kapatmak istedim, ancak olmadı... 'Öyleyse,' dedi 'inançlarıma ve düşüncelerime uygun bir görüş ortaya atmaktan hükümet beni yasaklayacak... Herkes kendi vicdanını susturmaya imkan bulabilecek mi?' O zaman iki şey düşündüm. Biri, yeni Türkiye Devleti'nde her ergin kişi dinini seçmekte hür olmayacak mıdır? Diğeri Hoca Şükrü Efendi'nin birtakım büyük bilgin arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, din kitaplarında bulunan belli ve değişmez Müslümanlık kurallarını yayınlamak, ne yazık ki yanılgıya sürüklendiği görülen İslam kamuoyunu aydınlatmayı kaçınılmaz bir görev saydık, başlangıcından beri söylenen, İslam Halifeliği, din buyruğunu korumak ve savunmakta, peygamberin yerini tutmaktadır. Dini hükümler koymakta Peygamber Efendimizin vekilliğini yapmaktadır... Oysa hocanın sözlerini uygulamaya kalkışmak, ulusal eğemenliği, düşünce hürriyetini kaldırmaya çalışmaktır. Bundan başka hocanın bilgi dağarcığı çok eskilere dayanıyor. Öyleyse anlamı ve içeriği artık herkesçe aydınlığa kavuşmuş olan devlet ve hükümet sözlerini ve millet meclislerinin görevlerini, din ve din kuralları örtülerine bürüyerek, kim ve niçin aldatılacaktır? İşte, bu sebepten dolayı Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da, yeni bir anayasa yapılırken, laik hükümet sözünden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli ve sebep arayıcı olanlara fırsat vermemek amacıyla, Anayasa'nın 2. maddesini anlamsız kılan bir sözün konulmasına göz yumulmuştur.

Anayasa'nın 2. ve 26. maddelerinde gereksiz görünen ve yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet yönetiminin çağdaş niteliğiyle bağdaşmayan sözler, devrim ve Cumhuriyet'in o zaman için sakınca görmediği ödünlerdir."

Bu ifadesinde görüldüğü gibi Atatürk devrimleri zaman ve sosyal şartlara göre adım adım sindire sindire yerleştiriliyordu.

Atatürk ibadetin Türkçeleştirilmesini istiyordu. Allah ile kul arasına bir din adamı giremeyeceği gibi, yabancı bir dil de girmemeliydi. Bu sebeple Atatürk Arapça *Kur'an*'ı Türkçeye tercüme ettirdi. Arapça ezanı Türkçeleştirdi. "Tanrı Uludur, Tanrı Uludur, Tanrı'dan başka yoktur tapacak" şeklindeki Türkçe ezanı namaza çağrı haline getirdi. Bu İslam'ın özüne uygundu.

Atatürk, İslam'ı birçok din aliminden, medreseliden daha iyi biliyordu: *"Hangi şey ki, akla, mantığa, toplum çıkarına uygundur, biliniz ki o bizim dinimize de uygundur."*

Balıkesir Zağanos Paşa Camii'nde 7 Şubat 1923'te yaptığı konuşmada da büyük bir dini vukufla *Kur'an*'ın Türkçeye çevrilmesi gereğini, hutbelerin Türkçe olmasını söylerken de anlatmış oluyor, ve sürdürüyordu:

"İnsanlara feyiz ruhu vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel dindir; çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen uygundur. Eğer akla, mantığa ve hakikate uymamış olasaydı tabiat kanunları ile bağdaşmazdı."

Atatürk son asırlarda İslam'ın özünden uzaklaştığını, taassup ve hurafelere gömüldüğünü, bu sebeple İslam aleminde çöküş, gerileme olduğunu ve Avrupa devletlerinin sömürgesi haline geldiğini, zulüm ve istilanın sürdüğünü anlattıktan sonra şunları söylüyordu:

"Efendiler, yalnız biz zulüm görmedik, bütün ehl-i İslam zulüm gördü ve esaret altında kaldı. Düşmanlar bizi esaret zinciri altında

bırakmak istediler; fakat, milletimizin azim ve hamiyeti, bu zincirleri parçaladı, istiklalini elde etti. Ehl-i İslam'ın düçar olduğu zulüm ve sefaletin elbette birçok sebepleri vardır. İslam alemi, dini gerçekler dairesinde Allah'ın emrini yapmış olsaydı, bu akibetlere maruz kalmazdı. Allah'ın emri çok çalışmaktır. İtiraf edelim ki, düşmanlarımız çok çalışıyor, biz de onlardan çok çalışmaya mecburuz. Çalışmak demek boşuna yorulmak, terlemek demek değildir; zamanın gereklerine göre ilim, fen ve her türlü medeni buluş ve nimetlerden yararlanmak demektir. Dinimizin emrettiği çalışmak sayesindedir ki, üç buçuk senelik az bir müddet zarfında pek önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bizim dinimiz, hakir, miskin ve zelil olmayı tavsiye etmez. Bilakis Allah da, Peygamber de insanların ve milletlerin izzet ve şereflerini korumalarını emreder...

Camiler, birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadetle beraber, din ve dünya için neler yapılması gerektiğini düşünmek, yani meşveret etmek, danışmak için yapılmıştır. İşte biz de burada din ve dünya için, gelecek ve istiklalimiz için özellikle hakimiyetimiz için düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncelerimi söylemek istemiyorum. Milli emeller, milli irade yalnız bir şahsın düşüncesi değil, milletin bütün fertlerinin emel ve iradelerinin toplamıdır. Benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ediyorum."

Atatürk'ün bu gibi aydınlatıcı konuşmaları sonucu 9 Şubat 1937'de Anayasa'ya laiklik ilkesi konuyor ve CHP'nin 6 Ok'u arasına laiklik ilkesi de giriyordu.

"İsmet Paşa, Gazi Paşa'ya İlk Defa Karşı Çıkmıyor"

1936 yılının Temmuz ayında İspanya'da komünist ve faşist güçler sağ ve sol düşüncelerle iç savaşı başlatmışlardı. Faşistleri Almanya ve İtalya, komünistleri de Rusya destekliyordu. Bu sırada Akdeniz'de İtalya'nın olduğu düşünülen denizaltı ve gemiler korsanlığa başlayıp ticari seyrüseferi engelliyorlardı. Bu korsanlığı önlemek için 10 Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon şehrinde bir konferans toplanmıştı. Katılan devletler İngiltere, Fransa, Rusya, Arnavutluk, Bulgaristan, Mısır, Yunanistan ve Yugoslavya idi.

Türkiye'ye bu konferansa katılma teklifi gelince Başbakan İnönü karşı çıktı: "Rusya İtalya'yı saldırgan ilan etmiştir, iki devletin donanması arasında bulunmak bizi savaşa sokar, bu konferansa katılmayalım." demişti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise; "Bütün devletler bu konferansa katılıyor, söz konusu olan Akdeniz'deki korsanlığı önlemektir, katılalım." diyordu. Başbakan İnönü ona karşı çıktı. Bu muhalefet sürünce, Atatürk Aras'ın açıklamalarına hak verip, onu konferansa gönderip imza yetkisi verdi.

Aras da 12 Eylül'de anlaşmayı imzaladı. İsmet İnönü "Bana danışılmadan imza edildi." diyerek karşı çıktı. Konu TBMM'ye geldi. 18 Eylül 1937 tarihinde Nyon Antlaşması onaylandı.

Bu, İnönü ile Atatürk arasında gerginlik yarattı. Kopuşun dördüncü sebebi oldu. Daha önce de Atatürk, çiftliklerini İnönü'nün CHP'ye devredilmesini istediği halde devlete devretmesi sebebiyle anlaşmazlık çıkmıştı. Buna Çiftlik ve Bomonti Bira Fabrikası konusu da karışınca aralarındaki soğukluk büyümüştü.

14 Eylül günü, Atatürk yanına İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Yaver Celal Öner'i alarak çiftliğe gitti. Gri bir golf pantolonu ve gri bir getr giymişti. Traktöre binip birkaç karık da o açmak istiyodu.

Otomobilden karşıdan kendisini karşılayan yeşilliğe bakıp buraya ilk gelişini, 1925 baharını anımsadı. Burası kamışlık ve sazlık bir vadiydi. Yanındaki Bayındırlık Bakanı Asaf Bey'le otomobilden inmiş Karanlıkdere'ye iki çadır kurdurmuş ve birlikte araziyi dolanmışlardı. Yanındaki Bakana; "Buraya bir çiftlik kurmak isiyorum. Memlekette asri ziraat yapmak halka örnek olmak için Asaf!.. Çiftlik modern olacak, traktörler işleyecek. Ne dersin?" demiş, Asaf Bey Rumeli şivesiyle "Pek isla olur Paşam." demişti. Oysa daha sonra başbakanı ve ziraatçısı karşı çıkmıştı.

İşte, İsmet Paşa'nın ve tarım mühendisi Tahsin Bey'in "Burası çorak, burada tarım yapılmaz" dedikleri yer iki üç yılda yemyeşil olmuştu. Gazi oraya küçük de bir bira fabrikası kurmuştu. Şimdi de genişletmek istiyordu. Daha önce İnönü; "Fabrikanın istenilen nitelikte olamayacağını, çıkarılacak biranın maliyetinin yüksek olacağını, çünkü denizden uzak olduğunu" ileri sürmüştü. Şimdi ise genişletilmesine karşıydı. İstanbul'daki özel Bomonti Bira Fabrikası'na da on yıllık çalışma izni vermişti.

Atatürk bunları yanındakilere hatırlatarak çiftliğe girdi. Onları Çiftlik Müdürü Tahsin Coşkun ve Rıza Bey karşıladı. Genel Sekreteri, Gazi'nin özel işleri ile de uğraştığı için daha önceden çiftliği denetime gelmişti. Atatürk ikisine de:

– İşler nasıl? diye sordu.

Rıza Bey tarım müdüründen önce cevap verdi:

– İyi Paşam, mahsul de yetişiyor, fabrika da çalışıyor.

Şükrü Kaya, tarım müdürüne "Bana çiftliği gezdir." deyip Gazi'den izin alarak uzaklaştılar. Gazi Paşa, sekreteri ile yazıhanenin ilerisindeki inşaata doğru giderken:

– Yahu Rıza! İsmet Paşa hâlâ fabrikanın ekonomik olmadığını söylüyor, ne dersin?

– Paşam, herhalde kendilerine yanlış bilgi verilmiş olacak. Yapılan iş ekonomiktir. Ve yerinde bir iştir. Zaten gördüğünüz inşaata sekiz ay önce İsmet Paşa izin verdi. Bana hiç ekonomik olup olmadığı hakkında soru sormadı. Kendisine bilgi verebilirdim. Yanın gidip anlatayım.

– Doğru Rıza, kendisiyle görüşürsen iyi olur.

Onlar konuşurken Şükrü Kaya da yaklaşmış; inşaata bakarak:

– İsmet Paşa bu fabrikanın ekonomik olmayacağını söylüyor, deyince Gazi kaşlarını çatarak Genel Sekreterine baktı o da İçişleri Bakanı'na bilgi verdi:

– Beyefendi kuşkularınızı niçin bu işi bilen, ilgililere sorarak gidermiyorsunuz?

– Sonra konuşursunuz, diyen Atatürk çalışmaları ve yaptıkları işlerle öğünç duyduğu traktörle tarla süren işçilerinin yanına geldi.

İlerideki meyve ağaçlarının yanındaki ahırlardaki inekleri göstererek:

– İneklerimiz verimli, Çankaya'daki bakan ve memurlarımızın ihtiyacını karşılayacak kadar süt veriyorlar. Bu tarlalardan arpa ve buğdayı kaldırdık... Şimdi de işçiler sürüyor. Nadasa bırakma yok... Gübreleyecek yeniden ekecekler. Tarım Bakanı yetersiz. İsmet'e "değiştir" dedim, değiştirmedi... Ankara'ya has tiftik keçile-

rini ihmal ediyor.

***

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Gazi Paşa'dan ayrıldıktan sonra doğru Başbakan İsmet İnönü'nün yanına gidip çiflikte olanı biteni ve konuşmaları anlattı.

İsmet Paşa sinirlenmişti:

– Demek Ziraat Vekilim beceriksiz! dedi.

– Çiftlik ve Bomonti Fabrikası konusunu da anlattılar efendim. Genel Sekreter Rıza Bey, sizin bazı çiftlik işlerine mani olduğunuzu söyledi.

Şükrü Kaya kendi odasına geçer geçmez, İsmet Paşa dışarı çıktı. Kimseye görünmeden arka kapıya doğruldu. Bahçeden sokağa çıktığında derin bir nefes aldı. Arkasından konuşulanları hazmedemiyordu. Demek kendisini Gazi Paşa'ya karşı kötüleyenler vardı. Bir anda kendisini Anadolu Kulubü'nde buldu. Loş salonda kimseler yoktu. Garson Başbakan'ı görünce şaşırdı. Hiç böyle vakitsiz bir zamanda gelmezdi. Hele yalnız hiç görülmezdi. İçkiyi de pek sevmezdi.

– Buyrun Paşam! Ne emredersiniz?

– Viski, biraz da çikolata, çerez getir!

Garson "Başüstüne Paşam" derken, "acemi, meze diyemiyor" diye düşündü. Buna rağmen Başbakan'a mükellef bir sofra hazırladı.

İsmet Paşa Kulübe yeni müşteriler gelmeye başlayınca akşam olduğunu anladı. Dışarı baktı. Hava kararmıştı. Oysa Köşk'te Gazi'nin sofrası vardı. Otomobili, şoförü, yaveri, özel kalem müdürü, kimsesi yoktu. Bir fayton çevirip Çankaya Köşkü'ne çıktı.

– Zevat-ı muhteremler! Mutat zevat içerde olmalılar! diyerek faytondan indi.

Kapıdaki nöbetçiler de yaverler de Başbakan'ın otomobilsiz ve yalnız başına gelişini yadırgamışlardı. Yürüyüşünde de bir başkalık vardı.

Cumhurbaşkanı, sofra yemekleri yarılandığı halde onu büyük bir saygıyla karşıladı:

– Hoş geldin İsmet! deyip onu yanıbaşına oturttu.

Başbakanındaki fevkaladeliği sezmişti. İsmet Paşa biraz daha bekleyememiş hemen oturur oturmaz aylardan beri biriktirdiği tepkiyi bir çırpıda sofranın ortasına döküvermişti:

– Gazi Paşam!.. Haberim olmadan bakanlarımı istifaya çağırıyorsunuz. Verdiğim bilgilere güvenmeyerek başkalarından soruşturuyorsunuz. Devlet işlerine ait bütün kararlar bu sofrada alınıyor. Sorumsuzlar işe karışıyor. Korkuyorum...

Atatürk hiç ses çıkarmadan dinlemişti. Ona bu cesareti buraya gelmeden içtiği viskinin verdiğini biliyordu. Soğukkanlı ve hafif bir tebessümle, yaramazlık yapmış çocuğunu dinler gibi dinledi. İsmet Paşa susup başını önüne eğince, Gazi Paşa ona sakin bir sesle:

– Yaa demek öyle... Demek devlet işleri hakkında sofrada, yani sarhoşlukla karar veriliyor, demek istiyorsun haa!.. Öyle mi? Bu nasıl söz? Bu ne cüret İsmet?

Sofradakilerin hepsi bu soğuk söz dalaşını dinlemişler, kendileri suçlanıyormuş gibi susuvermişlerdi... Gazi Paşa onlara döndü:

– Arkadaşlar! Afiyet olsun, hepiniz azad edildiniz... Gidin dinlenin, dedi.

Ertesi gün yanına gelen Rıza Soyak'a gece sofrasında olanları özetledi:

– Rıza haberin yok... Dün gece sofrada neler oldu bilemezsin. İsmet Paşa Hazretleri çok doluymuş. Meğer bizden çok şikayetçiymiş... Bunu hiç bilmiyordum. Ben kendisiyle her konuda işbirliği içinde olduğumuzu sanıyordum. Meğer öyle değilmiş. Üzülmeme

rağmen çok iyi oldu. Durum anlaşıldı. Artık kendisiyle bir süre arkadaşlığa ara vermek gerekecek.

***

17 Eylül 1937 akşamı Atatürk Başbakanını ve bakanlarını Köşk'teki yemeğe davet etti. Sofrada bunlardan başka kimse yoktu.

Atatürk, nezle olduğunu ileri sürerek herkes rakı içerken çay içiyordu. Zaten ciddi konular, önemli işler konuşulurken içki içmezdi. Bu akşam da daha önce Başbakan'la aralarında geçmiş olan tartışmanın ve Nyon sorununun konuşulacağını düşünmüştü.

Yemeğin ortalarında İnönü birdenbire:

– Paşam! Sofrada emirler alıyoruz, bu yüzden büyük sıkıntılara düşüyoruz, dedi.

Atatürk hayretle sofradakilerin yüzlerine bakıp fısıldadı: "Birdenbire buna ne oldu?"

İnönü konuşmasını sürdürüyordu:

– Benim söylediklerime inanmıyor, başkasının tezviratını dinliyorsunuz.

Atatürk sakince ona baktı; bir gün önceki kadar sarhoş da değildi ama aynı şeyleri tekrar ediyordu. Cevap vermek zorundaydı:

– Evet İsmet Paşa!.. Senin hakkında bana çok şeyler söyleniyor. Hatta aleyhinde birçok yazılar da alıyorum. Fakat sana güvenim olduğu için bunların hiçbirine aldırmıyorum.

Atatürk, büyük bir olgunlukla konuyu hafife almak için şaka yollu Şükrü Kaya'ya dönüp çattı:

– Seni gidi... Galiba işi sen karıştırdın Şükrü Kaya! Dün çiftlikte olanları ona hikaye ettin değil mi? Yoksa bugün Bakanlar Kurulu'nda bira-Bomonti konusu mu konuşuldu?

İçişleri Bakanı suçlanıp önüne bakarken, bu soruya cevabı Baş-

bakan İsmet İnönü verdi:

– Benim bakanlarım bütün gördüklerini ve duyduklarını bana bildirmeye mecburdurlar.

Atatürk hâlâ sükunetini koruyor, konuşma konusunu değiştirmeye çalışıyordu. Bunun için karşısındaki Tarım Bakanı Şakir Kesebir'e gözlerini dikti:

– Bugün çiftliği bir daha gezdim... Özellikle Karadeniz Havuzu'nun çevresindeki meyve ağaçlarının bakımsız olduğunu gördüm.

Tarım Bakanı cevap vermezken, İsmet Paşa buyrultulu bir halde başını Gazi Paşa'ya çevirdi:

– Bunları sen ancak Hasan Rıza ve Tahsin Bey'lere söylersin. Benim bakanlarıma değil...

– Anlaşıldı İsmet!.. Seninle bu gece doğru dürüst konuşamayacağız.

Atatürk aynı anda kalktı. Özalp'ı başıyla selamladı, sofradakilere "iyi geceler" deyip uzaklaştı.

Daha sonraki gün Kâzım Özalp'a; "Bu durum sürdürülemez. Asabı bozuk. Herhalde istirahate ihtiyacı var." dedi.

***

Devrisi gün Atatürk her zaman olduğu gibi gene içini Genel Sekreterine döktü:

– Ben de üzülüyorum o da... İsmet'in ıstırabı daha çok... Onu bundan kurtarmak için mesaisine son vermek lazım.

Hasan Rıza Bey Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ın aralarının bozulmasına üzülmüştü:

– Efendim! Biliyorsunuz, İsmet Paşa bugünlerde pek kederli. Üstelik yorgun... Birkaç gün önce de küçük kardeşi Hayri Temelli'yi kaybetti. Uğradığı kaza feciydi, İsmet Paşa onun etkisinde ol-

malı. Üzgün...

Atatürk kararını vermişti; onu yumuşatmak imkansızdı. Genel Sekreterini daha çok konuşturmadı:

– Evet haklısın çocuk... Zaten ben onu da düşündüğüm içindir ki bu kararı verdim. Ne yazık ki arkadaşımız yalnız kederli ve yorgun değil, aynı zamanda hastadır.

Rıza Bey, Atatürk'ü yakından bildiği için daha fazla ısrar edemeyeceğini anladı:

– İzninizle Efendim, deyip Cumhurbaşkanı odasına çıktı.

Biraz sonra Bolu Milletvekili Cevat Abbas, Genel Sekreterin yanına geldi. Masa yanına oturdu:

– Gazi Paşam nasıl, müsait mi konuşmaya? dedi.

– Yok!.. Yorgun... Tevfik Rüştü Bey'in gönderdiği Nyon zabıtlarını okuyor. Sıkıntılı.

– Sıkıntının sebebi ne?

– Biliyorsun, bir iki gün önceki Başbakan'ın sert konuşmaları... İsmet Paşa Gazi Paşa'ya ilk defa karşı çıkıyor.

– İlk defa değil Rıza Bey!.. İsmet Paşa, Hatay'a karşıydı, Montrö'ye karşıydı, Çiftliğin devlete kalmasına karşıydı, CHP'de kalmasını istiyordu. Şimdi de Nyon'a karşı... Yarın İstanbul'da İkinci Tarih Kurultayı toplanacak. Atatürk biliyorsun, tarih ve dile çok önem veriyor. Bakalım ne olacak... Bu işleri hükümetsiz yürütmek istemiyor.

"Ben Bütün Türk Milleti gibi Her Şeyimi Atatürk'üme Borçluyum"

Serbest Cumhuriyet Partisi denemesinden sonra emekliye ayrılan yazar Ahmet Ağaoğlu, İktisat Bakanlığı'nda çalışan oğlu Samet Bey'i alarak Atatürk'ü ziyarete gitti. Faytonla Çankaya'ya doğru çıkıyorlardı. Bayır sarp olduğu için atlar zorlanıyordu. Bir ara atlar huylandı, faytonun oku kırıldı. Arabadan inmek zorunda kaldılar. Yol parke taşlarla döşenmiş ve muntazamdı. Yeşillikler arasında Köşk görünmüştü. Ahmet Bey oğluna 1923'lerin Ankara'sını ve Çankaya'sını anlatıyordu:

– Her yer bozkır, dağ taştı... Gazi buraları canlandırdı şenlendirdi, yeşillendirdi, böyle yahşi oldu. O zaman ben yayın işleri ile uğraşıyordum. Bir yabancı gazeteci bana gazetesine çekilsin diye bir telgraf getirdi. Baktım, başkentimizin mahrumiyetlerle dolu, bataklıklar arasında bir şehir olduğunu, çamurlu göleklerden ve kurbağalardan geçilmediğini anlatıyor. Bu Ankaramızı kötü tanıtacaktı. Hemen telgraf metnini değişirdim. "Kerpiç evli bu küçük şehir Avrupa istila ve istibdadına karşı isyan edip zafer kazanmış

bir milletin başkentidir." dedim.

Köşk kapısına geldiklerinde bakanlığa bağlı bir müdür olan Samet, babasının yanında çekingen duruyordu. Onları Genel Sekreter Rıza Bey karşıladı. Öğle üzeri olduğu için Atatürk bahçeye inmiş; havuz kenarındaki masada oturuyordu. Sevdiği, saydığı tarihçi Ahmet Ağaoğlu'nu görünce ayağa kalktı, "Hoş geldiniz" deyip yer gösterdi. Samet, Gazi Paşa'nın elini öptü, başı önünde biraz geriye oturdu. O sırada yanlarına Kılıç Ali de geldi. Ahmet Ağaoğlu'nun İstiklal Mücadelesi sırasında Azerbaycan'la kurulan yakın dostluk ve işbirliğindeki gayretlerini biliyordu. Mahçup bir şekilde elleri dizlerinde Atatürk'e hayranlıkla bakan Samet Ağaoğlu'na:

– Sen de baban gibi tarihçi mi olcaksın? dedi.

Mahçup Samet, Gazi Paşa'ya bakarak:

– İktisadi konularla ilgileniyorum efendim, dedi.

Gazi Paşa da onu teşvik etti:

– Türkiye iktisaden güçlenmeden uygarlık yolunda ilerleyemez. Seni Sanayi İşleri Genel Müdürü yapmamızın sebebi, çalışmalarınızı halka indirip genişletilmesini sağlamaktır. Halkçılık programımızın bir gayesi de budur.

Onlar konuşurken Salih Bozok telaşla yanlarına yaklaştı, Atatürk'e heyecanlı bir şekilde yaklaştı:

– Paşam, İnönü bugün stadyuma gitmiş; halk kendisini alkışlamış!

Atatürk'ün alınacağını sanmıştı. Gazi Paşa memnunluk dolu mavi gözlerini açıp parıldatarak tatlı bir tebessümle sağ elini dizine vurarak, bu haberden hoşlandığını belli etti:

– Ta ta, ta ta!.. Gördünüz mü büyük milleti? Kendine hizmet edenleri işte böyle saygıyla karşılar... Aferin!.. Pek memnun oldum.

***

28 Ekim 1937'de Atatürk, Ankara paraşüt kulesinin açılış merasiminde bulunduktan sonra kızı Sabiha Gökçen ile otomobile binmiş Köşk'e dönüyorlardı.

– Gökçen paraşüt gösterileri esnasında heyecanlı görünüyordun. Şimdi de öylesin. Neden?

– Yarın Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. kuruluş yılı Atatürk'üm, bu sebeple heyecanlıyım.

– Çocuk!.. Heyecanının asıl sebebini biliyorum. Yarın ben milletimin Cumhuriyet bayramını geçit resminde kutlarken, sen üzerimizde uçağınla uçup mutluluğumuza gökte katılacaksın!

– Heyecanlıyım Atatürk'üm! Beni bu görevden affedin...

Otomobil Çankaya sırtlarına tırmanırken Atatürk sesini yükseltti:

– Çocuk!.. Hani söz vermiştin. Uçacaksın. Sen daha önce birçok kere uçtun... Rusya'da uçtun. Eskişehir'de uçtun. Av ve bombardıman uçakları da kullandın... Seyit Rıza isyanında isyancılara bomba yağdıran sen değil miydin? Yarın gösteri uşuşu yapacaksın.

Sabiha Gökçen gerçekten usta bir pilottu. Fakat bayram töreninde sevip saydığı Atatürk'ünün en mutlu anında yanı başında olmak, resmi geçidi birlikte seyretmek istiyordu:

Cumhurbaşkanı, daha önce bu gibi törenlerde Afet İnan'ı yanında bulundururdu. Şimdi Gökçen onun yerini almayı arzu ediyordu:

– Atatürk'üm bayram töreninde yanınızda oturmak istiyordum.

– O küçük bir görev... Daha büyüğünü yapacaksın. Seni uçağınla bizi selamlarken görüp ben de el sallayacağım... O zaman beni ve milletini daha çok sevindirecek, mutlu edeceksin. Sen havadayken kalplerimiz aynı senin heyecanınla, Türklük sevgisiy-

le atacak. Seni göklerde görmek seyircileri, milleti sevindirecek. Ama en çok sevinip gururlanacak ben olacağım. Çünkü onlar seni alkışlarken "Gökçen Atatürk'ün yetiştirdiği Türk kızı." diyecekler.

Sabiha Gökçen:

– Peki Atatürk'üm, derken Köşk'e yaklaşan otomobile kapıdaki nöbetçiler selam durdular.

Çiftlikler Millete

Atatürk çiftliklerini devlete devretme kararı almıştı. Başbakan İsmet İnönü ise bütün çiftliklerinin CHP'ye bırakılmasını istiyordu. Buna rağmen Atatürk'ün bu örnek hareketini öven bir konuşma yaptı:

– Atatürk bize bir defa daha kendi huzur ve rahatının vatandaşların refahında olduğunu söylüyor. Atatürk bir defa daha şan ve şerefin, vatanın şan ve şerefinde ve kudretinde olduğunu söylüyor. Atatürk bizim en kıymetli hazinemizdir. Onun şan ve şerefini biz, vatanın şan ve şerefi sayıyoruz...

Ondan sonra mebuslardan Refik Şevket İnce de söz aldı:

– Çok ahlaki ve hakikaten bugün yaşayanlara ve yarın yaşayacaklara verilmiş emsalsiz, yeni bir ders karşısındayız. Bunun hocası Atatürk, talebesi de bugünün bizleriyiz. Fakat her zaman bu milletin evlatları olacaktır. Atatürk çiftliklerini, fabrikalarını, bizim gibi birer mülk telakki etmiyor. O, mülkü dahi bizim tanıdığımız gibi şahsiyetimizin korunması için bir araç değil, milletine

gereğinde fayda vermek için toplanılmış, yapılmış bir araç olarak kullanıyor. Bu büyük işaretler karşısında hürmet, sevgi ve bağlılık duygularını tatmamak imkanı var mıdır?

TBMM'de Atatürk'ün vasiyetini öven on kadar konuşmadan sonra ortak bir önerge verildi. Bu önerge şöyleydi:

"Yüksek reisliğe.

1- Büyük kurtarıcımız Atatürk, memleketin zirai kalkınmasına yardım olmak üzere, yıllardan beri bizzat uğraşarak yetiştirdikleri çiftlikleri ve içinde bulunan fabrika, hayvanat, aletler vesairenin hepsini hükümetin tarım alanındaki gelişip başarısını kolaylaştırmak için devlete hediye ettiklerini şu anda duymuş bulunuyoruz. Atatürk'ün çok yüksek mana taşıyan bu lütuflarına Kamutay'da (Meclis'te) uyandırdığı derin heyecanı yaşıyoruz.

2- Kamutay'ın minnetle dolu samimi hislerinin ve derin teşekkürlerinin Ulu Halaskarımıza arzını yüksek riyasetten rica ediyoruz."

TBMM Başkanı Abdulhalik Renda o gün, Meclis'in kararına uyarak Atatürk'e şu telgrafı gönderdi:

"Memleketin tarım kalkınmasına yardım olmak üzere yıllardan beri bizzat uğraşarak yetiştirdiğiniz çiftlikleri, hükümetin tarım çalışmalarını geliştirmek için vermiş olmanız Kamutay'da heyecan uyandırmış, yüksek huzurunuza teşekkür edilmesine oybirliği ile karar verilmiştir. Derin saygılarımla arz ederim..."

İsmet Paşa da Çiftliğin millete hediye edilmesini cömertlik olarak niteleyen bir telgraf çekmişti.

Münir Nurettin'in Başının Üstündeki Kadehe Atatürk Nişan Alınca...

Atatürk bir ara Türk müziğini yasakladı; bunu Batı musikisine önem verilmesi için yapmıştı. Oysa kendisi de halk türkülerini de klasik Türk musikisini de severdi. Efkarlandığı akşamlar Köşk'e ya Safiye Ayla'yı veya Münir Nureddin Selçuk'u davet ederdi. Türk müziğine sevgisi devam ediyordu.

Bedeninde rahatsızlık hissedip ruhunun sıkıldığı bir akşam yine Münir Nurettin'i Köşk'e davet etmişti. Sofrada alışılmış çocukluk arkadaşları, dostları vardı. Sanatkar Atatürk'ün sevdiği Rumeli türküleri ile başladı. Her türküye sesleri güzel olan Salih ve Fuat Bey'ler gibi Gazi Paşa da katılıyor eski hatıralar, düne özlem ve melalle kalkan kadehlere eşlik ediyordu.

Ses sanatkârı ve bestekârın tatlı sesiyle türküler art arda geliyordu: "Manastır ortasında var bir havuz", "Vardar Ovası", "Allı yemeni"...

Gazi Paşa da gerçekten Rumeli türkülerini güzel söylüyordu. Bu anlarda arkadaşları susuyor onu dinliyorlardı.

Münir Nurettin Bey, bir kanun taksiminden sonra ağır makamlara geçti. Gazi neşeliydi sanatkâra katılıyordu:

– Bin can ile sevdim seni, lütfeyle şad et beni... Bir perişan halin gördüm, unuttun ahvalini..

Masadaki koro da sanatkârla beraber iyice giderken birden yeni bir şarkı ve makama geçildi. Gazi Paşa da eşlik ederken, sanatkâr, onun makam ve yorumu bozduğunu fark etti, bir an susup masaya yaklaştı:

– Lütfen siz katılmayın Paşam! dedi.

Atatürk, bu uyarıya sinirlenmesine rağmen belli etmedi. Sofra dağıldıktan, herkes gittikten sonra yaverini çağırıp gramofon masasındaki bütün Münir Nurettin plaklarının atılmasını söyledi.

Gazi Paşa birkaç ay onun şarkılarından uzak kaldı. Bir Bursa seyahatinde şehrin sanayicileri ve iş adamları onun şerefine resepsiyon verdiler. Davet ettikleri sanatkâr da Münir Nurettin'di. Bursalılar daha önceki olayı bilmiyor, fakat yaverleri Gazi'nin şarkıcıya nasıl davranacağını, sitem edip etmeyeceğini merak ediyorlardı.

Münir Bey şarkılarının ilk bölümünü bitirmiş; dinlenmek için masasına çekilmişti. Onu zevkle dinleyen Gazi Paşa yaverine işaret edip sanatkârı yanına çağırdı, gelince ona nazikçe davrandı, elini uzattı:

– Tebrik ederim, şarkılarınla bizi ihya ettiniz, dedi.

Sonra sesini yükseltip buyrultuyla:

– Şimdi karşı duvara yaslan başına rakı kadehini koy, dedi ve cebinden tabancasını çıkardı.

Münir Bey, hiç fütur göstermeden dediğini yaptı, kadeh başında duvara yaslandı. Sofradakiler ve diğer masadakiler Gazi'nin şaka yaptığını sanıyorlardı. Ama Gazi çok ciddi ve dikkatliydi.

İyice nişan aldı. Sonra tabancasını hafif yana çevirip ateş etti. Kurşun Münir Bey'in sağındaki duvara saplanmıştı. Kadeh yerin-

deydi.

Şarkıcı kadehi başından alıp Gazi Paşa'ya yaklaştı. Dolu kadehini Gazi Paşa'nın kadehiye tokuşturdu. Gazi yanında yer açtı:

– Şeref ve sağlığınıza Paşam!

– Teşekkür ederim Münir Bey!.. Cesaretinizin sesiniz kadar mükemmel olduğunu gösterdiniz...

Gazi Paşa kendisi gibi korkusuz, cüretkar ve cesaretlileri seviyor, onlarla özdeşleşiyordu.

"Mesai Arkadaşlığımıza Bir Süre Ara Vermemiz Uygun Olacaktır"

Atatürk'ün zaman zaman rahatsızlandığını bilen Behiç Bey, beyaz trenin sonuna çok konforlu bir vagon ekletmişti. Atatürk, 18 Eylül 1937'de yanına aldığı bilim adamları, milli eğitim ve kültür bakanları ile birlikte Ankara'dan yola çıkmıştı. Başbakan İsmet İnönü de başka bir vagondaydı. Gazi'nin kompartımanında çok iyi anlaştığı Dr. Şükrü Kaya vardı. Onu milletvekili yapan, Ankara'daki evini yaptıran Gazi Paşa'ydı... Fakat son günlerde Başbakanına daha bağlı görünüyordu.

Tren hareket edince, mutadı üzere Atatürk'ün vagonundaki orta salona geçilir; Cumhurbaşkanı'na "İyi yolculuklar" dilenirdi. Kalabalığın arasında İsmet Paşa da vardı. Bakanlar Gazi'ye iyi dileklerini sunduktan sonra, kendi aralarında konuşmaya başlayınca sert bir hareketle sohbetleri kesen Atatürk, İsmet İnönü'yü işaret ederek:

– İkimizi yalnız bırakınız! buyruğunu verdi.

Geçen günlerdeki soğuk olaydan sonra Cumhurbaşkanı ve

Başbakan ilk defa yüz yüze geliyorlardı. Herkes çıktıktan sonra Genel Sekreter Rıza Bey de kapıyı dışardan kapadı. Doğru yaverlerin kaldığı bölüme gitti.

Tren hızla İstanbul'a doğru yol alıyordu. İki eski arkadaş yapayalnız kaldıkları salonda soğuk soğuk bakıştılar. İnönü küskün ve sinirli görünüyordu. Cumhurbaşkanı Atatürk sakindi, eliyle yer gösterdi:

– Otur bakalım İsmet Bey!.. Ee... Şimdi ne yapacağız?

Başbakanı mahçup ve heyecanlı iki eliyle yüzünü kapadı.

Atatürk yavaş yavaş:

– Sakin ol da sorunu sükunetle konuşup halledelim. Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın. Uzun zaman dinlenmeye ihtiyacın var. İstirahat etmelisin... Bu yüzden mesai arkadaşlığımıza bir süre ara vermemiz uygun olacaktır.

İsmet Paşa, başını yavaşça kaldırıp Atatürk'e kahırla baktı, konuşmak istemiyordu. Atatürk, eski günlerdeki arkadaşı havasıyla babacanca bir daha sordu:

– Şimdi ne yapacağız?

– Nasıl münasip görürseniz.

– Şimdi karar verelim. Yerine kimi tavsiye edersin?

– Sen kimi emreder, uygun görür ve yardım edersen o başarılı olur.

– Celal Bey uygun mudur?

– Uygundur efendim!.. derken sinirleri boşanmış, rahatlamıştı.

Eski günlerdeki gibi siyah gözleri zeka parıltısıyla yandı. Her şeyi ben bilirim edasıyla öksürdü. Atatürk dikkatle onun yüzündeki değişen ifadelere bakıyordu.

– Yalnız Anayasa'ya göre, yeni hükümetin bir hafta içinde TBMM'de programını okuyup, güvenoyu istenmesi gerek. Oysa meclisimiz yeni dağıldı. İkinci ve olağanüstü bir toplantı içeride

ve dışarıda türlü yorumlara sebep olabilir. Bu önemli nokta göz önüne alınmalı.

– Ben de öyle biliyorum... O halde Meclis açılıncaya kadar sen izin alırsın. Celal Bey size, Başbakanlığa şimdilik vekalet eder. Meclis açıldıktan sonra da gereği yapılır. Uygun mu?

– Tabii Paşam! diyen İsmet İnönü birden ayağa kalktı, özür diler gibi:

– Yorgun ve uykusuzum, sofranızda bulunamayacağım, izninizle, deyip çıktı. Elini bile uzatmamıştı.

O çıkar çıkmaz yaveri içeri girdi:

– Emriniz Cumhurbaşkanım!

– Rıza Bey'i çağır!

Genel Sekreteri içeri girer girmez Atatürk rahatlamış bir yüzle:

– Gel çocuk!.. Sorunu hallettik... Sen bir Anayasa bul gel! dedi.

Tren sabahleyin İstanbul'a ulaştığında Anadolu Ajansı şu tebliği yayınlıyordu:

"Başbakan Malatya mebusu İsmet İnönü'ne istek ve ricası üzerine, Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından bir buçuk ay izin verilmiş ve Başbakanlık vekaletine İktisat Bakanı Celal Bayar tayin edilmiştir."

***

Beş gün sonra 25 Ekim 1937'de de yeni bir resmi tebliğle "Malatya mebusu İsmet İnönü'nün CHP Başkan Vekilliğinden istifa edip yerine Celal Bayar'ın tayin edildiği" duyuruldu. Bayar Hükümeti'nde Dr. Refik Saydam dışında birçok bakan İsmet İnönü kabinesinde de yer almıştı. Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tı.

Daha önce Rıza Bey, Dr. Saydam'a; "Atatürk'ün İsmet Paşa'yı

başbakanlıktan alıp Celal Bayar'ı getireceğini söylediğinde, İnönü'nün yurtdışında bulunduğu zamanlarda ona vekalet eden Dr. Refik Saydam şaşkın ve gergin bir yüzle, Rıza Bey'e "Bu zamanda böyle bir değişiklik memleket için hayırlı olmaz; başlanmış birçok iş var. Ortada kalır. Aynı zamanda dışarıda da iyi etki bırakmaz." demişti.

Rıza Bey ise; "Atatürk her şeyi iyi bilir. Yanlış düşünüyorsunuz." demiş ve bu konuşmayı Gazi'ye duyurmuştu. Atatürk gülümseyerek; "Bu devlet, ben dahil, kimseyle ayakta kalmıyor. Millet iradesine bağlı her Türk üzerine düşeni yapar. Celal Bey de hem yetkin hem ehliyetli ve ekonomi kadar yönetimde de bilgilidir." demişti.

Atatürk, İnönü ve Saydam'ın bakanlıktan uzaklaştırılmalarını siyaset ve demokrasi gereği görüp ikisinin de mağdur olmamaları için, Rıza Bey'e 1000 ve 500 lira maaş verilmesini emretti.

26 Ekim'de Dolmabahçe Sarayı'nda Türk Tarih Kurultayı toplantıları bitti. Atatürk, kurultaya katılan yerli ve yabancı tarihçiler şerefine Beylerbeyi Sarayı'nda çay verdi.

***

29 Ekim sabahı çoluk çocuk, genç ihtiyar, Ankara'daki bayram töreninin yapıldığı meydana koşmuşlardı. Hem Cumhuriyetin 14. kere kutlanış sevincine katılacaklar hem de Atatürk'ü yakından göreceklerdi.

Hava biraz soğuk ve hafif rüzgarlıydı. Sonbahar yeli ağaçlardaki sararan yaprakları okşayıp hışırdatarak dökmeğe başlamıştı. Türk milleti sevinçliydi. Ölesiye bağlandığı kurtarıcısının bir yıl sonra bu mutlu güne, hastalığı sebebiyle Ankara'da katılamayacağını bilemiyordu.

Atatürk her zamanki gibi dik, mağrur, itinayla giyindiği smokini içindeki muntazam endamıyla yavaş yavaş yürümüş, sevecen

bakışlarla çevresindeki insanları selamlayıp geçit yerindeki koltuğuna oturmuştu. Yanında Başbakanı Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Meclis Başkanı Abdulhalik Renda, Milli Savunma Bakanı Kâzım Orbay ve diğer generaller ve bakanlar yer alıyordu.

Büyük bir disiplin ve intizam içinde Ankara okullarının temiz lacivert giyimli öğrencileri, yeşil kepli yavrukurtlar, trampetli borulu izciler, daha sonra sert adımlarla yeri inleten subay ve asker kıtaları Atatürk'ü selamlayarak geçti.

Milli Eğitim Bakanı, Atatürk ülkü ve devrimleriyle yetişmiş öğrencileriyle öğünürken, Mareşal Çakmak, takım takım, bölük bölük askerlerinin çakmak gibi parlayan gözlerini Atatürk'e dikerek geçişlerini öğünç ve güvenle seyrediyor, Gazi de onları alkışlıyordu.

Bu güven ve mutluluğa güçlendirircesine uzaklardan gelen uçak motoru sesi hızla yaklaşıyor ve Atatürk'ün sarışın başıyla birlikte bütün seyircilerin başı takdir ve gururla göğe dönüyor, yaklaşan Sabiha Gökçen'in alçak uçuşla kendilerini selamlayışını alkışlarla karşılıyordu. Mareşal Fevzi Çakmak, Atatürk'ü tebrik ediyor:

– Paşam "İstikbal göklerdedir!" dediniz. Bunu kızınıza verdiğiniz emekle gösterdiniz. İleri görüşlülük ve müşfik eğitimciliğinizin hayranıyım.

– Mareşalim!.. Asıl mutluluğum Türk kızı ve Türk kadınının İstiklal Savaşı'nda yaptığı hizmeti, barış zamanında da bu gibi hizmetlerle yapacak olmasıdır.

Törene kağnı ve arabalar içinde sanatkârlar, ustalar, esnaflar da ahi kıyafetleri, aletleri ve yaptıkları örnek eserlerle katılmışlardı. Seymenler on sekiz yıl önce Gazi Paşa'yı karşıladıkları kadar heyecanlıydılar, ama hepsi de kırk elli yaşlarına basmışlardı. Onlar da gözlerini önderlerine dikmişler sert adımlarla yürüyerek Atatürk'e bağlılıklarını gösteriyorlardı.

***

Tören sürerken uçağı ile Etimesgut havaalanına inen Gökçen, hemen bir otomobille tören alanına dönmüştü.

Kalabalık arasından yavaş yavaş yürüyerek protokolün yer aldığı yere gelip Atatürk'ü bir asker gibi selamladı, üç büyüğünün ellerini öptü. Atatürk ona:

– Gökçen! Teşekkür ederim... Çok başarılıydın. Halk sen gökte bu tehlikeli hareketleri yaparken çok heyecanlandı.

Mareşal Çakmak, Atatürk'ün bu konuşmayı yaparken daha heyecanlı olduğunu sezdi:

– Gazi Paşam!.. Asıl heyecanlanan sizdiniz!..

– Tabii!.. Hem heyecanlandım, hem de mutluluk duyarak gururlandım.

Sabiha Gökçen cesur, kahraman bir Türk kızı olduğu kadar da zeki ve gönül alıcıydı:

– Ben bütün Türk milleti gibi her şeyimi Atatürk'üme borçluyum... Onun ve milletimizin Cumhuriyet Bayramını kutlarım.

Bayar Meclis'te programını okuduktan sonra Atatürk; "Millete yepyeni bir program bildirdiniz. Bunlar benim milletime vaad ettiğim konulardır." dedi. 12 Kasım'da yeni başbakanı, bazı bakanları ve yakın arkadaşları ile doğu ve güney illeri gezisine çıktı...

Oysa Rıza Bey, Falih Rıfkı gibi yakınları onun dış görünüşü ile değiştiğini; yorgun ve zayıf göründüğünü, benzinin solduğunu, asabileştiğini fark ediyorlardı. Kendisi de baş ağrısından şikayete başlamıştı.

Ölümle Dans

Doktor ve sevenlerinin bütün uyarılara rağmen Atatürk 1937 sonbaharında Doğu gezisine çıktı. Sivas'tan Malatya'ya geçti. 14 Kasım 1937'de yapılmakta olan dokuma fabrikası ve hastane inşaatlarını denetledi. Ertesi gün de Diyarbakır'a geldi.

Bu şehir onun bir Osmanlı Paşası olarak, Ruslara ve onların işbirlikçisi olan Ermenilere karşı savaşıp Bitlis ve Muş'u kurtardıktan sonra kaldığı tarihi bir Türk şehriydi. Ziya Gökalp'in doğum yerinin burada olması da bu şehre olan sevgisini artırmıştı. Halk onu büyük bir saygı ve sevgi coşkusuyla karşıladı. Atatürk yirmi yıl önce kaldığı askeri kışlayı ziyaret etti; subay ve askerleriyle karavana yedi.

Öğleden sonra Diyarbakır-Cizre demiryolu yapımının temelini attı. Sınır yakınlarında komutanlarına buranın Ankara ve bütün Türkiye'nin güvenlik içinde tutulmasının vazgeçilmez şartı ve zorunluluğu olduğunu anlattı.

Onun bu ziyaretlerinin sürdüğü sırada Tunceli'de isyan eden

Seyit Rıza idam edilmiş, bölücü terör önlenmiş, etnik-gerici eylemlere halk itibar etmez olmuştu.

Atatürk için Suriye sınırının güvenliği de önemliydi. Hatay'ı ince siyaseti ve büyük gayreti ile bağımsız hale getirmişti. Fakat hâlâ Fransızlar hakimdi, asker bulunduruyor, seçimleri önlüyor, Türk yönetimine güçlük çıkarıyorlardı.

Atatürk yanında bakan ve komutanları olduğu halde 19 Kasım 1937'de Adana'ya geldi. Kendisini yol yorgunu gösteriyor; rahatsızlığını belli etmiyordu. Aslında Atatürk hastaydı. Yanındaki arkadaşı Kılıç Ali onun bu halini ve geziye devamını "Ölümle dans" olarak nitelendiriyor; geri, Ankara'ya dönmesini salık veriyordu.

Daha önceleri hep Gazi'nin yanında olan Genel Sekreteri onu etkiler, uyarır, aşırı gezi ve yorulmalardan alıkoymaya çalışırdı. Şimdi Rıza Bey, yat almak ve Aras'a yardımcı olmak için Avrupa'ya gitmişti. Yerine Süreyya Bey bakıyor, o ise protokol ve tercüme işleri ile uğraşıyordu. Gazi'yi sıhhati konusunda uyarı vazifesi Kılıç Ali'ye kalmıştı.

Tecrübesiz olan Süreyya Bey, Hatay konusundaki basın haberlerini Atatürk'e abartarak veriyordu

– Fransız gazeteleri felç geçirdiğinizi, ölmek üzere olduğunuzu yazıyor Paşam.

– Ben onlara nasıl diri olduğumu göstereceğim...

Bu yüzden Gazi Paşa, Fransız propagandasını ve etkisini gidermek için Adana gezisine çıkmıştı. Ama üç yıl önceki gibi sağlıklı değildi. Yol yorgunu olduğu halde sınır yakınlarındaki il ve ilçelerdeki askeri birlikleri denetledi. Yanında askeri erkânla birlikte Ali Kılıç ve Salih Bozok da vardı. Bu iki arkadaşı trende Atatürk'ün kilo aldığını ve biraz huzursuz ve rahatsız olduğunu aralarında konuşmuşlardı. Kılıç Ali:

– Nasılsınız Paşam? dedi.

– Bakın, şişmanladım. Pantolon dar gelmeye başladı. Terziye genişlettirdim.

Salih Bozok ve Kılıç Ali onun solgun yüzüne bakarak endişeleniyor, kilo almasını normal karşılamıyorlardı. Bu yüzden Gazi trende, yemekten hemen sonra uyudu. Dinlendi.

Trenden iner inmez askeri bir resmigeçit yapılmasını emretmişti.

Mersin'e geldiklerinde dinç ve eski halinde görünüyordu. Karşılayan Garnizon Komutanı'na hemen askeri geçit töreni yapılmasını emretti...

İki arkadaşı Mersin'deki resmigeçitte de Atatürk'ün yanındaydılar. Tören uzuyor Atatürk ayakta kalmaya devam ediyordu. Mavi çelik gibi parlayan gözleri askerlerindeydi... Bir ara sallanır gibi oldu. Sağındaki ve solundaki iki arkadaşı hemen Gazi'ye destek oldular. Kırk dakika süren resmigeçidin tümünü ayakta izlemişti. Mecalsizliğinin kendisine acı verdiği yüzünden belli oluyordu. Salih Bey kulağına "Bize dayanın." diye fısıldadı. Onu dinlemeyerek bütün gücünü kullanıp ayakta durdu ve en sonunda "Marş! Marş!" diyerek törene son verdi. Orada biraz oturduktan sonra kendini topladı.

Vali Bey ve Süreyya Bey de Gazi'nin rahatsızlığını anlamışlardı. "Vali konağında biraz oturalım." dediler. Birlikte oraya gidildi. Herkes, Gazi Paşa'nın sağlıklı ve dinç görünüşünü sevinçle izliyordu... İstasyon müdürü, yeni yapılan makas düzeninin çok iyi olduğunu ve görmelerini rica etti... Aslında hasta ve yorgun olan Gazi, onu da kırmadı. Cumhurbaşkanı istasyonda denetlemede bulundu. Gece dinlenmek üzere vali konağına döndü. Hemen dinlenmeye çekildi. Bitkinliğini kendi de biliyor; artık Salih ve Ali Bey'lerin uyarılarını ciddiye alıyordu.

Ertesi gün, törendeki yorgunluğa rağmen şehre yirmi kilometre uzakta olan tarihi harabeleri gezmeğe gitti. Yürürken zorlanıyor, kendisini sağlıklı gösterme gayretini sürdürüyordu. Akşam denizdeki motorlu gezi onu biraz dinlendirmişti. Rahatlayınca sohbet etti:

– Rıza'yı Savarona'yı almaya gönderdim, o Hamburg'u bırakıp, Cenevre'ye Aras'a yardıma gitti.

Atatürk doktorların tavsiyesine uyuyor, içmiyordu. Odasındaki meşgalesi gramafon dinlemekti. Gramafondan Münir Nuretin'in, Safiye Ayla'nın sesi kaldığı köşkten dışarı taşıyor, halk da kulak verip memnun oluyordu.

Mersin'de kaldığı günlerde iki arkadaşı da onun yalnızlığa sığınmaya başladığını fark ettiler. Her zaman yemekten sonra onlarla oturur, sohbet ederdi. Şimdi ise odasına çekiliyor; tek başına kalıyordu. Sabahları ise odasından gramafonda dinlediği şarkı sesleri geliyor, Salih ve Ali Bey'ler kulak kabartmalarına rağmen onu rahatsız etmiyorlardı. O günlerde alaturka musiki üstadı Hafız Mehmed'in plakları vardı. Atatürk onun güzel ve duygulu sesini dinliyor; gazellerin mistik havasına, melale gömülüyordu.

Salih Bozok ve Kılıç Ali Atatürk'ü kendi haline bırakmışlardı. Ama akşam yemeklerinde beraberdiler. Tarsus, Taşucu gezisinden sonra tekrar Adana'ya geldiler. Atatürk bu şehirde de askerlere resmigeçit yaptırdı, onları selamladı. Hep ayakta duruyordu. Törenden sonra otomobile binip Adana sokaklarında dolaştı. Hava çok sıcaktı. Atatürk korkunç ısıdan bunalıyor, belli etmiyordu. Halk ona selam duruyor; "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" diye bağırıyor o da el sallıyordu. Otomobile binince derin derin nefes alıyor; onun yorgunluğunu iki arkadaşı görüyordu. Kılıç Ali:

– Paşam yandık, portakal suyu içelim! dedi.

O da bu öneriyi bekliyor olmalıydı:

– Hadi çocuklar! dedi. İnip birlikte bahçeye geçtiler... Portakal suları gelir gelmez Gazi bardağa sarılıp, susuz kaldığı Trablus çölünü hatırlayarak içti:

– Ohh! Oooh! dedi.

Onun bu alışılmadık halleri iki arkadaşını da üzmeğe başlamıştı. Akşam gene onları yalnız bırakıp odasına çekildi. Odasından

gramafon sesleri gelmeye başladı. Dertli gazeller iki arkadaşa da dokundu. Salih Bey, kapıyı vurup girdi. Ali Bey de peşindeydi:

– Selamlar Paşam!

Gazi, kulağı plaktaki alaturka şarkılarda, onların yüzüne dalgın dalgın bakarak:

– Çocuklar! Bu kubbede baki kalan meğer bu hoş sada imiş!.. Oturun dinleyin! dedi.

Gazi, gece trene bitkin halde bindi. Yaverleri portakal getirdi. Onları iştahla yedi. Salih Bey:

– Paşam kağıt oynayalım mı? dedi.

Yorgunluğunu belli ederek; iki arkadaşına baktı:

– Siz gidin! dedi.

Bunu söylerken acısını ve üzüntüsünü de belli ediyordu.

Yatağa girer girmez uyudu. Toros Ekspresi, güney illeri gezisinde Hatay'a karşı vazifesini yapmış olmanın huzuru içindeki Gazi Paşa'sını kuş uçurur gibi götürüyordu. Atatürk'ün Hatay için yumuşu ve sağıncı bir yıl sonra gerçekleşecekti.

Dışişleri Bakanı Aras, Hatay'da Fransız askerler yanında Türk askerlerinin de bulunmasını kabul ettirmiş, General Şükrü Kanatlı komutasında Türk birlikleri Hatay'a girmişti. Başbakan Celal Bayar ise, orada sağlıklı seçim yapılması ve daha sonra Türkiye'ye katılması için çalışacaktı.

Atatürk 20 Kasım 1937'de Ankara'ya dönüp Köşk'e çıkarken burada da son günleri olduğunu bilemiyordu.

Eline aldığı konuyu takip ediyor; hemen gereğini yapıyordu. Fransızların Hatay'da Türklerin kutlamaları karşısında vahşiyane davranışına da hemen 30 Kasım 1937'de *Ulus* gazetesine demeç vererek göstermişti:

"Hatay'da Fransız delegesi, Hataylıların çok şevk ve heyecanla bayram yapmaları tabii olan bir günde eğer Hatay Türklerinin ser-

bestçe bu günü kutlamaktan men edecek önlemler almış ise, buna yazık demekle yetinirim. Çünkü böyle bir zihniyet devletler arasında yüksek dostluk ilişkilerinin hal ve gelecek için olumlu yolda yürümek gereğinin henüz anlaşılamamış olmasından ileri gelir."

Atatürk hasta haliyle Hatay davası için güney illerinde sağlığını hiçe sayarak dolaşırken, Türk milleti ve hükümeti ona bir teselli ve oyalama vesilesi olacak Savarona yatını alarak armağan edecekti.

***

Genel Sekreter Rıza Bey gibi, müsteşar Dr. Asım Bey de Atatürk'ün tören ve toplantılardan sonra yorgun ve bitkin halini görmüş, Başbakan Celal Bayar'ı uyarmıştı. O,s on günlerde Atatürk'ün burnunun kanadığı haberini almış, endişesini anlattıktan sonra "Paşam biraz dinlenin." demişti. Yabancı temsilciler bile Atatürk'teki bu hareketlilik ve durmak bilmeyen hali kendi aralarında konuşmuşlar, endişelerini dile getirmişlerdi.

Dolmabahçe Sarayı'nda süren Türk Tarih Kurultaylarının hiçbir gün ve oturumunu kaçırmayan Atatürk zaman zaman ateşleniyor, sıkışıyor ve bahçeye çıkma gereği duyuyordu. Onun bu halini ve günden güne zayıfladığını gören Rıza Bey, bir gün aniden Gazi'nin burnundan kan geldiğini gördü ve hemen bu hali önleyip Doktor Neşet Bey'e haber verdi.

Her zaman kendini sağlıklı hisseden ve son zamanlarda ise acı ve rahatsızlığını bildiği halde kimseye şikayetçi olmayan Atatürk, Hatay konusunu halletmek ve Fransızları etkilemek için Mersin, Adana ve Dörtyol'a kadar hasta hasta gitmişti.

Genel Sekreterinin ısrarı ile nihayet saraydaki odasında şikayetlerini doktora anlatıyordu:

– Vakit vakit beni rahatsız eden kaşıntılar var. Özellikle sol bacağın kasık ve diz kapağı arasındaki kaşıntı ve keçelenmeyi hisse-

diyorum, dedi.

Dr. Neşet Bey, Gazi'yi muayene ederken, başkatibi Rıza Bey de gördüklerini Atatürk'ün bazen sofrada şiddetli öksürüğe tutulduğunu, soluğunun kesilir, boğulur gibi olduğunu belirterek anlattı.

Dr. Neşet Bey, Atatürk'e ilaç verip istirahatin gerektiğini söyledikten sonra dışarı çıkınca, peşindeki Rıza Bey, daha çok bilgi vermeye başladı. Eski sıtmalarını, kalp sıkıntılarını dile getirdi.

Muayene dışında kan ve idrar örnekleri vermeyi reddeden Atatürk'ün şikayetlerini, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, diğer meslektaşları Dr. Ziya Naki Yaltırık, Dr. Hulusi Alataş, Dr. A. İsmail Arar ve boğaz-burun mütehassısı Max Mayer'le cilt uzmanı Marchionni ile görüştü. Onlar da çeşitli önlemler önerip ilaçlar verdiler. Fakat burun kanaması ve kaşıntılar geçmedi. Bir iyi oluyor, bir tekrar nüksediyordu. Atatürk acı çekiyor belli etmiyordu.

Çevresi de onun sağlığını umursamayan hal ve hayat tarzını değiştirememişlerdi. Atatürk'ün hep yanında bulunan Rıza Bey, en son durum ve sağlık şikayetlerini Avrupa'ya gitmeden önce İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya anlatmıştı. Bunlara Gazi Paşa'nın Trablus'taki göz rahatsızlığını, Sakarya Savaşı sırasındaki attan düşmesinde zedelenen kaburga kemiklerinin sızısını, geçirdiği sıtmaları, 1923'teki ilk kalp krizini, sonraki kalp sıkıntısını ve 1936'daki zatürre tehlikesini de ekledi. Hepsinde de doktorlar müdahale edip Gazi'yi iyileştirmişlerdi. Ama o tığ gibi vücut, cepheden cepheye koşarken yorulmuş, devlet işleri yaparken yıpranmıştı. Bütün bunlara kendi ihmali ve özel yaşantısı da eklenince, bu kutlu vücut büyük zeka ve azim, çalışma ve okuma, eğitme ve öğretme, kazanma ve milletine kazandırma ihtirasındaki beyne uyamaz olmuştu. Bütün bu büyük tutkulara vücut ancak 56-57 yıl dayanabilmişti.

Daha 1923'te doktoru Neşet Bey, Gazi'ye fazla çalışmadan dolayı yorgunluk asarı gösterdiğini söyleyerek dinlenmesini salık vermişti. 1924'te Ege şehirlerinde elli gün kalıp gezen Atatürk

başkatibinin belirlemesine göre: "Bu günler zarfında hiç boş durmamış; hükümeti ile devamlı ilişki ve haberleşme halinde olmuş, hilafetin konumu, anayasa ve devlet kurumlarında değişiklikler gibi ilmi ve siyasi etkinliklerle uğraşmıştır." Dr. Neşet Bey 1924'te yazdığı raporda şunlara yer veriyordu: "Fazla yorgunluktan doğan asabi hal... Kalbi sağlam aortta hacmi tabii bulunmasına rağmen sol ciğerde hırıltı duyulmuştur." 1937'de de titreme ve şiddetli baş ağrısı şikayeti üzerine doktorlar ona en çok altı sigara ve üç fincan kahve izni vermişlerdi fakat rakı içmesini önleyememişlerdi. Dr. Neşet Bey başka bir raporunda "elem-i asabi"den söz ediyordu.

Atatürk hiçbir rahatsızlığı yokmuş gibi hassasiyetle devlet işleri ile uğraşıyor; sosyal ve siyasi etkinlikleri bırakmıyordu. Yeni Başbakanı Celal Bayar ise onun, kendisine güvenip bu önemli makama getirmesine karşı minnet duyuyor, umutsuz hastalığa yakalanmasından üzülüyordu. Yeni rahatsızlıklarını da duymuş, Tevfik Rüştü Aras'a Fransa'dan Dr. Fiessenger'in getirilmesini buyurmuştu.

"İstanbul'da Sıkıldım"

Atatürk, Hatay konusu sebebiyle hastalığının gizli tutulmasını söylüyordu. Eylül ayının ilk günlerinde yatla geziye çıkıyordu. Yalnızlık hissediyordu. Çevresi de onu üzgün görüyordu. Perhiz yapıyor, her gün öğleden sonra saat on beşe kadar uyuyor, kalkıp sütlü kahve içiyor, vakit geçirmek için Adalar'a gidiyordu. Tekneden inip balıkçılar ve halkla konuşuyor, geç saatlerde Dolmabahçe'ye dönüyordu.

6 Eylül'de doktoruna ve yaverlerine İstanbul'da sıkıldığını söylemeğe başladı.

Maiyetiyle Ankara'ya gitmek, devlet işleriyle orada uğraşmak istiyordu... Doktorları ve yeni Başbakanı ise sıhhatini ileri sürüp mani oluyorlardı.

Atatürk ise kendisine toz kondurmuyor, sağlıklı görünüyor veya öyle görünmeye çalışıyordu. Kendisinden üç yaş küçük eski Başbakanı İnönü'nün ağır bir gribe yakalandığını duyar duymaz, bu arkadaşına uzun bir mektupla geçmiş olsun diyordu:

"1 Ocak 1938-

Benim sevgili dostum, kardeşim, aziz evladım. Dün akşam yeni yıl tebrikini aldım, çok duygulandım. Derhal başyaverimle, senin hakkındaki sarsılmaz kardeşlik ve arkadaşlık hislerimle tebriklerimi bildirdim. Bu defa biraz uzunca süren rahatsızlığın senden ziyade beni üzdü. Zaman zaman seni yatağında ziyareti düşündüm; rahatsız olmandan sakınarak bunu dolaylı yaptım. Artık iyisin. Yakında aldığım haberler bunu doğrulamaktadır. Tekrar yeni yılını, senin, benim ve bütün Türk milletinin huzur, sükun ve parlaklılar ile karşılanacağının müjdesi gibi gördüğümü size ulaştırıyorum. Derin muhabbetle, sarsılmaz kardeşlik, arkadaşlık hisleriyle gözlerinden öperim."

***

Atatürk kendini iyi hissediyordu. Bir hafta sonra Fevzi Çakmak ve Celal Bayar'la görüşüp donanmaya yeni katılan dört denizaltıya kendi koyduğu "Saldıray", "Batıray", "Atılay", "Yıldıray" adlarının verilmesini rica etti. Onun gibi Türkçeye sevgi ve saygı ile bağlı olan Genelkurmay Başkanı ve Başbakanı bunu memnunlukla kabul ettiler.

Kış Ankara'da şiddetli geçiyordu. Gazi, vücudunda rahatsızlık hissetti. Vücudun bazı yerlerindeki kaşıntılardan şikayet ediyordu. Kaplıca iyi gelir düşüncesiyle 22 Ocak'ta Yalova'ya geldi. Burada Dr. Nihat Reşat Belger muayene etti. İlk kez "siroz" teşhisi koydu. Karaciğerin büyüdüğünü söyledi. Hasta acı çekmesine rağmen perhiz yapmıyor, normal yaşantısına devam ediyordu. Fakat, Genel Sekreteri Rıza Bey, Atatürk'ün günbegün zayıfladığını görüyordu. Eski doktoru Neşet Bey'e haber gönderdi. O da Dr. Reşat Bey'in bulgusuna katılıp ilaç yazdı ve istirahat tavsiye etti.

Atatürk, doktorların öğütlerine rağmen devlet işlerini bırakamıyor, sosyal ve siyasi etkinliklere katılıyordu. Art arda Gemlik'te İpek, Bursa'da Merinos fabrikalarını işletmeye açtı ve konuşmalar yaptı:

"Sümerbank Merinos fabrikası çok kıymetli bir eser olarak milli sevincimizi artıracaktır. Bu eser, yurdun, özellikle Bursa'nın endüstri gelişimine ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardımcı olacaktır."

Gazi Paşa bu konuşmayı yaptığı akşam Çelik Palas Oteli'nde şerefine verilen bir eğlenceye katıldı. Doktorlar tarafından dinlenmesi gerektiği söylendiği halde uyarıları dinlemiyordu. Başkanlık masasındaki müzikli geceden ve sohbetlerden memnundu. Orkestra birden gönül kadar ayağı da teşvik eden yörenin oynak Yörük havalarına geçti. Aydın zeybeğinin müziği yanındakilerin uyarmasına rağmen Gazi Paşa'nın ceketini çıkarıp meydana atılmasını önleyemedi. Çalan ritme, davula zurnaya pek güzel uyuyordu. Atatürk kırlaşmış sarı saçları havada uçuşurken genç bir zeybek, dinç bir savaşçı gibi kollarını kartal gibi açıp döne döne zeybek oynuyor, sert sert diz vuruyor ve uçar gibi kalkıyordu. Bu neşelenişin son müzikli eğlencesi olduğunu bilmiyordu. Zatürre ölümsüzleri de yakalıyordu. Ama o yorgun argın, büyük bir aldırmazlıkla kendisini sanatkârların seslendirdiği kaybedilmiş anavatanının, Rumeli'nin rüzgarına bırakıyordu:

"Ah!. Ah Nedimem kaşları kare,
Ah!. Ah yüreğime düştü yare,
Kavuşmaya bulsam çare
Ah anam ah bulsam çare!
Nedimem, Nedimem nazlı Nedimem,
Gerdanı ak, zülüfü sazlı Nedimem!"

Atatürk bir yerlere dalmıştı. Yıkılan imparatorluğun, kopan Türk yurtlarının kahrı onun üzerindeydi. Belki şimdi Paşa, Vardar kıyısında Selanik rıhtımındaydı. Uzun kirpiklerindeki gözyaşı damlalarını yalnız iki edip görüyordu. Gazi Paşa Ankara'ya dönmeyi düşünüyordu. Daha yapacak çok işleri vardı.

Orada bulunan Falih Rıfkı, gördüklerini Yakup Kadri'ye endişe

duyarak anlatıyordu:

– Gazi Paşa solgun ve sararmış halde masaya oturdu. Birden sessizleşti. Bir sırrın karanlığına gömülüyormuş gibi gözlerini yumdu. Fırtınadan sonraki deniz gibi bir hali vardı. Durgundu. Dudakları güç oynuyordu. Gözyaşlarını saklamak için başını eğdi.

***

Atatürk Bursa'dan İstanbul'a gene yorgun argın döndü. 7 Şubat 1938 gecesi Gazi, uyurken ansızın öksürük ve göğüs ağrısıyla uyandı. Yaverleri hemen Dr. Neşet Bey'i alıp geldi. Muayene sonucu zatürre teşhisi kondu. Tedaviye başlandı. Bu defa İsmet Paşa İstanbul'a gelip ona "geçmiş olsun" dileğinde bulundu. On gün sonra iyileşip eski Başbakanı ile trene binip Ankara'ya gitti. Çünkü kurulmasında gayreti geçen Balkan Antantı devlet başkanı ve delegelerinin toplantısı vardı. O sırada Fransız gazeteleri Gazi Paşa'nın hasta olduğu haberini yayıp Hatay'da ekinliklerini sürdürmek istiyorlardı.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, kendisini güçlü kuvvetli göstererek, 27 Şubat 1938'de Balkan Antantı'na katılan üyeler onuruna Çankaya Köşkü'nde ziyafet verdi. Yabancı devlet temsilcileri ile Fransızca konuşuyor, onlara İtalya ve Almanya'daki gelişmelerin iyi olmadığını, barışa önem verilmesini söylüyordu.

Atatürk'ün yanında bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bir ara önderinin yüzünün morardığını fark etti. Sağlık müsteşarı Asım Bey de "Gazi Paşa'nın halini iyi görmedim, Yugoslav Başbakanı ile konuşurken siftindi, yüzü pek solgundu. Atatürk'ü kaybediyoruz." deyince, birlikte Başbakan Celal Bayar'a durumu anlattılar. O geceyi Atatürk büyük bir metanet ve sabırla geçirmiş ve Çankaya Köşkü'ne dönmüş; yatar yatmaz yorgunluktan uyuya kalmıştı.

Kötü haberi alan Başbakan Bayar'ı ise uyku tutmadı... Geceyi zor geçirdi.

Sabahleyin doğrudan Çankaya Köşkü'ne gitti.

Atatürk, alışkanlığı dışında gene erken kalkmıştı. Yaveri Başbakan'ın geldiğini söyledi.

– Ben giyinir aşağı inerim! dedi.

Atatürk çok ince düşünceliydi, her zaman resmi görünmeyi severdi. Başbakanına pijama ile görünmek istemiyordu. Celal Bayar onun bu hassasiyetini anladı. Giyinme zahmetine katlanmaması için hemen içeri girdi.

Cumhurbaşkanı karşısında Başbakanını görünce hayretle ve merakla:

– Hayrola ne var? dedi.

– Hastalığınızı merak ediyorum efendim... Kusuruma bakmayın, rahatsız ettim.

İki devlet adamı konuşurken garsonlar kahvaltıyı hazırlamışlardı.

– Ben iyiyim Celal Bey!.. Buyur beraber kahvaltı yapalım.

– Efendim akşam yoruldunuz. Halsizliğiniz beni de Şükrü'yü de meraklandırdı. Hastalığınızı...

– Ne olmuş hastalığıma?

– Bizim doktorlar yetersizse Fransa'dan, Almanya'dan doktor getirelim. İki mütehassısın adı verdiler. İzin verin, buyurun bunları getirtelim size baksınlar.

– Olmaz... Bu sırada olmaz! Ortada Hatay sorunu var... Hastalığımın dışarıda duyulması fena olur. Doktor Neşet'le görüş. Zaten burada Tıp Kongresi var... Bizim doktorlar da muayene ve konsültasyon yapsınlar.

– Peki efendim! demek zorunda kalan Bayar, hemen kalkmak istedi.

Atatürk Başbakanının kolundan tutup oturttu. Neşeli ve sağlıklı görünüyordu:

– Te te te te!.. Çocuk!.. Bir çayla bırakacağımı mı sandın? Çiftli-

ğimde yetişen baldan, tereyağdan yemedin. Onlardan da al!..

***

Aynı gün Celal Bayar Dr. Neşet Bey'le dört doktoru Köşk'e getirdi. Yeniden muayene ve konsültasyon yapıldı. Doktorlar ilaçlar verip tavsiyelerde bulunarak gittiler. Fakat Genel Sekreteri Rıza Bey Atatürk'ün doktorların isteklerine uymadığını görüyor, üzülüyordu. Durumunu anlatmak için Celal Bayar'a gitti:

– Efendim, Atatürk doktorların sağlık önlemlerine ve tedbirlerine uymuyor. Bunu ancak siz sağlayabilirsiniz.

Celal Bayar tekrar Cumhurbaşkanı'nın huzuruna çıktı. Kıyafet değiştirip onu rahatsız etmemek için gene aynı teklifsizlikle odasına girdi. Selam verdi. Bu defa Atatürk beyaz bir entari gecelikleydi. Bununla daha rahat ettiği anlaşılıyordu. Odada da değişiklik vardı. Yatağın önüne şezlong koymuşlardı.

Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın Türk hekimlerine güvendiğini biliyordu. Sırf endişesini gidermek, onu razı etmek için konuştu:

– Paşam!.. Ben burada, bizim hekimlere pek güvenmiyorum. El elden üstündür. Ben sizi tedavi için Avrupa'dan hekim getirmeyi düşünüyorum. Bunu kabulünüzü rica ediyorum.

Atatürk, Bayar'a üzgün fakat şefkatle baktı; çaresiz bir çocuk edasıyla:

– Çocuk!.. Ne yapacaksan çabuk yap!.. Ben hastayım.

Daha önce "iyiyim" deyip sağlığına toz kondurmayan Atatürk, belli idi, acı çekiyor, vücudunu dinliyor ve böyle konuşmak zorunda kalıyordu.

Sırım gibi bedenin zayıflayıp koflaştığını üzülerek izleyen Bayar:

– Teşekkür ederim, sağlıklar dilerim Cumhurbaşkanım! deyip çıktı.

Hükümet binasına gider gitmez Dışişleri Bakanını gördü. Tevfik Rüştü Aras'a Fransız Dr. Fissinger'in getirilmesini söyledi.

Savarona

Prof. Dr. Fissinger, Türkiye'ye gelip Atatürk'ü iyileştirmeye çalıştığı sıralarda İngiltere'deki bir gemiye Türk bayrağı çekiliyordu. Bu Türk milletinin topladığı paralarla satın aldığı Savarona yatıydı. Gemiyi almaya giden Türk müterrabatın hatırında Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin parasını ödediği halde, İngilizlerin vermediği, Sultan Osman ve Reşadiye adlı iki harp gemisinin acı hatırası vardı.

24 Mart 1938'de Savarona yatı İngiltere'nin Southampton limanından Türk bayrağını dalgalandırarak çıkıyordu. Geminin hikayesi garipti. Bu yat bir ABD'li zengin için Alman tersanelerinde yapılmıştı. Amerikalı zengin bunu almak istemeyince, Türk halkı Atatürk'e olan vefa ve minnet hislerini ödemek üzere hediye olarak almıştı. Çok güzel ve konforlu bir yattı.

Atatürk'ün gösterişe, lükse ihtiyacı yoktu. Böyle bir armağanı istememişti. Çünkü Türk milletinden, Türk devletinden başka sevip bağlandığı bir varlık yoktu. Ne var ki hasta haliyle gelip çok

kısa bir zaman kalacağı bu yatı sevecekti.

Savarona, Türkiye'ye doğru yola çıktığında, Dr. Fissinger, Atatürk'ü muayene etmiş, tanım ve teşhisten sonra ilaç ve tavsiyelerini vermiş; İstanbul'dan trenle Paris'e hareket etmek üzereydi. Türk gazetecileri, Atatürk hakkında sorular soruyor; o da cevap veriyordu:

– Atatürk büyük bir devlet adamı. Bir insanda bu kadar dinamizmin, bu kadar zeka ve canlılığın bir arada toplanması enderdir. Zamanımızın bir çok büyük adamını tanıyorum, fakat büyük önderiniz Atatürk bunlardan hiçbiriyle bir tutulamaz.

27 Mayıs 1938'de Atatürk Ankara'dan İstanbul'a geldi. Yorucu Güney illeri gezisinin belirtileri Florya Köşkü'nde dinlenirken kendini gösterdi. Yedi yaşlarındaki kızı Ülkü ile top oynarken birden fenalaşmış, sahildeki taş üzerine oturmuş; küçük kızcağız "Ne oldu Atatürk'üm?" deyip onu elinden tutup kaldırmaya çalışırken yaverleri koşturup gelmişti.

Otomobille Dolmabahçe Sarayı'na dönerken rahatsızlığı daha da arttı. Yanında Salih Bozok vardı. Kılıç Ali ve Cevat Abbas Gürer de arkalarındaki otomobille onu izliyorlardı. Bahçelievler yolunda ilerlerlerken birden Atatürk'ün bindiği otomobil durdu. Arkadakiler de hemen otomobillerini durdurup oraya doğru koşturdular. Pencereden baktılar, Salih Bozok Atatürk'e bir şey içiriyordu.

Gazi Paşa'nın her zaman yanında olan Salih Bozok, daha önce kalp krizi geçirdiği için, üzerinde hep Trinitrin taşıyordu. Atatürk'ün göğsünü tutup sancı çektiğini görür görmez bu ilaçtan bir tane vermişti. Otomobil kapısını açıp içeri telaşla giren Ali Kılıç, Atatürk'ün alnını tuttu:

– Nasılsın Paşam!.. dedi.

Hafifçe terlemiş olan Atatürk ferahladığını belli eden bir hareketle:

– İyiyim çocuklar! dedi.

Üç arkadaşı da daha iki gün önce ziyarete gelen İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'a şehrin sorunlarını, kendi meselelerini Gazi Paşa'ya anlatmamalarını tenbih etmişler, ama o dinlemeyip İstanbul'un her konusunu, sıkıntılarını Atatürk'e anlatmış, Gazi de sıkılmıştı. Her sıkışan ona koşturuyor, çözümü ondan bekliyorlardı.

Salih Bozok'un titizlendiği hal, kalp krizi değildi. Ne var ki Atatürk Vali'nin sorularından o kadar sıkılmıştı ki, giysilerinin düğmelerini çözmüş, otomobilin iki yanına kollarını açıp uzatarak oturmuştu.

İki otomobil, arka arkaya Şehzadebaşı, Beyazıt, Divanyolu, Karaköy, Şişhane, Tünel yolundan İstiklal Caddesi'ne çıkmışlar; oradan da Dolmabahçe'ye inmişti. Saraya girdiklerinde Atatürk halsizdi. Salih ve Ali Bey'ler, Gazi'nin kollarına girip onu asansöre kadar götürdüler.

Yukarı çıkar çıkmaz Gazi, Cevat Abbas'ın yardımı ile soyundu, yatağa girdi. Yüzü solgun ve bitkin görünüyordu... Onun kişiliğine uymayan durgun, neşesiz, kendini bırakmış hali, iki arkadaşı kadar Başyaver Celal'i de endişelendirmiş, hemen Doktor Neşet Bey'in Sıraselviler'deki evine otomobil gönderip alıp getirmişlerdi. Doktor Ömer Neşet Bey Atatürk'ü muayene etti. Bu halin kalp krizi olmayıp karaciğer hastalığı olduğunu söyledi. Salih Bozok ve Ali Kılıç'ı suçlarcasına konuştu:

– Siz ikiniz de, Adana-Mersin gezisinde Gazi'nin yanındaydınız, ikaz etmediniz mi? Biz doktorlar onun istirahat etmesini, yatması gerektiğini söylemedik mi?

Kılıç Ali suçlandı:

– Uyardık... Ama, Gazi Paşa; "Hatay benden önemli" dedi. Mersin'de karnı biraz şişmişti.

Salih Bozok da:

– Hatta ben Atatürk'e takıldım. "Maşallah Paşam şişmanlamışsınız," dedim. Ne bilirdim ben bu halin karaciğerden olduğunu...

Doktor tarafından suçlanan iki arkadaşın da ağzını bıçak açmıyordu.

Atatürk verilen ilaçlarla biraz iyileşir gibi olmuştu. Kendi uzuvlarını şüphe ile kontrol ediyor; onlara yabancı bir organmış gibi bakıyordu. Bacaklarının şişkinleştiğini fark etti. İkinci gün Dr. Neşet Bey gelince bunun sebebini sordu.

Doktoru elinden geleni yapıyor, cevap veririken terliyor, sıkılıyordu. Çünkü hastalık önemliydi, ama hastalığı hafife alarak hastaya moral vermek için:

– Bağırsaklarda ödem oluşmuş, su topluyor, sırt üstü yatmakla ve ilaçları düzenli kullanmakla geçer, dedi.

Atatürk ise inanmamıştı onu hafife alan bir bir surat asışla:

– Yaa!.. dedi, sustu.

Doktor Neşet Bey odadan çıkınca iki arkadaşına döndü:

– Yahu iş profesörün dediği gibi çıkarsa adam ölür!..

Doktor Neşet Bey, hastalığı basit gibi göstermeğe çalışmış ise de, hasta Atatürk halini daha iyi biliyordu. Her şeyin farkındaydı. Acı çekiyor, belli etmiyordu. Hastalığının onulmaz ve vahim olduğunu hissediyordu.

O, insanlar yanında iken inlemiyor; fakat odada yalnız kalınca "Ah" "ıhh" deyip inlemekten acsını sesle def etmekten başka çare bulamıyordu. Bu iniltileri dışarıdan duyan Salih'in yüreği burkuluyor, elinden bir şey gelmiyordu. Gece Başbakan Celal Bayar'ı arayıp Cumhurbaşkanı'nın hastalığının ciddiyetini telefonda anlattı.

Celal Bayar: "Yarın oraya geliyorum" demişti.

"Milletime Söz Verdim, Hatay'ı Alacağım"

O günlerde Fransızlar Hatay'daki Türkleri baskı altında tutuyor; hukuk tanımıyor, bu küçük Türk devletinin bağımsızlığı ile bağdaşmayan şiddet uyguluyordu.

Başbakan Celal Bayar, gazeteci Ruşen Eşref Ünaydın'a Atatürk'ün verdiği beyanatı tekrar yayınlatmasını söyledi. Bu demeci Fransız Elçisi'nin yüzüne okumuştu:

"Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak anlaşmaya dayanan haklarımızı istiyorum. Onu almazsam edemem. Büyük milletin kürsüsünde milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim sözüme inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim ve yenilmem. Bunu bilerek sözümü behemahal yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu gösterin ve yayın."

– Ruşen Bey bu demeci yayınlayın. Ben de aynı kanaatteyim. TBMM'de Fransızların Hatay'daki baskısını protesto kararı aldık.

Meclis'teki bu toplantıdan bir gün sonra, Başbakan Celal Bayar İstanbul'a hareket etti. Pendik'te Kılıç Ali tarafından karşılandı. Trende Atatürk'ün son sağlık durumunu kendisine anlatıldı.

Bayar telaşla ve heyecanla gelmişti, ama çantasında kendisinin de Atatürk'ün de önemle üzerinde durduğu çalışma dosyaları vardı. Hastalık kadar bunlar da önemliydi:

– Ne yapabiliriz Ali? dedi.

– Dr. Fissinger'den başka tıp otoritelerini çağıralım...

– Ben de aynı düşüncedeyim...

Celal Bayar, Ali Kılıç'la Haydarpaşa Garı'nda trenden indi. Birlikte bir motorla Dolmabahçe'ye geldiler.

***

1 Haziran 1938'de Savarona Yatı İstanbul'a gelmiş, onu yattığı odanın penceresinden deniz üzerinde ay yıldızlı, al bayrağı ile gören Atatürk, çocuk gibi sevinmiş; hafifçe vuran yelden ürpererek hemen yatağına geçmişti. Sağlığı iyiye gitmiyordu.

Atatürk titiz insandı. Kalacağı yerlerin her yanını tuvaletine kadar denetlerdi. O gün hemen istediği halde yata çıkamadı.

Ertesi gün yaverlerinin yardımı ile yata çıktı. Gezdi. Kendisinin ve arkadaşlarının kalacağı kamaraları, oda ve salonları gördü. Beğendi. Gerekli emirleri verdi. Hem iskele , hem sancak yanında olan, denize bakan geniş odayı yatması için hazırlattı. Masa, koltuklar ve komodin şimdiden mavi örtüyle ve vazo içinde çiçeklerle süslenmişti. Yazı masasını ve küçük kitap dolabını sevdi. El attı, kendisinin kitap aşığı olduğunu bilen kaptan oraya Fransızca kitaplar sıralamıştı.

Artık milletinin armağanı Savarona Yatı'nda kalıyordu.

Başbakan Celal Bayar yata çıkarken üzüntülü idi. Cumhurbaşkanı ile yüz yüze gelince, Atatürk gülümsedi, Bayar saygıyla elini öptü. Gözyaşlarını içine akıttığı belliydi. Görmeyeli Atatürk'ün

yüzü daha zayıflamış, süzülmüş, solmuştu. Sevinçle misafirine yer gösterip kendi de karşısına oturdu... Başbakan "Nasılsınız?" deyince, Gazi daha barizleşen çıkık elmacık kemiklerinden şakaklarına doğru elleriyle saçlarını sıvazladıktan sonra derin bir nefes aldı:

– İyiyim demek adet olmuş, Celal! dedi. Senden ne haber?

Başbakan hemen devletin iç ve dış konularını açıp bilgi verdi.

Atatürk, kurduğu devletin güvenilir ellerde olmasından memnun olup, Başbakanına teşekkür ettikten sonra, derin bir "ah" çekti, denize doğru baktı:

– Ne olur bu gemi elimize birkaç yıl önce geçmiş olsaydı?

Bu sözü ilerde, ayakta bekleyen Rıza Soyak duyunca gözleri yaşardı. Atatürk bu güzel yatta ancak 55 gün kalabilecekti.

***

Celal Bayar, Atatürk'ün vücudunun maddi bakımdan erimekte olduğunu fark ediyor; ama ruhunun gençliğinden, zekasının bütün gücünü korumasından, devletin, milletin işleri ile hâlâ uğraşmasından büyük bir memnunluk duyuyordu.

Onlar uzun süre devletin her konusunu konuşurken, kapı dışında Gazi'nin sağlığı üzerinde titizlik gösterenler telaşlanıyordu.

Celal Bayar içeride doktorların tavsiye ettiği vakitten çok kalmış olmalıydı. Manevi babasının sağlık durumu ile titizlikle ilgilenen Afet İnan dışarıda beklerken sabırsızlamıştı. Aniden içeri girdi:

– Atatürk'üm çok konuştunuz. Yorulacaksınız... Yeterli görmez misiniz? dedi, özür dilercesine Başbakan'a baktı.

Atatürk, Bayar'ın yurt konularını, yatırım ve fabrika açılışlarını dinlerken duyduğu hazla yüzündeki solgunluk gitmiş, Yörük yanakları gene al al olmuştu. Bu iyileşme alameti miydi? Telaşlı ve duygulu Afet, buruk bir ümit ve sevince kapıldı. Atatürk gülüm-

süyordu. Eski günlerindeki gibi canlı ve güçlüydü. Yorgunluk hali yoktu. Kızına candan bir bakışla sakin sakin:

– Afet!.. Gel sen de dinle!.. Bak Başbakan çok önemli ve güzel şeyler anlatıyor. Bunlar insana can verir.

Afet İnan babasının perhiz ve ilaçlarla iyileşmekte olduğuna sevindi.

Bayar'ın ülke için yapılanları anlatırken babasının memnunlukla dinleyip mutluluk içinde gülümsemesi kızını ümitlendirdi.

"Ben İyiyim.
Tamamen İyileşme Ümidi ve Şansı Kuvvetlidir."

Atatürk 2 Haziran 1938'de bu kez Celal Bayar'ı yanındaki İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve İstanbul Valisi Üstündağ ile kabul etti. Bunlar, İstanbul için düşünülen imar planını anlattılar. Atatürk görüşlerini bildirdi, not aldırdı. Onlar izin alıp ayrıldılar.

Çok geçmeden yaveri içeri girdi:

– Paşam! Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu kol başkanları ziyaretinize geldiler. Bekliyorlardı.

Yorgunluk emaresi göstermeyen Atatürk yaverine:

– Alın içeri! dedi.

Kurul üyeleri ayrı ayrı saygı ve sevgilerini açıklayıp Gazi Paşa'nın ellerinden öptüler, kısaca etkinliklerini anlatıp, öğretmenine hesap veren öğrenci gibi konuları açıkladılar. Son sözü alan Atatürk, her iki kurumun kol başkanına "Dil ve tarih bilimleri arasında büyük bir ilişki olduğunu birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini" anlattı.

– Eğitimin birleştirilmesi dini taassuptan kurtulmak için yapılmıştır. Bu Milli Eğitimin kaynağı sizin kurumlarınız olacaktır. Önce Alfabe, sonra Dil Devrimini bunun için yaptık: Herkes Türkçe konuşacak, ibadetini de Türkçe yapacaktır. Biz ilhamımızı gökten değil, gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan alıyoruz. Hayatımızın kaynağı tarihtir. Siz önce millete güzel dilini, tarihini, asil bir millete mensup olduğunu, bütün uygarlıkların anası olan bir milletin çocukları olduklarını öğretmelisiniz. Cumhuriyet, fikren, ilmen, bedenen kuvvetli ve yüksek koruyucular ister. Bu da Türkçe eğitim ve Türklük bilinci veren tarih ile olur. Tarih insan topluluklarının zaman ve mekan kaydıyla açık olarak hayatlarını, kültürlerini anlatan ilimdir. Sizin dil ve tarih konusunda yazacağınız kitaplar, Türkiye Cumhuriyeti okullarında okunmakta bulunan kitaplara kaynak olacaktır. Her konu Türk duygu ve düşüncesine göre açıklanmalıdır. Şimdi dünya bilginleri yazıdan (alfabe) söz ettikleri zaman, bununla Grek, Latin, Finike vesaire harflerinin ve bunlarla yazılmış eserleri kastederler. Belki doğrudur. Ancak, sayılan türlü isimlerden önce, isimli ve isimsiz yazılar yok muydu? Sümer'in, Hatti'nin, Mısır'ın, onlardan daha çok eski olduğu bugün bilinen ve görülen Uygur'un, Maya'nın yazıları, tarihi diye kaleleştirilen çerçeve dışında bırakılabilir mi?

Tarih ve Dil Kurumları baş yazmanları Atatürk'ü dikkatle dinlemeyi sürdürüyorlardı:

– Bu yazılarla Orhun yazıtları, dar kafalı tarihçilerin yaratmaya çalıştıkları, yüksek kale bedenlerini onların kafalarına yıkmak için birer kale ve ayakta duran pek çok canlı kuvvet ve kudret ifade eden birer yazı abideleri değil midir? Sizin iki kurumunuz Türk dil ve tarihini Türkçü görüşle ortaya çıkaracak, bilim adamları ile bu görevi yapacaktır. Unutmayın ilk Türk ve dünya alfabesinde "A" denilen harf, Maya ve Orhun yazıtlarında aynen mevcuttur.

Dışarıda tarihçi olduğu kadar, Türk diline de hakim olan Afet İnan bekliyordu. Meslektaşlarının içeride çok kalıp Atatürk'ün si-

kılıp rahatsızlanmasına sebep olacaklarını düşünerek bir hemşire tititzliği ve telaşı ile saatine baktı. Gazi Paşa'sının daha fazla yorulmasını istemiyordu. Kapıyı vurarak içeri girdi:

– Atatürk'üm! Doktor emri ilaç alma ve dinlenme vaktiniz geldi!

Dilci M. Cevat Emre masadaki notlarını topladı. Yanındaki arkadaşı ile birlikte hemen ayağa kalktılar. Atatürk'ün ellerini öpüp çıktılar...

***

Gazi yatta daha da yalnızlaştığını hissediyordu. Odasına geçip yatağına uzandı. Uyuyamıyordu. Gözlerinin önüne ikizi gibi sevdiği arkadaşı Nuri geliyordu. Selanik'teki çocuklukları, annesinin ikisine börek yapıp verişi; Çanakkale'de, Conkbayırı'nda "Vuruldun mu Kemal?" deyip ateş yağmuru altında yanına koşuşu... Rus cephesinde Muş'ta, karda kışta birliktelikleri... Kurtuluş'ta, devrimlerde Cumhuriyet'te hep yanında oluşu... İşte ölüm onu da almıştı. Demek ölüm vardı. Oysa O, ölümsüzlüğü düşünmüştü. Ölen kardeşleri, ölen babası, ölen annesi, ölen askerleri... Vatanı ve devleti için şehit olanlar O'na, milletine ölümsüzlük vermişti. Ama şimdi ruhi bakımdan yıkılmış, ölümü düşünüyordu.

Böyle hallerde uyku tutmazdı. Ölmekten korkmuyordu. Onun endişesi, kurduğu Cumhuriyet'i ve devrimlerini kökleştirip sağlamlaştırmadan gitmekti. Tekrar kalktı. Kapıyı açıp dışarı çıktı. İleride Savarona'ya yeni tayin edilmiş genç bir subay nöbetçi bırakılmıştı. Koşarak geldi:

– Emriniz Paşam? dedi.

Gazi Paşa, göğüs geçirerek güverteye doğru yürüdü. Genç subaya başyaver ve doktorlar tembih etmişti, çekinerek uyardı:

– Paşam güverte rüzgarlı, salona buyurun.

Gazi Paşa sert sert baktı, geri döndü:

– Sen Nuri Conker'i tanıyor musun? dedi...

Genç subay bilmiyordu. Sıkılarak:

– Tanımıyorum Paşam! dedi.

– Gel öyleyse bakayım! diyen Gazi masa başına oturdu ve yavere yer gösterdi:

– Oturamam Paşam.

– Niçin?

– Nöbetçiyim...

Bu defa sesini yükselterek kükredi:

– Otur bakayım, seni imtihan edeceğim.

Genç subay süklüm büklüm sandalyaye ilişti. Gazi sınav yapmayı konuşturmayı severdi:

– Söyle bakayım, *Zabit ve Kumandan*'ı okudun mu?

Genç subay bön bön bakınca Gazi'nin öfkesi arttı:

– Peki *Zabit ve Kumandanla Hasbihal*'i okudun mu?

– Hayır efendim...

– Öyleyse nasıl subay oldun? Nuri Bey'i tanımıyorsun, onun yazdığı, benim yazdığım askeri kitapları bilmiyorsun... Sen nasıl askersin? Nasıl subaysın!..

Gazi Paşa öfkeden sesini yükseltmiş, nöbet odasındaki Başyaver Muzaffer duymuştu. Koşarak geldi. Nöbete bıraktığı acemi subayı bir kedi gibi sandalye üzerinde süklüm püklüm görünce az çok durumu anladı.

– Buyurun Paşam, dedi:

– Muzaffer!.. Bu çocuğu yatın en dar, en küçük odasına at. Oda hapsi... Eline de benim ve Nuri rahmetlinin kitabını ver okusun. Yarın sınav yapacağım. Haydi bakayım.

Aynı anda genç subay kalkmış, Başyaver'in ardından kaybolmuştu. Gazi'nin sinirleri yatışmıştı. Cehaleti, tembelliği, mesleği-

ni geliştirmeyeni, okumayanı sevmezdi. Yeni bir görev yapmanın dinginliği içinde odasına çekildi. Artık uyuyabilirdi.

***

Gazi aynı Çankaya Köşkü'ndeki gibi öğleden sonra saat üç buçukta uyandı. Gece kırdığı, azarladığı genç subayı düşündü. Kahvaltı için salona çıktı. Masası hazırdı. Muzaffer de ayakta bekliyordu:

– Günaydım Paşam!

– Günaydın Muzaffer! O acemi er kılıklı subaya verdin mi kitabı?

– Tabii Paşam...

– Okumuş mudur?

– Bütün gece ışığı yandı. Hassas bir çocuk... Uyumayıp okumuştur. Amma Paşam ben bile sizin kitabınızı iki günde okuyabildim...

– Okumuştur... Kahvaltım bitsin, çağır!

– Peki Paşam! Afiyet olsun! diyen Muzaffer uzaklaştı. Genç subayın hücre gibi dar kamarasınının lumboz deliğinden başını uzatıp baktı. Hâlâ kitap okuyordu. Bitirememişti. Başyaver hassas bir subaydı. Ona da acıdı. Doğru aşçının yanına gitti. Bolulu aşçı Atatürk'ün kalkacağı saati, sevdiği kahvaltılıkları iyi biliyordu. Sofrasını donatmış, hizmetliyle de sıcak sütünü çayını göndermişti. Sandalyeye oturmuş dinleniyordu. Kapıda iri yarı Muzaffer Bey'in akseden gölgesini görünce ürktü; telaşla ayağa kalktı:

– Buyur Komutanım!

– İbrahim Efendi, Gazi Paşamıza bir sürpriz yapmak istiyorum. Sen bana yardım edeceksin...

– Nasıl?

– Gazi Paşamızın kahvaltısı ile öğle yemeğini birleştirip sofrada

uzun süre kalmasını sağlayacağız.

– Nasıl olur komutan?

– En çok sevdiği lüfer balığı değil mi? Biraz önce Beşiktaşlı balıkçılar getirdi. Hemen temizle, kızart... Kokusunu alınca iştahı çeker. Balık yemesi de çok vakit alır. Lezzetli ama kılçıklı tabii zaman alır yemesi.

Bolulu usta pek bir şey anlayamadı ama, Başyaver'i dinleyip balıkları çıkardı.

Muzaffer Bey balık kokusu salondaki masaya doğru gelirken Gazi Paşa'ya yaklaştı.

– Paşam!. Ben biraz önce yedim, balıklar mis gibi, size de hazırlıyorlar. Arslan sütü...

– Çocuk!.. Acan gibi tahrik etmedesin... Doktorlar yasakladı, ama bir duble süyle!..

***

Akşamüzeri sofradan kalkmayan Gazi Paşa Muzaffer'i çağırdı:

– Hani sen o acemi subayı getirecektin... Yalnız başına içmek zevksiz oluyor. Salih de Ali de yok... Çağır bakayım şu çucuğu!

Biraz sonra genç subay selam verip topuk vurmuştu:

– Buyrun Paşam!

– Otur bakalım! Okudun mu kitapları?

– Evet Paşam!.

– Kimmiş Nuri Conker?

– *Zabit ve Kumandan* kitabını yazan binbaşı... Sizinle Trablus'ta, Muş'ta, Çanakkale'de savaşmış. Mebus da olmuş...

– Ne anlatıyor kitabında?

– İyi bir subayın, komutanın nasıl olması gerektiğini anlatıyor.

– Okuduklarını özetle... Geniş anlat.

– Balkan Harbi'nde çok acı bir yenilgiye uğradık. Sebebi de komutanların yetersizliği, disiplinsizliği... Hakkında müfettişlerin kötü raporu olduğu halde savaş yapmadan Selanik'i Yunan'a teslim eden Hasan Tahsin Paşa... Bunları anlatıyor Nuri Bey...

– Başka ne var?

– Paşam siz, *Zabit ve Kumandanla Hasbihal* kitabını yazarak onun fikirlerini daha güzel açıklıyorsunuz. Asker bilgili, cesur olduğu kadar mert ve fedakar olacak, diyorsunuz. Subay da askeri gibi gerektiğinde hayatını feda etmeyi bilecektir.

– Peki askerlik nedir?

– Sevk ve idare sanatıdır Paşam!

– Bir subayda hangi hasleti arıyordu Nuri Bey?

– Taarruz ruhu; "Savaşta saldıran kazanır." diyor.

– Başka bir şeyi unutuyorsun... Düşün bakayım.

Genç subay ileride onları dikkatle dinleyen Başyaver'e baktı. Okumuştu ama ifade edemiyordu. Gazi Paşa gürledi. Sanki, Cumhurbaşkanı değil de savaşan bir başkomutan gibiydi:

– İnisiyatif!.. Söyle bakayım bu nedir?

– Paşam, gerek komutanların, gerek erlerin kendiliğinden fikir üreterek anında karar verip saldırması, saldırı emri vermesidir.

– Aferin!.. Doğru... Düşmanı ordugahta beklemek olmaz.

Gazi Paşa yorulmuş gibiydi, ilerideki Muzaffer Bey'e baktı.

– Ne diyorsun Muzaffer, bu çucuk sınavı geçti mi?

Başyaver, elindeki kitabı daha çok şey var, der gibi gösterince Gazi gürledi:

– Getir kitabı Muzaffer! deyip, kitapta kendisinin altını çizdiği paragraf ve cümleleri genç subayın yüksek sesle okumasını istedi...

Genç yaver, Gazi Paşa'nın açtığı, altını çizdiği paragrafı okumaya başlamadan her konuyu okuyup öğrendiğini belirtmek istedi:

– Paşam, siz kitabınızda Nuri Bey'in fikirlerini açıklayıp eleştiriyor ve katılıyorsunuz. Ayrıca ona hitap ediyorsunuz.

– Biliyorum, oku bakalım:

"Derhal farkına vardım ki sen on senelik askerlik hayatının, içinde yoğrulduğun birçok müstesna olayının sana kazandırdığı acı, tatlı tecrübelerini vicdanında ve dimağında gelişmesini tamamlayan o soylu yurtsever fikirlerini ve hissiyatını vatandan ayrı düşmekten oluşan kalp yaralarına kararak bizi ağlatmak, bizi utandırmak, alnımıza sürülen kara lekeleri silmek gayret ve vazifesini davet etmek istiyorsun!"

– Peki, benimle Nuri'nin kalbini yakan ne?

– Balkan Harbi'nde memleketiniz olan Selanik'in kaybı Paşam.

– Okumayı bu sayfadan sürdür:

"Bir gün Afrika sahilinden vatanına ulaştıracak yolların kapanmış olduğunu görürken... Bir gün işittim ki, baba ocağım Selanik ve oradaki annem, kardeşim, bütün akraba ve yakınlarım, mahiyetlerini anlattığım için vatanımdan kovulmuş, zevat tarafından düşmana hibe edilmiştir... Bir gün duydum ki Hortacı Süleyman Camisi'nin minaresine çan takılmış ve orada yatan babamın kemikleri, Yunan palikaryalarının kirli ayakları altında çiğnetilmiştir..."

Genç subayın okumasını dinlerken Gazi Paşa'nın kirpiklerine bir damla gözyaşı geldi... Hemen ayağa kalktı:

– Çocuk sınavı geçtin! dedi.

Güverteye doğru yürüdü.

Gazi Paşa denize bakıp martı çığlıklarını dinlerken, Nuri Conker'in ruhunu şad ettiğini düşünüyordu.

***

Atatürk'ün sağlığını, kendisinden daha çok düşünenler vardı.

Bunların başında Başbakan Celal Bayar geliyordu. Hastalığının yalancı iyileşmesini, "aslında ilerlediğini" söyleyen Dr. Neşet Bey'in bu sözü üzerine Dr. Fissinger'le birlikte ikinci bir Avrupalı doktorun da gelmesi için Dışişleri Bakanı Aras'a emir vermiş ve yeni bir doktor davet edilmişti.

8 Haziran 1938'de Dr. Fissinger tekrar gelmişti. Bu kez yanında kızı ve hanımı da vardı. Onları Kılıç Ali, Yeşilköy'deki evinde ağırlıyordu.

Hasan Rıza Bey, Dr. Fissinger'i alıp doğru Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Atatürk onu güler yüzle karşıladı. Muayeneden sonra Doktor:

– Perhize devam etmenize memnun oldum. Ama istirahat şart. İlaçlara devam... Önceki tavsiyelerimi tutun, dedi.

Atatürk de:

– Her şeyden önce benim bir asker olduğumu biliyorsunuz. Emre uyarım!

Dr. Fissinger bu cevaba memnun oldu. Konuyu değiştirerek hastasının dikkatini başka yöne çekmek istedi:

– Ekselans! Daha önce dil çalışmalarınızdan söz etmiştiniz, ilginiz sürüyor mu?

– Tabii. Türkçemizi bilimi ve Avrupa kültürünü ifade edebilecek bir düzeye getirmeye çalışıyoruz. Size dilcilerimiz İbrahim Necmi ve Cevat Emre bilgi verebilir. İkisinin de Fransızcası güzeldir.

Dr. Fissinger tebessüm edip hastanın elini şefkatle tutup tapışladı:

– Ekselans, sizin Fransızcanız da güzel! dedi.

Bu sıcak konuşmayı memnunluk içinde üç kızı, Afet, Gökçen ve Ülkü ilgi ile dinliyorlardı. Afet Paris'te çok kalmadan hemen dönmüştü. Dr. Fissinger izin alıp çıktıktan sonra Gazi Paşa Afet'e baktı, onun üzgün halinden etkilenmişti:

– Kızım Afet!.. Sen İsviçre'deki okulunu ihmal etme, ben iyiyim. Cenevre'ye tekrar gideceksin! Gökçen yokluğunu aratmaz. Şimdi hepiniz de çıkabilirsiniz...

Çocukları ve Genel Sekreteriyle diğer ziyaretçiler çıkarken Atatürk elini kaldırıp, Milli Savunma Bakanı'nın çıkmasını önledi:

– Sen kal Kâzım Paşa!.. Seninle konuşacağız... dedi ve Bakanının yanına oturmasını işaret etti.

– Buyrun Paşam!

– Kâzım Paşa!.. Hatay için sana önemli görevler düşecek... Bu konuda gerekirse Makedonya'da, Selanik ili Takip Kumandanlığı'nda bulunduğumuz sıradaki gibi bir örgüt kuralım... Celal Bey'le mutlaka bu konuyu görüş! Hatay mutlaka bizim olmalıdır.

Atatürk'ü çok yorgun ve bitkin gören Kâzım Özalp, onun bir an önce dinlenmeye çekilebilmesi için kesin ve güvenli bir şekilde:

– Tabii Paşam. Başbakan'la görüşüp Hatay için her şeyi yapacağız! dedi.

***

Doktor Fissinger ikinci kez geldiği sıralarda, Atatürk, İsmet Paşa'nın da Ankara'da safra kesesinden hastalandığı haberini aldı. Gazi Paşa kendi hastalığını unutup, Fransız doktora eski Başbakanını da muayene etmesi ricasında bulundu. Dr. Fissinger bu isteği kabul edip Ankara'ya gitti. İsmet İnönü'yü muayene etti. İlaçlar verip tavsiyelerde bulunduktan sonra İstanbul'a döndü.

Fissinger ve ailesini Kılıç Ali, Florya'daki evinde ağırlıyordu. Doktor ve kızı Türk konukseverliğinden çok memnun olmuşlardı. Doktor Fransızca konuştuğu hastasının kültürüne ve devlet adamlığına hayran kalmıştı. Kurtarıcının çevresindekilerin Atatürk'e olan sevgi ve saygıları, onu da etkilemiş, hastası için üzülmeye başlamıştı. Kılıç Ali ile otomobille Dolmabahçe'den Flor-

ya'ya doğru giderken konuşuyorlardı. Dr. Fissinger:

– Ne kadar kederli ve ne kadar üzgün olsanız yerindedir. Ve çok haklısınız. Fakat bu tehlikeli fırtına sırasında, benim de aynı üzüntülü gemi içerisinde bulunduğumu kabul edin, diyordu.

Kılıç Ali Fransız doktora İstanbul'da biraz daha kalmasını söyleyince Dr. Fissinger:

– Beni bırakınız hemen döneyim. Yoksa bir gün daha fazla kalırsam, anlıyorum ki Mustafa Kemal'in derhal emrine gireceğim. O kadar güçlü bir adam, o kadar etkisi altındayım.

Bir gece Doktor Neşet Ömer Bey, meslektaşı Dr. Fissinger ve eşine Moda Deniz Kulubü'nde akşam yemeği vermişti. Fransız doktor, eşine Gazi Paşa'nın hastalığından söz ederken gözleri yaşarmış ve şunları söylemişti:

– Nereye, kimin gözüne baksam, gözlerinin içinde üzüntülerini, akıttıkları gözyaşlarını görüyor ve beraber ağlıyorum.

Dr. Fissinger, Atatürk'ün yatta yemek için merdivenlerden çıkarak salona gitmesini yasaklamıştı. Hastalığının bu devresinde soğuk almaması gerekti. Bunun için yattığı odada yemeğini yiyebilecekti. Hiçbir kayıt altına girmeyi sevmeyen Atatürk özgürlüğünün böyle kısıtlanmasına katlanıyordu. Ama çok şık giyinmeye ve konuklarını yatak kıyafetiyle karşılamamaya dikkat ediyordu. Masasının temiz, düzgün ve her zaman çiçeklerle süslü olmasını isterdi.

Atatürk'ün son yat günlerindeki bütün zevki gramafonda Rumeli türküleri dinlemek ve Münir Nurettin'le, Safiye Ayla'nın şarkılarına kulak vermekti. Hastalık yalnızlığında onu en çok oyalayan ise Ülkü'nün yaramazlıklarıydı. Onu küçük yaşta kaybettiği kız kardeşi Naciye'ye benzetiyordu. Atatürk çocuğun saçlarını okşarken ondan ayrılacağını biliyor, Ülkü ise çocukça hareketlerle Ata'sını bekleyen tehlikeden habersiz görünüyordu.

Hastalığı ağırlaştığında pamuklu pijama veya ipekli beyaz en-

tari gibi hafif ve rahat giysileri tercih ediyordu. Ne var ki hâlâ askeri disiplini ve milli görgüsü ağır basıyor acı çektiği anda, eğer kendisini Başbakan Celal Bayar, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras veya İçişleri Bakanı Şükrü Kaya geldi mi, onları beyaz pantolon, mavi ceket ve beyaz keten kasketten oluşan giysileriyle karşılıyor; O'nun bu titiz ve yakışıklı halini gören yakınları eziklik duyuyorlardı. Asık suratı sevmeyen bu büyük insan acı çekerken de gülümsemeyi ihmal etmiyordu.

***

Dr. Fissinger, Dr. Neşet Bey ve diğer Türk doktorları ile görüştükten, Atatürk'ün hastalığı ve tedavi şeklini anlattıktan sonra Paris'e döndü.

Atatürk'ün hastalığı devam ediyor; başucundaki kızları Sabiha Gökçen ve küçük Ülkü, babalarının odasına teleşla girip çıkan doktorların yüzlerine çaresizlik içinde yalvaran gözlerle bakıyorlardı.

***

Devlet işleri, büyük adamın kurduğu düzen içinde, devrim ilkelerine uygun şekilde Celal Bayar ve genç bakan kadrosu ile Ankara'da güvenli şekilde yürütülüyordu.

11 Haziran 1938'de, Başbakan Celal Bayar, İstanbul'a gelip, yapılan işler ve yapılacak tasarruflar hakkında Atatürk'e bilgi verdi. Cumhuriyet hükümetinin başarılı hizmetlerini anlattı.

Gerek tedavi ve perhizin etkisi ve gerekse Başbakanının ülkesi için anlattıkları maneviyatını düzeltmişti; iyi ve neşeli görünüyordu. 14 Haziran'da kızı Sabiha Gökçen'i yanına çağırdı:

– Çocuk! Kalem kağıt getir, dedi.

Gökçen hemen anlamıştı:

– Afet Ablama mı yazacaksınız? dedi.

– Evet sen Ülkü'yle ilgilen.

Sabiha, küçük çekmeceli masaya koştu; hemen kağıt kalem alıp geldi.

Atatürk masa başına geçerken küçük Ülkü'nün başını okşadı, Sabiha'ya döndü:

– Siz Ülkü'yle güverteye çıkın, hava alın... Bana yasak! dedi.

Onlar uzaklaşırken arkalarından iç geçirerek baktı. Sonra meyus gözlerini pencereden gördüğü masmavi,durgun denizden önündeki beyaz sayfaya çevirdi. Yazmağa başladı:

"Sevgili kızım, Cenevre Üniversitesi'nde Türkiye Cumhuriyeti'ni anlatan güzel konuşmandan dolayı çok sevindim, tebrik ederim. Orada devletimizi devrimlerimizi ve şanlı tarihimizi anlatmaya devam et. Ben iyiyim. Tamemen iyileşme ümidi ve şansı kuvvetlidir. Senin başarı haberlerini beklerim..."

Türk Kuşu... Türk Kızı...

Sabiha Gökçen, zaman zaman yattan ayrılıyor Yeşilköy'e gidip uçağı ile uçuş talimleri yapıyordu. 14 Haziran günü hava alanındaki piste erkenden geldi. Heyecanlıydı. Erkek pilot arkadaşları ona gıpta ile bakıyorlardı. Türk kadın pilotu Balkan ülkelerinden davet almış, uçağıyla gidecek Türkiye'nin tanıtımını yapacaktı.

Uçak bakıcıları ve ustalar Gökçen'in uçağını hazılamışlar,

– Bayan Gökçen uçağınız emrinize ve uçmağa hazır demişlerdi.

Hava güzel olduğu için Savarona Yatı'nın güvertesine bir masa kurulmuş, Atatürk yakın arkadaşları Salih Bozok ve Kılıç Ali'yle kahvaltı yapıyor, biraz ilerisindeki Ülkü'nün yaverleri ile top oynayışını, koşturuşunu seyrediyordu.

Birden bir motor sesi ve uzaklardan uçak göründü. Yatın üstüne doğru gelirken Ülkü sevinçle kollarını açıp bağırdı:

– Ablamın, Gökçen ablamın uçağı!

Masadakiler hep birden alkışlayarak ayağa kalktılar. Uçak Dol-

mabahçe ve yat üzerinde iki tur atıp Yeşilköy'e doğru uçarken Atatürk gururla iki arkadaşına baktı:

– İşte Türk kadını göklerde uçuyor Salih! Ali!..Türk kızı, Türk kadını her işi yapacak ve bunlarda başarı kazanacaktır.

***

Öğleden sonraya kadar sofra sohbeti uzamıştı. Ülkü koşturuyor; gözleri onda olan Atatürk, alışılmadık şekilde ayran içmeğe devam eden arkadaşlarına takılarak konuşmasını sürdürüyordu:

– Bana gelen yasak, size de geldi.. Memnunum bu halden. Hele çocuklarımın Türk gençlerinin başarısını gördükçe devrimlerinin doğruluk ve isabetine olan inancım daha çok artıyor. Türk milli eğitimi daha nice Afet'ler, Gökçen'ler yetiştirecek...

Onlara milli eğitimin, Dil ve Tarih Kurumlarının Türklük bilincini her şeyin üstünde tutuşunu anlatırken gözleri güverte kapısına takıldı:

– Te te te te!.. Bu ne hız... Gitti geldi. Çocuklarım. Gençlerim benden hızlı olacaklar.

Kapıda görünen pilot kıyafeti içinde Sabiha Gökçen'di. Rıza Bey otomobili Yeşilköy'e göndermişi hemen onu alıp getirmişti.

Atatürk'ün gurur ve sevinçten gözleri parlıyor. Gökçen onun elini saygıyla öperken, Ülkü topu bırakmış ablasının kucağına atlıyordu:

– Gökçen Abla beni de uçur!..

– Türk kuşu... Türk kızı geldi... Otur Gökçen. Uçuşunla gururlandım, yarın mı gidiyorsun?

– Evet Atatürk'üm.

Sofrada sağlıklı yiyecekler vardı. Atatürk kızına:

– Buyur sen de ye! diyerek kendisinin sevdiği sahanda yağlı yumurtayı gösterdi.

– Teşekkür ederim. Sağ olun Atatürk'üm...

– Güçlü olmalısın! Bal ve tereyağ da ye.

Salih ve Ali Bey'ler Gazi'nin çocuklarıyla candan ilgilenişini takdir ve gıpta ile izliyorlardı. Salih konuyu bildiği halde Sabiha'ya bakarak sordu:

– Gökçen kızım Balkan ülkeleri uçuşuna nereden başlayacaksın?

Sabiha Gökçen, Atatürk'e bakarak gururla konuşuyordu:

– Kendi kullandığım uçakla Balkan turuna çıkarken ilk uğrayacağım ülke Yunanistan olacaktı... Atatürk'ümün doğduğu Selanik şehri üzerinden uçmak bana heyecan verecekti. Ama sizi burada yalnız bırakıp gidemem.

Gazi Paşa, kalın kaşlarını çattı:

– Çocuğum!.. Benim hasta olduğumu bildiğin için gitmek istemiyorsun, biliyorum... Fakat ben söz verdim. Gideceksin. Yunanistan'dan sonra Bulgaristan ve Romanya'da olacaksın!

Atatürk gözlerini kızına dikmiş, müşfik sevecen tatlı sesiyle sürdürüyordu:

– Birkaç saat sonra senin büyük bir Balkan turuna çıktığını ve Türk kadınlığını göklerde şerefle temsil ettiğini dünya radyoları yayınlayacaklar, herkese duyuracaklar. Ne mutlu sana doğduğum şehrin semalarında uçacaksın. Seni Yeşilköy'den uğurlamaya gelmek isterdim Gökçen!.. Ne yazık ki bacaklarımda, dizlerimde derman bulamadım. Ama bu sözlerime sakın üzülme! İyiyim... Balkan turun hepimiz için iyi olsun çocuğum!..

Gökçen eğilip Atatürk'ün ellerinden öptü. O da kızına sarıldı, alnından öptü. Gözleri sevinç ve melalden ıslanmıştı. Ülkü bu hali görüp üzülerek Atatürk'ün kucağına fırladı. Gazi onu okşayarak, sızladığını hissettiği zayıflamış dizleri üzerine oturttu:

– Ablan gidecek. Ona hayırlı uçuşlar dileyelim... Sen kalacaksın... Oyun oynamaktan bir şey yiyemedin. Şimdi otur ve ye...

Bir garson küçük Ülkü'yü yakınındaki sandalyeye oturtup tepsisini önüne çekerken, güverte kapısından el sallayan Gökçen Gazi'ye bakıp bir daha:

– Allahaısmarladık! dedi.

Gazi el sallayıp "Güle güle" derken, bu çocuklarda görmediği ölü üç kardeşini mi, çok sevdiği küçük Naciye'nin güzel yüzünü mü görüyordu? Acısını paylaştığı rahmetli annesinden başkası bilemezdi.

***

Atatürk, 19 Haziran'da Savarona yatında Romanya Kralı Carol'u kabul etti. Kral hasta devlet adamına geçmiş olsun dileğini sunmaya gelmişti. Birlikte yatla Boğaz'a doğru açılıp çay içtiler, dünya şartlarını konuştular.

Bir gün sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la Celal Bayar ziyaretine geldi. Hatay sorunu ile ilgili hükümet toplantısı dört buçuk saat sürdü. Bu uzun süre içinde Atatürk rahatsızlığını ve acılarını belli etmemişti. Üstelik büyük bir dikkat ve uyanıklılıkla tutulacak siyasi yolu sabırla anlatmıştı.

Ne var ki karnındaki su toplanması sürüyor; kaşıntılar çekilmez hal alıyordu. Ama sabırla dinleyip acıya katlanması her şeye değiyordu.

Başbakan Bayar, onun ve arkadaşlarının Samsun'dan Ankara'ya giderken söyledikleri "Dağ başını duman almış" marşının resmen gençlik ve spor bayramı marşı olmasının kabul edildiği müjdesini verdi. Atatürk sevinip:

– Türk gençliği geleceğimizin güvencesidir, dedi.

Atatürk Ankara ve Türkiye'de olan bitenler kadar Balkan turuna uçakla gönderdiği kızını da merak ediyordu. Bir kaza ihtimali hatırına geldikçe uykuları kaçıyordu. O günlerde merakla yabancı radyo ve gazeteleri izlemeyi sürdürdü. Nihayet 21 Hazi-

ran 1938'de Gökçen'in sağ salim Yeşilköy'e uçağıyla indiği haberini aldı. Rahatladı. Aynı gün Atatürk kendisini iyi hissedip küçük Ülkü'nün elinden tutarak merdivenlerden yavaş yavaş güverteye çıkıyordu. Arkalarından gelen Salih Bozok merak ve ihtiyatla bakıyor, hemen yanı başında bir sendeleme, düşme halinde tetikte duruyordu. Aynı endişe Kılıç Ali'de de vardı. Bu iki eski arkadaşı, onun can yoldaşı, bir bakıma da koruyucusu ve her türlü istihbarat kaynağıydı. Bu sebeple onlara hükümetlerde hiçbir görev vermemiş, yanında bulunmalarını uygun görmüştü. Bu sadık dostlar da Atatürk'ün bu yakınlığını hiçbir şekilde kötüye kullanmamışlardı. Atatürk'e bağlılıkları kadar sevgileri de tamdı. Salih Bey, Ali Bey'e "O ölürse ben yaşayamam" demişti.

Bir gün gene gölgelikli şemsiye altında hasır koltuklarda oturup sohbet ederlerken, Dolmabahçe Saat Kulesi tarafından bir motorun yata doğru yaklaştığını gördüler. Atatürk sevinçle, yanında oynayan Ülkü'ye döndü:

– Çocuk! Bak... İşte ablan geldi.

Balkan turunu başarı ile tamanlayan Sabiha Gökçen, hemen bir motora binip koşarak Dolmabahçe Sarayı'na gelmişti.

Uçuş başlığını, gözlüğünü, eldivenlerini bile çıkarmadan merdivenleri koşarak çıkmıştı. Ona ilk sarılıp öpen Ülkü'ydü. Ablası eldivenlerini çıkarıp onu kucakladı. Atatürk bu sevgi halesinden memnunluk duydu. Bahtiyardı. Yaverler, Gökçen'in başlık, gözlük ve eldivenlerini aldılar. Sabiha, Atatürk'e sarılıp ellerini öperken Gazi Paşa'nın yüreği takdir ve gururla atıyordu. Heyecanlanmıştı... Gökçen'e milleti için teşekkür etti:

– Gökçen kızım, sağlıkla döndüğün için sevindim. Beni çok mutlu ettiğini biliyor musun! Bu yaptıkların âlâ! Kaç gündür dünya ajanslarını dikkatle izliyorum. Hepsi de senden sitayişle söz ediyorlar. Türk gençlerini, Türk kızlarını şerefle temsil ettin çocuğum. Bu benim için en büyük mükafat sayılır. Sağ ol!

– Siz sağ olun Atatürk'üm!...

150'liklere Af

Çok sevdiği hemşehrisi, arkadaşı, kapanmış SCF Başkanı ve şimdi Londra Büyükelçisi olan Fethi Okyar gelmişti. Selanik'teki, Sofya'daki gençlik günlerinin sıcaklığını hissederek kucaklaştılar. Ama Fethi'nin içi eridi. Kemal eski Kemal değildi.

– Fethi!.. Benim misafirim olmanı çok arzuladım... Bir iki gün kalıp beni burada yalnız bırakıp gitmek yok.

Fethi Bey, yüzü zayıflamış fakat karnı şiş arkadaşına kaygıyla bakıyordu:

– Arzunu emir telakki ederim Paşam! Seni bırakır gider miyim... Bir aylık iznimin her gününü seninle geçireceğim.

– Başımın üzerinde yerin var, yat geniş ve güzel...

Fethi Bey gece gündüz arkadaşının yanında kalırken, onun gene eski enerji ve hevesiyle devlet işlerini takip ettiğini görüyordu.Cumhurbaşkanı olarak iç ve dış meselelerle ilgilenip evraklar inceliyor, telgraflar çekiyor, zaman zaman yorulduğunu hissedip

arkasına yaslanıp Fethi Bey'e Avrupa ve dünya ahvali hakkında sorular soruyordu. Büyükelçisini dinledikten sonra kendi hastalık acısını unutmuş gibi insanlığı düşündüğünü belli ediyordu:

– Bizim Sevr'i hazmedemeyip yırtığımız gibi Almanya da kendisine dikte ettirilen Versay Antlaşması'nı hazmedemiyor. Alsas-Lorren için bütün Avrupa'yı yakacak... Hitler bir çılgın... Mussolini de kurşun asker.

Onun yüzünden belli etmek istemediği acısını gören Fethi:

– Bırak Paşam! Ne haltları varsa yesinler... Ali Fuat'tan ne haber?

– Onu da özledim... Haber saldım gelecek.

– Biliyorum onunla İstanbul maceralarınız daha çok!

Mustafa Kemal Paşa'nın gözlerinin içi güldü, başını karşı sahile Üsküdar'a, oradan Kanlıca'ya doğru çevirdi.

O sırada doktoru ciddi ve resmi bir sesle:

– Paşam istirahat zamanı, ilaçlarınız hazır, lütfen odanıza! dedi.

***

Afet İnan, Avrupa'daki eğitimi için ayrılmak zorunda kalmış, yattaki yerini Sabiha Gökçen almıştı. Atatürk, doktorların salık verdiği perhize devam ediyordu. Gece dinlenmiş ve uykusunu almıştı. Kızıyla kahvaltısını yaptı. İştahı da yerindeydi. Güvertedeki gölgelikte durgun denizi seyrederken, berrak ve temiz hava gönlünü çeldi. Karşıdan yatın kaptanı görünmüştü, ona el çırptı. Koşarak gelen kaptan, geminin sahilde bekleyip durmasını sevmeyen bir denizciydi...

– Emriniz Paşam!.. dedi.

– Hava güzel... Marmara Denizi'ne doğru açılalım, derim.

Aşağıda olan Sabiha Gökçen elinde hırka ile biraz önce yukarı

çıkıp yün giyeceği Atatürk'ün omzuna koymuştu. İlerjdeki trabzana yaslanmış karşı sahili seyrediyordu. Kaptanla Atatürk'ün konuşmasını duymuş onlara yaklaşmıştı. Hava rüzgarlı olduğu için denize açılmalarının mahzurlu olduğunu düşünüyor, açıkça söyleyemiyordu. Kaptan:

– Ben de yatla denize açılmanızı düşünüyordum Paşam!

Sabiha, Atatürk'ün omzundaki hırkayı, kollarından tutarak sarındığını gördü:

– Deniz açılırsak rüzgar şiddetlenir, üşütürsünüz!..

– Çocuk sıkıldım... Açılalım derim. Sen de hırkanı giyin gel!..

Biraz sonra Savarona yatı deniz kıyısından bir kuğu gibi kalktı. Atatürk, sevinçle ve neşeli bir halde yatın demir alıp sahilden uzaklaşmasını seyrediyordu.

Rüzgarın dokunacağını söyleyen Gökçen, onun koluna girip aşağı salona indirdi. Hasta halinin Gazi'yi uysallaştırdığına seviniyordu.

Dolmabahçe önlerinde Sarayburnu'na doğru gelirken, garson kahvelerini getirdi.

Yanıbaşındaki kızına çocukça gülümseyerek:

– Bir sigaraya doktorlar izin veriyor, değil mi Gökçen! deyip sigarasını yaktı.

Beyaz bir gömlek üzerine Salih Bozok'un hanımının özenle ördüğü kolsuz ekose mavi yeşil bir kazak giymişti. Hasta haliyle bile yakışıklıydı.

Kahvesini bitirdikten sonra Savarona'daki odasının alçak tavanına baktı. Sıkıldığını belli eden bir hareketle:

– Çocuk güverteye çıkalım, bunaldım burada, dedi.

Kaptan yavaş yol alıyordu..

Birlikte yukarı çıktılar. Denizden Topkapı'ya doğru camileri, İstanbul'un güzelliklerini seyrettiler. Yat Üsküdar'a doğru yön de-

ğiştirince Atatürk iç geçirdi. Çamlıca'ya, Alemdağ'a doğru baktı. Hafif rüzgar esiyordu. Sabiha Gökçen endişeliydi.

– İyi misiniz Atatürk'üm? dedi.

– Tabii iyiyim, yanımda Ali Fuat'ın ve Fethi'nin de olmasını isterdim. Onlarla Boğaziçi'nde...

Birdenbire sustu.

Yaverleri ve doktorlarından çok Sabiha Gökçen endişe içindeydi. Gazi Paşa'sının gözlerinin içine bakıyor hizmet için etrafında dört dönüyordu. Onunla birlikte yaverleri de Boğaz rüzgarının arttığını görüyor; Atatürk'ün artık içeri girmesini söylüyorlardı. O ise hiç aldırmıyor zevkle Rumeli Hisarı'nı, Boğaz'ı seyrediyordu.

O günkü beş saatlik Savarona yatıyla yaptığı geziden zevk alan Gazi zaman zaman hissettiği acıyı yakınındakilere belli etmemişti.

***

Dolmabahçe Sarayı, nadir olarak yaşanan dalgasız bir denize bakıyordu. Mermer duvarlarının bir kısmı denize bir kısmı da rıhtımına bağlanmış Savarona'ya aksediyordu.

Dolmabahçe Valide Camii yanından küçük bir tekne sahildeki nöbetçileri seslenme ve işaretlerine aldırmadan hızla geçip yatın demir attığı açıklıkta durdu.

Yattaki ve sahildeki nöbetçiler el sallayıp "yasak" diye bağırıyor ama küçük motorun sürücüsü ve ayakta duran kiracısı hiç aldırmıyordu. Nöbetçiler neredeyse ateş edeceklerdi.

Atatürk her zamanki gibi erken kalkmış, yanındaki arkadaşı ile yatın sancak tarafına gelmiş güneşin ilk ışıklarının vurduğu denizin menevişli yeşil mavi çırpınışını seyrediyordu. Cami tarafından gelen motordaki arkadaşını hemen tanımış, nöbetçilere el sallayarak ateşi önlemişti.

– Bu bizim Fuat!..

– Neredeyse vuracaklardı Kemal!..

– Yattaki leventler de, kıyıdaki Mehmetler de haberli, merak etme!..

– Onu da özledim!.. Gel Fuat, dedim. İşte geliyor.

Motor yosun tutmuş saray rıhtımının taşlarına yanaştı. Erler el uzatıp Ali Fuat Paşa'yı yukarı, kıyıya çekip çıkardılar.

O elini kaldırmış yukarı doğru bir çocuk sevinci ile el sallıyor:

– Geliyorum Paşam!.. diyordu.

Biraz sonra üç arkadaş sarmaş dolaş olmuş, Savarona'nın güvertesindeki masa başına oturmuşlardı. Ali Fuat Paşa da, Kemal Paşa'sının halini hiç iyi görmemiş, içi eriyerek Harbiye yıllarındaki gibi kollarını sıkmıştı. Ama parmaklarında adele değil kemik hissi daha çoktu. Sükut-u hayalini belli etmedi:

– Maaşallah seni iyi gördüm Kemal! dedi ve takıldı: Hani masa boş!..

Fethi boş bulunup Paşası yerine cevap verdi:

– Gelecek! Yeni Rakı mı, Kulüp mü, Mastika mı!..

Uzaktan doktor, bir çocuğu korur gibi gözleri ile Atatürk'e bakıyordu. Onlara elini dudaklarına götürdü "sus" işareti yaptı.

– Siz emredin... Bir iki kadehten bir şey olmaz.

– Olmaz!

– Olmaz!..

Böyle diyen iki arkadaşı reddetmişlerdi ikramı ama "olmaz, olmaz" derken işte can dostları kırk yıllık arkadaşları "siroz" olmuştu...

Atatürk neşeliydi; iki arkadaşına bakıp gözlerini sancak tarafındaki ay yıldızlı bayraktan kaptan köşküne doğru çevirdi:

– Yatımı nasıl buldunuz? Milletime şükran duyuyorum, bunu bana hediye ettiler. Sizi bırakmam artık. Daha fazla yalnız kalamam!

O konuşurken Ali Fuat Paşa arkadaşını yabancıymış gibi tepeden tırnağa inceliyordu. Paşa incelmişti. Yeni tıraş olmuş, her zaman al olan elmacık kemikleri solgun görünüyordu. İpek gibi sarı saçlarını itinayla muntazam olarak arkaya doğru taramıştı. Mavi gözleri gene canlı ve sertti ama göz çukurlarına gömülmüştü. Göz kapaklarının altlarında siyah halkalar oluşmuştu. Arkasında ipekli vişne koyusu bir robdöşambr vardı. Arkadaşlarına güçlü ve sağlıklı görünmeye çalışıyordu.

Beyaz giysili bir garson tepside üç büyük billur bardakla ayran getirip:

– Başka emriniz var mı Paşam! deyip uzaklaştı.

Atatürk gözlerini karşı sahile, Üsküdar sırtlarına Çamlıca'ya, Alemdağ'a dikmişti.

Gözlerinde çocukluğuna, gençliğine doymamışlığın özlemi vardı:

– Fuat!.. Ne diyorsun yarın Çamlıca'ya, Alemdağ'a çıkalım mı?

O da Harbiye yıllarına dönerek, Sarı Paşa'sını kırmak istemedi:

– Çıkalım Kemal!.. Hemen yarın... İkimizi de bekleyen var!

Fethi ikisine de takıldı:

– Beni bekleyen yok! Ben gelmiyorum.

– Küsme Fethi, sana da bir güzel buluruz.

Ali Fuat Paşa, arkadaşını daha çok memnun etmek için dünkü anılarını bugün gibi anlatmaya başladı:

– Kemal... Annem kuru köfteleri, sigara böreklerini, haşlanmış yumurtaları sepete koydu... Nevale hazır sen anzarot alacaksın! O asırlık çam ağacının gölgesi bizi bekliyor. Testiyi o suyu buz gibi olan tahta oluklu pınardan doldururuz.

– Paşa Baban nasıl olsa ikimize anzarota yetecek harçlık verdi, haydi Fuat kalk!

Fethi Bey nerdeyse kalkıp gidecek gibi ayaklanan arkadaşlarını

kolundan tuttu:

– Durun yahu!.. Harbiyeli öğrenci değilsiniz. İkiniz de Paşa oldunuz...

İçi yanmış gibi ayran bardağını dudaklarına götüren Atatürk, ayranı yarıladıktan sonra derin bir ah çekti. Bir Fuat'a bir Fethi'ye bakarak pişman bir tavırla konuştu:

– Fazıl Paşa, Ali'nin babası... Beni de oğlu gibi severdi. Ona ne kadar harçlık verirse bana da belli etmeden cebime koyarak verirdi. Ben ona Kongreler sırasında saygısızlık ettim, kırdım...

– Ne münasebet Kemal!.. Babam haksızdı o zaman... İsmail Hami Bey'le beraberdi.

Fethi Bey ikisini de susturdu:

– Maziye geçmiş derler. Bırakın... Yarın gidiyor muyuz Alemdağ'a?

İkisi birden cevap verdi:

– Gidiyoruz!.. Seni de yanımıza alıyoruz!

Mustafa Kemal'deki geçmiş zaman özlemi iki arkadaşına da geçmişti. Onlar da Harbiye yıllarını anlattılar. Gazi, Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği yıllarında olanı biteni savaş yılları ve Meclis tartışmaları nedeniyle ayrıntısıyla öğrenememişti şimdi soruyordu:

– Yahu Fuat, Moskova'da Enver Paşa'nın yanına gelişini hiç anlatmadın, nasıl davranmıştı sana?

– Enver Paşa'yı son görüşüm 1916'nın Nisan ayıydı. O Başkomutan Vekili bense 3. Kolordu Komutanı. Amirane bir şekilde İsmet'i Sina'dan alıp görevi bana vermişti. Ondan sonrasını biliyorsunuz. Büyük mağlubiyet ve yurttan kaçışları... Dört yıl sonra Moskova'da elçiliğimize geldi. Kanatları kırılmış bir kartal gibiydi. Ama hâlâ tutkuluydu. Genç, dinç ve zinde... Siz Yunan'ı yenemezseniz, o Anadolu'ya geçmek istiyordu. Kendisine Sarıkamış faciası ve hatalarını anlatıp sizin tarafınızdan asla istenmediğini

söyledim. Berlin'deki hanımı Naciye Sultan'ın özlemini çekiyordu. Ama hâlâ onu değil de yeni bir maceray düşünüyordu. Halk Şurası'ndan da III. Enternasyonal'den de vazgeçmesini salık verdim. "Türkistan'a git" dedim... Ondan sonrasını biliyorsunuz.

Gazi Paşa hastalığının verdiği yorgunlukla susarken Fethi Bey sordu:

– Enver Paşa'nın Bolşeviklerle arası nasıldı?

– Onlara sığınmış gibiydi... Ama Lenin de Stalin de bizim dostluğumuzu önemli buldu. Ona sırt çevirdiler. Ben de Gazi Paşa'nın emri vechile onu uyarıp başka yöne sevk ettim.

Yaver Muzaffer telaşla yanlarına yaklaştı, doktorların geldiğini haber verince Gazi:

– Siz kamaralarınızda dinlenin daha sonra görüşürüz, deyip kalktı. İki arkadaşı onun yürüyüşünün bile değiştiğini, her zaman dimdik olan belinin büküldüğünü görüp üzüldüler. Fethi gene Enver Paşa konusuna döndü:

– Demek Kütahya-Eskişehir yenilgisinden sonra Enver bayağı ümitlendi.

– Üzüldü tabii... Pangolos'un İsmet Paşa'yı yenmesi Ankara hükümetini sarsmıştı. Ama o Mustafa Kemal'i kıskanıyor, kendisi kurtarıcı olmak istiyordu. Oysa Osmanlı'yı batıran oydu. Sakarya Savaşı'nı biz kazanınca Batum'u, Bakü'yü bırakıp Taşkent'e geçti. Çünkü Sovyet Rusya, bizim Batı emperyalizmine karşı savaştığımızı ondan daha iyi biliyordu.

***

Savarona yatı arada denize açılıp, önce Kız Kulesi Topkapı arasında seyrediyor sonra Boğaz'a doğru yol alıyordu. Atatürk'ün doktoru ve hizmetlileri rüzgarlı havalarda hemen içeri girmesini istiyorlardı.

İki eski arkadaşının yanında bulunduğu sırada, Atatürk, Ce-

lal Bayar'a bir haber gönderip Meclis'ten 150'likler denen Kuvayı Milliye'ye karşı çıkan şahısların affedilmesi kanununu çıkarttı. Kimseye şahsi kini yoktu. Ne yaptıysa milleti ve devletinin selameti için yapmıştı. Arkasında kendisine kırgın kimse bırakmak istemiyordu. Affetmek büyüklüğün şanındandı. Meclis'te bu konuda müzakere yapılırken, İsmet Paşa ve arkadaşları toplantıya katılmamışlardı.

Kalkınma

Paris'ten dönen Afet İnan ve Tunceli'den gelen Sabiha Gökçen babalarının başında hizmetçi gibi bulunuyorlar, Doktor ise onlar dahil arkadaşlarına da bir saatten fazla birlikte olma izni vermiyordu.

Meclis'te olanlar ve hükümet tasarrufları sürekli olarak Cumhurbaşkanı Atatürk'e haber veriliyor, o da büyük bir dikkatle izliyordu.

İkinci Beş Yıllık Plan çalışmaları sürüyordu. Yeni yeni güçlenen Türk işadamlarıyla devletin el ele çalışması gerekiyordu. Onlar için de kredi imkanları yaratılmalıydı. Beş Yıllık Kalkınma Planı da bir an önce çıkmalıydı. Bütün bu konuları görüşmek üzere Başbakan Celal Bayar Ankara'dan İstanbul'a geldi. Dolmabahçe kıyısındaki Savarona yatına geçti. Cumhurbaşkanı hastaydı ama O'na danışması, her şeyi anlatması gerekiyordu. Uygun zamanda bir araya geldiler. Başbakan Celal Bayar, çelik fabrikasının kurulması ve silah alımı için İngiltere'den 16 milyon sterlin kredi

alındığını, Almanya'dan da 15 milyonluk bir kredi önerisi geldiğini anlattı. Atatürk dikkatle dinledi. Sorular sordu. Daha önce de Rusya'dan kredi alıp bazı fabrikalar kurmuşlardı. Borç para iyi yere ve dürüstçe akıllı yatırıma yönelirse faydalıydı. Bu endişesini Celal Bayar'a anlatan Atatürk, Alman mühendis ve kredisi yardımı ile kurulan Kayseri Tayyare Fabrikası ve Rus kredisi ile kurulmuş olan bez fabrikalarının çalışma ve üretim durumlarını sordu. Başbakan'ının anlattıklarından memnun oldu.

Bütün bu süre içinde Genel Sekreter Hasan Rıza Bey yanlarında bulundu. Çünkü doktoru "yarım saattan fazla kalmayın" uyarısında bulunmuştu. Sekreterin sessizce yanlarında bulunması bu sürenin uzamasını sağlıyordu.

Celal Bayar kendisini dikkatle dinliyor, Atatürk'ün solgun yüzüne bakıyor; verdiği olumlu cevaplara hoşlandığını belirten gülümseme ile başını sallıyordu. Bir ara kızı Afet Hanım içeride çok kalındığını ikaz eder gibi, çatık kaşla kapıyı araladı. Babasını yorgun ve bitap göreceğini sanarken onun dinç ve zevkle Başbakanını dinlediğini görüyor gene de:

– Doktor!.. diyecek oluyordu. Atatürk şefkatle ona bakıyor:

– Gel, sen de dinle Afet!.. Celal Bey çok mühim ve güzel şeyler anlatıyor, bunlar insanı yormaz, insana can verir.

Başbakan Celal Bayar, hastanın nazik durumunu ve yakınlarının endişesini anlamış, susarak masaya serdiği evrakları toplamaya başlamıştı. Atatürk başını kızından ona çevirdi:

– Rica ederim, devam edin!

Cumhurbaşkanı'nın devlet işlerine olan merakını ve endişesini anlayan Celal Bayar sürdürdü:

– Efendim kredi anlaşması Meclis'ten geçti. Bu teşebbüs bütçeye yük olmayacak. Merkez Bankamızdaki blok para payımız tamam. Güvenli mali kaynaklarımız var. 30 vapur için sipariş yapacağız, Kütahya'da elektrik santrali kuracağız, Sakarya ırmağı üze-

rine baraj ve sulama kanalları projelerimiz planlandı Paşam.

İktisadi ve sınai konular bitince Atatürk koltuğuna yaslandı:

– Bak Celal Bey, bütün bu işleri yaparken dünya ahvalini de takip etmemiz lazım... Bak, ben sana söyleyeyim. Bizim bu işleri ve benzer işleri başarmamız için önümüzde en çok üç sene zaman var; diyemem ki ondan evvel fırtına kopmaz. Ne yapacaksak, herhalde bu dar zaman içine sıkıştırmaya bakmalıyız. Bütçe falan düşünmeye gerek yok... Memleketin bütün gelir kaynaklarını seferber ederek bu işleri yapmak lazımdır.

Celal Bayar'ın son aylarda Avrupa'da olan Almanya-Fransa gerilimini ve harp hazırlıklarından haberi vardı, fakat hasta Cumhurbaşkanını üzüp meşgul etmemek için bu dış konularda hiçbir bilgi vermemişlerdi. Buna rağmen Atatürk sezgi ile ilerde olabilecekleri söylüyordu.

"İyileşeceksiniz Dediler Ya... Kendimi İyi Hissediyorum."

Haziran sonlarına doğru İstanbul ısınmaya başlar; imbat da kesilirdi. Pencereden böyle güzel ve aydınlık havayı gören Sabiha ve Ülkü güverteye çıkmışlardı. Atatürk'ün odasındaki perdeler arasından güneş ışınları süzülünce, hastabakıcı içerinin daha çok aydınlanması için perdeleri hafifçe çekti. Gazi Paşa onun çekingen tavrını görmüş yastıktan başını kaldırmıştı:

– Ahmet! Perdeleri tamamen çek, pencereleri de aç! dedi.

Hastabakıcı ihtiyatlıydı, hem doktorların hem yaverlerinin tembihlerini hatırladı, fakat itiraz edemedi. Pencereyi açınca içeri temiz hava ile birlikte güneş hüzmeleri de hücum etti. Bu aydınlık ve güzel hava hastaya yaşama sevinci verdi, neşeyle:

– Çocukları çağır gelsinler! dedi.

– Gazi Paşam onlar güverteye çıktılar.

– Hava güzel... Robdöşambrımı ver. Ben de çıkayım.

Hastabakıcının temizlik işlerine de baktığını bilen Yaver Ce-

mal, onun içeride çok kaldığını görerek kapıdan başını uzattı. Atatürk kalkmış dışarı çıkmak için hazırlanıyordu.

– Günaydın Paşam!..

– Günaydın Cemal!.. Çocuklar güvertede mi?

– Evet Paşam!..

– Ben de çıkacağım... Hava güzel görünüyor.

– Doktorlar!

– İyileşeceksiniz dediler ya... Kendimi iyi hissediyorum.

Gerçekten Dr. Fissinger ve Dr. Neşet Bey'in verdiği ilaçlar ve tavsiyelere uyması Atatürk'ü iyileşmiş gösteriyordu. Kendisi de bu zindeliği hissederek yavaş yavaş yürüdü. Hatta kimsenin yardımına ihtiyaç göstermeden merdivenleri çıktı. Sabiha ile Ülkü güneşin ısıttığı güvertedeki koltuklara oturmuşlar, denizi seyrediyorlardı. Ansızın Atatürk'ü karşılarında görünce şaşırıp ayağa kalktılar. Atatürk için hazırlanmış, üzerine pamuk doldurulmuş minder konmuştu. Hasır koltuğa kurulmuş olan Ülkü'nün hızla indiğini görünce:

– Otur çocuk otur!.. dedi.

Ülkü çoktan Ata'sının elini tutmuş birlikte oturmuşlardı.

Gemi kaptanı Atatürk'ün güverteye çıktığını görür görmez koşturarak geldi, selam durdu:

– Emriniz Paşam!

– Hava güzel... Denize açılalım mı?

– Gerçekten güzel, rüzgar yok... Emriniz başüstüne, diyen kaptan makine dairesine doğru yürüdü.

Savarona'nın motorları çalışmış, Kaptan "heyamola" buyruğunu vermişti. Yat yavaş yavaş Dolmabahçe sahillerinden uzaklaştı.

Ülkü, Atatürk'ü sağlıklı görmekten mutluydu ama Gökçen kaygılı ve endişeliydi... Savarona yatı Marmara'ya doğru yol alırken onlar kaptan köşküne çıktılar. Çarşaf gibi denizi seyre daldı-

lar. Küpeşteye yaklaşıp martılara ekmek parçaları attılar.

Atatürk denizin maviliklerine dalıyor, İstanbul'dan Adalar'a doğru giderken güneşin ısısını omuzlarında hissediyor. Bedenini tatlı bir rehavet kaplıyordu.

Aşağıdaki odalarında iddialı bir tavla partisine tutuşmuş olan Salih Bozok'la Kılıç Ali yatın kalktığını, kıyıdan uzaklaştığını çok geç fark ettiler. Atatürk de onları aramamıştı. Yatın sarsıldığını görünce, telaşla iki koca ve sıhhatli vücut merdivenleri tırmandılar. Salih alaca gölgelikteki Gazi'nin ayaklarını bir sandalyeye uzatmış, rahat halini görünce sevindi:

– Maaşallah Paşam iyisiniz...

– Nerede kaldınız çocuklar? Kılıç Ali de Atatürk'ün sağlıklı haline sevindi. İyileşme devresinde olmasını umarak yaklaştı, takılıverdi.

– Var mıdır başka şey nekahat gibi tatlı... Yatımız martılar gibi kanatlı...

Atatürk güldü:

– Bu şiiri de tamı tamına becerip söyleyemedin Ali...

Kılıç Ali Mahcup oldu, konuyu kapattı:

– Allahtan rüzgar yok... Nereye yolculuk Paşam?

– Kaptan'a Erdek'e doğru, dedim...

Öğleye doğru Savarona yatı Erdek limanına demir attı. Sahildeki donanma güçleri Atatürk'ü toplarıyla selamladı.

Erdek Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan'dı. Atatürk'ün bu ani ziyaretini bir denetleme sanarak telaşla motorla yata yaklaşıp çıktı:

– Emriniz Atatürk'üm...

Cumhurbaşkanı takdir ettiği amiraline sarılıp öptü. Yaverleri ve iki arkadaşı onun kalkıp sahile çıkmasından korkuyorlardı. Hasta nasıl denetleme yapardı? İtiraz edecek oldular. Atatürk elin-

de bastonuyla yürüyüp dimdik sahile çıktı. Askeri üsteki merasim kıtası selam durdu. Gazi:

– Merhaba asker! dedi.

Mehmetçikler gürledi:

– Sağ ol Cumhurbaşkanım!..

Atatürk liman odasına geçti. Orada amirali ile iki saat kadar denizcilik ve donama gereksinmeleri üzerine konuştular. Savarona yatı akşam karanlığında İstanbul'a döndü. Bu ani ziyaretten en çok korkup telaşlananlar Dolmabahçe'ye gelip hastalarını göremeden dönen doktorları idi.

***

Atatürk, Erdek gezisinden yorgun dönmesine rağmen art arda gelen günlerde hükümet erkânını ve Dil, Tarih Kurumları üyelerini kabul ediyor; devlet ve tarih konuları ile ilgisini sürdürüyordu. Ama yatta kalmaktan sıkılmış olmalıydı. Doktor Neşet Bey'e:

– Arada dışarı çıkıp, karada gezinebilir miyim? dedi.

Bu doktor da, Dr. Fissinger de kesin olarak hastalarının dinlenmesini istiyorlardı. Kaçak Erdek gezisi ile bu emri hasta dinlememişti. Doktor Neşet Bey yaramaz bir çocuğa bakar gibi Atatürk'e sevgi, şefkat biraz da merhametle bakarak:

– Siz zaten karaya olan aşkınızı Erdek'te göstermişsiniz Paşam!.. dedi yumuşak bir ifade ile sürdürdü:

– Kısa ve sarsıntısız kayık gezisi yapabilirsiniz...

Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nın çiçek tarhları arzından sahile doğru yürüyüş yaptıktan sonra küçük rıhtıma yaklaştı. Acar motoru bekliyordu. Mürettebat hazırdı. Atatürk'ün arkasından gelen Salih Bozok ve Kılıç Ali, Gazi Paşalarına söz geçiremedikleri için kendilerine kızıyorlardı.

Çok geçmeden hep birlikte Acar motoruna binmişler, denize

açılmışlardı. İki arkadaşı da rüzgar çarpmasın diye Atatürk'ün önüne geçtiler. Cam perdeye rağmen hız artınca imbat içeri vuruyordu.

Florya'ya geldiklerinde halk Atatürk'ü motorun küpeştesinde görünce tezahürata başlayıp, alkışladılar. Bu sevgi gösterisine Gazi de ellerini kaldırak cevap verdi. Memnundu. Florya rıhtımında motordan indi. Köşke çıkıp sağlıklıyken kaldığı, oturup dinlendiği yerleri dolandı. Ülkü'nün yokluğunu hissetti. Onu Sabiha Ablasıyla yatta bırakmıştı. Akşama doğru köşkte unuttuğu birkaç kitabını alarak motorla ayrıldı.

Denizde Kaptan'a motorun sahile yakın gitmesini emrediyor, kıyıdaki halkın tezahüratlarına cevap veriyordu. Ama havada imbat rüzgarı hızını artırmıştı. Esen yel hastaya dokunmaya başlamıştı. Bunu hisseden Atatürk motorun kaptan bölümüne geçti. Koltuğa uzandı. Onun yorgun ve takatsiz hali Kılıç Ali'yi telaşlandırdı. Yaklaşıp "Nasılsınız" der demez sık sık nefes olan Atatürk:

– Hızla Dolmabahçe'ye dönelim, emrini verdi.

Salih Bozok da Atatürk'ün bu son halinden endişelenmişti... Ama Atatürk'ün sevdiği halkı ile bu son yakın sevgi ilişkisi olduğunu düşünüyor; onun sağlığından taviz verişini haklı buluyorlardı. Çünkü onu hâlâ ayakta tutan Türk milletinin sevgisiydi.

Siroz

Geçen iki gün içinde hastalık gene nüksetti. Gazi'nin karnındaki su artıyor; şişman görünüyordu. Oysa iştihası kesilmiş, halsizleşmişti. Doktor Nihat Bey'in düzenlediği yemekleri pek az yiyordu.

Atatürk, sağlığındaki bu kötü gidişe rağmen Ankara'dan gelen haberlerle teselli bulup memnun oluyordu. 3 Temmuz'da Antakya'da Fransızlarla askeri antlaşma imzalanmış, iki gün sonra da Türk askeri birlikleri büyük bir törenle Hatay'a girmiş; Antakya ve İskenderun Türkleri tarafından alkışlarla karşılanmıştı.

Atatürk'ün bu sevincine eski okul arkadaşı Fethi Okyar'ın gelişi de eklenince neşesi ve mutluluğu arttı. Onunla eski günleri anarak Boğaziçi gezisi yaptı.

– Te te te te!.. diyerek Kandilli, Anadolu Hisarı taraflarını gösteriyor; Ali Fuat'la Harbiye öğrencisi iken, geceleri yaptıkları sandal sefalarını anlatıyordu.

Akşamüstü Fethi Bey'i yattan uğurladı. Çünkü Başbakan Ce-

lal Bayar'la randevusu vardı. Hükümet başkanı bakanlarını yanına alıp hem yoklamaya hem de danışmaya gelmişti.

Atatürk Ankaralı misafirlerini yatında ağırlamaktan hoşnutluk duymuş, yemekten sonra kabine toplatısına başkanlık etmişti. Başbakanının ve bakanlarının anlattıkları gözünün arkada kalmadığı izlemini veriyor, rahatlıyordu.

Üç saat süren bu toplantıda kendisini zorlamış; insanüstü bir gayretle acılarını belli etmemeğe çalışmıştı. Atatürk'ün alnındaki hafif teri gören Celal Bayar, en uygun gördüğü zamanda izin isteyip bakanları ile kalkıp gitmişti.

Atatürk onlar gider gitmez kendisini yatağa attı... Doktoru ve çevresindekileri telaşlandırdı. Verilen ilaçla derin bir uykuya daldı.

***

Daha sonraki gün ilaçların etkisi ile sakinleşmiş, şezlonga uzanıp dinlenmiş, kahvaltı ve öğle yemeklerini az da olsa yemişti. Akşam yemeğinden sonra uyku basmış, kimseyle konuşmadan odasına çekilmişti.

Onu doktorları gibi sürekli gözetleyen Rıza Bey, Kılıç Ali ve Salih Bozok'un odaları uzakta ve aynıydı.

Gece yarısı yaverleri, Atatürk'ün ansızın entari geceliğiyle güverteye çıktığını haber verdiler. Genel Sekreter Rıza Bey telaşla kalkıp güverteye koşturdu. Atatürk gecelikli haliyle demir küpeştelere ellerini uzatmış karanlıklar arasındaki solgun ışıkları göz kırpan İstanbul'u seyrediyordu.

– Efendim!.. Ne yapıyorsunuz?

– Bunaldım çocuk! İçeride bunaldım da çıktım...

Rıza Bey hastanın soğuk demirdeki elini kaygı ve sevgiyle tuttu. Hararetliydi.

Vücut ateşinin şiddeti onu dışarı çıkmaya mecbur etmişti.

Atatürk'ün gece yarısı kalkıp serinlemek için güverteye çıktığı duyulunca yattakiler merak ve endişe ile kalkmış güverteye üşüşmüşlerdi.

Kılıç Ali ve Sabiha Gökçen de geldiler. Atatürk'ün çevresini aldılar. Serin ve hafif yele karşı, açık bağırlı gecelik içinde üşütmesinden korkuyorlardı. Sabiha:

– Atatürk'üm nasılsın? Üşüyeceksin! dedi.

– Çocuk! İçim bunaldı, çıktım. Bir şey olmaz.

Hava rutubetli ve serindi. Uzun süre hastanın dışarıda kalması uygun değildi. Üşütüp soğuk alır, grip olabilirdi. Çevresindekiler O ise aldırmaz bir tavırla gökteki aylara, yıldızlara bakıp derin derin nefes alıyordu. Şimdi Salih Bey olsa hemen babacanca koluna girer "Kalk içeri girelim." derdi. Kılıç Ali biraz daha ihtiyatlı ve çekingendi. Rıza Bey Cumhurbaşkam'na yaklaştı:

– Paşam! Soğuk!.. Lütfen içeri girelim, dedi.

Atatürk "olmaz" der gibi konuşmadan çenesini yukarı kaldırdı. Güvertedeki serin havayı sevmiş biraz daha kalmak istiyordu. İçindeki yanan ateşi ve acıyı kim tahmin edebilirdi ki? Rıza Bey söz geçiremeyince, Kılıç Ali devreye girdi:

– Paşam!.. Epey dinlendiniz... Hararetinizi içeride alnınıza koyacağımız sirkeli bezle giderebiliriz, deyip koluna girerek oturduğu hasır koltuktan kaldırdı.

Gerçekten Kılıç Ali'nin annesinin gönderdiği gül sirkesi, bir gün önceki ateşi düşürmüştü. Atatürk, Sabiha Gökçen'in koluna girip yardım etmesiyle odasına geçti. Yatağına boylu boyunca uzandı. Rıza Bey üstünü örterken kızı gül sirkesine batırılmış bezle alnını, kol ve bacaklarını ıslatarak ateşin düşmesini sağladı.

Atatürk'ün bu geceki hazin hali, yattakilerin hafızasından çıkmayan bir yara oldu.

***

Odalarına çekildiklerinde Kılıç Ali'yle Rıza Bey günü kaygıyla değerlendirmişler, doktorlara ve Salih'e haber salmışlardı. Sabahleyin evinden koşarak gelen Cumhurbaşkanı'nın eski arkadaşı söyleniyordu:

– Prof. Dr. Fissinger "Siroz" diyor, karaciğer hastalığı... "Ama bu hastalık sırf içki içmeden olmaz." dedi. Ömründe hiç alkol içmemiş Tunuslularda bile bu hastalık olurmuş... Genellikle dengesiz beslenmeden olurmuş.

– Atatürk'ün aç, susuz kaldığı, kötü beslendiği savaş yılları ve yerleri hatırlayın. Salih Bey! Çok mahrumiyet gördü, çok sıkıntı çekti...

– Allah'tan diğer uzuvları sağlam!.. Aklı fikri yerinde... Bu kadar genç ve verimli yaşında onu kaybedecek miyiz? Dayanamam Ali!.. Daha Türkiye için yapacağı çok işler var...

– Son günlerede ateşi arttı. Ama terlemesi kesildi.

– Bu hali, Dr. Neşet Bey daha tehlikeli buluyor. Bu yüzden sıcağı herkesten çok hissedermiş.

– Bunalıp kendisini dışarı atmasının sebebi bu demek...

– Dr. Neşet Bey, boşuna hastanın yattığı odanın pencere kenarlarına buz kalıpları koydurmadı.

– Yatın demirlediği Dolmabahçe kıyısı sıcak, havasız... Boğaz'a doğru havası daha güzel ve sıcak bir yere götürsek...

– Rıza Bey, yarın kaptana konuyu aç, Büyükdere koyu en ferah yer. Atatürk'e anlat.

Öğleyin Özel Kalem Müdürü ve Sekreteri Rıza Bey, konuyu Atatürk'le konuştu. O da uygun buldu. Öğleden sonra Savarona yatı Dolmabahçe Sarayı önünden demir alıp açıldı, Büyükdere kıyısına yakın bir yere demir attı.

Atatürk ilk iki gün bu değişiklikten memnun olmuştu. Ama

ikinci gün ağrıları, acıları arttı. Katibi Rıza'ya sıkıntı içinde:

– Takatsizim... Dönelim Çocuk! dedi.

Savarona Yatı tekrar Dolmabahçe önüne geldi. O sırada Celal Bayar, Dr. Fissinger'i üçüncü kez İstanbul'a getirmişti. O, Dr. Neşet ve operatör M. Kemal Bey, Gazi Paşa'yı yeniden muayene ettiler. Bu defa siroza bir de zatürre eklenmişti. Dr. Fissinger üzüntüsünü belli etti:

– Aziz hastamı daha iyi bulacağımı düşünürken neşeliydim, şimdi ise kötümserim. Hasta kendisine bakmamış... Karnında su birikmiş. Almamız lazım... demişti.

Üç doktor, hastalarına gerekli muameleyi yaptılar. Atatürk biraz rahatladı, istirahata çekildi. Uyudu.

Yaverleri uyandığını haber verince, Kılıç Ali içeri girdi. Gecelik altından karnındaki şişliğin gitmiş ve sarılı olduğu belli oluyordu.

– Geçmiş olsun Paşam! dedi. Ayakucuna yaklaştı. Atatürk'ün solgun ve gergin yüzü hâlâ acı çektiğini belli ediyordu. Halsiz bakışlarla başını kolları arasına almıştı. Biraz daha yaklaşan Kılıç Ali ellerini değil, açıkta kalan cılız, pörsük pazusunu öpebildi. O, güçlü kol, şimdi soğuk demir gibiydi, incelmişti. Arkadaşına kahırla baktı. Ölümle alay eder gibi bir tavır içindeydi:

– Çıkan suyu gördün mü? Bu kadar bir su kabı insanın karnının üzerine konsa nasıl tahammül eder? Bak ben ne haldeyim, nasıl tahammül etmişim.

Kılıç Ali arkadaşını teselli edecek söz bulamıyordu.

– Geçmiş olsun Paşam! Bunların hepsi geçecek.

Gazi Paşasının bu aciz ve elim hali ona çok dokunmuştu. Gözleri doluktu. Gözyaşlarını hastaya gösterip onu daha fazla üzmemek için hemen doktorların arasından sıyrılıp dışarı çıktı.

Başkatip Hasan Rıza'yı da kendisi gibi üzgün görünce ellerini açtı:

– Ne yapabiliriz Rıza? Paşamızın durumu vahim ve hazin!..

Atatürk birkaç gün önceye göre daha kötüydü. Daha dün traş olmuş, tuvaletini yapmış; mecalsiz olduğu halde arkadaşı ile şakalaşıp neşeli görünmeğe çalışmıştı. Bugünse çok kötümserdi.

– Ne yapalım Kılıç Ali sen söyle? Elimizden bir şey gelmiyor.

Doktorlar da asık bir yüzle dışarı çıkmışlardı. Hepsi de Atatürk'ün yattaki odasında rahat edemediğini anlamışlardı. Hastalık ise hâlâ ilerliyordu. Saraydaki odasının daha uygun bir yer olduğu konuşuldu. Dr. Neşet Bey:

– Saray'daki odası daha uygun olacak, ne dersin Rıza Bey?

– Doktor Bey kendisiyle konuşalım.

Hastaya gece nöbetleşe olarak bakan Yaver Celal, Muhafız Komutanı Hakkı, Katip Rıza, Salih Bey ve Kılıç Ali birbirlerine soran gözlerle baktılar. Kılıç Ali yavaşça içeri girdi. Atatürk acısıyla yalnız başına kalmayı tercih ettiği halde arkadaşına buruk şekilde gülümsedi:

– Paşam daha iyi görünüyorsunuz.

– Burada sıkıldım çocuk!.. Son defa yatla Boğaz'a, Florya'ya doğru gidelim!

Dolmabahçe

Florya'ya da gidemedi. Son defa ateşi sebebiyle güverteye çıkıp serinlemesi, hoşuna gitmesine rağmen ateşinin yükselmesine neden olmuştu. Ürpererek hemen kamaraya geçti. Yattı. Gelen doktorlar bu defa zatürre tanımı koydu. Hastalık ilerledi.

25 Temmuz 1938'de Atatürk'ün yattan Saray'a alınması kararlaştırıldı. Ama nasıl gidecekti? Artık yürümekte de zorluk çekiyordu. Atatürk düşkün halinin halk ve saray çalışanları tarafından görülmesini istemiyordu. Dolmabahçe Sarayı'na gece çıkacaktı. Ama nasıl?

Atatürk çektiği bütün sancıya, acıya rağmen hâlâ hastalığı ve düşkünlüğü kendisine yediremiyor, aczi hazmedemiyordu. Yattan saraya sedye ile gitmeyi reddetti. Yardımcıları yattan Acar motoruna indirmeyi düşündüler, ama nasıl olacaktı? Rıza Bey, özel koltuğa oturtulup taşınmasını önerdi. Atatürk bu teklifi kabul edince, yumuşak minder döşenmiş koltuğa oturdu. Koltuğun üç tarafına Kılıç Ali, İsmail Hakkı Tekçe ve Polis Faik geçip itinayla tutup kal-

dırdılar. Arkalarından Prof. Dr. Neşet İrdelp Bey, dikkatle onları izledi. Koltukla birlikte Atatürk motora itina ile indirildi. Düşkün, arık gövdesini incitmekten sakınan güçlü kollar arasında, koltuktaki hasta motordan çıkarılıp sarayın alt katındaki asansöre kadar taşındı.

Atatürk bu haline ve hizmete sessizce baş eğmişti. Çaresizdi. Ne var ki asansörle üst kata çıkınca, birden diklendi:

– Ben kendim yürüyeceğim! dedi. Oysa zayıflamış bacakları da güçsüzdü. Yavaşça koltuktan kalktı. Dr. Neşet Bey nabzını kontrol etti. Normaldi. Yatağına kadar yavaş yavaş yürüdü... Yattan motora, motordan saraya taşınırken büyük sabır ve tahammül gösterip acılarını içine gömmüştü. Yorgundu. Elli gündür kendisini bekleyen soğuk yatağına girer girmez derin bir uykuya daldı.

Yatak odası bitişiğinde çalışma odası ve masasında üst üste yığılmış kitaplar vardı. Burasını Rıza Bey, nöbet odası haline getirdi. Sırayla ilk nöbeti kendisi, sonrasını Salih, Kılıç Ali ve Muhafız Komutanı Hakkı Tekçe ve Başyaver Celal alacaktı.

Atatürk Saray'a dönüşündeki ilk geceyi rahat geçirdi. Dermansızlığı sürüyordu. Sevenlerinin üzgün gözleri ondaydı, Gazi Paşaları sanki her geçen saat biraz daha küçülüyor; yatağa büzülüyordu. Bir deri bir kemikti ama yüzü hâlâ sevimliydi. Traş olmayı ihmal etmiyor; berberi büyük bir ihtimamla görevini yapıyordu.

Daha sonraki günler ıstırabını belli etmeden getirilen kanunları ve yazıları dikkatle inceliyor, imzalıyordu. Artık tek zevki gramofon dinlemek olmuştu. Görevlilere ve ziyaretçilere neşeli görünmeye çalışıyor, hatta şakalar yapıyordu.

Geceleri uykusu kaçtı mı zile basıyor, görevli hizmetliye:

– Hangi bey nöbette, kim var orda? diyor, tetikte bekleyen nöbetçi hemen yanına koşturuyordu.

Dolmabahçe Sarayı gündüzleri çok sıcak oluyor; Atatürk odasında bunalmasın diye bahçeler sulanıyor, duvarlar hortumla yı-

kanıyordu. Ama sıcağın etkisi kırılıyorsa da hastalığın verdiği acı ve sıkıntı giderilemiyordu.

Atatürk gözlerini odasındaki yatağın karşısındaki duvara asılan yağlıboya tabloya dikiyor; oradaki tabiat güzelliğine dalıyordu. Resimde ilkbahar ve kır çiçekleri rengarenk bezenmiş, yemyeşil bir yamaç üzerinde bir kaç uzun servi ile biri çiçek açmış, diğeri tomurcuklanmış iki meyve ağacı, arkada bir göl maviliği, daha uzaklarda heybetli karlı dağlar onu Rumeli'ye, dayısının çiftliğine, çocukluğuna, annesine götürüyor olmalıydı. Acı içinde bile mutlu anı ve hayallerle yetinip oyalanmaya çalışıyordu Koca Atatürk.

Fakat sıcaklar artıp acısıyla birlikte bunaltısının arttığı sırada yanındaki Rıza Bey'e bu tabloyu gösteriyor:

– Çocuk! Beni böyle serin, ferah asude bir yere gömün! diyordu.

Aynı isteği bir gün Dr. Nihat Belger'e de söyledi. Doktoru da gözleri güzel manzarada olarak:

– Alemdağ'da böyle sakin, ferah bir yer var. Sultan Abdülaziz kullanmış, dedi...

Bu doktor çıkar çıkmaz, Atatürk, yaveri Celal'i çağırıp Alemdağ'daki o güzel yeri görmesi için görevlendirdi.

O gün hemen Yaver Celal Bey Alemdağ'a gidip geldi. Tepe ve bahçe çok güzeldi ama köşk harap ve tamire muhtaçtı. Bu haberi alan Atatürk oraya gitmekten vazgeçti.

Kafasını doktorların "siroz" teşhisine takmıştı. *Ancylopedia Brittannica*'yı ve *Larousse Medicale*'yi getirtti "siroz: cirrhose" sözcüğüne baktı, okudukça kötümserleşti. Ölümden değil, sevdiklerinden ayrılacağından korkuyordu.

"Beni Bir An Önce Ankara'ya Götürün. Yapılacak Önemli İşler Var."

26 Temmuz 1938'de Atatürk'ün ziyaretine Mareşal Fevzi Çakmak geldi. Atatürk'e denetlemelerde bulunduğu askeri kışla ve kurumlardan söz etti, ordu hakkında bilgi verdi. Doktorlar kimsenin on dakikadan fazla içeride kalmasına izin vermiyordu. Buna rağmen Atatürk, sabırla birlikte zafer kazandığı mareşalini uzun süre içerde tutup savunma bilgileri aldı.

Bundan beş gün sonra da Ankara'dan Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras geldiler. Devlet ve milletin türlü konularını Cumhurbaşkanlarına arz ettiler... Atatürk onların Selanik'te imzalanan Balkan Antantı'na katılmalarının memnunluğunu belirtti, komşularla dostluğun önemini anlattı.

Bir ara mahzun gözlerle Başbakanına baktı; Ankara'yı merak ediyor ve oraya özlem duyuyordu:

– Celal Bey, bir an önce başkente dönmek istiyorum.

– Tabii Cumhurbaşkanım... İyileşince, doktorlar uygun görün-

ce şeref vereceksiniz.

Onlar ayrıldıktan sonra, Atatürk, Salih Bozok'u yanına çağırdı. Bacakları ya zayıfladığı veya romatizma olduğu için ağrıyor olmalıydı. Yaverlerinden biri uzun yünlü çorap ve baldır sargısı getirmişti. Atatürk komodin üzerindeki bu çorapları arkadaşına gösterdi:

– Salih!.. Ankara'ya giderken bunları mı giyeyim yoksa ötekini mi?

Salih Bozok, onun Ankara özlemini biliyordu:

– Paşam!.. Bende varis çorapları var, onları getireyim. Onlar bacaklarınızı daha sıkı tutar.

– İyi olur... Ankara'da pantolon altına onları giyerim. Bir an önce getir Salih!

– Peki Paşam! Nöbetten sonra eve gider, sabah erkenden getiririm. Şimdi izninizle, deyip çıktı.

Nöbet odasında Kılıç Ali bekliyordu:

– Ne konuştunuz Salih?

– Sorma... Atatürk Ankara'ya gitmek istiyor. Dermansızlıktan yürüyemeyeceğini düşünerek baldır çorapları, diz bağları, varis çorapları istiyor. Ne diyor biliyor musun? "Bunları ayağıma çekerim. Yakama bir eşarp sarar, trenden Gazi istasyonunda inerim. Derhal otomobile geçer, Çankaya'ya çıkarım. Bunu çabuk yapmalıyız." İşte böyle konuştu. Sen nöbeti al... Ben eve varis çorabı almaya gideyim.

Salih Bey çıktıktan sonra Ali Kılıç içeri girdi. Atatürk o kadar ziyaretçi kabul ettiği halde dinç görünüyordu. Yastığa başını dayamıştı. Gülümseyerek Ali Bey'e baktı:

– Kılıç!.. Ankara'ya gideceğim. Ne olacaksa orada olacak.

– Paşam doktorlar izin vermez.

– Budalalar! Bilmiyorlar... Beni bir an önce Ankara'ya götürün. Yapılacak önemli işler var.

"Cumhurbaşkanımız Size Emanet Doktorum"

Başbakan Celal Bayar'ın Avrupa'dan davet ettiği karaciğer hastalıkları uzmanlarından Prof. Dr. Von Bergman Berlin'den, Prof. Dr. Eppinger Viyana'dan İstanbul'a geldiler. İkisi de ayrı ayrı Atatürk'ü muayene ettiler; daha sonra da 2 Ağustos 1938'de tekrar Prof. Dr. Neşet İrdelp ve Dr. N. Reşat Belger'in katıldığı bir konsültasyon yaptılar.

Doktorların hepsi de kesin olarak Atatürk'ün dinlenmeye ihtiyacı olduğunu belirtip fazla meşgul edilmemesini söylediler. Ne var ki hasta, geçirdiği koma dışında diğer günlerde hep halsizlik ve acı ile kıvranmasına rağmen devlet işleri ile ilgilenip gelişmeleri soruyordu.

3 Ağustos'ta İsviçre'den dönen kızı Afet İnan da hastanın başında tutulan nöbete katıldı. Atatürk'ün rahatını bozmamaya, herkesle görüştürülmemesine o daha çok dikkat ediyordu. Fakat devlet adamlarını önleyemiyordu.

18 Ağustos'ta Tayfur Sökmen'i kabul edip Hatay seçimleri hak-

kında konuştuktan sonra Celal Bayar'la bir araya geldi. Başbakan hükümet işlerini anlatıp Mareşal Fevzi Çakmak'ın Doğu Manevraları için Erzurum'a gittiğini söyledi. Atatürk'ün dipdiri zihni ve hafızası takdire şayandı. Bayar'ı dikkatle dinledikten sonra:

– İsmet'e Doktor Fissinger'i göndermiştim. İyileşmiştir. Haber verin gelsin.

– Peki Paşam! diyen Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın elini öpüp ayrıldı.

Dışarıda Dr. Neşet Bey'den hastalığın seyri hakkında bilgi aldı. Üzülerek gördüklerini anlattı:

– Elleri kurumuş ve nemsizdi. Tutarken hafifçe titriyordu. Zeka ve takipçi hafızasına gıpta ettim. Cumhurbaşkanımız size emanet doktorum, dedi.

***

İsmet Paşa geçirdiği hastalıktan kurtulmuş, iyileşmişti. Onun da çevresinde bencil ve çıkarcı insanlar vardı. Atatürk'ün gönderdiği yabancı doktor muayene ve ilaçlarından sonra iyileşince, Atatürk'ü merak ettiğini, İstanbul'a gitmek istediğini söyledi. Yardımcılarına İstanbul'a gidecek akşam treninde yer ayırttı.

Başbakanlıktan alındıktan sonra bir daha Cumhurbaşkanı ile resmi görüşme yapmamıştı. Heyecanlıydı. Hazırlandı. Akşam trenine vaktinde yetişecekti. Acele ediyordu. Otomobille istasyona gitti. Tren kalkmak üzereydi. Şoförü ve görevliler onun eşyalarını kalkmak üzere olan trene yerleştirdiler.

Tam İsmet Paşa trene binerken eski bakanlarından Dr. Refik Saydam onun yanına geldi. Telaşlı ve yüzü asıktı. İsmet İnönü'nün önüne geçti:

– Paşam!.. Duydum, geldim. İstanbul'a gitmen mahzurlu... O sizi başbakanlıktan, beni bakanlıktan attı. Çevresindekiler sizi istemiyor... Dolmabahçe Sarayı'nda size pek kötü muamele edile-

cek. Atatürk'le görüşmenize mani olacaklar. İstanbul'a gitmekten vazgeçmenizi rica ediyorum.

Dr. Refik Saydam'ın heyecanlı, telaşlı, abartılı hali, hastalığın nekahat devresinde olan İsmet İnönü'yü etkilemişti. Ama bavulları bile vagona konmuştu. Gitmek için vagon kapısına doğru gitmek istedi.

Hemen Refik Bey onun önüne geçti. İnönü tereddüt edince:

– Eğer gitmekte ısrar ederseniz lokomotifin önüne yatarım! dedi.

Bunun üzerine yolculuktan vazgeçen İnönü, bavullarını indirtip evine döndü.

Oysa Atatürk her iki bakanına da görevlerine son verildiğinde maaş bağlatmış; ayrıca Dr. Refik Saydam'ın Ankara'daki ilk yıllarında kalıp yerleşmesi için ona ev yaptırmıştı.

"30 Ağustos'u Bensiz Kutlayacaklar"

15 Ağustos 1938'de Başbakan Celal Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak'ın yöneteceği doğudaki manevralara gitmişti. Üç gün sürecek bu manevralarda bulunamamak Atatürk'ü üzüyor; hiç olmazsa 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda bulunmak istiyordu.

Atatürk, 28 Ağustos'ta Mareşal Çakmak'ın manevraların başarı ile bittiğini haber veren telgrafını aldı ve şu cevabı çekti:

"Kalbim orduya karşı şükran ve takdir hisleriyle doludur. Tebrik ve sevgilerimle."

Derin bir elem ve burukluk içinde askerlerini düşünürken, karaciğerindeki ağrı ve mafsallarındaki kaşıntı dikkatini bedeni üzerinde yoğunlaştırmasına sebep oldu. Yanı başındaki Salih Bey, Gazi'nin yüzündeki kasılmalardan çektiği ıstırabı tahmin edebiliyordu. Yaveri kapıdan Sabiha Gökçen'in geldiği haberini verdi. Yüz hatları yumuşadı. Arkadaşının yardımı ile doğrulup arkasındaki yastığa yaslandı. Sağlıklı zamanında olsa asla pijama ve gecelikle

konuk kabul etmezdi. Kızlarına karşı da aynı nezaket ve saygıyı gösterirdi.

Gökçen içeri girip babasının elini öptü. Gazi'nin soğuk parmakları, ona cansız gibi geldi, hafif tüğ gibiydi. Eskiden bu ince parmaklar, sevgiyle sıkardı, şimdi gevşekti.

– Otur çocuk! dedi.

Kafası hâlâ askerlikte ve ordusundaydı. İç geçirdi:

– 30 Ağustos'u bensiz kutlayacaklar. Oysa, o kadar isterdim ki törene katılmayı, çocuklarımı görmeyi... Modern araç ve gereçlerle donanmış ordumuzun geçişini görmeyi... 16. Zafer Bayramı bensiz... Biliyor musun Gökçen, bayrağımızı da özledim. Onun şöyle anlı şanlı dalgalanışını, göklerle bütünleşmesini...

Doktorları konsültasyona gelmişlerdi. Sabiha Gökçen elini öpüp çıktı. Doğru Muhafız Kuvvetleri Komutanlığı idaresine girdi. Köşeye asılmış iki Türk bayrağından birini alıp geldi:

– Atatürk'üm!.. Odanızın bayrağı! deyip al bayrağı itinayla baş ucuna astı.

***

1 Eylül'de Başbakan Celal Bayar İstanbul'a geldi. Merak ettiği Atatürk'ü ziyaret etti. Yapılmış olan askeri manevralar hakkında bilgi verdi. Ankara'da ve bütün yurtta 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın önderinin istediği gösteriş ve coşkuyla kutlandığını anlattı.

Daha sonra yerli ve yabancı doktorların kaldığı özel odaya geçti. Orada Dr. G. Epinger ve Dr. von Bergman'la konuştu. Dr. Neşet ve Dr. Nihat Bey'lerden Atatürk'ün son durumu hakkında bilgi aldı.

Devlet Ankara'dan yönetiliyordu. Başbakan'ın orada yapacağı işler vardı. Bayar, aklı fikri Atatürk'te kalarak başkente döndü.

Atatürk 4 Eylül'de Hatay Cumhurbaşkanı seçilen Tayfur Sökmen'e kutlama telgrafı gönderdi. Sevinçli ve gururluydu:

"Hatay'daki çalışmalarınızda başarınızı diler, Hatay'ın yeni yönetimi altında pek çok mutluluk ve refahlar görmesini yürekten temenni ederim."

7 Eylül'de Hatay Devleti Anayasası kabul edildi. Başbakan Abdurrahman Melek hükümeti programını okudu. "Programımızın ruhu ve esası Kemalizm rejimi ve bunun gerekleridir." dedi.

Atatürk, adını kendisinin koyduğu ve hasta halinde siyasi gayret ve konuşmaları ile hayata geçirdiği bu yeni devletin Türkiye'ye katılacağını biliyordu. Bu inançtaki yöneticileri de yabancılardan sonra ilk defa "Kemalizm"in bir ülkü olduğunu orada telaffuz ediyorlardı. Bu duyarlılık ve ülkü onu daha çok memnun etti.

***

Atatürk'ün üç devamlı, iki de nöbetleşe gelip giden doktoru vardı. Hepsi de ellerinden gelen tedaviyi uygulama gayreti içindeydi.

Dr. Neşet, Dr. Nihat ve Dr. M. Kemal Bey'ler tekrar bir araya gelip hastaya 7 Eylül'de karın ponksiyonu yapılmasını kararlaştırdılar. Karında biriken su alındı. Ertesi gün dinlenmekte iken Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras geldi, Cenevre'de yapılacak Milletler Cemiyeti'ne katılacağını bildirdi. Atatürk onu dikkatle dinleyip başarı dileklerinde bulundu.

Dışişleri Bakanı gittiği günün gecesi Atatürk bayıldı. Doktorların müdahalesine rağmen düzelelemedi ve üç gün koma hali devam etti.

Prof. Dr. Fissinger ve Dr. Neşet Bey'lerin muayene ve ilaçları ile yeniden iyileşir gibi oldu. Üç günün fenalığını ve koma halini üzerinden atmıştı. İki doktor ziyaretçilerin dikkatini çekmek için müşterek bir rapor hazırladılar:

"Hasta yatakta kesin olarak dinlenmesine devam edecek... Odası havalandırılıp serin tutulacak. Atatürk'e Ankara'ya dönüşün ar-

tık mümkün olmadığı, aksi halde ağır yorgunluğa sebep olacağı hatırlatılacak. Diğer yorgunluklardan kaçınılması, yüz metreden çok yürütülmemesi, karnı sarılı olmak üzere ikinci ponksiyondan 6 gün geçince bu yürüyüşe izin verileceği, törenlere dört ay süre ile katılamayacağı..."

Rapordaki bir cümle Atatürk'teki Ankara'ya gitme isteğine umut kapısı oluyordu: *"Ancak yorulmamak ve ayakta durmamak ve yürümemek şartı ile törene katılabilir."*

Bütün tedavilere rağmen hastalığın ilerlemesi önlenemiyordu.

Türk milleti kadar dışarıdaki dost ülkelerde de Atatürk'ün hastalığı merak ve endişe konusu olmuş, iyileşmesi için çareler ileri sürmeye başlamışlardı. Macaristan'da da Macar köylüleri Elçi Behiç Bey'e iyileştirme ve karındaki suyu gidermeye yarayacak bitkileri tencerelerle getirmişler, nasıl kaynatılıp verileceğini de anlatmışlardı. Atatürk'ün Selanik arkadaşı çarnaçar bunları hemen İstanbul'a göndermişti. Üzüntüler ve çabalar ne yazık ki bir şeye yaramıyordu.

Vasiyet...

Doktorları ve yakınındakiler Atatürk'ün her gün biraz daha eriyip solduğunu fark ediyorlardı. Ama o acı çektiği hasta olduğu anlar dışında gayet sıhhatli görünmeye çalışarak devlet işleri ile uğraşmak istiyor, sorular soruyordu. Ama bir ara, iki çocukluk, gençlik arkadaşı da gittikten sonra Savarona'dan da soğumaya başladı: "Bu yatı, bir çocuğun oyuncağını bekleyişi gibi beklemiştim... Burası bana mezar olacak, sıkılıyorum." deyince saraydaki odasına taşınmıştı.

Altı Türk doktoru sürekli olarak hastalığın seyrini izliyor; durumundan endişe ediyorlardı. Dolmabahçe'den serinletici haber çıkmayınca halkın da, gazetelerin de merakı artmıştı. Hatta Atatürk'ün hastalığından bahseden bir gazete kapatılmıştı. Hatay sorunu dolayısıyla Fransızlar baskı altında tutuluyor, Gazi'nin hastalığını duyarlarsa taviz vermeyeceklerinden endişe ediliyordu. Zaten Atatürk de "Hastalığımı saklayın, Hatay konusu daha önemli." demişti.

Ağustos ayında hastanın karnında su toplanmaya başlamış, bu çok rahatsız edici bir hal almıştı. Doktorlar suyu alarak ağrısını hafifletmeye çalışıyorlardı. Böyle bir kriz anından sonra kendine gelince vasiyet yazdırmak istedi. Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı çağırdı.

Eylül'ün ilk haftasının solgun güneş ışıkları perdeden içeri sızıyordu. Dışarıda hava ılık, içerde ise serindi. Atatürk yatağında sırt üstü, başı biraz yüksekte yatıyordu. Hasan Bey yavaşça içeri girdi:

– Buyurun Paşam! dedi.

Atatürk eliyle emektar katibine karyolasının yakınında, ayak ucunda bir yer gösterdi. Hasan Bey saygıyla selam verip oturdu.

– Ne haber çocuk? dedi.

Sonra doktorlar gazete okunmasına bile izin vermedikleri halde sanki Avrupa ahvalini biliyormuş gibi sürdürdü:

– Almanlar, İtalyanlar duramaz... Ama bu yıl harp olmaz. 1939 sonrasını bekleyip dikkatli olmak gerek!

Hasan Soyak da Avrupa ahvali hakkında bildiklerini anlattı. Bu sırada elini katibine uzatıp ondan güç almak istediğini belli etti, Hasan Bey elini tutup doğrulmasına yardım etti. Yastığını arkasına yasladı. Atatürk doğrulunca yatağının içine bağdaş kurdu. Bir süre denize ve karşı sahile baktı. Katibinin nedenini bilemediği bir heyecan içindeydi. Bu heyecanını yenmeğe çalışarak gözlerini Hasan Rıza Bey'e çevirdi. O an Paşasının uzun kirpiklerinin ucunda gözyaşı gören katibinin içi sızladı. Sebebini soramadı.

Atatürk, gözlerini denizden, pencerelerden içeri doğru çevirdi, katibine baktı ağır ağır konuşmağa başladı:

– Bu yolda konuşmak, benim için de senin için de çok ağır bir şey ama başka çaremiz yoktur. Konuşmaya mecburuz artık... Çocuk! Hani seninle ara sıra bir işimizden bahsederdik, hatta bunun için bir de kanun çıkarılmıştı, şu vasiyetname meselesi..

Yorgunluğu belliydi. Biraz nefeslenip devam etti:

– Bugün yarın işi bitirmeliyiz. Bir iki gün sonra karnımdan su alınacak. Ne olur, ne olmaz... Bağırsaklardan biri delinebilir. Başka bir sorun olabilir. Her halde tedbirli olalım.

Hasan Rıza Bey bu konuyu beş yıldır konuştuklarını biliyordu. Buna rağmen bu acı kelimelerle konunun, sevdiği Paşası tarafından açılması onu sarstı, içinden yumruk gibi kopan bir şey kabarıp boğazını tıkadı, güçlükle cevap verebildi:

– Paşam!.. Emrinizi sırf öteden beri düşündüğünüz bir şey olmak itibariyle dinliyorum, yoksa buna hiç lüzum yoktur. Yapılacak şey gayet basit bir uygulamadır ve buyurduğunuz tehlike katiyen söz konusu değildir.

Atatürk sakin ve kendine hakimdi:

– Her ne ise, dedi, şimdi lüzum münakaşasını bırakalım ve bunu derhal yapalım. Mal olarak neyimiz varsa, derhal bir listesini yap bana getir.

Aynı anda Sekreter Rıza Bey, Paşasını selamlayıp çıktı. Bürosuna indi. Defterlere, kayıtlara bakarak bir liste hazırladı. İşini bitirince sakinleşti. Tekrar Atatürk'ün huzuruna çıktı. Paşasını gene Üsküdar sahillerine doğru dalmış olarak buldu.

– Hazırladım Paşam!

– Bunları ikiye ayıracağız... Bir kısmı hayatta bulunduğumuz müddetçe üzerimizde bulunması lazım gelenlerdir. Nakit, hisse senetleri, Çankaya'daki köşk eşyası gibi... Yazacağımız vesikaya işte bunları koyacağız... Başka yerlerdeki evleri ve emlakı Ankara'ya döner dönmez mahalli belediyelere veya diğer kurumlara verir, muamelesini de yaptırırız.

– Emredersiniz Paşam! diyen katibi Atatürk'e birçok yerde belediyelerin ev bağışladığını biliyordu. Atatürk vasiyetnamenin esaslarını Kâtip Hasan Rıza Bey'e not ettirdikten sonra bu konunun duyulmamasını tembih etti.

Atatürk, o günlerde zaman zaman kendisini iyi hissediyor, An-

kara'ya dönmeyi düşünüyordu. Hatta zayıflayan vücuduna göre de takım elbiseler diktiriyordu. Çevresi ise onun hassasiyetini ve titizliğini bilip buyruklarına uyuyor; önlem ve çareler arıyorlardı.

***

Atatürk'ün huzurundan çıktıktan sonra Genel Sekreteri Rıza Bey büyük bir yük altına girdiğini hissetti. Danışacak bir hukukçu ve arkadaş aradı. Hatırına İstanbul'da bulunan Kocaeli Milletvekili Salahattin Yargı geldi. Hemen ona telefon edip randevu aldı.

Ertesi gün Beyoğlu'ndaki yazıhanesinde buluştular. Birlikte miras ve vasiyet konusunda kanun hükümlerini incelediler. Salahattin Bey:

– Atatürk vasiyetnamesini kendi eliyle yazsın, kapalı zarfa koyup notere verin! dedi.

– Noteri Paşa'nın huzuruna götürmemiz lazım.

– Bu vazifeyi Altıncı Noter İsmail Kunter severek yapar, ben telefon ederim...

Hasan Rıza Bey o gün Dolmabahçe Sarayı'na döndü. Atatürk'ün sağlık durumunu öğrendikten sonra Doktor Ömer İrdelp'e konuyu açtı. Doktor hassas insandı:

– Saray halkından kimse "noter" geldiğinden haberdar olmamalı, gelen noteri benim eski bir doktor arkadaşım olarak tanıtıp konsültasyona geldiğini söyleyeceğiz.

– Çok iyi düşündünüz Doktor Bey. Öyle yapalım, diyen Rıza Bey bütün hazırlığı yaptı.

Ertesi gün Katip Hasan Rıza Bey her şeyi hazırlamış olarak Atatürk'ün huzuruna çıktı:

– Her şey hazır Paşam! deyip müsveddeleri uzattı. Atatürk kendini iyi hissediyordu:

– Derhal kapıyı kapa! İçeriye kimse girmesin. Yazmaya başlayalım.

Atatürk, gene bağdaş kurarak yatağın içine oturmuştu. Önüne küçük bir ayaklı yemek tablası çekti. Hazır müsveddeye bakarak yazmaya başladı. Hem yazıyor hem de bazı sözcükleri değiştiriyordu. Katibinin cümlelerini anlamına dokunmadan kısaltıyordu. Bir ara başını kaldırdı:

– Hasan!.. Müsvedde sende... Müsveddeyi de buna göre düzeltmeyi unutma! dedi.

Sayfanın yarısına geldiğinde yorulduğunu belli edip, kalemi bıraktı; arkasına yaslandı.

– Yoruldunuz Paşam! Dinlenin birkaç saat sonra devam edersiniz! diyen Katibine karşı çıktı:

– Hayır! Hayır!.. Başladık bitirelim!

Genel Sekreteri de onun huyunu biliyordu. Asla başladığı bir işi yarım bırakmazdı.

Tekrar kalemi aldı ve vasiyetnamesini bitirdi. Derin bir nefes alarak, rahatladığını belli etti... Hemen başka bir konuyu açtı. Belliydi vasiyet onun için küçük bir konuydu, asıl düşündüğü memleketi ve devletinin geleceğiydi:

– Bizim şimdiye kadar takip ettiğimiz açık ve dürüst siyaset, memlekete çok faydalı olmuştur. Arkadaşlar da buna alıştılar. Böylece devam eder, gider! Bayar'dan memnunum!

***

Bir gün sonra Atatürk'ün emrettiği saatte Noter geldi. Hasan Bey, İsmail Bey'i odasına alıp çıktı. Atatürk'e haber verdikten sonra alt kata indi. O sırada Doktor Neşet Ömer Bey de geldi. Noter bir zabıt yazıp şahit olarak Hasan Bey ve Ömer Bey'e imzalattı.

Onlar bu hazırlığı yaparken Atatürk resmi bir göreve gidiyormuşçasına heyecanlıydı. Yataktan çıkmış, tıraş olmuş, yıkanmış, ipek bir pijama ve robdöşambr giymişti. Boynuna koyu vişne rengi bir eşarp bağlamıştı. Denize bakan pencerelerin önüne koydurdu-

ğu bir şezlongun üzerine oturmuş, sigara içmeğe başlamıştı. Yaverine:

– Aşağıda bulunan doktorları çağır! dedi.

Atatürk'ten haber gelince aşağıdaki üç kişi yukarı çıktılar, yatak odasına girdiler. Paşa:

– Buyursunlar! deyince, Hasan Rıza kapıyı kapadı, doktor ve noterin arkasından Atatürk'ün karşısına sıralanmış sandalyeye oturdu.

Hasta olduğu halde Gazi Paşa yatağından çıkıp temiz giysileriyle, bir koltuğa oturma nezaketini göstermişti. Atatürk önce noterle yeni çıkan kanun üzerinde sohbet etti; kahve söyledi. Hukuki konular bitince, masa üzerindeki zarfı aldı, notere uzattı:

– Bu benim vasiyetnamemdir, icap ettiği zaman kanuni işlemleri yaparsınız.

– Peki efendim! diyen noter kalktı. "Geçmiş olsun" dileğinde bulunup doktor beyle beraber çıktı.

Arkada kalan Hasan Rıza Bey:

– Başka bir emriniz var mı Paşam! diyerek Atatürk'ün yüzüne baktı. Paşası üzerinden ağır bir yük kalkmış gibi ferahlamış, ama yüzü de sıkıntıdan olacak pembeleşmişti.

Dairesine çekilen Hasan Rıza Bey vasiyetnameye bir daha göz attı. Her özel isimden sonra vasiyetin geçerlilik şartı olan şu cümlelerin de yer alması dikkatini çekti: *"Bana olan sevgileri ve şereflerini korudukları sürece..."*

"Dolmabahçe- 5.IX.1938- Pazartesi

Sahip olduğum para, hisse senetleri ile Çankaya'daki taşınabilen ve taşınamayan bütün malımı CHP'ye aşağıdaki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1) Para ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından değerlendirilecektir.

2) Her seneki gelirden, bana olan sevgileri, şerefleri devam ettikçe, yaşadıkları müddetçe Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekiz yüz; Sabiha Gökçen'e altı yüz, Ülkü'ye iki yüz lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3) Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek kadar ayrıca para verilecektir.

4) Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev buyruklarında kalacaktır. (Daha önce katibi bunu "Çankaya'da oturduğu evde oturmasına müsade edilecektir" yazmış, dil ve anlam hassasiyeti olan Gazi değiştirmişti.)

5) İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini bitirmeleri için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6) Her sene gelirden arta kalan miktarı yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarının emirlerine verilecektir.

K. Atatürk"

"Atatürk'ümüzün Onmaz Derdi Var"

18 Eylül günü Atatürk çevresindekilerin izlenimine göre iyi görünüyordu. Çok az da olsa birkaç kaşık çorba içmişti. Doktorlar kendisini Başbakanı ile görüşmekten men edemezdi. Ankara'dan gelen Celal Bayar odasına alındı. Önce nezaket ziyaretinin kısa olmasını düşünen Bayar daha sonra sorumluluğunu düşünerek beş yıllık planını okutup Cumhurbaşkanına görüşlerini sordu.

Atatürk hastalıktan eriyip bir deri bir kemik kalmasına rağmen bütün zeka ve akıl duyarlılığını taşıyor; içişleri ve dış dünya hakkında Başbakanına yol gösteriyordu.

Celal Bayar, her zamanki gibi ellerini saygıyla öpüp çıkarken, çektiği acıya karşı bir şey yapamamanın üzüntüsü içindeydi. Saraydaki Başbakan odasına çekildi. Çok üzgündü. Getirdiği dosya üzerine gözyaşları damlarken birkaç yıl önce McArthur ve Antenescu'nun Atatürk için söylediklerini anımsıyordu: "Atatürk, Avrupa'da savaş yakındır, dedi..."

Başbakan Celal Bayar; "Savaş çıkarsa onsuz ne yaparız?" diye

kara kara düşünmeye başladı... "İnönü bile ona danışmadan bir iş yapmazdı."

***

Başbakanı Ankara'ya gittikten sonra Atatürk'ün sağlık durumu gene kötüleşti. Sürekli başında bulunan iki profesör ve doktorlar yeni bir rapor hazırladılar:

"Genel durumu çok yorgun ve takatsizdir... Su ve asit toplanması ilerleyerek sürmektedir. Miktari ponksiyonla içerden alınan seviyeye yaklaşmıştır... Bundan dolayı söz konusu Ankara'ya dönüş sorunu uygun duruma gelinceye kadar ertelenmeyi gerektirmektedir."

Bu rapordan dört gün sonra tekrar karından su alındı. Ponksiyondan sonra, Atatürk beş gün iç sıkıntısı ve baş dönmesinden şikayetçi oldu.

Nöbetçi arkadaşları Salih Bozok ve Kılıç Ali uykusuz kalıp onun acılarını, şikayetlerini dinliyor, üzüntüden kahroluyor, birbirlerini teselli edecek söz bulamıyor, Gazi Paşalarına kahırla bakıp susuyorlardı. 27 Eylül'de Dil Kurumu'ndan Dil Bayramı için gelen tebrik telgrafına, teşekkür cevabını Kılıç Ali'ye yazdırdı, "Anadolu Ajansı'na gönder" dedi.

Aynı gece pencereden Boğaz üzerinde Barbaros Hayrettin Paşa'yı anmak için yapılan ışık gösterilerini seyretti. Pencereden Beşiktaş sahillerine doğru bakarken acılı yüzünde bile mutluluk ışıltıları gözlerinden okunuyordu.

Kimse Atatürk'ün çektiği acıya ve ıstıraba katılıp paylaşamıyor ama sevgi ve saygı sunmaktan, resmi görev için tekmil vermekten, danışmak için başvurmaktan kendilerini alamıyorlardı. Bu milli görev için Dolmabahçe Sarayı'na koşturanlar sade Bayar'lar, Aras'lar, Atay'lar, Ruşen'ler değildi. Gah bir demet menekşe, gah bir demet karanfille gelen çoluk çocuk ve kadınlar da vardı. Atalarına sevgilerini nöbetçilere bunları bırakarak sunuyorlardı.

Bir gün altmış yaşlarında başı puşulu, efe cepkenli bir ihtiyar omuzunda heybesi ile dış kapıdaki nöbetçilere yaklaştı; omzundan heybeyi indirdi:

– Bilirim Atatürk'ümüzün onmaz derdi var... Doktorların iyi edemediğini duydum. Bu getirdiğim kurtardığı Aydın dağlarının kekiği, kekik yağı, meyankökü ve ada çayı onu iyi edecek... Doktorlarına verin kaynatıp içirsinler, deyip heybesinin gözlerini açtı; renk renk, otlar arasında incirler, cevizler arasında bir şişede de kekik yağı vardı. Onu alıp Mehmetçiğe gösterdi: Ağrıyan yerlerine sürsünler!

– Gazi Paşamı göremem mi?

– Yasak hemşerim, hasta!..

Köylü nöbetçiye melul melul baktı. Heybesini Mehmetçiğin komutanına götürmesini sağladıktan sonra içi rahatlamış olacak ki sarayın mermer duvarlarına baka baka uzaklaştı.

***

Atatürk'ün en yakınları, resmi görevliler doktor yasaklarını dinlemiyorlar, candan sevdikleri Atatürk'e üst üste geliyorlardı.

4 Ekim 1923'te Makbule Atadan ve Sabiha Gökçen birlikte kabul edilmişlerdi. Sevdiklerinin gözyaşlarını o hasta haliyle teselliye çalışan zayıf, erimiş haldeki Atatürk değil de sanki Sivas'ta, Ankara'da, Sakarya'da milletine umut ve iyi günler müjdeleyen Gazi Mustafa Kemal Paşa'ydı. Kız kardeşine nerdeyse kızacaktı:

– Susun!.. Ağlamak Türk'e yakışmaz!

Kız kardeşine mendilini uzatan Sabiha Gökçen'e takdirle bakıyor.

– Makbuş!.. Gökçen gibi mukavim ol, diyordu.

Bu yakınlarını üzülerek yolcu ettiği akşam verilen ilaçlarla rahatlamış yatağına uzanmıştı. Yaveri Cemal Bey, İsmet Paşa'nın mektubunu getirdi.

– İsmet Paşa'dan!

Gözleri mutlulukla doldu mektubu hemen okumağa başladı:

"Sevgili Atatürk. Sayın Celal Bayar bana sizin selamınızı getirdi, çok sevindim. Sizin bir an önce sağlığınıza kavuşmanız yegane ve samimi dileğimdir. İki mübarek ellerinizden sevgili ve can verici yüzünüzden doymadan binlerce öperim. Sevgili Atatürk. Büyük Atatürk. Velinimetim Atatürk..."

Gazi Paşa ruh olmuştu sanki. Dokunsalar ağlayacaktı. Görevden uzaklaştırdığı silah arkadaşındaki bu vefa ona güç verdi.

Akşamüstü kardeşi Makbule ve kızları Afet'le Gökçen tekrar geldiler.

Mektuptan duyduğu memnunluğu onlar da anlattı. Zayıflamış, uzun, hâlâ güzelliğini kaybetmemiş titreyen parmaklarıyla baş ucundaki bu değerli mektubu alıp onlara okudu.

"15. Yıl Nutkumu Okuyacağım"

6 Ekim 1938 İstanbul'un düşman işgalinden kurtuluşunun 15. yıldönümüydü. Ankara Hükümeti'nin ordusu 6 Ekim 1923'te Şükrü Naili Paşa komutasında halkın arasından alkışlarla geçmişti. Bugün de Gündüz Paşa'nın askeri birlikleri ve izciler, bozkurtlar, yavrukurtlar Tophane Caddesi'nden Dolmabahçe'ye doğru yürüdüler. Saray'ın önüne gelince durdular. Al bayrakları sallayarak; "Yaşa Atatürk! Var ol Atatürk! Çok Yaşa Ulu Önder!" diye sevgi ve saygı coşkusunda bulundular.

Sesler onu çok etkiledi. Pencereye kadar uzanamayacak kadar güçsüz kalmış Atatürk, bu coşkun sevgiyi duydu, dinledi. Yaveri Cemal'e döndü:

– Dışarı çık, onlara sevgimi iletin! dedi.

Yaverleri çıkarken Salih Bey yaklaştı:

– Nasılsınız Paşam?

– Karnımda ağrı var, şişlik var... Mim Kemal Bey'i çağırın. Karnımdaki suyu alsın.

Bu iş zor ve tehlikeliydi. Kalın bir iğne kazma gibi karna daldırılıyor böylece su alınıyordu. Bunu da en iyi anestezi yapan Dr. Mim Kemal Öke yapıyordu. Ama diğer doktorlar, bu girişimin ötelenmesini istiyorlardı.

***

Atatürk, çektiği acıya büyük bir tahamül göstererek yakınlarını ve resmi görevlileri kabulü sürdürüyordu. Fakat buna kendisi de doktorları da çok kısa bir süre izin veriyordu. Bugün Başkatibi Rıza Bey ve kızı Afet İnan'la kısa süren görüşmeden sonra istirahate çekildi. Gençliğinden beri pencere açık yatmayı severdi. Şimdi ise pencereri sıkı sıkıya kapalı tutuyorlardı. Bu ise sıkıntı veriyor, ruhu bunalıyordu. Oda hizmetçisine "Pencereyi açın" emrini verince hizmetli:

– Paşam doktorlar! diyecek oldu.

O anda evliliklerinin ilk yıllarında pencereyi kapatmaya çalışan Latife'yi nasıl terslediğini hatırladı. O günkü gibi gene haksız mıydı? Üstelemeyip yavaşça "Peki kapalı kalsın" dedi. Zaten ilaçların etkisiyle biraz sonra uyuyakalmıştı.

Ertesi gün doktorları muayene edip 25 dakika yanında kalıp konuşmaları ile onu manevi bakımdan güçlendirdiler.

8 Ekimde Ankara-Erzurum Demiryolu'nun Erzincan'a bağlandığı telgrafını Başbakan Bayar'dan aldı. Hemen Başkatibi Rıza Bey'i çağırıp, bu açılışı kutlamak için cevabını yazdırdı. Bu gibi hizmet ve yatırımları teşvik etmekten büyük haz duyuyordu:

"Sayın Bayar, sevgili halkımızın bu önemli olaydan pek yerinde olarak duyduğu hisleri belirtirken bana karşı gösterdiklerini bildirdiğiniz hislerden çok duygulandım. Sağ olsunlar..."

Rıza Soyak elinde kağıtla çıkarken içeri kız kardeşi Makbule Hanım'la birlikte, evlatlıkları Afet ve Gökçen de girdiler. Onları

yaverleri de, doktorları da kıramıyordu; izin veriyorlardı. Önce kız kardeşi ağabeyine sarılıp öptü. Kızları ise tutmaya kıyamadıkları zayıf ellerini öptüler. İkisi de öz babaları gibi sevdikleri Ata'larının avuçlarına batan kemiklerini hissetmenin acısı ile doldular. Yürekleri kan ağladı. Ama o hâlâ sevecen tatlı bakışları ile umutlu, iyi şeylerden söz ediyordu:

– Çocuklar iyileşip Ankara'ya gideceğim... Zayıfladım, ama yeni elbise yaptırıyorum. Terzi geldi, ölçümü aldı, gitti.

Makbule yanıbaşındaki sandalyeden ağabeyinin elini tutarak konuştu:

– İnşallah ağabey!.. Hep birlikte gideceğiz!.. Duvar dibinde meyus, mahzun bir halde dikilekalmış iki kızı da onu desteklediler:

– Tabii, hep beraber Atatürk'ümüzle Cumhuriyet Bayramı'nı Ankara'da kutlayacağız...

Atatürk, şevk ve umutla titreyen eliyle masadaki hazırladığı notları gösterdi:

– 15. Yıl Nutkumu okuyacağım!..

– İnşallah!..

Bu konuşmalar Atatürk'ü güçlendiriyor, umutlandırıyordu.

Fethi Okyar mı? İnönü mü? Mareşal mi? Sonra Kim Gelecek?

Fethi Okyar Londra Büyükelçisiydi. Atatürk'ün hastalığının ilerleyip umutsuz bir safhaya girdiğini haber alınca, Ankara ile mektuplaştı. Bakanlıkan izin aldıktan sonra 11 Ekim'de İstanbul'a geldi. Gazi Paşa onu Başbakan Celal Bayar'la birlikte kabul etti.

Eski Manstır, Selanik, Sofya arkadaşı ve Ankara'da kuruluşta hizmetlerini gördüğü eski başbakanı ve demokrasi denemesi dostunu memnunlukla kabul etti. Dışarıda doktorların telaşına rağmen 45 dakika gibi uzun bir süre görüşme devam etti.

Daha önce Salih Bozok, Büyükelçi Fethi Bey'in milletvekili olma arzusunu Atatürk'e iletmiş, o bir cevap vermemişti.

Celal Bayar ve Fethi Okyar gidince, Salih Bozok ve Başkatip Rıza Bey içeri girdiler. Salih Bey, Fethi Okyar'ın ricasını tekrarladı. Atatürk soğuk ve sakin bir edayla:

– Fethi Bey'in mebusluk istemesinin sebebi neymiş? Niçin mebusluk istiyor? O, mebus olarak kalır mı? Ben onun ne istediğini anlıyorum, ama... dedi aniden susuverdi.

Fethi Okyar daha sonraki günlerde de doktorlardan izin aldıkça Atatürk'le görüştü. Fakat izni uzatınca, doktorlar görüş izni vermemeye başladı.

Atatürk bir gün imalı şekilde Rıza Bey'e:

– Yahu Rıza!.. Fethi beni amma da çok seviyormuş, bir türlü Londra'daki görevine dönmüyor! dedi.

Başbakan Celal Bayar, Fethi Bey'in İsmet İnönü ile görüşmesinden sonra, Avrupa'daki görevinin başına dönmesini söyledi. O da Londra'ya gitti.

***

Daha sonraki bir gün, Genel Katip Rıza Bey, ıkınıp sıkılarak, Atatürk'ün Fethi Bey hakkında söylediği sözün sebebini sorma cesaretini buldu:

– Fethi Bey ne istedi sizden Paşam?

– Milletvekilliği değil... Devlet reisliği düşünüyor olmalıydı... Fakat, elbette bunda söz ve seçim hakkı milletin ve onun temsilcisi olan TBMM'nindir. Yalnız ben bu sorundaki düşüncemi ifade edeceğim.

Atatürk hasta halinde bu konuyu anlatırken çok üzgün ve kırgındı, yavaşça sürdürdü:

– Önce akla İsmet Paşa gelir, evet!.. O, memlekete ilk büyük hizmetler yapmıştır. Fakat nedense umumun sempatisini kazanamadığı görülüyor. Bu yüzden durumu pek de cazip olmasa gerek. Bir de Mareşal Fevzi Çakmak var. O, hem memlekete büyük hizmetler etmiş, hem de herkesle iyi geçinmiş, salahiyet sahiplerinin düşüncelerine daima kıymet vermiştir; kimse ile anlaşmazlık halinde değildir. Bu itibarla bence, devlet başkanlığı için en münasip arkadaş odur. Gerçekte kendisi ordu işleriyle uğraşmaktan çok hazzeder, belki ordudan ayrılmak istemez. Ama cumhurbaşkanlığında, aynı zamanda başkomutanlık mevkiinde de bulunacağı

için bu uğraşısına devam imkanı daima mevcut demektir. Öyleyse kanuni bir yol bulup aday gösterilir ve seçilirse çok iyi olur zannederim.

Atatürk, Rıza Bey'e bu açık konuşmasından sonra, gözlerini bahçeye bakan pencerelere, perdelere çevirerek muğlak ifadeyle İsmet Paşa'nın tenkide tahammülsüzlüğünü, hoşgörü hassasının yetersizliğini, her işte arkadaşların fikrine değer vermeden, yalnız kendi arzu ve fikirlerini yürütmeye çalışmasını beğenmediğini, bazı Avrupa devletlerinin "şef yönetimi"ne doğru gideceğinden endişe ettiğini anlattı.

Genel Sekreterine o gün bunları söylediği zaman doktor raporlarına göre nabzı normal, kuvveti 8, teneffüsü 20 ve harareti 36.9 idi.

Koma

Atatürk 16 Ekim 1938'de ağır bir komaya girdi. Doktorlar seferber oldu... Gerekli müdahaleyi yaptılar. Bu feci hal uzun sürdü. Geceyi ve gündüzü kendinde olmadan geçirdi.

Akşama doğru yüzü sakin ve derin bir uykuya dalmış izlemini veriyordu. Bu rahat uyku hali sabaha kadar sürdü. Üç gün sonra, 20 Ekim'de açıldı. Nöbet sırası Rıza Bey'de olduğu için, gece hastanın başında beklemiş, sabah nöbeti Salih Bey'e bırakarak kendi odasına çekilip şezlongtda uyuyakalmıştı. Hizmetli onu uyandırdı. Rıza Bey, hemen Atatürk'ün yanına gitti.

Gazi Paşa, gözlerini açmış, yorgun argın, tebessüm ederek bakıyordu.

– Gel bakalım, ne dersin, biz gittik geldik... Bu doktorlar insana adeta can veriyorlar.

Rıza Bey, şaşkın fakat Atatürk'ün kendine gelmesinden memnun, dikkatle yüzüne bakıyor, dinliyordu.

– Bana ne oldu Rıza?

– Biraz fazla, derince uyudunuz efendim.

– Ya bu karyola niye değiştirilmiş?

Atatürk çevresinde olan biten değişikliğin hemen farkına varmıştı. Daha önce iki kişilik geniş yatakta yatıyordu. Gece müdahale eden doktorlar odayı büyük karyolanın daralttığını, çalışmalarına engel olduğunu söyleyip daha küçük karyola ve yatak getirtmişlerdi.

– Temizlik yapmak için değiştirildi Paşam!

– Hemen geniş karyola ve yatak gelecek!

– Peki efendim.

***

Son iki gün ve geceye ait Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nce yazılan doktor raporları şöyleydi:

"Atatürk kendisini ve etrafındakileri tanımıyor ve sorulan suallere cevap veremiyor. Her şeye karşı kayıtsız ve kendisini uyandırmak mümkün olmuyor. Refleksler çok hafif, genel duyarlık azalmış; küçük ve hafif hareketler alınabiliyor... Karaciğer hastalığı normal seyrini sürdürürken 16.10.1938 Pazar günü birdenbire genel zaaf ile birlikte hazım ve asabi araz göstermeğe başlamıştır..."

İkinci gün Başbakan Celal Bayar Ankara'dan İstanbul'a geldi.

Atatürk'ün üç gün süren koma hali ve daha sonra açılması ve kendine gelmesinden sonra tutulan raporda; *"Asabi arazların geçtiği, nabzın muntazam 94, tenefüsün 20, hararetin 37,1"* olduğu belirtildi.

19 Ekim'de, doktorları Atatürk'ün tedavisi ile uğraşırken, Başbakan Celal Bayar Bakanlar Kurulu'nu Dolmabahçe Sarayı'nın alt katında topladı. TBMM Başkanı Abdülhalik Renda ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak da bu toplantıda bulundu.

20 Ekim'de komayı atlatan Atatürk kendine geldi. Durumu düzeldikten sonra ilk teması kuran Rıza Bey'den sonra Prof. Dr Nihat Belger muayene etti. Dr. Belger çıkışında Genel Sekretere; "Ancak daha 20 gün yaşayayabilir." dedi. Oysa Başkatip Rıza Bey terziye Gazi Paşa için yeni elbise ısmarlamış ve takım elbise zayıf vücuda göre yapılmış gardropta bekliyordu. Atatürk bu yeni takım elbise ile Ankara'ya gidecek, Cumhuriyet'in 15. Kuruluş Yıldönümü konuşmasını yapacaktı. Ama doktorlarına göre bu imkansızdı.

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Rıza Bey'e

– Açık söyleyeceğim, dedi. Aziz hastamız çok zayıf ve ümitsiz haldedir. Ömrü artık günlerle sayılacak kadar azalmıştır. Yolda ne kadar itina edilirse edilsin, vukuu pek muhtemel ani bir kalp durması ile bu müddetten birkaç gün daha eksilebilir. Bu durumua göre kesin kararın ailesi tarafından verilmesi lazımdır.

21 Ekim'in erken saatlerinde Rıza Bey, Ali Kılıç'la komada gibi uyuyan Atatürk'ün baş ucunda oturuyorlardı. Aralarında küçük sedef kakmalı bir masa vardı. Atatürk rüyasında söyleniyor olmalıydı. Bazı sözleri tekrarlıyor, ama anlaşılmıyordu. Rıza Bey, sedef kakmalı sigara masasını hareket ettirince gıcırtı sesini duyan Atatürk aniden sustu. Bu uyanıklık emaresi olduğu için Kılıç Ali hemen doktorlara haber verdi. Dr. Neşet Bey geldi baktı, hasta uyuyordu. Başkatibe:

– Rıza Bey, senin sesine alışıktır hitap et bakalım!

Rıza Bey yaklaşıp seslendi:

– Atatürk!

Gazi, uykusunda tekrar ettiği sözleri kesti ve cevap verdi:

– Efendim?

Rıza Bey tekrar seslendi:

– Nasılsınız efendim?

Hiç geciktirmeden cevap verdi:

– İyiyim!

Çevresindekiler sevindi. Artık belli olmuştu. Atatürk yavaş yavaş açılıyor, komadan sıyrılıyordu. Gözlerini açmadan cevap vermişti. Yakınındakiler memnunlukla odadan çıktılar. Doktorlar hastanın tam bir sesszilik ve sükunet içinde bırakılmasını uygun buldu...

Atatürk, akşama doğru tamamen kendisine gelince Saray'da beklemekte olan Başbakan Celal Bayar'la çok kısa bir görüşme yaptı.

22 Ekim sabahı, Gazi'yi yatağında sessiz ve gözlerini pencereye dikmiş halde gören Rıza Bey, Atatürk'ün yatağına yaklaştı:

– Günaydın efendim, dedi.

Gazi Paşa yastığa gömülmüş başını hafifçe çevirdi:

– Ülkü nerde? dedi.

– Yaver Celal onu oyalıyor...

– Çocuk üzgün olmalı... Al gel.

Küçük Ülkü günlerdir Ata'sını göremiyordu. Sabırsızlık göstermiş kapıya kadar gelmişti. Yaver Cemal kapıyı açar açmaz Atatürk'e doğru fırladı. Ama Ata'sı kımıldayacak halde değildi. Çocuk hayal kırıklığına uğradı. Ata'sının onu hemen kollarının arasına almasını beklemişti. Florya'daki canlı kanlı Atatürk'e ne olmuştu? Yatağa yaklaştı Ata'sının solgun zayıf ellerini tuttu öptü:

– Ne oldu Atatürk'üm sana?

Cemal Bey'in yardımı ile Ülkü hasta ile kucaklaştı.

– Çocuk!.. Ankara'ya gidecek Köşk'te beni bekleyeceksin. Geleceğim...

Çocuğun daha çok üzülmemesi için Rıza Bey'e emir verdi:

– Ülkü'yü Ankara'ya götüreceksiniz.

"Bütün Arzum Ankara'ya Gidip Nutkumu Milletime Karşı Kendimin Okumasıydı"

Başbakan Celal Bayar, Cumhurbaşkanı'nın hastalığı sebebiyle, merak ve endişe içinde, titizlendiği devlet işleri arasında durmadan İstanbul'a gidip geliyordu. Son ziyaretinde Atatürk ona, Cumhuriyet'in 15. yıldönümü yaklaştığı için şu emri vermişti:

– Her sene olduğu gibi Bakanlıklardan notlar toplansın. Bunları birleştirerek benim üslubuma uygun bir şekilde nutku hazırlayın. Ben kuvvet bulursam bunu alır, kısaltır, kendime göre yazarım. Ankara'ya gider okurum. Eğer gitmeme imkan olmazsa düşünürüz. Siz okursunuz.

Bu konuyu Ankara'ya gittikten sonra Mareşal Fevzi Çakmak'a açan Bayar, ondan şu cevabı aldı:

– Anayasamıza göre Cumhurbaşkanı nutku ya kendi veya Başbakanına okutur. Ama Atatürk ayrıca bir de orduya mesaj vermek istiyor! Ben hazırladım. Bunu götür Atatürk'e oku... Onayına sun.

Birkaç gün sonra hazırlanmış nutuk ve mesajlarla İstanbul'a giden Bayar önce Doktor Ömer Bey'e sordu:

– Atatürk bu hasta haliyle Ankara'ya gidebilir mi?

– Hayır gidemez.

– Ya gitmekte ısrar ederse?

Başbakan Celal Bayar'ın bu sorusu üzerine Doktor Ömer Bey daha açık konuştu:

– Trenin sarsıntısının bünyesi üzerinde yapacağı tesir bile etkili olabilir. Ankara'ya sağ olarak gitmesi şüphelidir... Sorumluluk alınamaz!

Bunun üzerine nutuk ve mesaj metinlerini dışarıda bırakan Celal Bayar, Atatürk'ün huzuruna çıktı:

– Nasılsınız Paşam?

– Her zamanki gibi... Nutuk ne oldu? Mesaj hazır mı?

– Hepsi hazır Paşam.

– Hemen getirin!

Başbakan dışarı çıkıp nutuk ve mesaj kağıtlarını alıp dönerken, doktorlar, onu uyardılar.

– Nutku 15 dakikada bitirmeye gayret edin, uzun olmasın, rahatsızlığı nükseder!

Bayar, doktorların bu uyarısı ile Atatürk'ün huzuruna çıkıp yüzüne baktı. Tıraş olmuş, üzerine vişne renkli robunu giymiş, yorganı dizlerine doğru çekmişti. Resmi bir göreve hazırmış gibi bakıyordu.

Bayar'ı pencereden düşen ışık yüzüne vuracak şekilde karşısına oturttu.

– Oku! dedi. Celal Bayar yüksek sesle okudu. Atatürk arada onun sesini kesip cümleler üzerinde düzeltmeler yaptı. Sonra iç geçirip hayıflanarak:

– Bütün arzum Ankara'ya gidip nutkumu milletime karşı kendimin okumasıydı... Doktorlar müsaade etmiyor. Celal! Nutku şöyle bitir:

"Büyük Meclis!. Şimdiye kadar olduğu gibi bütün işlerinizde başarılar dilerim!"

– Peki efendim aynen yazdım.

Odada Cumhurbaşkanı ve Başbakan konuşurken, dışarıda doktorların huzursuz konuşmaları ve ayak sesleri geliyordu... Bayar çıkmayı düşünürken Atatürk:

– Celal! Arkadaşlarıma benim selam ve muhabbetlerimi söylemeyi unutma! dedi.

Başbakan ayağa kalktı; sevgi ve saygı dolu bakışlarında hüzün ve acı da vardı. Cumhurbaşkanı nutkun içeriği konusunda onu tekrar tebrik ediyordu:

– Bilançoyu zengin buldum... Memleket için hayırlı, başarılı işler yapıldığını gördüm. Seni ve bakan arkadaşlarını tebrik ederim.

Atatürk'ün yarım asra sığdırdığı büyük ve inanılmaz işlerin yorgunluğu göz ve yüzünden okunuyordu. Başbakanı elini uzattı. Onun sağ eli yorganın dışındaydı. O müstesna güzellikteki ince narin fakat savaşırken çelik gibi, devrimler yapıp önemli kararlara imza atan o büyük ve kutlu el, şimdi incelmiş, küçülmüştü. Bayar bu kutlu eli avuçları arasına aldı. Bu anda Atatürk kendini milletine bırakır gibi elini Bayar'a bıraktı; o da, içinden taşan sevgi, saygı ve heyecanla okşadı, kokladı öptü. Başbakanın üzgün gözleri büyük önderin gözlerinden veda işaretini alarak ayrıldı.

Bayar, dışarı çıktığında Hasan Rıza onun gözlerindeki yaşı silerken gördü. O da içtenlikle ağladı.

***

Atatürk, kendini, hastalığını, halsizliğini ve Ankara'ya gidemeyeceğini herkesten iyi biliyordu. 25 Ekim günü Genel Katibi Rıza Bey'i yanına çağırdı. Yatağında rahatlayabileceği şekilde bağdaş oturdu. Önce Türk ordusuna ve Türk milletine bayram mesajını yazdıracaktı. Rıza Bey elinde kağıt kalem masa başına geçti. Ata-

türk'e baktı. İçinden; "Hayret", dedi, "Sağlıklı günlerindeki gibi gözleri parıldıyor ama meyus ve heyecanlı bakıyor."

– Yaz çocuk!. dedi ve büyük bir belagatla yazdırmaya başladı:

"Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferlerle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk ordusu: Memleketini en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felaket ve musibetlerden ve düşman istilasından nasıl korumuş ve kurtarmış isen, Cumhuriyet'in bugünkü feyizli devrinde de askerlik tekniğinin bütün modern silah ve vasıtaları ile mücehhez olduğun halde, vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur."

Atatürk, biraz durakladı, nefes alıp verdikten sonra sesini kısarak yazdırmayı sürdürdü:

"Bugün, Cumhuriyet'in 15. yılını mütamadiyen artan büyük bir refah ve kudret içinde idrak eden Büyük Türk milletinin huzurunda kahraman Ordu; sana kalbi şükranlarımı beyan ve ifade ederken, büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum. Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dahili ve harici her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve amade olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inan ve itimadımız vardır. Büyük ulusumuzun, orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silahlarla bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragati nefis ve istihkarı hayat ile her türlü vazifeyi yapmaya hazır olduğunuza eminim. Bu kanaatle Kara, Deniz, Hava ordularımızın kahraman ve tecrübeli komutanları ile subay ve erlerini selamlar takdirlerimi bütün Ulusuma bildiririm. Cumhuriyet Bayramının 15. yıldönümü hakkınızda kutlu olsun.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk."

***

26 Ekim'de Atatürk, kız kardeşi Makbule, Afet İnan ve Sabiha

Gökçen'i kabul etti. Üçü de sevip saydıkları Ulu Önder'in gittikçe bedence çökmekte olduğunu, ama hâlâ hafıza ve zekasını, onlara olan sevgi ve şefkat hislerini ifadedeki hassasiyetini görüp iyileşme umutlarını taşıyorlardı. Fakat ne yazık ki Atatürk'ün artık ruhen "elveda" havasına girdiğini fark edemiyorlardı.

***

28 Ekim 1938'de ziyaretine gelen Gökçen'e içini döktü:

– Yarın bayram değil mi Gökçen! Bu günü milletimle, halkımın içinde kutlamak isterdim. Beni Cumhuriyet Bayramı'nda halkımdan uzak tutan bu hastalığa lanet ediyorum.

Sabiha Gökçen onu teselli için kendisini zorladı:

– Atatürk'üm orada sizin yazdığınız konuşma okunacak... Sizin sözleriniz ve ilkelerinizle halkın yanında olduğunu herkes hissedecektir.

***

29 Ekim 1938'de Cumhuriyet Bayramı Ankara'da, İstanbul'da ve yurdun her yerinde coşkuyla kutlandı. Ankara'da Atatürk adına kutlama nutkunu TBMM Başkanı Abdulhalik Renda okurken, Atatürk o günü ve geceyi çok düşünceli meyus bir ruh haliyle geçirdi. Bu ruhi acısı hastalığının sancılarından daha sarsıcı gelmişti. O Ankara'yı hayal ederken dışarıdan sevinç ve coşku sesleri geldi.

İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi öğrencileri vapurla Dolmabahçe Sarayı önüne gelmişler, orada durup İstiklal Marşını söyleyerek Atatürk'ü selamlamışlar ve sevgi gösterilerinde bulunmuşlardı.

Mutluluk ve acı birlikte yaşanıyordu. Atatürk, kalkamadığı yatağından bu Türk gençlerinin kutlama seslerini sevinçle duyuyor, heyecanlanıyordu.

Gece Kız Kulesi'nden atılıp Saray'ın pencerelerinde ışıltıları akseden favlı fişekler onu daha çok heyecanlandırdı.

29 Ekim 1938'in Ankara'daki Cumhuriyet Bayramı heyecanla kutlanıyordu. Ama geçen yılki sevinç yoktu. Bütün Ankaralı buruktu; acı, hüzün ve elem içindeydiler.

Başbakan Celal Bayar, Atatürk'ün yazdığı nutku okuyordu, ama milletin gözleri büyük kurtarıcıyı arıyordu. Yokluğu yüreklerinde sızılı bir boşluk bırakmıştı.

Bayram İstanbul'da da hüzünlü ve buruk geçti. Halka Atatürk'ün 17 Ekim'de yeniden bir koma hali yaşadığı, o sebeple Ankara'ya gidemediği duyurulmuştu.

***

1 Kasım sabahı Atatürk'ün "askeri okul arkadaşlarım" dediği Harbiyeliler, bir motorla Dolmabahçe önüne geldiler; ellerinde bayraklarla saraya doğru ve hep birlikte yaklaştılar, hep birlikte "Atatürk çok yaşa!. Atatürk çok yaşa!." diye tezahüratta bulundular. Bu içten sesleri duyan Atatürk zorla yatağından kalkıp pencereden onları selamladı. Yaverlerinin yardımı ile tekrar yatağına döndü. Bir gün önce ise İstanbul Üniversitesi öğrencileri motorla gelmiş, denizden "Dağ başını duman almış, yürüyelim arkadaşlar" marşını döyleyerek Gazi'lerini selamlamışlardı...

TBMM'nin 5. dönem 4. toplantısının açış konuşmasını Atatürk hazırlamış Başbakanına vermişti. 1 Kasım 1938'de Başbakan Celal Bayar kürsüye geldi:

"Cumhurbaşkanımız Atatürk'ten aldığım emir üzerine bu yıl, açılış nutuklarını okuyorum...

Memleketimizi her gün kuvvetlendirmek, her alanda her türlü ihtimallere karşı koyabilecek bir halde bulundurmak ve dünya olaylarının bütün safhalarını büyük bir uyanıklıkla izlemek barışsever siyasetimizin dayanacağı esasların başlangıcıdır... Milletimize dış siyaset kadar içerde de aynı esas ve milli bilinçle çalışmasını dileyerek meclisi açıyorum..."

10 Kasım'a Doğru...

2 Kasım'a gelindiğinde Atatürk'ün halsizliği büsbütün artmıştı. Karnında biriken su da onu çok rahatsız ediyordu.

5 Kasım günü Başbakan Celal Bayar Ankara'dan gelip Atatürk'e meclis ve hükümet çalışmaları hakkında bilgi verdi. Acı çektiği belli olan Atatürk onu dikkatle dinledi, fakat hiç konuşmadı. Elini öpen Başbakan Celal Bayar'a "Güle güle" dedi.

6 Kasım'da, Gazi'nin yanına üç yakını birlikte geldiler. Makbule Atadan da, Afet İnan da, Sabiha Gökçen de bu görüşmelerinin son olduğunu bilmiyorlardı. Atatürk bütün sabrı ile onlara iyi görünmeğe çalışmış, üçünün elinden sırayla hizmetlilerin getirdiği sütlü kahveyi, çorbayı ve elma suyunu içmişti. Hizmetlilerin elinden zorla içtiklerini şimdi sevdiği kızlarının elinden sevinerek kaşık kaşık içiyordu.

Sevdikleriyle birkaç gün daha beraber olabilmek için her acıya katlanacaktı.

***

Gazi Paşa, 7 Kasım 1938'de "Daha fazla dayanamayacağım, suyu alın." dedi. Dr. M. Kemal Öke dışarıda olduğu için suyu Dr. M. Kamil Bark aldı. Atatürk kaç litre alındığını da merak edip soruyordu. Dr. Nihat Bey "On iki litre" deyince, sustu; biraz sonra hafif bir komaya girdi.

Kılıç Ali, daha önce nöbetini bırakıp Taksim'e çıkmıştı. Beyoğlu'nda yürüyüş yaptığı sırada hizmetlisi Ali telaşla gelip Atatürk'ün fenalaştığı haberini verdi. Kılıç Ali hızla Dolmabahçe Sarayı'na indi. Saraydakiler daha telaşlı ve endişeliydiler.

– Atatürk'ün bir şeyi yok... Yalnız ateşi yükseldi. Doktorlar yanında, dediler.

Kılıç Ali, Gazi Paşa'nın odasına girdi. Baktı. Atatürk yatağında kendisini bilmez halde yatıyordu. Doktorların kimisi ilaç hazırlıyor, kimisi şırınga yapıyor, kimisi de nabzını kontrol ediyordu.

Gece uyudu, sabah kendisine geldi. Yorgundu.

8 Kasım günü bütün doktorlar tedavi telaşındaydı. Atatürk altı kaşık sütlü kahve, iki saat sonra da beş kaşık sütlü çay içti. Kılıç Ali ve Rıza Bey hizmetli ve doktorların beslenmeye özen göstermelerini ilgiyle izliyordu. Öğleyin yulaf unu ve süt içti. Öğleden sonra saat 15'te çorba ve elma suyu verdiler.

Rıza Bey, bu beslenmeyi görünce rahatlayıp aşağı odasına, büro işlerini halletmeye indi. Çok geçmeden telefon çalınca telaşla yukarı çıktı. Atatürk'ün yatak odası kapısı açıktı, girişte Kılıç Ali ayakta duruyor, ileride Atatürk yatağının ortasında iki elini yanlarına dayamış, oturuyor ve durmaksızın öğürerek önündeki kusmuk tasına bakıyor, istifra etmek için gayret sarf ediyor, içindeki derdi atamadığı için de "Hey Allah kahretsin" diye söyleniyordu. Rıza Bey, hizmetçilerin tuttuğu tasta koyu kahve rengi pıhtılaşmış kan gibi bir mayi gördü. Safra gibiydi.

Doktorlardan biri, bir ilaç zerkederken Atatürk kızarmış nemli

gözlerini masa üzrerindeki saate çevirdi:

– Saat kaç? dedi, Sekreteri "7 efendim" diye cevap verdi.

Biraz sükunet bulunca yatağa yatırıldı. Sekreteri Rıza Bey yaklaştı:

– Biraz rahat ettiniz değil mi efendim? diye sordu...

Atatürk gayet sakin hafif sesle:

– Evet!.. dedi

Dr. Neşet Bey yaklaştı.

– Lütfen dilinizi çıkarır mısınız efendim? dedi...

Atatürk dilini yarıya kadar çıkarabildi. Dr. Neşet Bey:

– Biraz daha çıkarın efendim! dedi. Atatürk ise dilini tamamen çekip ağzını yumdu. Artık söylenenleri anlamıyordu. Gözleri bir an açıldı, sonra kapandı. Başını sağa doğru çevirdi.

– Ve aleyküMesselam! dedi.

O anda ruhlar alemine göçmüştü; kendisini karşılayanlar olmalıydı. Bunlar sevdikleri, annesi, babası, kardeşleri, şehit erleri olmalıydı. Hep birlikte "Selamınaleyküm" demişlerdi ki, o da:

– Ve Aleykümesselam! diyerek karşılık vermişti.

10 Kasım Sabahı Saat 9'u 5 Geçe

10 Kasım'da Türk'ün çarpan kalbi durmuştu. Atatürk'ün odasında ve Saray'da derin ve ruhani bir sükunet sürerken, saatin 9.05'i gösterdiği tiktaklarının sesine Dr. M. Kemal Öke ve Dr. Kamil Bey'in hıçkırıkları katıldı. Prof. Dr. Akil Muhtar çaresizlik içinde "Aman Yarabbi" diyordu. Biraz ötede Kılıç Ali, donuk gözlerini önderinin cansız bedenine dikerek ağlıyordu. Muhafız Komutam Hakkı Bey donmuş bir heykel gibi ayakta dururken onun yanındaki Hasan Rıza ayak ucuna ağlayarak kapandı. Sesi boğuktu:

– Kılıç!.. Bak koskoca bir tarih göçüyor.

Hıçkırıklar içindeki Rıza Bey, Atatürk'ün henüz sıcak olan ellerini avucuna aldı öptü, yüzüne gözüne sürdü. Doktor Kamil ve Süreyya Bey'ler ayak ucunda ağlarken, Kılıç Ali:

– Aman Yarabbi! Aman yarabbi! diyordu.

Bu sırada Saray'ın alt katında Büyük Önder'in ölüm haberini alan Salih Bozok kederden kendisini vurmuş, duvarlarda silah sesi

yankılanarak gelmiş, doktorlar o tarafa koşuşmuştu...

Doktorlar yaralanan Salih Bozok'a bakıp hayati bir yaralanma olmadığını anlamış göğsündeki kanamayı durdurup tekrar yukarı çıkmışlardı. Şaşkın şaşkın birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı. Ne hazin durumdu. Ellerinden geleni yapmışlar Gazi Paşa'yı kurtaramamışlardı. Millete ölümü nasıl duyuracaklardı? Acı çekiyorlar, bu büyük acıyı millete duyurmanın zorluğunu da hissediyorlardı.

Asıl büyük acı ve sorumluluk Mustafa Kemal'in bir ömür boyu annesiyle birlikte tatlı acı hayatını paylaşmış kız kardeşi Makbule Hanım'daydı. Aylardır onulmaz bir hastalıkla cebelleşen ağabeyinin başında beklemesine rağmen ölümü ona yakıştıramıyordu. Hıçkırarak ağlarken, şimdi gerçek olan ölümü ve ölülerini düşünüyordu. Mezarlıkları ayrı ayrı yerlerdeydi. Babası Selanik'te Hortacı Camii haziresinde, küçük kardeşi Naciye Kelemeriye kabristanında, annesi ise İzmir Osman Paşa Camii bahçesindeydi. Ağabeyiyle birlikte oradaki serviler altında annelerine Fatihalar okumuşlardı. Ağabeysi annesini orada yalnız bırakmak ister miydi? O, Ali Rıza-Zübeyde Hanım ailesinin son ferdiydi, ama artık ağabeyi gibi o da millete aitti... Başbakan Bayar, ona "baş sağlığı" dileyip cenaze için ne yapılacağını sordu.

Cumhurbaşkanı'nın kız kardeşi Makbule Hanım, ağabeysinin cenaze namazının burada, Dolmabahçe Sarayı'nda kıldırılmasını istiyordu. Prof. Şerefettin Yaltkaya ile Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi bu konuyu konuştular. Cenaze namazının cami dışında bir yerde kılınmasının din bakımından bir mahzuru olmadığında anlaştılar.

Atatürk'ün tahnit edilen kutlu bedeni al bayrağa sarılı tabutu, sevgili milletinin saygı ve sevgilerini matemle sunacakları salonda 12 generalin nöbetinde bekletilecekti.

Atatürk'ün cenaze namazını Dolmabahçe Sarayı muayede salonunda Prof. Dr. Şerefettin Yaltkaya kıldırdı. Hafız Yaşar Okur, Türkçe ve Arapça tekbir getirdi. Kız kardeşi ve evlatlıkları da ce-

naze namazına katılmıştı. Bütün millet, bütün Türkiye ağlıyordu.

Sevdikleri ulu önderlerinin naaşını hıçkırıklar arasında abanoz ağacından yapılmış, Türk bayrağına sarılmış tabutuna koydular. Daha önce naaşı mumyalanmıştı. Sarayın muayede salonuna konan tabutun başında on iki general dokuz gün dokuz gece ellerinde kılıçlarla saygı ile beklediler. Sarayın duvarları, mermerleri ve naaşın etrafı çelenkler ve sonbahar çiçekleriyle donatılmıştı. Atatürk'e sevgi, saygı, minnet hayranlık ve sadakat duymayan hiçbir Türk yoktu. Resmi dairelerde, elçilik ve konsolosluklarda bayraklar yarıya inmişti.

Sonrası...

16 Kasım'da halkın ziyareti sürdü. Yedi gün, sevenleri, naaşın önünden saygı ile geçtiler. Daha sonra cenaze Chopin'in cenaze marşı eşliğinde subay ve erlerin çektiği bir top arabasına yerleştirildi. Elindeki kadife yastıkta Atatürk'ün İstiklal Madalya'sını taşıyan bir subay, alayın önünde yürüyordu. Üsküdar'dan, Şişli'den, Kavaklar'dan, Beşiktaş'tan, Boğaziçi'nden, Topkapı'dan halk, Gülhane'ye doğru akmıştı. Uzun bir kalabalık yas içinde İstanbul caddelerinden geçen top arabasını izleyerek Sarayburnu'na ulaştı. Üzerinde atlas al beyaz yıldızlı bayrak olan tabut, törenle rıhtıma yanaşmış Yavuz zırhlı kruvazörüne taşındı.

19 Kasım akşamı İstanbul ufuklarında 101 pare top atışı yankılanırken gemi Marmara'ya açıldı. Kıyılarda halk, kadın erkek, çoluk çocuk, genç ihtiyar ağlıyordu. Neredeydi on bir yıl önce onu karşılarkenki neşe, sevinç, sürur ve alkış?

Kutlu naaş, askeri törenle Ankara'ya gönderilirken bu yas törenlerini Atatürk'ün silah arkadaşı ve İzmir'e ilk giren komuta-

nı Fahrettin Altay yönetti. Kutlu sandukayı taşıyan harp gemisi uzaklaşırken, iskelede onu gözyaşları ile izleyenler ölümcül bir sükut içindeydiler. Başbakan, bakanlar, mebuslar, generaller, subaylar, vali, üniversiteliler, okullar, izciler ve halk Türkiye Cumhuriyeti'nin timsali olmuşlar; uçuk benizler, yaşlı gözlerle bakıyorlardı. Sabahtan beri yürümüşler ve ayaktaydılar; yorulmamışlardı. Ebedi Şef'in ardından hepsi de ölmeğe hazırdılar. Çünkü onlar Atatürk'ün emanet ettiği Cumhuriyet'in ve devrimlerinin bekçileriydiler. Görevliler kutlu naaşın ardında trenle Ankara'ya ulaşacaklardı.

Yavuz zırhlısı, Atatürk'ün tabutunu Sarayburnu'ndan alıp ardında bembeyaz köpükler bırakarak yavaş yavaş İzmit'e doğru yol aldı... Bu büyük devlet adamına saygılarını belirtmek için Fransızlar "Emile Bertin", Sovyet Rusya "Moskova", Almanya "Emden", Yunanistan "Hydra", Romanya "Regine Maria", İngiltere de "Malaya" harp gemilerini göndermiş, şimdi Zafer gemisinin arkasından giderek yasa katılıyorlardı.

İzmit'te askeri tören ve top atışıyla karşılanan tabut, orada trene alınarak 20 Kasım 1938'de Ankara'ya getirildi. Cenazenin bulunduğu vagon al bayraklar, çiçek çelenkleri ve defne dallarıyla süslenmişti. Ankara İstasyonu'nda da çok kalabalık yaslı halk topluluğu ve devlet erkânı vardı. Ata'larım son defa karşılıyorlardı.

Yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, kutlu naaşla aynı trende gelen Başbakan Celal Bayar'a baş sağlığı diledi. O ve diğer devlet erkânı Cumhurbaşkanı'na taziyelerini sundular. İpekten yapılmış Türk bayrağına sarılmış kutlu naaş 12 general tarafından top arabasına taşındı. TBMM önünde resmi tören yapıldı. İnönü, Fevzi Çakmak ve Celal Bayar başta olmak üzere bütün devlet adamları, paşalar, yabancı elçilik temsilcileri bu törene katıldı. Binlerce insan, çoluk çocuk, kadın genç, ihtiyar kurtarıcılarının arkasından ağlıyorladı. Saygı korteji boyunca giderken acıdan elemden bayılanlar oluyordu. Muhafız Alayı bandosu Chopin'in matem marşını

çalıyor; bütün Ankara ufku mateme bürünüyordu. Geçici kabre doğru götürülen tabutun peşinde Türk erkânı yanı sıra İngiltere, Sovyet Rusya, Balkan devletleri büyükelçileri ve generalleri ile Fransa İçişleri Bakanı, Amiral Laborde, Gn. Huntziger ve Türk dostu A. Sarraut, Lord Birdwood, Baron von Neurath da vardı.

21 Kasım'da Atatürk'ün naaşı geçici olarak Etnografya Müzesi'ndeki kabrine kondu. İsmet İnönü kısa matem konuşmasında Gazi Paşa'ya rahmet dileyip; "Atatürk sevgisi, milli birliğimizin ve kurduğu devletin temelidir." dedi. Bakanlarına özel bir kabir yapılması emrini verdi. Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı, 26 Aralık 1938'de Atatürk'e "Ebedi Şef" ünvanını verdi; İnönü de kendisini "Milli Şef" ilan etti.

***

On beş yıl sonra Anıtkabir tamamlanmıştı. 9 Kasım 1953'te devlet erkânı huzurunda tabut açıldı; bozulmamış kutlu naaş kurşun tabuttan ceviz tabuta alındı.10 Kasım 1953'te Atatürk'ün kutlu naaşı, onun son başbakanı ve 1950-1960 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Celal Bayar ve hükümeti, askeri erkân, kalabalık halk topluğu ve Türk gençliği tarafından o gün ölmüşçesine hıçkırıklar arasında toprağa verildi. Tören radyo ile naklen anlatıldı. Türkiye'deki bütün okullarda öğrenciler hazırolda kıtalar halinde bekletilirken Ankara'daki nakil töreninin anlatan konuşmacı şiirler okuyor; bu romanın ortaokul öğrencisi olan yazarı da o sırada Kayseri Lisesi bahçesinde Mithat Cemal Kuntay'in şiirini dinliyordu:

"Gene on beş sene evvel gibi Gazi geliyor
Gene on beş sene evvelki kadar yükseliyor;
Gene başlarda oturmuş, gene göklerde başı,
Yıldırımlar gene bir eski silah arkadaşı,
Ölümün bitmeyen ufkunda yatarken gene sağ;
Bir avuç toprak olurken gene yüksek, gene dağ."

"Bu Gülü Latife Gönderdi"

Latife Hanım, devlet umuru, zenginlik ve mutluluklar görmüş bir kadındı; ama çileler ve acılar da çekmişti. Boşandığında baannesinin ve annesinin ağladığını görmüş, daha sonra bir oğlan kardeşinin kazada, diğerinin de intihar ederek ölmesini duymuş; bu acı olaylar onu yıkmıştı. Kendisi de kanser hastalığına yakalanmış, İsviçre'de tedavi görüyordu. O sırada sevdiği, buna rağmen boşanmak zorunda kaldığı Paşasının İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'nda öldüğü haberini almıştı. Hasta yatağında her zaman sevip saydığı Başbakan İsmet Paşa'ya şu mektubu yazdı:

"Reisicumhur General İsmet İnönü'ye

Ankara

Çok aziz ve muhterem şefim,

Bu sabah, aylardan beri yattığım hastane odasında, mutat üzere gelen gazeteleri görünce beynimden vurulmuşa döndüm.

On üç senedir çektiğim azabı bütün vicdanıyla tartmış, beni her

surette korumuş olan zat-ı devletinizin, bu büyük felaketle ne kadar sarsıldığımı tahmin buyuracağınıza eminim.

Şu anda, beni millet ve memleket adına teselli eden, onun taşıdığı ağır sorumluluğun sizin omuzlarınıza yüklenmiş olmasıdır.

Size ne derin bir samimiyetle hitap ettiğimi bilirsiniz. Bütün bağlılığımla daima başarı, sıhhat ve uzun ömür dilerken bu kanatları kırık ve hasta kızınızın şefkat ve himayenizden mahrum etmemenizi rica eder, mübarek ellerinizden öperim.

Latife

Adres: F. Sadık, Lindenhospital, Bern, Suisse."

***

Atatürkçü gençler, Avrupa'ya gittiklerinde, Gazi hakkında yeni bir şeyler öğrenebilmek ve saygılarını sunmak için, Ulu Önder'le hatıraları olan eski eşi Latife Hanım'ın ziyaretine gidiyorlardı. O da hastaydı. Son ziyaretçisi Atatürk hakkında araştırmalar yapan Aytuğ'du.

1953'te Latife Hanım, Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e taşındığı haberini alınca ziyaretine gelen yazar Aytuğ'a verdiği bilgiler dışında "geçmiş olsun"a gelen her Türk'e rica ettiği gibi ona da bir görev vermiş ve iç çekerek şunları söylemişti:

– Ankara'yı özledim. Çoktandır görmedim. Hastalıktan gidemiyorum. Lütfen Ankara'ya git, benim için bir kırmızı gül al ve Anıtkabir'e götür. Benim adımı fısıldayarak bu tek gülü bırak. O kimden geldiğini anlar. Ama sen gene de. "Bu gülü Latife gönderdi." deyiver.

Latife Hanım'ın bu isteğiyle, Aytuğ, Anıtkabir'in Arslanlı Yolu'nda ilerlerken, yok edilmek istenen bir milleti yeniden var eden bu yüce insanın kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kalbi olan Ankara'nın bu yüksek tepesinden Türk milletini ve vatanını seyrediyor ve selamlıyordu.

Büyük bir hüzün ve huşu duyarak kutlu kabre girdi. Saygıyla başını eğdi. Anıtkabir'in defterine: *"Ey aziz Atatürk toprak olan naçiz vücudunuz burada müsterih olarak yatıyor; ama eserleriniz hâlâ canlı ve dipdiri yaşamaya devam ediyor ve kurduğunuz Türkiye Cumhuriyeti'ni emanet ettiğiniz Türk gençliği ebediyen yaşatacaktır. Bağnaz ve gerici inkılap düşmanları zaman zaman solucan gibi ezildikleri topraktan başlarını çıkarmaya kalkışsa da Türk milliyeçileri, onlara gerekli karşılığı verecektir. Müsterih ol Atam!"* diye yazdıktan sonra Latife Hanım'ın emaneti olan gülü Atatürk'ün mermer kabri üstüne bıraktı.

Aytuğ, büyük bir ağırlık altındaydı. Başı önünde Anıtkabir'den çıkarken yaşayıp gördükleri, dinledikleri, hayal ettikleri dışında, okuduğu *Nutuk* ve her biri 500-700 sayfa tutan Atatürk'ün silah arkadaşları ve yakınlarının yirmiyi aşkın hatıra kitaplarını anımsayıp Türk gençliğine Atatürk'ü ve Cumhuriyet'i nasıl anlatacaktı?

– Nasıl anlatacağım?

Sesli düşünmüş olmalıydı. Anıtkabir'e giren genç bir kız, duymuş ona gülümseyerek cevap vermişti:

– Türk'ü sevip sayarak...

Aytuğ, gönlündekileri söyleyen sese doğru döndü. Kimse yoktu. Beyaz bir kelebek ölümsüz Atatürk'ün kabrine doğru uçuyordu.

Tekrar Anıtkabir'e girdi. Aysu kabre büyük bir al karanfil demeti koyuyordu.

Geri geri çekilip saygı duruşuna geçti. Gözleri lahdin duvarında bulunan Atatürk'ün sözlerindeydi:

"Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır... Ne Mutlu Türk'üm diyene!"

Arkasında aynı 1938, 1953 10 Kasımında olduğu gibi Türk

milleti vardı. Şeref holünden başlayıp, Zafer Alanı'na Arslanlı Yol'a, Giriş'ten Tandoğan Meydanına kadar Türk gençleri ve halk dalga dalga ziyarete gelmişlerdi.

Bu kutlu davranış, Türk milletiyle birlikte Atatürk'ün ilke ve devrimlerinin de ölümsüzlüğünün işaretiydi. Tükiye Cumhuriyeti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak sonsuza dek yaşayacktı.

Aytuğ'la Aysu el ele tutuşmuş Anıtkabir'den çıkarken, ziyarete gelen ilkokul öğrencilerinin okuduğu andı ve bestelenmiş Dil Şiiri'ni dinliyorlardı:

"Türklüğün vicdanı bir
Dini bir, irfanı bir
Fakat hepsi ayrılır
Olmazsa lisanı bir!"

Bu dil, ülkü ve gönül birliğindeki tüm grupları birbirlerine sevgiyle bakarken binyıl önceki ataları Bilge Han'ın *"Ey Türk titre ve kendine dön"* öğüdündeki benzerliği anımsayarak Anıtkabir'deki Atatürk'ün *"Ey Türk Gençliği, birinci vazifen Türk istiklal ve cumhuriyetini korumaktır."* buyruğunu bir daha okuyup Atatürk devrimleri ve ilkelerini yaşatma andı içiyorlardı.

– SON –

Yararlanılan Kaynaklar

ACAROĞLU M. Türker, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* c. I-II, Analiz BYTAŞ, İstanbul, 2003.

ADIVAR Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1992.

AĞAKAY Mehmet Ali, *Atatürk'ten Yirmi Anı*, TDK Yayınları, Ankara, 2015.

AĞAOĞLU Samet, *Babamın Arkadaşları*, Nebioğlu Yaymevi, İstanbul, 1959.

ALDAN Mehmet, *Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

ALTAY Fahrettin, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Yayınları, Ankara, 1949.

ARALOV S.I. (Çev: H. Ali Ediz), *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Hatıraları*, Burçak Yayınları, İstanbul, 1967.

ARAS Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İst., 1968.

ARDAKOÇ N., *Nutuk* M.K.A., Sabah Kitapları, İstanbul, 1987

ARIBURNU Kemal, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

— *Atatürk'ün Anıları*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.

ARIKAN Zeki, Doç. Dr., *Cumhuriyet'in İlanı ve İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995

ARISOY M. Sunullah, *Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Atatürk El Kitabı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Anafartalar Hatıratı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1954.

— *Cumalı Ordugâhı*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.

— *Nutuk*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.

— *Nutuk*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

— *Nutuk*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Atatürk ve Hukuk, Yargıtay Yayını, Ankara, 1999.

Atatürk Yaşam ve Eseri, Pamukbank Yayınları, İstanbul, 1981.

Atatürk'ü Düşünmek, Türk Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2009.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Özel Arşivinden Seçmeler, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1996.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

ATAY Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998

— *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1984.

AVCIOĞLU Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995.

AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam* c. I-II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

BAKLAYA İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, AKDTYK, Ankara, 2005.

BAYAR Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1954.

— *Ben de Yazdım*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1999.

BAYDAR Mustafa, *Atatürk Diyor ki*, Varlık Yay., İstanbul, 1963.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Atatürk'ün Hayatı ve Eserleri*, Güven Basımevi, Ankara, 1963.

BERKEM Süleyman Sami, *Unutulmuş Günler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.

BİL Hikmet, *Atatürk'ün Sofrası*, Uncu Yayınları, İstanbul, 1981.

BIYIKLIOĞLU Tevfik, *Atatürk Anadolu'da*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

BOZDAĞ İsmet, *Atatürk'ün Yaveri Salih Bozok Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

BOZOK Salih - BOZOK Cemil, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.

CEBESOY Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953.

— *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1967.

CONKER Nuri, *Zabit ve Kumandan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1959.

ÇAMBEL Hasan Cemal, *Makaleler Hatıralar*, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

DEMİR Gönül T., *Mustafa Abdülhalik Renda*, Atatürk Araştırma erkezi Yayınları, Ankara, 1981.

DUMONT Paul, (Çev: Z.Çelikkol), *Mustafa Kemal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

DURU Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

EMİL Birol Doç. Dr., *Nutuk* M.K.A., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

ERDEM Özgür, *Lozan Yalanları ve Gerçekler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2016.

ERDEM Özgür (Yayına Hazırlayan), *Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmaları*, İleri Yayınları, İstanbul, 2017.

ERKİN Behiç, *Hatırat*, TTK Yayınları, Ankara, 2010

FIRAT Gökçe, *Kemale Ermek*, İleri Yayınları, İstanbul, 2010.

FIRAT Gökçe, *Mustafa Kemal'in Askerleriyiz*, İleri Yayınları, İstanbul, 2013.

FIRAT Gökçe, *Türk Yurdu Anadolu*, İleri Yayınları, İstanbul, 2011.

GÖÇGÜN Önder, *Edebiyat Dünyası ve Atatürk*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.

GÖKALP Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Serdengeçti Neşriyat, Ankara, 1950.

GÖZE Ergun, *Kuğunun Son Ötüşü-Çanakkale Destanı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005.

GREW John, (Çev: M.Aşkın), *Atatürk ve İnönü*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

GÜLER Ali, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

GÜRER Turgut, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.

HAMUROĞLU İlay, *Atatürk İzmir'de ve Atatürk Müzesi*, Nüve Matbaası, İzmir, 1979

İĞDEMİR Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

ILGAR İhsan, *Asım Gündüz- Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

İNAN Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar, Belgeler*, İş Bank.Yayınları, Ankara, 1984.

— *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, Ankara, 1955.

— *Atatürk'ten Yazdıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

— *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1. Sanayi Planı*, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

— *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.

İNAN Arı, *Düşünceleriyle Atatürk*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

İPEKÇİ Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

İZ Mahir, *Yılların İzi*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975.

KANSU Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

KARABEKİR Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

KARAL E. Ziya, Prof., *Atatürk'ten Düşünceler*, MEGSB. Yayınları, Ankara, 1998.

KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, *Atatürk*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1946.

— *Kuvayı Milliye Tarihi*, İstanbul, 1950.

— *Zoraki Diplomat*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1955

KAYLAN Aziz, *Çanakkale İçinde Vurdular Beni*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1877.

KILIÇ Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1954.

KOCATÜRK Utkan, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

— *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

— *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999.

KOLOĞLU Orhan, *Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılı*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.

KÖKÜTÜRK Yalın İstenç, *Halk Çocuğu Mustafa Kemal*, Yayın B, İstanbul, 2010.

KUTAY Cemal, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979.

KÜR İsmet, *Anılarla Mustafa Kemal Atatürk*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998

MANGO Andrew, *Atatürk*, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.

MIKUSCH D von, *Avrupa ile Asya Arasında Adam, Gazi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

Mustafa Kemal Mütareke Defteri, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Mustafa Kemal'in Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Hatıraları, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1998.

NADİ Yunus, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yay., İstanbul, 1954.

— *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Nutuk'ta Anılan Komutanların Biyografisi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1981.

OKYAR Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ORANLI Ziya, *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*, Alkan Matbaası, Ankara, 1963.

ORBAY Rauf, *Cehennem Değirmeni - Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

OZAN Muhittin, *Bozkurt Mustafa Kemal: Türkçülük ve Türk Aydınlanması (2 cilt)*, Ozan Yayıncılık, Aydın, 2005.

ÖNDER Mehmet, *Atatürk Konya'da*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

— *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.

ÖZALP Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, TTK Yayınları, Ankara, 1985.

— *Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1971.

ÖZERENGİN Faruk, Prof. Dr., *Nutuk ve Kâzım Karabekir'in Cevapları*, Emre Yayınları, İstanbul, 1997

ÖZKAYA Y.-TÜRKDOĞAN Berna, *Milli Mücadele Tarihi* c.I, Ankara, 2005.

ÖZSOY Ali, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşımız*, İleri Yayınları, İstanbul, 2016.

ÖZSOY Ali, *Kemalizmin İlkeleri-Altı Ok*, İleri Yayınları, İstanbul, 2016.

ÖZTUNA Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi* c. 1-14, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1983.

PARLAK Türkmen, *Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?*, İzmir Sosyal Hizmetler Kültür Yayınları, İzmir, 1982.

SAFA Peyami, *"Madam Corinne'e Mustafa Kemal'in Yazdığı Mektuplar"*,

Cumhuriyet, 4 Aralık 1954.

SAFA Peyami, Türk İnkılabına Bakışlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1959.

SELEK Sabahattin, *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992.

— *Milli Mücadele Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İst., 1999.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet - OKYAR Osman (Haz.), *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

SHERRILL Charles H., *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975.

SOYAK Hasan Rıza, *Atatürk'ün Hatıraları* c.I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.

— *Fotoğraflarla Atatürk*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1935.

SÖNMEZ Cemil, *Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1975.

— *Atatürk'ün Annesi Zübeye Hanım*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

ŞAHİNGİRAY Özel, *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, TTK Yayınları, Ankara, 1955.

ŞAPOLYO Enver Behnan, *Atatürk'ün Hayatı*, Zafer Yayınları, İstanbul, 1960.

— *Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1944.

— *Ziya Gökalp*, Güven Matbaası, İstanbul, 1943.

ŞİMŞİR Bilal, *Ankara... Ankara-Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yayınları-İstanbul, 1988.

— *Atatürk'le Yazışmalar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

— *Rumeli'den Türk Göçleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

TANRIÖVER Hamdullah Suphi, *Günebakan*, Türk Ocakları İlim ve San'at Neşriyatı, Ankara, 1929.

TARTAN Hakan, *Atatürk'ün İzmir'i*, Tülov Yay., İzmir, 2001

TOROS Taha, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, Çukurova Gazeteciler Cemiyeti, Adana, 1981.

TURAN Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

TURGUT Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

ULUĞ Naşit Hakkı, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

UMAR Bilge, *Yunanların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.

ÜNAYDIN Ruşen Eşref, *Atatürk'ü Özleyiş*, TTK Yayınları, Ankara, 1957.

— *İstiklal Yolunda*, TTK Yayınları, İstanbul, 1960.

ÜNLÜ Seyfettin, *Yadigar-ı Selanik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

VEINSTEIN Giles, (Çev: Cüneyt Akalın), *Selanik Şehri ve Yahudiler 1850-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

VOLKAN Vamik D.-ITZKOWITZ Norman, *Ölümsüz Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008.

YALÇIN Hüseyin Cahit, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.

YENİŞEHİRLİOĞLU Şahin, *Cumhuriyet'in Temelinde Yatan Kavramlar*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

YEŞİLTUNA Serap, *Gezi'deki Ağaç*, İleri Yayınları, İstanbul, 2014.

YEŞİLYURT Süleyman, *Zübeyde Hanım'ın Evliliği ve Kemalizm*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1964.

YURDAKUL Yurdakul Prof. Dr., *Mustafa Kemal'den Atatürk'e*, İstanbul, Truva Yayınları, 2010.

Yazarın Hayatı ve Eserleri Hakkında

Yılmaz Gürbüz, 1937 yılında İncesu'da doğmuş; ilk, orta ve lise öğrenimini Kayseri'de yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Gazetecilik Enstitüsü'ünden mezun olmuş; 1961'de Çapa Öğretmen Okulu'ndan yeterlik belgesi alarak aynı yıl Nişantaşı Kız Lisesi ve Şişli Ortaokulu'nda Türkçe öğretmenliğine başlamıştır.

Daha sonra Cumhuriyet Savcısı olarak Söke'den Van'a kadar birçok il ve ilçede görev yapan yazar, 2002 yılında emekli olmuştur; halen İzmir'de avukatlık yapmaktadır.

Yılmaz Gürbüz, 1975 yılında *Balkan Acısı* romanı ile Peyami Safa Ödülü almış ve 1881'de Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünde Kültür Bakanlığı'nın açtığı roman yarışmasında da *Acılar Masal Oldu* (*Mustafa Kemal'in Romanı 1. Cilt*) adlı eseri ile birinciliğe layık görülmüştür.

Yazar, Yunus Emre Yılı münasebetiyle, 1991'de İş Bankası'nın açtığı yarışmada *Yunus Emre* incelemesi ile araştırma dalında ödül

almış; aynı yıl Eskişehir Valiliği'nin açtığı yarışmada da *Yesevili Yunus (Çöküş ve Diriliş)* romanı ile birinci olmuştur.

Yılmaz Gürbüz, 2007'de yayımlanan *Mübadiller* romanında Balkan yenilgisi sonunda Rumeli Türklüğünün düştüğü elim durumu ve göç yollarındaki sıkıntılarını anlatır. Tarihi belgelere ve yüzlerce hatıraya dayanan bu eseri *Hürriyet* gazetesinde Hakan Tartan, *"Bizi, Balkan Türklüğünü anlatan en güzel eser. Yurdundan koparılanların hikâyesi. Ulusal bütünlüğümüzün temel harçları. Milli hafızamızı dolduran roman"* olarak tanıttı. (21–22 Ocak 2007)

Çağdaş Türk Edebiyatı Profesörü İnci Enginün *Acılar Masal Oldu* adlı roman hakkında 1986'da *Erdem* dergisinde üç sayfalık bir tanıtım makalesi yazmış ve son cümlesinde *"Son derece ilgi çekici ve her Türk çocuğunun tekrar tekrar okuyacağı nitelik taşımaktadır."* demiştir.

Enginün yazısında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Bir bakıma o eserin devamı olan Selanik'ten İzmir'e (Mustafa Kemal'in Romanı 2. ve 3. Cilt) romanı bir anne-oğul teması ve özü etrafında Türk milletinin 1881-1923 yılları arasındaki Mustafa Kemal ve Zübeyde Hanım ağırlıklı olarak acılarını, hasretlerini, sorunlarını, mücadelelerini ve katlanılan bir ömürlük zahmetler sonucu kazanılan zaferleri ve inkılapları anlatmaktadır.

Tarihi şahsiyetler, bir milletin yön ve geleceğe akışını değiştirebilen insanlardır. Atatürk bu yönden olduğu kadar yetişme çevresi, ailesi, verdikleri hayat ve millet mücadelesi ile örnek bir şahsiyettir. Şimdiye kadar Zübeyde Hanım ve Mustafa Kemal'in ele alınmayan tarafları ve Rumeli ile Selanik hasreti, daha sonra Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'nda katlanılan zorluklar ve kazanılan zaferler roman sihri ve akıcılığı içinde verilmektedir.

Bir millet ve devletin kaderine yön veren bir dahinin insan olarak, anne, kardeş, arkadaş çevresi ile ele alınıp bütün halinde romanlaştırılması ile edebiyatımızdaki bir eksiklik giderilmiştir. Onu yaratan Balkan şartları, okul ve aile çevresi ile ilişkileri ve katlandığı zor-

luklar ve toplumun yapısı, onu mutlak bir zafer için hazırlamıştır. Okuyucu, bu eserde sadece bir annenin durmadan kendisinden uzak yerlere tayin edilen oğluna olan bağlılığını, hasretler ve acılar sebebiyle düştüğü yalnızlık ve hastalıkları değil; Türk milletinin Balkan dramını, Çanakkale zaferini, Anadolu'daki silkinişi ve İstiklal Mücadelesini de tarihi seyri içinde İzmir İktisat Kongresi'ne kadar takip edecektir.

Bu eser tarihi belgelere dayalı bir araştırma olduğu kadar, çekici üslubu ve edebi Türkçe'siyle de mükemmel bir romandır."

Bu ilk eser yayınevimiz tarafından *Mustafa Kemal'in Romanı* olark 5 cilt halinde yayınlanmıştır.

Yazarın Eserleri

1- *Balkan Acısı*, Ötüken Yayınları, 1975, İstanbul (2. baskı: 2012)

2- *Acılar Masal Oldu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, Ankara

3- *Mübadiller*, Elips Yayınları, 2007, Ankara (2. baskı: 2009)

4- *Sultan Alpaslan*, Sinemis Yayınları, 2008, Ankara

5- *Selanik'ten İzmir'e (Zübeyde Hanım ve Mustafa Kemal)*, Elips Yayınları, 2009, Ankara

6- *Kılıçaslan ve Çivril Savaşı*, Ötüken Yayınları, 2010, İstanbul

7- *Orkun Bilgesi*, Ötüken Yayınları, 2012, İstanbul

8- *Çanakkale Yanarken*, İleri Yayınları, 2013, İstanbul (2. baskı: 2017)

9- *Ahh Rumeli*, İleri Yayınları, 2015, İstanbul

10- *Mustafa Kemal'in Romanı-1 Acılar Masal Oldu*, İleri Yayınları, 2014, İstanbul (8 baskı)

11- *Mustafa Kemal'in Romanı-2 Çakır Mustafa*, İleri Yayınları, 2016, İstanbul (3 baskı)

12- *Mustafa Kemal'in Romanı-3 Selanik'ten İzmir'e*, İleri Yayınları, 2016, İstanbul (3 baskı)

13- *Çöküş ve Diriliş (Bir Yunus Emre Romanı)*, Elips Yayınları, 2016, Ankara

14- *Mustafa Kemal'in Romanı-4 Gazi Paşa*, İleri Yayınları, 2017, İstanbul

15- *Mustafa Kemal'in Romanı-5 Atatürk*, İleri Yayınları, 2017, İstanbul

16- *Erciyes Tutkusu*, İleri Yayınevi, 2017, İstanbul

17- *Selahattin Eyyubi*, İleri Yayınevi, 2017, İstanbul